

ISSN 2222-8586 (Print)
ISSN 2415-7627 (Online)

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
УКРАЇНИ**

284

Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»

Київ-2018

ЗМІСТ

ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ – ОСНОВНИЙ ЧИННИК ЙОГО РОЗВИТКУ М. М. Ільчук, І. А. Коновал, М. І. Дмитрук	7
АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ Л. О. Березовська	17
СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ Н. О. Мосійчук	24
ВПЛИВ ЕКСПОРТНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ НА ЗРОСТАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ С. С. Шепелєв	33
СТУПІНЬ КОРИГУВАННЯ БАЛАНСОВОЇ СИСТЕМИ В АВІАЦІЙНОМУ СЕКТОРІ (ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ - Royal Jordanian Airlines) Mohammad Ahmad Saleh Alnaimat (англ. мовою).....	40
АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ТА ЗАХИСТУ СПОЖИВАЧІВ В УКРАЇНІ В. В. Смачило, І. І. Божидай	57
ОЦІНКА ВПЛИВУ ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ А. Р. Баліцька	66
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА А. В. Войтюк	77
МЕДИЧНА РЕФОРМА ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ А. В. Кириченко	92
ЯКІСТЬ І БЕЗПЕКА ПРОДУКЦІЇ ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ МОЛОЧНОЇ ГАЛУЗІ О. Д. Костюк, Я. В. Костюк	97
СУТНІСТЬ ДЕФІНІЦІЇ «ФІНАНСОВИЙ ДЕРИВАТИВ» ТА ЇХ ОБІГ НА БІРЖОВОМУ ФОНДОВОМУ РИНКУ А. С. Кравченко	104
МІЖНАРОДНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ Є. В. Милованов	109
РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ РЕГІОНАХ В. Ф. Савченко	119
ЕКОЛОГІЧНО РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ О. В. Кірейцева, О. В. Жилін	129
РОЗВИТОК ВИРОБНИЦТВА ВИНОГРАДУ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ М. І. Дмитрук	137
ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОФОРМУВАНЬ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО РИНКУ В. П. Галушко, О. А. Ковтун	145
ДОСЯГНЕННЯ КАФЕДРИ ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ (присвячується 120-річчю заснування Національного університету біоресурсів і природокористування України) Є. В. Калюга, Н. П. Кузик	153

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА РИНКУ РІПАКА В УКРАЇНІ О. Г. Макарчук, Я. Скудларскі (англ. мовою).....	165
РОЗВИТОК РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ ДЛЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ Р. М. Мамчур	171
ДОСВІД ПОЛЬЩІ ЩОДО ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ В. І. Артиш	182
СТИМУЛЮВАННЯ СТАЛОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ ЧЕРЕЗ ОБОВ'ЯЗКОВІ ПЛАТЕЖІ ЗА ЕКОСИСТЕМНІ ПОСЛУГИ О. М. Лабенко	189
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГАЛУЗЕЙ АПК В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ Н. М. Вдовенко, Н. Г. Варшавська, М. М. Павленко	204
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У МОЛОКОПРОДУКТОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ О. М. Барилевич	211
ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ТУРИЗМУ У ЗБЕРЕЖЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЇ: ГЕОГРАФІЧНИЙ ПІДХІД Mahtab Jafari (англ. мовою).....	218
УРБАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ФАКТОР ЗНИЖЕННЯ ПРОДУКТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ Л. А. Гунько, І. Г. Колганова (англ. мовою).....	237
МОДЕЛЮВАННЯ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ Є. І. Симоненко	242
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ТА ПРОБЛЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ПРАЦІ М. Клименко, О. Лабенко (англ. мовою).....	248
ПОДІЄВИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ І. П. Кудінова, Т. А. Голованьова	258
ЛАТВІЙСЬКИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ КОНСУЛЬТАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ М. Цімерманіс, О. Локутова, Л. Сіліня (англ. мовою).....	264
РОЗРОБКА ТА ІННОВАЦІЇ СИСТЕМИ ДОРАДНИЦТВА В США ТА УКРАЇНІ С. Джонсон, Т. Кальна-Дубінюк (англ. мовою).....	269
РЕЄСТРАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ В ОБЛІКУ П. Л. Сук	276
ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ ДОГОВОРІВ ОРЕНДИ ДЛЯ ПРОДАЖУ ПРАВА ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ НА КОНКУРЕНТНИХ ЗАСАДАХ О. В. Кустовська, В. Бабенко	283
РИЗИКИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ОБ'ЄКТ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ І. О. Горго	288

CONTENT

PRODUCTIVITY OF LABOUR IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY IS A MAJOR FACTOR OF ITS DEVELOPMENT M. Ilchuk, I. Konoval, M. Dmytruk	7
ANALYSIS OF THE STATE SUPPORT OF FARMING HOUSES IN UKRAINE L. Berezovska	17
THE MODERN STATE OF AGRICULTURAL COOPERATION IN UKRAINE N. Mosiichuk	24
THE EFFECT OF EXPORT FEATURES FOR THE FUNCTIONAL COMPETITIVENESS OF FISHERY IN THE CONDITIONS OF EUROINTEGRATION S. Shepeliev	33
THE EXTENT TO WHICH BALANCE SCORE CARD IS USED IN AVIATION SECTOR (An Empirical Study on Royal Jordanian Airlines) Mohammad Ahmad Saleh Alnaimat	40
ANALYTICAL REVIEW REFORMING THE SYSTEM OF STATE FOOD QUALITY CONTROL AND CONSUMER PROTECTION IN UKRAINE V. Smachilo, I. Bogiday	57
EVALUATION OF THE EFFECT OF FISCAL DECENTRALIZATION ON THE FORMATION OF LOCAL BUDGETS OF UKRAINE A. Balitska	66
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS FOR THE FORMATION OF THE NATIONAL SYSTEM OF FINANCIAL SUPPORT OF AGRARIAN PRODUCTION A. Voytyuk	77
MEDICAL REFORM AND INTRODUCTION OF A COMPULSORY MEDICAL INSURANCE A. Kyrychenko	92
QUALITY AND SAFETY OF PRODUCTION AS A VECTOR OF DEVELOPMENT OF DAIRY INDUSTRY O. Kostyuk, Y. Kostyuk	97
THE ESSENCE OF THE DEFINITION OF "FINANCIAL DERIVATIVE" AND THEIR CIRCULATION ON THE STOCK MARKET A. Kravchenko	104
INTERNATIONAL MARKET TRENDS ORGANIC PRODUCTS AND PROSPECTS FOR UKRAINE Ye. Milovanov	109
DEVELOPMENT OF TOURISM IN UKRAINE AND ITS REGIONS V. Savchenko	119
ECOLOGICALLY SOUND USE OF LAND RESOURCES E. Kireitseva, O. Zhylin	129
GRAPE PRODUCTION DEVELOPMENT IN AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE M. Dmytruk	137
INVESTMENTS SUPPORT OF AGROFORMATIONS IN THE CONDITIONS OF THE VOLITILE MARKET V. Galushko, O. Kovtun	145
ACHIEVEMENT OF ACCOUNTING AND TAXATION IN THE HISTORICAL RETROSPECTIVE (devoted to the 120th anniversary of the foundation of the	

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine) E. Kalyga, N. Kuzyk	153
ANALYTICAL EVALUATION OF THE RAPESEED MARKET IN UKRAINE O. Makarchuk, J. Skudlarski	165
EVELOPMENT OF INSURANCE SERVICES MARKET FOR AGRICULTURAL PRODUCTION IN CONDITIONS OF INTRODUCING INNOVATIONS R. Mamchur	171
POLISH EXPERIENCE ON ORGANIC PRODUCTION AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT IN UKRAINE V. Artych	182
STIMULATION OF SUSTAINABLE WATER USING BY OBLIGATORY PAYMENTS FOR ECOSYSTEM SERVICES O. Labenko	189
ENSURING COMPETITIVENESS OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN THE CONDITIONS OF EUROINTEGRATION N. Vdovenko, N. Varshavska, M. Pavlenko	204
TRENDS OF INTEGRATION PROCESSES DEVELOPMENT IN THE DAIRY PRODUCTS SUBCOMPLEX OF UKRAINE O. Barylovych	211
INVESTIGATING THE ROLE OF TOURISM IN THE CONSERVATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ENVIRONMENT: A GEOGRAPHIC APPROACH Mahtab Jafari	218
URBANIZATIONAL PROCESSES AS A CAUSE FOR DECREASE OF AGRICULTURAL LANDSCAPING PRODUCTION POTENTIAL L. Hunko, I. Kolhanova	237
MODELING THE CAPACITY OF AGRICULTURAL PRODUCTION O. Symonenko	242
SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES AND PROBLEMS OF LABOR TAXATION M. Klymenko, O. Labenko	248
EVENT TOURISM IN UKRAINE AS PART OF THE HOSPITALITY INDUSTRY I. Kudinova, T. Golovan'ova	258
LATVIAN EXPERIENCE ORGANIZATION OF CONSULTING SYSTEM FOR SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT M. Cimermanis, O. Lokutova, L. Siliņa	264
DEVELOPMENT AND INNOVATION OF EXTENSION SYSTEM IN THE USA AND UKRAINE S. Johnson, T. Kalna-Dubinyuk	269
REGISTRATION OF BUSINESS TRANSACTIONS IN ACCOUNTING P. Suk	276
FEATURES OF CONTRACTING RENTALS FOR SALE OF THE RIGHTS OF LAND RURAL AREAS OF AGRICULTURAL PURPOSES ON AUCTIONS O. Kustovska, V. Babenko	283
RISKS AS A KEY OBJECT OF ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES I. Gorgo	288

ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ – ОСНОВНИЙ ЧИННИК ЙОГО РОЗВИТКУ

М. М. ІЛЬЧУК, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН України, завідувач кафедри
підприємництва та організації агробізнесу

І. А. КОНОВАЛ, кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва
та організації агробізнесу

М. І. ДМИТРУК, старший викладач кафедри підприємництва
та організації агробізнесу

Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: kaf_orgagro@ukr.net, i_konoval@ukr.net

Анотація. Розглянуто теоретичні та практичні аспекти визначення економічного змісту і методів вимірювання продуктивності праці. Досліджено методичні підходи до визначення місця України у рейтингу країн за рівнем продуктивності праці. Встановлено, що, за даними Світового банку, в Україні рівень продуктивності праці в економіці у 5 разів нижчий, порівняно з країнами ЄС (28). Здійснено порівняльний аналіз досягнутого рівня продуктивності праці за видами економічної діяльності. Встановлено, що впродовж 2012–2016 років найстабільніші темпи зростання продуктивності праці за видами економічної діяльності демонстрували сільське, лісове та рибне господарство, операції з нерухомим майном, професійна, наукова й технічна діяльність.

Проаналізовано стан продуктивності праці в сільському господарстві за категоріями товаровиробників та галузями рослинництва і тваринництва. Розрахунки свідчать, що у сільському господарстві продуктивність праці є досить низькою за рахунок її низького рівня у господарствах населення. Продуктивність праці на сільськогосподарських підприємствах досягає її рівня у промисловості. Проаналізовано тенденції у співвідношенні темпів зростання продуктивності праці та оплати праці на сільськогосподарських підприємствах. Обґрунтовано необхідність підвищення продуктивності праці в аграрному секторі економіки як джерела зростання національного доходу та чинника підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Ключові слова: сільське господарство, виробничі ресурси, ефективність, продуктивність праці, валова продукція, валова додана вартість, конкурентоспроможність економіки

Актуальність. Сировинний характер експорту продукції сільського господарства в умовах глобалізації економічного простору негативно позначається на розвитку агропромислового комплексу України через зміну цін на світових ринках. Для збільшення обсягів виробництва продукції сільського господарства та підвищення рівня її конкурентоспроможності необхідно, перш

за все, розвивати внутрішній ринок та раціонально використовувати наявний ресурсний потенціал – працю, землю і капітал. Узагальнюючим показником результативності праці, що характеризує ефективність її витрат у виробництві, є продуктивність праці. Проте її розмір та динаміка відображують сукупний ефект змін у використанні основних і оборотних засобів виробництва, безпосередньо витрат праці, технологічних та організаційних змін тощо. Тобто продуктивність праці є основним показником, який відображує ефективність всього суспільного виробництва, і робочої сили зокрема. Продуктивність праці є індикатором конкурентоспроможності економіки та рівня життя населення. Тому дослідження продуктивності праці в аграрному секторі економіки, визначення резервів та шляхів її підвищення є актуальними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні аспекти визначення економічного змісту й вимірювання продуктивності праці у аграрному секторі достатньо ґрунтовно висвітлені у працях таких відомих вчених, як Д. П. Богиня [1], В. В. Вітвіцький і І. М. Беженар [2], В. К. Горкавий [3], В. С. Дієсперов [6], К. О. Прокопенко [7], Б. Й. Пасхавер, та ін. Проте розвиток нових організаційно-правових форм господарювання та зміни в інформаційному забезпеченні зумовлюють необхідність подальшого проведення досліджень щодо вдосконалення методології розрахунків показників продуктивності праці у сільському господарстві для різних цілей аналізу й прийняття управлінських рішень.

Мета дослідження – провести порівняльний аналіз досягнутого рівня продуктивності праці в Україні з іншими країнами, за видами економічної діяльності, сільському господарстві за категоріями товаровиробників та обґрунтувати необхідність підвищення продуктивності праці в аграрному секторі економіки як джерела зростання національного доходу та чинника підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Результати дослідження та їх обговорення. Продуктивність праці – це узагальнюючий показник результативності праці, що характеризує ефективність її витрат у виробництві та сфері послуг. Даний показник розраховують як міжнародні так і національні організації, наукові установи та агентства для аналізу результативності використання праці, рівня і якості життя населення країни. І, залежно від мети проведення аналізу, методика розрахунку показника продуктивності праці може змінюватися.

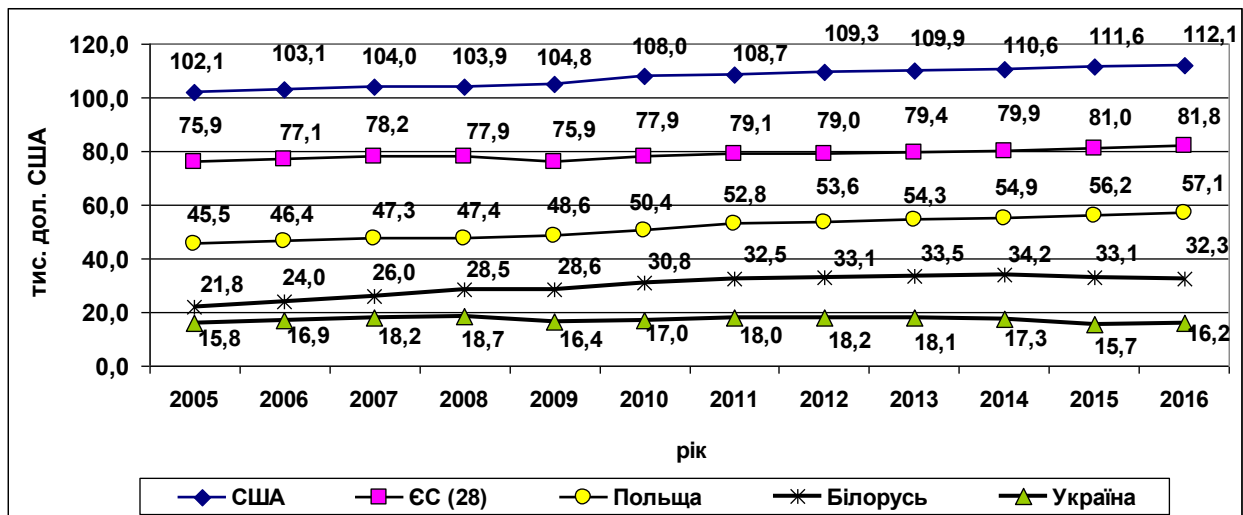
За методологією Організації економічного співробітництва і розвитку, продуктивність праці розраховується як валовий внутрішній продукт (ВВП) у розрахунку на годину відпрацьованого часу. Для порівняння рівнів продуктивності праці між країнами, ВВП у національній валюті перераховується на долари США за паритетом купівельної спроможності (ПКС) [9]. Продуктивність праці й вартість праці на одиницю продукції внесено Міжнародною організацією праці (МОП) до переліку ключових індикаторів ринку праці, які рекомендовані для дослідження та аналізу стану національного ринку праці. МОП розраховує продуктивність праці як ВВП у постійних цінах у розрахунку на одного зайнятого працівника.

Відповідно до Наказу Міністерства економіки України „Про затвердження Тимчасових методичних рекомендацій розрахунку продуктивності праці в цілому в економіці та за видами економічної діяльності” (№ 916 від 26.12.2008

р.), продуктивність праці для міжнародних порівнянь визначають як відношення ВВП за ПКС до кількості зайнятих в економіці [7].

За даними Світового банку, у 2005–2016 роках рівень продуктивності праці в Україні мав тенденцію до зростання, але значно меншими темпами порівняно із зарубіжними країнами. Так, в Україні у 2016 р., рівень продуктивності праці зріс на 2,3% порівняно з 2005 р. Для порівняння, приріст даного показника за аналогічний період в країнах ЄС(28) становив 7,8%, у США – 9,8%, у Польщі – 25,5% (рис. 1).

Разом з тим, дані рис. 1 свідчать, що в 2005–2016 роках в Україні рівень продуктивності праці в економіці був у 2–6 разів нижчий, порівняно із зарубіжними країнами, у тому числі з країнами пострадянського простору. Водночас, цей розрив за аналізований період лише збільшився. Існуюча тенденція індексу продуктивності праці в Україні у поєднанні зі збереженням низького її рівня негативно впливає на стійке економічне зростання, формування конкурентоспроможної економіки і підвищення рівня та якості населення країни.

Рис. 1. Валовий внутрішній продукт на одного зайнятого, тис. дол. США (постійні ціни 1990 р. за ПКС) Джерело: дані Світового банку <http://data.trendeconomy.ru/dataviewer/wb/wbd/wdi>

На основі методики, розробленої Міністерством економіки України, продуктивність праці за видами економічної діяльності розраховується як відношення валової доданої вартості (ВДВ) за окремими видами економічної діяльності до кількості населення, зайнятого у цих видах діяльності. При здійсненні моніторингу динаміки продуктивності праці слід враховувати зміни у методології, оскільки валова додана вартість обраховується у постійних цінах 2010 р. (порівняно з 2007 р. у попередній період часу). Відповідно, більш статистично обґрунтовано зростання продуктивності праці розраховувати через відношення ВДВ (у постійних цінах 2010 р.) до кількості зайнятого населення, яке визначається за результатами обстеження Держкомстату України на постійній основі та ґрунтується на міжнародних стандартах (табл. 1).

Найвищого рівня продуктивності праці за видами діяльності в Україні досягнуто у сфері операцій з нерухомим майном (у 5 разів вищий від рівня по економіці в цілому) та фінансовій і страховій діяльності (у 3,5 раза вищий).

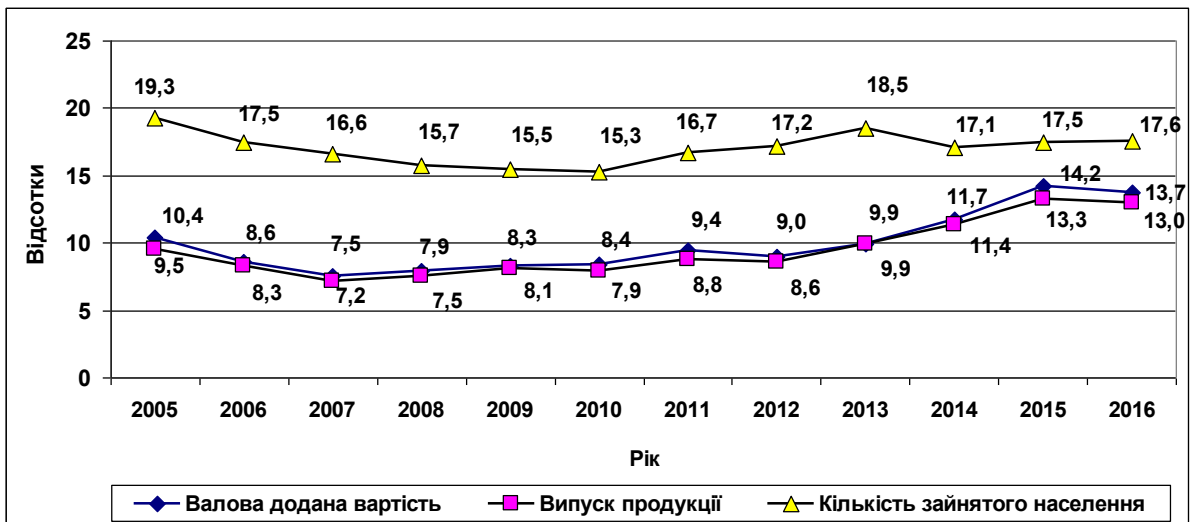
1. Валова додана вартість у постійних цінах 2010 року на 1 зайнятого, тис. грн

Види діяльності	2012	2013	2014	2015	2016	2016 р. у % до 2012 р.	Відношення до рівня по економіці в цілому, %
Сільське, лісове та рибне господарство	27,9	30,7	34,5	35,5	37,8	135,6	69,5
Промисловість	77,7	73,7	72,0	69,2	72,6	93,4	133,5
Будівництво	37,5	33,0	29,9	28,3	32,5	86,5	59,7
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	39,9	39,0	36,1	34,5	35,9	89,9	66,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	76,2	75,7	71,2	77,5	79,9	104,9	147,0
Фінансова та страхова діяльність	183,7	204,2	213,9	198,8	194,5	105,9	357,7
Операції з нерухомим майном	195,3	213,7	230,2	254,1	272,7	139,6	501,5
Професійна, наукова й технічна діяльність	64,1	72,3	72,8	68,5	71,0	110,8	130,5
Освіта	34,5	35,6	35,0	36,0	35,7	103,3	65,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	34,5	33,6	32,4	35,6	34,8	101,0	64,1
Усього	52,2	52,4	52,2	52,4	54,4	104,1	100,0

Джерело: Розроблено авторами за даними Держстату України [4].

Упродовж 2012–2016 років найбільш стабільні темпи зростання продуктивності праці за видами економічної діяльності демонстрували сільське, лісове та рибне господарство (на 35,6%), операції з нерухомим майном (39,6%), професійна, наукова та технічна діяльність (10,8%). Найбільш стрімке падіння темпів продуктивності праці за аналізований період було у будівництві (на 13,5%), оптовій та роздрібній торгівлі (на 10,1%) та промисловості (на 6,6%). Такі зміни у рівнях продуктивності праці по видах діяльності зумовили зміну структур випуску продукції і послуг та ВДВ України (рис. 2).

Упродовж 2005–2016 років питома вага валової продукції та послуг сільського господарства, мисливства, лісового господарства у загальному випуску економіки України зросла від 9,5% до 13,0 %, а питома вага ВДВ цього виду діяльності зросла від 10,4% до 13,7%. При цьому слід відзначити, такі зміни у структурі випуску та ВДВ країни відбулися на фоні зменшення кількості працюючих в сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві від 4,0 до 2,9 млн осіб.

Рис. 2. Питома вага сільського господарства, мисливства, лісового господарства в економіці України за окремими показниками, % Джерело: Розроблено авторами за даними Держстату України [4].

Для виявлення причин змін рівня продуктивності праці у сільському господарстві протягом досліджуваного періоду необхідно проаналізувати тенденцію зростання продуктивності праці за категоріями товаровиробників та окремими галузями. Проте достовірно розрахувати величину доданої вартості за даними Державної служби статистики України можливо лише для сільськогосподарських підприємств. Для господарств населення, в яких виробляється близько половини валової продукції сільського господарства, розрахувати величину доданої вартості, на нашу думку, є достатньо проблематично, оскільки неможливо достовірно оцінити вартість спожитих матеріалів.

Державна служба статистики України визначає продуктивність праці на аграрних підприємствах по сільськогосподарській діяльності в цілому та окремо по галузях рослинництва і тваринництва показником вартості валова продукція сільського господарства у постійних цінах у розрахунку на 1 працівника (табл. 2). Цей показник продуктивності лише частково відображує продуктивність праці, оскільки на співвідношення між валовою продукцією та витратами праці значною мірою впливали інші фактори виробництва.

Дані табл. 2 свідчать про суттєве зростання обсягів виробленої продукції та продуктивності праці протягом 2005–2016 років у всіх категоріях господарств. При цьому темпи зростання продуктивності праці значно вищі за темпи зростання валової продукції, що пояснюється зменшенням кількості зайнятих. Продуктивність праці у господарствах населення майже удвічі нижча порівняно з її середньогалузевим рівнем. На величину цього показника безпосередньо впливає кількість зайнятих у господарствах населення, яку офіційна статистика одержує в результаті вибіркового обстеження.

При цьому особи, які зайняті іншими видами діяльності або працюють на сільськогосподарських підприємствах, виключаються із числа зайнятих сільськогосподарською діяльністю у господарствах населення. Водночас, до зайнятих відносять осіб, які хоча б одну годину відпрацювали на власній ділянці й реалізували власну продукцію упродовж тижня, під час якого проводилось обстеження економічної активності населення. Для об'єктивного

оцінювання продуктивності праці у господарствах населення доцільно обчислювати умовну кількість зайнятих у перерахунку на повну зайнятість.

Слід також зауважити, що за досліджуваний період збільшення обсягів тваринницької продукції на сільськогосподарських підприємствах відбувається дещо вищими темпами, ніж у рослинництві, а темп зростання продуктивності праці виявився майже вдвічі вищим. При цьому рівень продуктивності праці в тваринництві у 2015–2016 роках перевищив рівень продуктивності праці у рослинництві. Це пояснюється як скороченням зайнятих у тваринництві, так і нарощуванням обсягів виробництва шляхом інтенсифікації виробництва в галузі.

2. Динаміка продуктивності праці в сільському господарстві України у постійних цінах 2010 року

Рік	Господарства всіх категорій		Господарства населення		Сільськогосподарські підприємства			
	валова продукція, млрд. грн.	продуктивність праці, тис. грн. на 1 зайнятого	валова продукція, млрд. грн.	продуктивність праці, тис. грн. на 1 зайнятого	валова продукція, млрд. грн.	продуктивність праці, тис. грн на 1 зайнятого		
						усього	у рослинництві	у тваринництві
2005	179,61	44,8	106,84	35,6	72,76	72,6	86,2	48,0
2006	183,96	50,4	105,16	38,8	78,79	83,9	98,0	58,5
2007	172,08	49,4	97,65	36,9	74,43	88,6	94,9	76,0
2008	201,56	60,7	100,11	39,6	101,45	127,4	142,5	92,7
2009	197,94	62,8	101,66	42,0	96,27	131,3	138,7	114,0
2010	189,37	60,8	95,28	39,6	94,09	132,7	133,6	130,5
2011	226,25	66,3	105,20	39,3	121,05	165,2	171,1	148,8
2012	216,59	65,5	103,50	39,8	113,08	159,7	155,5	171,8
2013	245,49	72,4	108,90	40,2	136,59	201,2	202,2	198,2
2014	250,92	81,2	111,86	45,1	139,06	227,8	228,9	224,1
2015	239,37	83,4	107,45	47,1	131,92	223,3	218,8	238,0
2016	254,12	88,7	109,00	46,6	145,12	275,3	270,9	292,5
2016 р. у % до 2005 р.	141,5	197,7	102,0	131,0	199,4	379,1	314,2	609,5
Середній показник ряду	213,1	65,5	104,4	40,9	108,7	157,4	161,8	149,4
Середній абсолютний приріст	6,77	3,98	0,20	1,00	6,58	18,43	16,79	22,23

Джерело: Розроблено авторами за даними Держстату України [4].

Розрахунки свідчать, що у сільському господарстві продуктивність праці, незважаючи на зростання продуктивності праці у 2005–2016 роках, залишається на достатньо низькому рівні, в основному, за рахунок низького її рівня у господарствах населення. Продуктивність праці на сільськогосподарських підприємствах досягає її рівня у промисловості. Причиною низької продуктивності праці в економіці України та сільському господарстві зокрема є технічна та технологічна відсталість вітчизняного виробництва, високий рівень зношеності основних засобів виробництва,

недостатні обсяги інвестицій для їх своєчасного оновлення та впровадження інноваційних технологій [8].

Залежно від мети проведення аналізу стану аграрного сектору економіки, можуть використовуватися різні методики визначення продуктивності праці. При визначенні впливу використання виробничих факторів на ефективність функціонування галузі доцільно використовувати показник валової продукції чи валової доданої вартості у постійних цінах для відображення результатів використання праці. Для оцінки ж впливу ринкових механізмів на стан галузі необхідно користуватися даними щодо обсягів реалізації продукції сільськогосподарського виробництва чи чистої доданої вартості у фактичних цінах. При цьому автори підтримують думку К. О. Прокопенко, що оцінку ефективності використання трудових ресурсів з урахуванням впливу ринкових механізмів доцільно визначати лише для сільськогосподарських підприємств, оскільки господарства населення виробляють продукцію переважно для споживання членами домогосподарств [6].

Величина доданої вартості відображує результативність праці, тому вона може бути використана для оцінки конкурентоспроможності трудових витрат працівників підприємства або галузі. Водночас, додана вартість є, до певної міри, джерелом виплати заробітної плати, податків до державного бюджету та інших платежів, формує кошти для оновлення основних засобів і впровадження інноваційних технологій, що створює основу для подальшого зростання продуктивності праці та підвищення ефективності сільського господарства в цілому. Тому структура валової доданої вартості може відображувати рівень мотивації до підвищення продуктивності праці (табл. 3).

3. Структура валового внутрішнього продукту та валової доданої вартості сільського господарства за категоріями доходу, %

	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
<i>Структура валового внутрішнього продукту</i>					
Оплата праці найманих працівників	50,5	50,1	46,3	39,1	36,6
Податки за винятком субсидій на виробництво та імпорт	12,7	12,5	12,9	15,9	16,2
Валовий прибуток, змішаний дохід	36,8	37,4	40,8	45	47,9
Усього	100	100	100	100	100
<i>Структура валової доданої вартості сільського господарства</i>					
Оплата праці найманих працівників	23,6	23,3	19,4	14,6	14,6
Податки за винятком субсидій на виробництво	0,2	0,5	0,8	0,6	0,1
Валовий прибуток, змішаний дохід	76,2	76,1	79,8	84,8	85,3
Усього	100	100	100	100	100

Джерело: Розроблено авторами за даними Держстату України [4].

Дані табл. 3 свідчать про значну різницю у розподілі доданої вартості сільського господарства та економіки в цілому. Якщо у структурі доданої вартості сільського господарства оплата праці найманих працівників у 2016 р. займала лише 14,6%, то в економіці в цілому аналогічний показник становив 36,6%.

Очевидно, це пов'язано з нижчим рівнем оплати праці в сільському господарстві і з тим, що близько 43% валової продукції виробляється у господарствах населення, але оплату праці там не нараховують. Про недостатній рівень мотивації до високопродуктивної праці в сільському господарстві свідчать такі дані. Якщо у 2015 і 2016 роках темпи зростання продуктивності праці у фактичних цінах до попереднього року на сільськогосподарських підприємствах становили 1,51 і 1,36, то темпи зростання середньомісячної заробітної плати найманих працівників, відповідно, становили лише 1,27 і 1,25.

Висновки і перспективи. Наявна інформаційна база Державної служби статистики України дає можливість достовірно оцінити показник продуктивності праці в аграрному секторі економіки. Виробництво валової продукції в постійних цінах у розрахунку на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві можна визначити у розрізі окремих категорій виробників і галузей у динаміці, що дає змогу оцінити тенденцію змін цього показника для прийняття відповідних рішень.

Для аналізу рівня продуктивності праці з урахуванням впливу ринкового механізму та міжгалузевих порівнянь доцільно використовувати показник валової доданої вартості на одного зайнятого в галузі. Оцінка даного показника у фактичних цінах уможливіє визначення цінової кон'юнктури на результативність праці, а оцінка даного показника у постійних цінах дає змогу відстежити його зміни в динаміці.

Динаміка змін продуктивності праці у сільському господарстві свідчить про значні резерви для її підвищення: збільшення частки доданої вартості у вартості валової продукції; оновлення основних засобів, впровадження енергозберігаючих технологій та технічних нововведень; удосконалення організації виробництва та інституційної інфраструктури; підвищення кваліфікації та поліпшення навичок працівників, забезпечення відтворювальної та стимулюючої функцій заробітної плати тощо.

У перспективі дослідження будуть здійснюватися щодо виявлення кількісного впливу природних факторів на обсяги виробництва продукції сільського господарства у розрізі регіонів.

Список використаних джерел

1. Богиня Д. П. Ефективність праці в ринковій економіці / Д. П. Богиня, А. Ф. Шевченко // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 4. – С. 3–6.
2. Вітвіцький В. В. Теоретичні аспекти визначення продуктивності аграрних підприємств / В. В. Вітвіцький, І. М. Беженар // Економіка АПК. – 2016. – № 7. – С. 26–34.
3. Горкавий В. К. Інформаційно-аналітичні аспекти управління продуктивністю аграрної праці / В. К. Горкавий // Вісник ХНАУ. – 2006. – № 7. – С. 7–18.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
5. Дієсперов В. С. Економіка сільськогосподарської праці / В. С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 110–117.

6. Прокопенко К. О. Методологічні аспекти оцінки продуктивності праці у сільському господарстві / К. О. Прокопенко // Статистика України. – 2012. – № 3. – С. 14–20.

7. Тимчасові методичні рекомендації розрахунку продуктивності праці в цілому в економіці та за видами економічної діяльності; затверджені Наказом Міністерства економіки України від 26.12.2008 р. № 916 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738

8. Ilchuk M. M., Konoval I. A., Radko V. I., Yevtushenko V. D. Competitiveness of cattle breeding products increase. – Vienna, Austria: East West, 2017. – 294 p.

9. Key Indicators of the Labour Market (KILM): 2001–2002. – Geneva: International Labour Organisation, 2002. – 622 p.

References

1. Bohynia, D. P., Shevchenko, A. F. (2008). Efektyvnist pratsi v rynkovii ekonomitsi [Effectiveness of labour in the market economy]. Ukraine: aspects of labour, 4, 3–6.

2. Vitvitskyi, V. V., Bezhenar, I. M. (2016). Teoretychni aspekty vyznachennia produktyvnosti ahrarnykh pidpryemstv [Theoretical aspects of definition of productivity of agrarian enterprises]. Ekonomika APK, 7, 26–34.

3. Horkavyi, V. K. (2006). Informatsiino-analitychni aspekty upravlinnia produktyvnosti ahrarnoi pratsi [Information-analytical aspects of management of productivity of agrarian labour]. Visnyk KHNAU, 7, 7–18.

4. State Statistics Service of Ukraine. From www.ukrstat.gov.ua.

5. Diiesperov, V. S. (2016). Ekonomika silskohospodarskoï pratsi [Economy of agricultural labour]. Ekonomika APK, 6, 110–117.

6. Prokopenko, K. O. (2012). Metodolohichni aspekty otsinky produktyvnosti pratsi u silskomu hospodarstvi [Methodological aspects of the assessment of labour productivity in agriculture]. Statistics of Ukraine, 3, 14–20.

7. Temporary methodical recommendations for calculating labour productivity in the economy in general and by types of economic activity; approved by the Order of the Ministry of Economy of Ukraine dated December 26, 2008 No. 916. From http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738

8. Ilchuk, M. M., Konoval, I. A., Radko, V. I., Yevtushenko, V. D. (2017). Competitiveness of cattle breeding products increase. Vienna, Austria: “East West”, 294.

9. Key Indicators of the Labour Market (KILM): 2001–2002. (2002). Geneva: International Labour Organisation, 622.

ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ – ОСНОВНОЙ ФАКТОР ЕГО РАЗВИТИЯ

Н. М. Ильчук, И. А. Коновал, М. И. Дмитрук

Аннотация. Рассмотрены теоретические и практические аспекты определения экономического содержания и методов измерения производительности труда. Исследованы методические подходы к определению места Украины в рейтинге стран по уровню производительности труда. Установлено, что по данным Всемирного банка в Украине уровень производительности труда в экономике в 5 раз

ниже, по сравнению со странами ЕС (28). Проведен сравнительный анализ достигнутого уровня производительности труда по видам экономической деятельности. Установлено, что на протяжении 2012–2016 годов наиболее стабильные темпы роста производительности труда по видам экономической деятельности демонстрировали сельское, лесное и рыбное хозяйство, операции с недвижимым имуществом, профессиональная, научная и техническая деятельность.

Проанализирована производительность труда в сельском хозяйстве по категориям товаропроизводителей и отраслям растениеводства и животноводства. Расчеты показали, что в сельском хозяйстве производительность труда является достаточно низкой за счет ее низкого уровня в хозяйствах населения. Производительность труда на сельскохозяйственных предприятиях достигает ее уровня в промышленности. Проанализированы тенденции в соотношении темпов роста производительности труда и оплаты труда на сельскохозяйственных предприятиях. Обоснована необходимость повышения производительности труда в аграрном секторе экономики как источника роста национального дохода и фактора повышения конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова: сельское хозяйство, производственные ресурсы, эффективность, производительность труда, валовая продукция, валовая добавленная стоимость, конкурентоспособность экономики

PRODUCTIVITY OF LABOUR IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY IS A MAJOR FACTOR OF ITS DEVELOPMENT

M. M. Ilchuk, I. A. Konoval, M. I. Dmytruk

Abstract. *The theoretical and practical aspects of determination of economic definition and methods of measuring labour productivity are considered. The methodical approaches to determining the place of Ukraine in the ranking of countries by the level of labour productivity are researched. It is established that according to the World Bank, in Ukraine the level of labour productivity in the economy is five times lower than in the EU (28). A comparative analysis of the achieved level of labour productivity by types of economic activity was carried out. It was established that during 2012–2016 the most stable rates of growth of labour productivity by types of economic activity were demonstrated by agriculture, forestry and fishery, real estate operations, professional, scientific and technical activities.*

The analysis of the state of labour productivity in agriculture by the categories of commodity producers and branches of plant growing and livestock farming was conducted. Calculations have shown that in agriculture labour productivity is rather low due to its low level in households. Labour productivity in agricultural enterprises has reached its level in industry. The tendencies in the ratio of growth rates of labour productivity and wages in agricultural enterprises are analyzed. The necessity of increasing labour productivity in the agrarian sector of the economy as a source of growth of national income and a factor of increasing the competitiveness of the national economy is substantiated.

Keywords: *agriculture, production resources, efficiency, labour productivity, gross output, gross value added, competitiveness of economy*

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

Л. О. БЕРЕЗОВСЬКА, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: lberez@ukr.net

Анотація. На сьогодні врожайність продукції рослинництва в переважній більшості фермерських господарств є значно нижчою, порівняно із середніми та великими підприємствами. Основною причиною цього є набагато гірший стан матеріально-технічної бази фермерських господарств, складність доступу до передових технологій, недостатнє використання засобів захисту рослин, добрив, а також високоврожайних сортів насіння, що пов'язано насамперед з постійним браком власних обігових коштів та обмеженим доступом до кредитних ресурсів, а тому фермерські господарства потребують значної державної підтримки.

Метою статті є аналіз та виявлення основних проблем державної підтримки фермерських господарств в Україні.

Для наукового вирішення поставлених у роботі завдань було використано: метод порівняльного аналізу – при оцінці видатків державного бюджету та програм підтримки фермерських господарств; абстрактно-логічний метод – при визначенні основних проблем державної підтримки фермерів в Україні.

Проаналізовано основні напрями та проблеми державної підтримки фермерських господарств в Україні.

Ключові слова: фермерські господарства, державна підтримка, програми державної підтримки, дотації

Актуальність. На сьогодні врожайність продукції рослинництва в переважній більшості фермерських господарств є значно нижчою, порівняно із середніми та великими підприємствами. Основною причиною цього є набагато гірший стан матеріально-технічної бази фермерських господарств, складність доступу до передових технологій, недостатнє використання засобів захисту рослин, добрив, а також високоврожайних сортів насіння, що пов'язано насамперед з постійним браком власних обігових коштів та обмеженим доступом до кредитних ресурсів, а тому фермерські господарства потребують значної державної підтримки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами державної підтримки аграрного сектору економіки займалися такі науковці як: В. Галушко, П. Саблук, М. Кропивко, Т. Заяць, В. Онищенко, П. Лайко, О. Черевко, А. Юзефович, В. Юрчишин, О. Гудзь, Н. Танклевська та ін.

Окремі програми державної підтримки фермерських господарств досліджувалися в працях Х. Григор'євої, яка проаналізувала поворотну кредитну підтримку фермерів [1]; О. Радченко, яка пропонує для підвищення ефективності бюджетних програм розробити методику визначення їх

ефективності, яка б включала кращі вітчизняні та міжнародні оцінки порівняння і була базою як для розробки державних програм, так і для управління галуззю [2]; Н. Трусової, яка на основі дослідження світового досвіду державної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва розробила напрями покращення використання бюджетних коштів [3].

Проте, незважаючи на здобутки вітчизняних науковців, залишається невирішеною значна частина проблем, пов'язаних із низькою ефективністю державної підтримки фермерства.

Мета дослідження – аналіз та виявлення основних проблем державної підтримки фермерських господарств в Україні.

Матеріали і методи дослідження. Для наукового вирішення поставлених у роботі завдань було використано: метод порівняльного аналізу – при оцінці видатків державного бюджету та програм підтримки фермерських господарств; абстрактно-логічний метод – при визначенні основних проблем державної підтримки фермерів в Україні.

Результати дослідження та їх обговорення. За даними Держкомстату України, станом на 1 січня 2018 р., кількість фермерських господарств становила 45 035 одиниць, що на 4097 одиниць менше, ніж їх було у 2013 р.

Із загальної кількості діючих фермерських господарств 75% мають в обробітку земельні ділянки площею до 100 га.

За останні 10 років кількість фермерських господарств, які мають в обробітку на праві власності та користування земельні ділянки загальною площею не більше, ніж 100 га, скоротилася більше ніж на 20%.

У зв'язку з цим, Кабінет Міністрів України розробив Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки [4].

На виконання Концепції Законом України «Про Державний бюджет України на 2018 рік» [5] передбачено 1 млрд грн на програму фінансової підтримки розвитку фермерських господарств, що становить 7% від видатків Міністерства аграрної політики та продовольства України (табл.).

Це має позитивне значення, оскільки впродовж досліджуваного періоду фінансування фермерства в таких розмірах відбувається вперше.

Динаміка видатків Державного бюджету України, млрд. грн.

Показники	Роки							Відх. (+/-) 2016 р. до 2012 р.
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Видатки Мінагро-політики та продовольства України	8,5	8,7	6,4	2,2	1,5	9,4	14,2	5,7
Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств	-	-	-	-	-	-	1,0	1,0

Державна підтримка фермерських господарств в Україні з 2018 р. здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 07.02.2018 р. № 106 (далі Постанова №106) [6] за такими напрямами:

- компенсація вартості насіння;
- компенсація вартості сільськогосподарської техніки;
- здешевлення кредитів;

- компенсація витрат, пов'язаних із наданими сільськогосподарськими дорадчими послугами.

Державну підтримку можуть отримати фермерські господарства, які мають у власності та користуванні не більше, ніж 500 га земель сільськогосподарського призначення та чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) який за останній рік не перевищує 15 млн грн.

Дотації не отримують такі фермерські господарства:

- стосовно яких порушено справу про банкрутство;
- яких визнано банкрутами;
- які перебувають на стадії ліквідації;
- мають прострочену більше, ніж 6 місяців заборгованість перед державним та місцевими бюджетами (у тому числі за регіональними та місцевими програмами), ПФУ та фондами соціального страхування;
- які не здійснювали господарську діяльність упродовж трьох попередніх років (крім новостворених);
- щодо яких виявлено факти незаконного одержання та/або нецільового використання бюджетних коштів.

Проаналізуємо умови надання кожного виду державної підтримки фермерських господарств.

Перший вид державної підтримки передбачає часткову компенсацію вартості насіння, закупленого у суб'єктів насінництва, а саме: насіння сільськогосподарських рослин вітчизняної селекції категорій базове, сертифіковане.

Компенсацію можна отримати через державний банк або банк, у статутному капіталі якого 75% або більше акцій належать державі та який підписав із Міністерством аграрної політики та продовольства України Меморандум про загальні засади співробітництва.

За цією програмою держава компенсує фермеру 80% від вартості насіння без ПДВ, але не більше, ніж 30 тис. грн на одне господарство.

Відповідно до п. 12 Постанови № 106, скористатися державною підтримкою можна не більше одного разу впродовж року, у зв'язку з чим, не враховано особливості сільськогосподарського виробництва, пов'язані з проведенням посівних робіт двічі на рік (навесні та восени).

Існують також інші недоліки в механізмі реалізації цієї постанови, що можуть призводити до затримки у виплаті дотації та організації корупційних схем, а саме:

- сільськогосподарські товаровиробники після надання необхідних документів потрапляють до реєстру отримувачів часткової компенсації вартості насіння, але в постанові не обумовлено черговість виплат за реєстром, що може призвести до ручного керування виплатою дотацій та корупції;

- не передбачено в постанові також чітких термінів виплати дотації, хоча зазначено, що виплата компенсації здійснюється щомісяця.

Другий вид підтримки запроваджено ще у 2017 р., відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 01.03.2017 р. № 130 [7]. Він пов'язаний з компенсацією вартості сільськогосподарської техніки.

Допомога держави за цим напрямом полягає в частковій компенсації сільськогосподарському товаровиробнику вартості придбаної сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва.

Однією з умов отримання компенсації є придбання техніки з оплатою через державний банк, або банк у статутному капіталі якого 75% або більше акцій належить державі.

Фермерські господарства за цією програмою зможуть отримати компенсацію в розмірі 40% від вартості сільськогосподарської техніки, при цьому питома вага виробництва сільськогосподарської продукції фермерським господарством упродовж попередніх 12 місяців повинна дорівнювати або перевищувати 75% від вартості виробництва всіх товарів.

Заявку на компенсацію за сільськогосподарську техніку придбану до 1 грудня поточного року, потрібно подавати до 5 грудня цього самого року, а придбану з 1 грудня – до 1 березня наступного року.

Чітких термінів виплати дотації в постанові також не передбачено, але зазначено, що вона перераховується в місячний строк на підставі реєстру Міністерства аграрної політики та продовольства України.

У 2017 р. на дану програму було передбачено в державному бюджеті 550 млн грн, проте використано станом на 27.12.2017 р., за даними Міністерства аграрної політики України, лише 134,06 млн грн, тобто 24,4% від передбачених асигнувань [8].

Низька дієвість програми компенсації вартості сільськогосподарської техніки, зумовлена, перш за все, бюрократичними аспектами процесу оформлення заявки, подачею інформації для заповнення форм, відкриттям додаткових рахунків у державних банках, а також низькою якістю вітчизняної техніки.

Метою даної програми є підтримка не сільськогосподарських підприємств, а виробників сільськогосподарської техніки. Оскільки вітчизняна техніка є менш ефективною, ніж іноземна, аграрні підприємства обирають іноземну, а тому дана програма є малоефективною.

Третій напрям державної підтримки здійснюється шляхом часткової компенсації відсоткової ставки за залученими у національній валюті кредитами, наданими державним банком.

Компенсують нараховані й сплачені у поточному році відсотки у розмірі 1,5 облікової ставки НБУ, але не вище від розміру, передбаченого кредитним договором, зменшеним на 1 відсотковий пункт.

Компенсації підлягають відсоткові ставки за кредитом, залученим:

- до одного року, обсягом не більше, ніж 500 тис. грн, для покриття виробничих витрат;

- до трьох років, обсягом не більше, ніж 9 млн грн, для придбання основних засобів сільгоспвиробництва, здійснення витрат на будівництво і реконструкцію виробничих об'єктів сільгосппризначення.

Компенсація здійснюється щомісячно, виходячи із суми фактично сплачених позичальником державному банку відсотків за відповідний період згідно з кредитним договором. Держбанки формують реєстри одержувачів компенсації і щомісяця до 10 числа подають їх Мінагрополітики. Мінагрополітики формує власний реєстр, в якому зазначає суму коштів компенсації і до 25 числа місяця перераховує кошти держбанку. Держбанк

упродовж трьох банківських днів з дати отримання коштів перераховує їх на поточні рахунки фермерського господарства.

Четвертий вид державної підтримки передбачає часткову компенсацію витрат сільськогосподарським дорадчим службам, пов'язаних із наданням дорадчих послуг за визначеними напрямками.

Компенсуються витрати у розмірі 90% від вартості, але не більше, ніж 10 тис. грн.

Висновки і перспективи. Основними проблемами державної підтримки фермерських господарств в Україні є:

- низький рівень обізнаності фермерських господарств щодо можливостей одержання ними державної підтримки;
- складний процедурний механізм отримання державної підтримки;
- нечіткість визначення термінів отримання державної допомоги;
- ручний механізм управління виділеними коштами;
- недостатні обсяги фінансування державних програм.

Список використаних джерел

1. Григор'єва Х. Правові засади надання поворотної фінансової підтримки фермерським господарствам в Україні / Х. Григор'єва // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – Вип. 2. – С. 105–109.

2. Радченко О. Державна підтримка сільського господарства України в період системних реформ / О. Радченко // Економічний дискурс. Міжнародний науковий журнал. – 2016. – № 2. – С. 47–53.

3. Трусова Н. Світовий досвід державної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва / Н. Трусова // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 4 (24). – С. 235–239.

4. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 рр., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 664-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80> (дата звернення 26.03.2018 р.). – Назва з екрана.

5. Про державний бюджет України на 2018 р. : закон України від 07.12.2017 р. №2246 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2246-19> (дата звернення 26.03.2018 р.). – Назва з екрана.

6. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 07.02.2018 р. №106 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF> (дата звернення 26.03.2018 р.). – Назва з екрана.

7. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.2017 р. № 130 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF> (дата звернення 26.03.2018 р.). – Назва з екрана.

8. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minagro.gov.ua/uk/support_apk?nid=24340 (дата звернення 26.03.2018 р.). – Назва з екрана.

References

1. Hryhor'ieva, Kh. (2017). Pravovi zasady nadannia povorotnoi finansovoi pidtrymky fermerskym gospodarstvam v Ukraini [Tekst] / Kh. Hryhor'ieva // Pidprijemnytstvo, gospodarstvo i pravo, 2, 105–109.

2. Radchenko, O. (2016). Derzhavna pidtrymka silskoho gospodarstva Ukrainy v period systemnykh reform [Tekst] / O. Radchenko // Ekonomichnyi dyskurs. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal, 2, 47–53.

3. Trusova, N. (2013). Svitovyi dosvid derzhavnoi pidtrymky rozvytku silskohospodarskoho vyrobnytstva [Tekst] / N. Trusova // Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky), 4 (24), 235–239.

4. Kontsepsiia rozvytku fermerskykh gospodarstv ta silskohospodarskoi kooperatsii na 2018–2020 rr. skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.09.2017 r. № 664-r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80> (data zvernennia 26.03.2018 r.). – Nazva z ekranu.

5. Pro derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2018 r. : zakon Ukrainy vid 07.12.2017 r. № 2246 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2246-19> (data zvernennia 26.03.2018 r.). – Nazva z ekranu.

6. Poriadok vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia nadannia finansovoi pidtrymky rozvytku fermerskykh gospodarstv, zatverdzhenyi postanovoiu KMU vid 07.02.2018 r. №106 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF> (data zvernennia 26.03.2018 r.). – Nazva z ekranu.

7. Poriadok vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia chastkovoї kompensatsii vartosti silskohospodarskoi tekhniky ta obladdannia vitchyznianoho vyrobnytstva zatverdzhenyi postanovoiu KMU vid 01.03.2017 r. № 130 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF> (data zvernennia 26.03.2018 r.). – Nazva z ekranu.

8. Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://minagro.gov.ua/uk/support_apk?nid=24340 (data zvernennia 26.03.2018 r.). – Nazva z ekranu.

АНАЛИЗ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ В УКРАИНЕ

Л. А. Березовская

Аннотация. На сегодняшний день урожайность продукции растениеводства в большинстве фермерских хозяйств значительно ниже, по сравнению со средними и крупными предприятиями. Основной причиной этого является неудовлетворительное состояние материально-технической базы фермерских хозяйств, сложность доступа к передовым технологиям, недостаточное использование средств защиты растений,

удобрений, а также высокоурожайных сортов семян, что связано, прежде всего, с постоянной нехваткой собственных оборотных средств и ограниченным доступом к кредитным ресурсам, и, в связи с этим, фермерские хозяйства требуют значительной государственной поддержки.

Целью статьи является анализ и выявление основных проблем государственной поддержки фермерских хозяйств в Украине.

Для научного решения поставленных в работе задач были использованы: метод сравнительного анализа – при оценке расходов государственного бюджета и программ поддержки фермерских хозяйств; абстрактно-логический метод – при определении основных проблем государственной поддержки фермеров в Украине.

Проанализированы основные направления и проблемы государственной поддержки фермерских хозяйств в Украине.

Ключевые слова: фермерские хозяйства, государственная поддержка, программы государственной поддержки, дотации

ANALYSIS OF THE STATE SUPPORT OF FARMING HOUSES IN UKRAINE

L. Berezovska

Abstract. *Today, the productivity of crop production in most farms is much lower in comparison with medium and large enterprises. The main reason for this is the unsatisfactory condition of the material and technical base of farms, the difficulty of access to advanced technologies, the insufficient use of plant protection products, fertilizers, as well as highly productive varieties of seeds, which is primarily due to the constant shortage of own working capital and limited access to credit resources, and in conjunction with this, farming requires significant state support.*

The purpose of the article is to analyze and identify the main problems of state support of farms in Ukraine.

For scientific solution of the tasks set in the work, the following methods were used: the method of comparative analysis - in assessing the expenditures of the state budget and support programs for farms; abstract-logical method - in determining the main problems of state support for farmers in Ukraine.

The article analyzes the main directions and problems of state support of farms in Ukraine.

Keywords: *farms, state support, state support programs, subsidies*

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Н. О. МОСІЙЧУК, аспірант*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: natalka-1986@ukr.net

Анотація. Розглянуто сучасний стан розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, причини та шляхи подолання негативних тенденцій на селі й підвищення ефективності виробництва за умов створення кооперативів.

Ключові слова: кооперація, сільськогосподарська кооперація, кооператив, агропромислове виробництво

Актуальність. Основою продовольчої безпеки держави та задоволення потреб населення країни у високоякісних продуктах харчування є ефективне сільськогосподарське виробництво та якісна переробка й зберігання продукції. Сучасний стан аграрного сектору залишається незбалансованим, оскільки збільшується кількість земель сільськогосподарського призначення, які використовують агрохолдинги та агрокорпорації для вирощування високорентабельних та монокультур, переважно зернової та олійної груп, а виробництво трудомісткої плодоовочевої та м'ясо-молочної продукції лягає на плечі дрібних особистих селянських і фермерських господарств.

В економічно розвинених європейських країнах сільськогосподарські кооперативи є найбільш значущими організаційно-економічними формуваннями, оскільки вони, перш за все, захищають інтереси дрібних товаровиробників від експансії великого, насамперед, монополізованого капіталу.

Професор М. Й. Малік зазначає, що кооперація, як особлива форма соціально-економічної діяльності, властива всім економічним системам. Специфіка аграрного сектору економіки зумовлює необхідність функціонування різних форм господарювання, зокрема кооперацію, яка визначає не лише тип підприємства, а й спосіб виживання сільськогосподарських товаровиробників у конкурентному ринковому середовищі [1].

У сучасному економічному словнику зазначається, що термін «кооператив» (від латинського «cooperation» – співробітництво) означає підприємство, організація, створені шляхом добровільного об'єднання осіб на пайовій основі для здійснення підприємницької діяльності [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у становлення кооперації в Україні зробили українські вчені, передусім М. Туган-Барановський, М. Левитський, С. Бородаєвський, Б. Мартос. Проблемам кооперативного руху на сучасному етапі в Україні присвятили свої наукові праці вчені-економісти М. Малік, Л. Молдаван, В. Зіновчук, Р. Корінець та інші.

---

* Науковий керівник – доктор економічних наук, доцент В. А. Ткачук

Мета дослідження – вивчення сучасного стану сільськогосподарської кооперації в Україні та узагальнення наукових доробок вчених у цій сфері.

Результати досліджень та їх обговорення. Найбільш узагальненим, на нашу думку, є визначення кооперативу, яке дає В. Зіновчук. Він стверджує, що «кооператив є підприємством корпоративного типу, створеним шляхом добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль сільськогосподарських товаровиробників-власників (громадян та юридичних осіб), організації демократичного управління і поділу ризику й доходів відповідно до участі в господарській діяльності цього підприємства» [3].

Згідно із Законом України «Про кооперацію» № 1087-IV від 10.07.2003 р., кооперація – це система кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів [4].

У Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 469/97-ВР від 17.07.1997 р. зазначається, що сільськогосподарська кооперація – це система сільськогосподарських кооперативів, їх об'єднань, утворених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативів [4].

Організація агропромислового виробництва на основі кооперації має пріоритетне значення в аграрній сфері, розвиток якої базується на консолідації та взаємодії ресурсів і можливостей сільськогосподарських товаровиробників. Діяльність сільськогосподарських товаровиробників може здійснюватися із застосуванням різних форм і типів кооперації від простих форм взаємовідносин до складних інтегральних формувань, від виробництва сировини до реалізації готової продукції [5].

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» розробив «Стратегічні напрямки розвитку сільського господарства України на період до 2020 року», де зазначено стратегічні цілі та індикатори розвитку сільського господарства. Одним із основних напрямів досягнення стратегічних цілей є розвиток сільськогосподарського підприємництва та кооперації через створення сприятливих економічних умов для започаткування та організації діяльності, зокрема державної підтримки формування та поліпшення матеріально-технічної бази кооперативних формувань [6].

Станом на 1 січня 2018 року, сільськогосподарські кооперативи становлять 13,04% від загальної кількості кооперативів, про що свідчать статистичні дані (табл.1) [7].

1. Сільськогосподарські кооперативи в загальній кількості кооперативів (станом на 1 січня 2018 року)

Види юридичних осіб	Кількість
Всього юридичних осіб	1235024
у тому числі:	
кооперативи	26975
з них:	
виробничий	2248
обслуговуючий	18654
споживчий	749
сільськогосподарський виробничий	996
сільськогосподарський обслуговуючий	1073

* Побудовано за даними Державної служби статистики України.

У табл. 2 наведено дані Держкомстату України щодо динаміки зміни кількості сільськогосподарських кооперативів, що свідчать про недостатньо ефективну існуючу модель функціонування сільськогосподарських кооперативів в Україні. З 2015 р. кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів зменшилася на 6,4%, водночас, кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зросла на 15,6% [7].

2. Динаміка кількості сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів в Україні (станом на 1 січня 2018 року)

Вид кооперативів	Роки						
	2001	2005	2014	2015	2016	2017	2018
сільськогосподарські виробничі кооперативи	446	1020	1192	1064	998	997	996
сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи	734	1127	1035	928	949	1017	1073

* Побудовано за даними Державної служби статистики України.

В Україні для діяльності сільськогосподарських кооперативів діє відповідне нормативно-правове поле. Зокрема, це Закони України «Про кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про споживчу кооперацію», Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах». Крім того, Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки» та Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо активізації роботи з розвитку тваринництва» передбачають забезпечення пріоритетності підтримки фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації.

За статистичними даними, сільське господарство України представлено різними організаційно-правовими формами господарювання. Так, у 2016 р. у структурі сільськогосподарського виробництва діяли 8700 господарських товариств, 3752 приватних підприємства, 738 кооперативів, (це становить лише 1,5% від загальної кількості організаційних форм господарювання), 33 682 фермерських господарства, 222 державних підприємства та 603 підприємства інших форм господарювання.

У 2016 р. кількість всіх організаційних форм господарювання зменшилася, за винятком господарських товариств, кількість яких зросла на 5,6% у 2016 р. порівняно з 2012 р. Кількість кооперативів за даний період зменшилася на 110 одиниць, що становить 13%. Найменша кількість кооперативів була в 2014 р. Це можна пояснити негативною політичною та економічною ситуацією, яка склалася в Україні в період 2013–2014 роках (табл. 3) [7].

3. Кількість сільськогосподарських підприємств за організаційними формами господарювання у 2012–2016 роках

Організаційні форми господарювання	Роки					2016 р. у % до 2012 р.
	2012	2013	2014	2015	2016	
Господарські товариства	8235	8245	7750	7721	8700	105,6
Приватні підприємства	4220	4095	3772	3627	3752	88,9
Кооперативи	848	809	674	596	738	87,0
Фермерські господарства	34035	34168	33084	32303	33682	98,96
Державні підприємства	296	269	228	241	222	75
Підприємства інших форм господарювання	1781	1460	691	891	603	33,9
Усього	49415	49046	46199	45379	47697	96,5

* Побудовано за даними Державної служби статистики України.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, на кінець 2017 р. налічувалося 1126 кооперативів (табл. 4). Однак працюють з них трохи більше половини – 610, інші існують лише на папері. Найбільше працюючих кооперативів налічується в Івано-Франківській (72), Черкаській (67), Київській (58), Херсонській (46) та Тернопільській (31) областях. Лідерами за часткою непрацюючих, але заявлених у документах кооперативів стали Рівненська (27 проти 38, відповідно), Сумська (33 проти 47), а також Вінницька і Закарпатська області, в яких не діють по 67% зареєстрованих кооперативів. Якщо говорити про спеціалізацію, то найпоширеніші в Україні типи кооперативних об'єднань в агросекторі – багатофункціональні. Їх понад половина від загальної кількості [8].

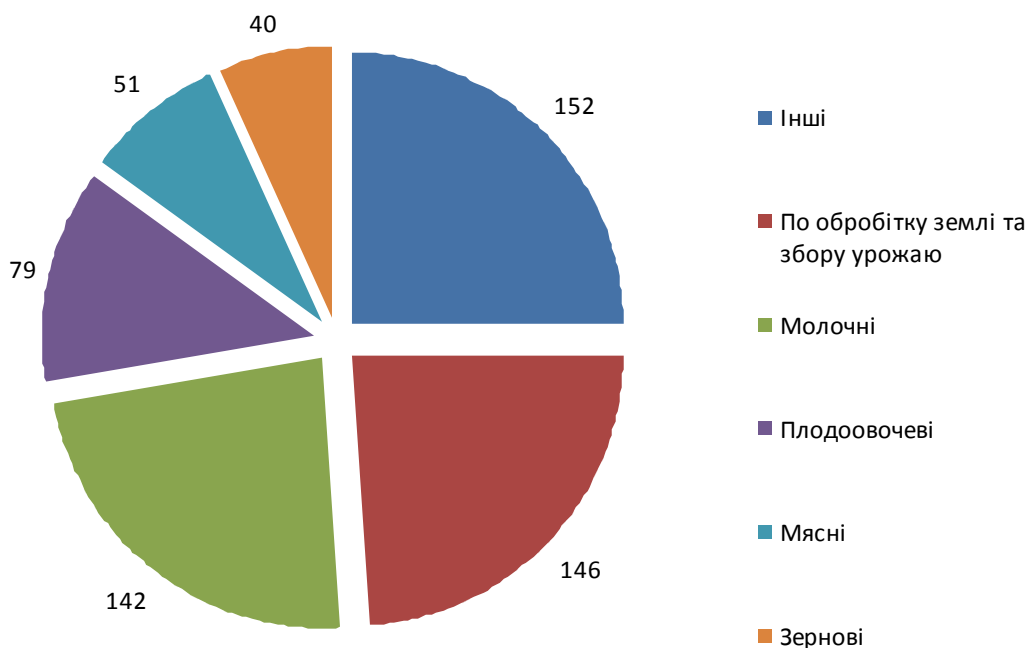
4. Кількість сільськогосподарських кооперативів в Україні на кінець 2017 року

Область	Кількість сільськогосподарських кооперативів, од.							
	Всього, од.	Зареєстровано, од.	Діючі, од.	За видами діяльності, од.				
				Переробні, од.	Заготівельно-збутові, од.	Постачальницькі, од.	Інші, од.	Багатофункціональні, од.
АР Крим	76	24	52	4	5	6	27	10
Вінницька	95	64	31	1	11	0	9	10
Волинська	26	9	17	1	0	0	2	14
Дніпропетровська	31	8	23	2	8	0	1	12
Донецька	18	8	10	0	0	0	0	10
Житомирська	96	78	18	0	2	0	1	15
Закарпатська	9	6	3	2	0	0	0	1
Запорізька	28	12	16	0	2	1	3	10

Івано-Франківська	78	6	72	1	19	1	6	45
Київська	58	0	58	5	8	0	31	14
Кіровоградська	32	21	11	1	5	0	0	5
Луганська	22	8	14	0	0	0	0	14
Львівська	62	32	30	3	11	0	5	11
Миколаївська	21	10	11	0	1	0	0	10
Одеська	39	22	17	0	10	1	0	6
Полтавська	51	33	18	0	10	0	0	8
Рівненська	38	27	11	0	2	2	1	6
Сумська	47	33	14	0	1	0	2	11
Тернопільська	44	13	31	6	5	0	13	7
Харківська	16	14	2	0	0	0	2	0
Херсонська	57	11	46	0	19	1	1	25
Хмельницька	15	6	9	0	4	0	0	5
Черкаська	104	37	67	6	5	0	2	54
Чернівецька	34	17	17	0	7	0	3	7
Чернігівська	29	17	12	0	0	0	0	12
Усього	1126	516	610	32	135	12	109	322

*Джерело – дані Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Серед обслуговуючих кооперативів найбільш поширені об'єднання аграріїв для спільного збору врожаю і молочні кооперативи (див. рисунок). Також достатньо розвинені об'єднання для спільного вирощування овочів і фруктів, кооперативи м'ясного напрямку і зернові об'єднання [8].

Спеціалізація обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів в Україні на кінець 2017 року

*Джерело – дані Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Одним із важливих чинників розвитку сільськогосподарської кооперації є державна фінансова підтримка. В Україні державна підтримка фермерських

господарств здійснюється через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, який є державною бюджетною установою та виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення й розвитку фермерських господарств. Відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки фермерським господарствам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 № 1102, фермерським господарствам надається фінансова підтримка на поворотній основі та конкурсних засадах терміном до 5 років у сумі до 250 тис. грн за бюджетною програмою «Надання кредитів фермерським господарствам». Порядок і умови проведення конкурсу для надання фінансової підтримки фермерським господарствам затверджено наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 02.09.2011 № 441.

У спеціальному фонді державного бюджету на 2018 р. за бюджетною програмою КПКВК 2801460 «Надання кредитів фермерським господарствам» передбачено асигнування в обсязі 43,1 млн грн, а в 2017 р. за цією програмою було виділено 65,0 млн грн. Для стимулювання створення нових фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів, й посилення їх конкурентоспроможності, уряд передбачив 1 млрд грн у межах нової бюджетної програми «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств». Планується, що з 1 млрд грн, **закладеного в бюджеті України на 2018 р.**, 200–300 млн грн буде надано сільськогосподарським кооперативам. Разом з тим, сільськогосподарські кооперативи можуть скористатися державною підтримкою за іншими програмами підтримки суб'єктів господарювання [9].

Важливим аспектом розвитку кооперативного руху у світі стало обговорення проблем розвитку кооперації на Генеральній Асамблеї ООН, унаслідок чого було ухвалено спеціальну резолюцію 56/114 від 18.06.2002 р. «Кооперативи в процесі соціального розвитку», в якій виписано низку рекомендацій та закликів до урядів країн-членів щодо розвитку кооперації, зокрема: врахувати і використовувати вклад кооперативів у соціальний розвиток, ліквідацію бідності, забезпечення продуктивної зайнятості, розширення соціальної інтеграції; стимулювати й сприяти створенню і розвитку кооперативів, особливо тих, які створюються найбільш уразливими групами населення; забезпечувати партнерство між урядами та кооперативним рухом; створювати бази статистичних даних про розвиток кооперативів та їхній вклад у національну економіку; розроблювати програми заохочення кооперативів до навчання, обміну досвідом на регіональному й національному рівнях [10].

До того ж, Міжнародна Організація Праці вважає, що уряди країн членів організації повинні забезпечувати кооперативам підтримку та сприятливі умови для розвитку фінансових і технічних зв'язків, що полегшить обмін досвідом та співпрацю. При цьому державна політика має сприяти доступу кооперативів до кредитування; виходу кооперативів на ринки; доступу кооперативів до програм громадських робіт, інших загальносупільних програм [11].

На наш погляд, умови розвитку кооперації в Україні, організаційно-економічні та правові, не сприяють розвитку кооперативного руху в аграрному

секторі економіки, про що свідчить постійне зменшення кількості кооперативів. Але, як свідчить світовий досвід розвитку кооперації, об'єднання селян у кооперативи сприятиме ефективній реалізації ресурсного потенціалу сільського господарства при збереженні робочих місць та соціально-економічному розвитку сільських територій. Важливо розвивати кооперативний рух, поряд зі зміцненням фермерства та крупнотоварного приватного виробництва. Усе це має стати важливим чинником структурних перебудов у сільському господарстві.

Рекомендації щодо створення сприятливих рамкових умов для розвитку сільськогосподарської кооперації:

- визначеність і прогнозованість політики;
- удосконалення кооперативних інститутів;
- створення бази для розвитку кооперативів;
- просування кооперативної ідентичності;
- «кооперативна» дипломатія;
- навчання чиновників і псевдокооперативи;

• програма ENPARD.37 – Європейський Союз для країн Східного та Південного партнерства впровадив програму ENPARD (European Neighbourhood Programme for Agriculture & Rural Development) і пропонує її всім країнам-партнерам, які хочуть зробити розвиток сільського господарства та сільської місцевості основним напрямом своєї співпраці з Європейським Союзом. За основу політичного діалогу між Європейським Союзом і його партнерами приймається національна стратегія розвитку сільськогосподарського/сільського сектору, визначає цілі розвитку сектору і труднощі, які необхідно подолати. Результатом такого діалогу має стати створення країнами-партнерами спільних програм роботи, розрахованих на кілька років і узгоджених із ЄС. Така програма може стати інструментом побудови системи кооперативів ще на етапі підготовки України до вступу ЄС за підтримки ЄС відповідно до стандартів і вимог ЄС. Стримуючими факторами для участі України в програмі ENPARD є те, що: аграрний сектор не належить до пріоритетних секторів (напрямів) співпраці України і ЄС, у т. ч. в контексті отримання технічної допомоги від ЄС; відсутність стратегії (програми) розвитку секторів (аграрного та сільського розвитку), які б базувалися на європейських підходах і відповідали процесам європейської інтеграції України [12].

Висновки і перспективи. Розвиток кооперації в сільському господарстві України – це складна соціально-економічна проблема, яка потребує значних зусиль від державного рівня до самоврядного управління. Для розвитку кооперації необхідна реальна підтримка з боку державних органів, впорядковане нормативно-правове поле діяльності для підприємств та організацій та усунення бар'єрів, що не дають змоги Україні брати участь у програмах ЄС.

Основними проблемами розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні можна визначити незавершеність реорганізації та структурної перебудови аграрної сфери, надзвичайно слабку матеріально-технічну базу кооперативів, особливо на фондомістких напрямках сільськогосподарського виробництва, недоступність кредитів та слабку фінансову підтримку розвитку сільськогосподарської кооперації з боку держави.

Державна політика має бути спрямована на створення умов для розвитку сільськогосподарської кооперації, активізацію діяльності кооперативів, державну підтримку і правовий захист кооперації, оптимізацію податкової політики шляхом диференціації ставок податків та полегшення доступності кредитів для сільськогосподарських кооперативів.

Розвиток сільськогосподарської кооперації в Україні, удосконалення нормативно-правового поля діяльності кооперативів дозволить членам кооперативів захищати свої інтереси, збільшити конкурентоспроможність кооперативного сектору, підвищити ефективність функціонування кооперативів та поглибити міжнародне співробітництво у сфері сільськогосподарської кооперації.

Список використаних джерел

1. Малік М. Й. Кооперація в сільському господарстві: стан та перспективи / М. Й. Малік // Економічні науки. Серія : Облік і фінанси. – 2009. – С. 55–65.

2. Словник економічних термінів і понять [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.libr.dp.ua/site-libr/?idm=1&idp=22&ida=209>

3. Зіновчук Віталій Володимирович. Сільськогосподарська кооперація: теорія, методологія, практика : дис. ... д-ра екон. наук : 08.07.02 / Зіновчук Віталій Володимирович. – К., 2000. – С. 446–473.

4. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.gov.ua>

5. Малік М. Й. Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року [Електронний ресурс] / М. Й. Малік. – Режим доступу : <https://documents.mx/documents/-568c4d5b1a28ab4916a3a4fb.html>

6. Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ІАЕ, 2012. – 182 с.

7. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

8. Спецпроект Liga.net. Спільна справа 7 успішних історій про те, як кооперативний рух дає нове життя українських селам [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.liga.net/projects/cooperatives/>

9. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua/node/3720>

10. Малік М. Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 103–108.

11. Дубина М. П. Значення сільськогосподарської кооперації в аграрному секторі економіки АПК [Електронний ресурс] / М. П. Дубина. – Режим доступу : http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2011/21_8/204_Dub.pdf

12. Корінець Роман, Гердс Др. Марсель. Розвиток кооперації в Україні та Німеччині – аграрно-політичні пропозиції для України [Електронний ресурс] / Роман Корінець, Марсель Гердс Др. – Режим доступу : https://apd-ukraine.de/images/APD_APR_05-2016_Genossenschaften_ukr.pdf

References

1. Malik, M. J. (2009). Cooperation in agriculture: state and prospects, *Ekonomichni nauky. Seriya : Oblik i finansy*, 55–65.
2. Slovnyk ekonomichnykh terminiv i poniat' [Dictionary of economic terms and concepts]. Available at: <https://www.libr.dp.ua/site-libr/?idm=1&idp=22&ida=209> (Accessed 19 February 2018).
3. Zinovchuk, V. V. (2000). Agricultural Cooperatives: Theory, Methodology, Practice, Abstract of Doctor of Economics dissertation, Economy of agriculture and agroindustrial complex, Institute of Agrarian Economics of UAAS, Kyiv, Ukraine.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018). The Law of Ukraine “On Cooperation” Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1087-15?lang=en> (Accessed 19 February 2018); The Law of Ukraine “On Agricultural Cooperation”. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80> (Accessed 19 February 2018).
5. Malik, M. J. Strategic directions of development of entrepreneurship and cooperation in agriculture till 2020. Available at: <https://documents.mx/documents/-568c4d5b1a28ab4916a3a4fb.html> (Accessed 19 February 2018).
6. Lupenko, Yu. O., Mesel'-Veseliak, V. Ya. (2012). Stratehichni napriamy rozvytku sil'skoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period till 2020], Kyiv, Ukraine.
7. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 19 February 2018).
8. Spetsproekt Liga.net. Spil'na sprava 7 uspishnykh istorij pro te, iak kooperatyvnyj rukh daie nove zhyttia ukrains'kykh selakh. Available at: <http://www.liga.net/projects/cooperatives/> (Accessed 19 March 2018).
9. Ministry of agrarian policy and food of Ukraine. Available at: <http://www.minagro.gov.ua/node/3720>
10. Malik, M. J. (2010). “Scientific and methodological support for the development of cooperation in the agrarian sector of the economy”. *Ekonomika APK*, 12, 103–108.
11. Dubyna M. P. The Importance of Agricultural Cooperatives in the Agrarian Sector of the Economy of the Agricultural Complex. Available at: http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2011/21_8/204_Dub.pdf (Accessed 19 February 2018).
12. Korinets' Roman, Herds Dr. Marsel'. Development of cooperation in Ukraine and Germany – agrarian and political proposals for Ukraine. Available at: https://apd-ukraine.de/images/APD_APR_05-2016_Genossenschaften_ukr.pdf (Accessed 19 February 2018).

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ КООПЕРАЦИИ В УКРАИНЕ

Н. А. Мосийчук

Аннотация. *Рассмотрено современное состояние развития кооперации в Украине, причины и пути преодоления негативных тенденций на селе и повышение эффективности сельскохозяйственного производства в условиях создания кооперативов.*

Ключевые слова: кооперация, сельскохозяйственная кооперация, кооператив, агропромышленное производство

THE MODERN STATE OF AGRICULTURAL COOPERATION IN UKRAINE

N. O. Mosiichuk

Abstract. *The article deals with the current state of development of cooperation in Ukraine, the causes and ways of overcoming the negative tendencies in the countryside and increasing the efficiency of agricultural production in the conditions of creation of cooperatives.*

Keywords: cooperation, agricultural cooperation, cooperative, agro-industrial production

УДК 339.5:639.2(477)

ВПЛИВ ЕКСПОРТНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ НА ЗРОСТАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

С. С. ШЕПЕЛЄВ, здобувач кафедри глобальної економіки
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: wepellev@ukr.net

Анотація. *Оцінено сучасний стану тенденцій експорту риби в Україні. Доповнено існуючий інструментарій аналізу та синтезу процесів посилення експортних можливостей у контексті підвищення рівня конкурентоспроможності рибного господарства. Обґрунтовано висновки та розроблено пропозиції щодо розроблення програми імпортозаміщення рибної продукції, визначено напрями створення роздрібних торговельних асоціацій.*

Ключові слова: конкурентоспроможність, аграрний сектор, експорт, імпорт, рибне господарство, європейська інтеграція, галузь

Актуальність. Український ринок нині є таким, що розвивається. Значна кількість риби та морепродуктів щорічно імпортуються. За результатами проведеного дослідження встановлено, що спостерігається значна конкуренція для місцевих виробників з боку мережі супермаркетів. Сектор рибного господарства характеризується тим, що у ньому працює значна кількість дрібних виробників. Така структура може бути і перешкодою у розвитку. При цьому рівень конкурентоспроможності галузі досить невисокий. Зусилля вчених і практиків здебільшого спрямовані на теоретичне вивчення й прикладне використання експортних можливостей, на зростання конкурентоспроможності рибного господарства в умовах євроінтеграції.

Ключевые слова: кооперация, сельскохозяйственная кооперация, кооператив, агропромышленное производство

THE MODERN STATE OF AGRICULTURAL COOPERATION IN UKRAINE

N. O. Mosiichuk

Abstract. *The article deals with the current state of development of cooperation in Ukraine, the causes and ways of overcoming the negative tendencies in the countryside and increasing the efficiency of agricultural production in the conditions of creation of cooperatives.*

Keywords: cooperation, agricultural cooperation, cooperative, agro-industrial production

УДК 339.5:639.2(477)

ВПЛИВ ЕКСПОРТНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ НА ЗРОСТАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

С. С. ШЕПЕЛЄВ, здобувач кафедри глобальної економіки
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: wepellev@ukr.net

Анотація. *Оцінено сучасний стану тенденцій експорту риби в Україні. Доповнено існуючий інструментарій аналізу та синтезу процесів посилення експортних можливостей у контексті підвищення рівня конкурентоспроможності рибного господарства. Обґрунтовано висновки та розроблено пропозиції щодо розроблення програми імпортозаміщення рибної продукції, визначено напрями створення роздрібних торговельних асоціацій.*

Ключові слова: конкурентоспроможність, аграрний сектор, експорт, імпорт, рибне господарство, європейська інтеграція, галузь

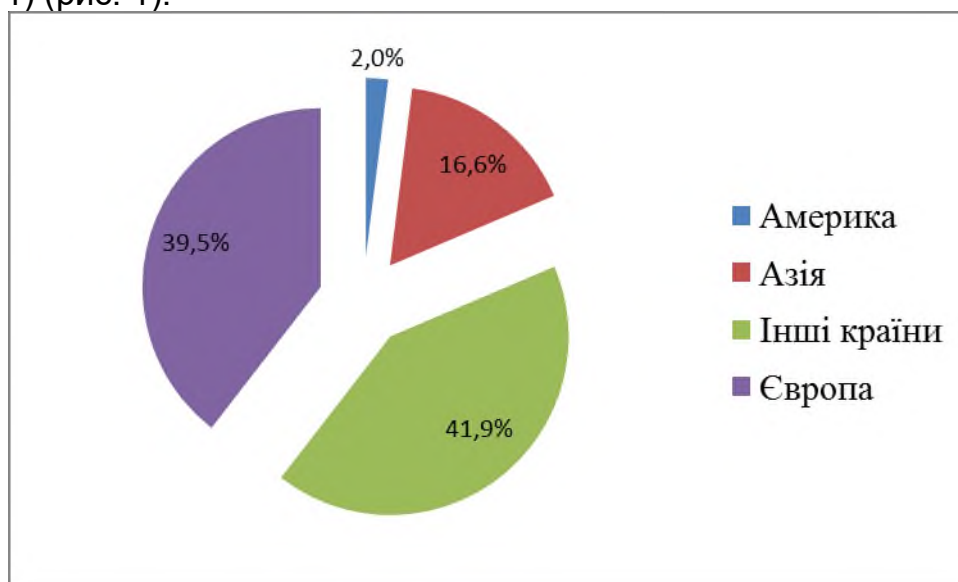
Актуальність. Український ринок нині є таким, що розвивається. Значна кількість риби та морепродуктів щорічно імпортуються. За результатами проведеного дослідження встановлено, що спостерігається значна конкуренція для місцевих виробників з боку мережі супермаркетів. Сектор рибного господарства характеризується тим, що у ньому працює значна кількість дрібних виробників. Така структура може бути і перешкодою у розвитку. При цьому рівень конкурентоспроможності галузі досить невисокий. Зусилля вчених і практиків здебільшого спрямовані на теоретичне вивчення й прикладне використання експортних можливостей, на зростання конкурентоспроможності рибного господарства в умовах євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми нарощування експорту рибної продукції знаходяться у сфері наукових інтересів різних провідних наукових установ та науковців. Зокрема, цій науковій проблемі присвячені праці багатьох вчених, зокрема і при формулюванні теоретичних узагальнень під час вивчення експортних можливостей і його впливу на рівень конкурентоспроможності галузі [1–4].

Мета дослідження – доповнення існуючого інструментарію аналізу і синтезу процесів посилення експортних можливостей у контексті підвищення рівня конкурентоспроможності рибного господарства.

Матеріали і методи дослідження. Теоретико-методичною основою є система загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, фундаментальні положення сучасної економічної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, зумовлені метою статті. У роботі використано комплекс методів і підходів, які забезпечують концептуальну єдність дослідження: абстрактно-логічний – при формулюванні теоретичних узагальнень з метою визначення впливу експортних можливостей на рівень конкурентоспроможності галузі; економіко-статистичний та графічний методи використано при оцінці сучасного стану й тенденцій експорту риби в Україні; аналізу і синтезу – при обґрунтуванні висновків та розробці пропозицій стосовно розроблення програми імпортозаміщення рибної продукції та виявленні напрямів подальшого створення роздрібних торговельних асоціацій.

Результати дослідження та їх обговорення. Упродовж 2015 р. з України було експортовано 8,6 тис. т риби, рибної продукції та інших водних безхребетних на загальну суму 17,7 млн дол. США, що менше на 31,0 тис. т порівняно з 2014 р. (39,6 тис. т), та на 42,8 тис. т менше порівняно з 2013 р. (51,4 тис. т) (рис. 1).

Рис. 1. Структура експорту риби Україною у 2015 році

Обсяг експорту філе та іншого м'яса риби у 2015 р. становив 1,8 млн дол. США. Найбільшим імпортером українського м'яса риби залишається Німеччина (на суму 4,7 млн дол. США). Експорт мороженої риби становив 247,2 тис. дол. (переважно в Латвію (57 т), Туркменістан (18 т), Молдову (49 т)). Це на 22,58 % менше, ніж у 2014 р. Свіжу та охолоджену рибу, а також рибні консерви Україна переважно експортує до Росії та Казахстану

безпосередньо з районів промислу. Обсяг експорту за всіма товарними групами у 2015 р. знизився (табл. 1).

1. Динаміка експорту за основними товарними групами рибної продукції до України у 2011-2015 роках

Товарна група	2011		2012		2013		2014		2015		2015/2014,	
	тис. т	тис. дол. США	тис. т	тис. дол. США	тис. т	тис. дол. США	тис. т	тис. дол. США	тис. т	тис. дол. США	%	
Риба і ракоподібні, молюски та інші водяні безхребетні	18,9	19,6	18,2	18,7	16,4	20,8	21,9	27,4	5,3	12,9	24,6	47,4
Риба свіжа або охолоджена крім рибного філе та іншого м'яса риб	18,1	15,7	15,4	13,3	13,6	11,7	20,2	17,2	2,6	2,2	13,1	12,9
Риба морожена, крім рибного філе та іншого м'яса	0,2	0,1	2,1	1,1	1,6	1,1	0,2	0,3	0,2	0,2	88,2	78,1
Філе рибне та інше м'ясо риб (включаючи фарш), свіже, охолоджене або морожене	0,3	2,9	0,5	3,7	0,7	6,6	1,1	8,7	1,8	8,1	156,5	92,2
Готова або консервована риба; ікра осетрових (чорна ікра) та її замінники, виготовлені з ікри інших риб	29,9	39,5	37,3	46,2	34,9	42,9	17,6	20,3	3,2	4,5	18,6	22,5
Разом	49,1	61,5	55,7	66,1	51,4	65,1	39,6	48,6	8,6	17,7	21,9	36,6

Експорт риби свіжої та охолодженої обсягом 2,4 тис. т вартістю 2062,9 тис. дол. США здійснено ЗАТ «СРДК» безпосередньо з району промислу (Атлантичний океан, район Гвінеї-Бісау). До Європи Україна експортує 98 т риби мороженої, крім рибного філе та іншого м'яса риб, на суму 92 тис. дол. США, риби свіжої або охолодженої крім рибного філе та іншого м'яса риби, – 0,4 т на суму 1,7 тис дол. США, філе рибне та інше м'ясо риб (включаючи

фарш), свіже, охолоджене або морожене – 1 864 т на суму 8 008 тис. дол. США, ракоподібні з панцерами або без панцерів, живі, свіжі, охолоджені, морожені, сушені, солоні або у розсолі – лише 260 т на суму 269 тис. дол. США.

У 2015 р. виробництво форелі становило 247 т. При цьому експорт форелі становив лише 5,5 т на загальну суму 62,9 тис. дол. США.

Важливою експортною позицією України є експорт філе прісноводного судака. При цьому обсяги експорту філе прісноводного судака (свіже, охолоджене або морожене) у 2011 р. становили 216,3 т, у 2013 р. – 752,6 т, у 2014 р. – 1392,5 т (табл. 2). Весь вироблений судак у обсязі 1392,5 т Україна експортує до Європи.

2. Експорт філе судака, тонн

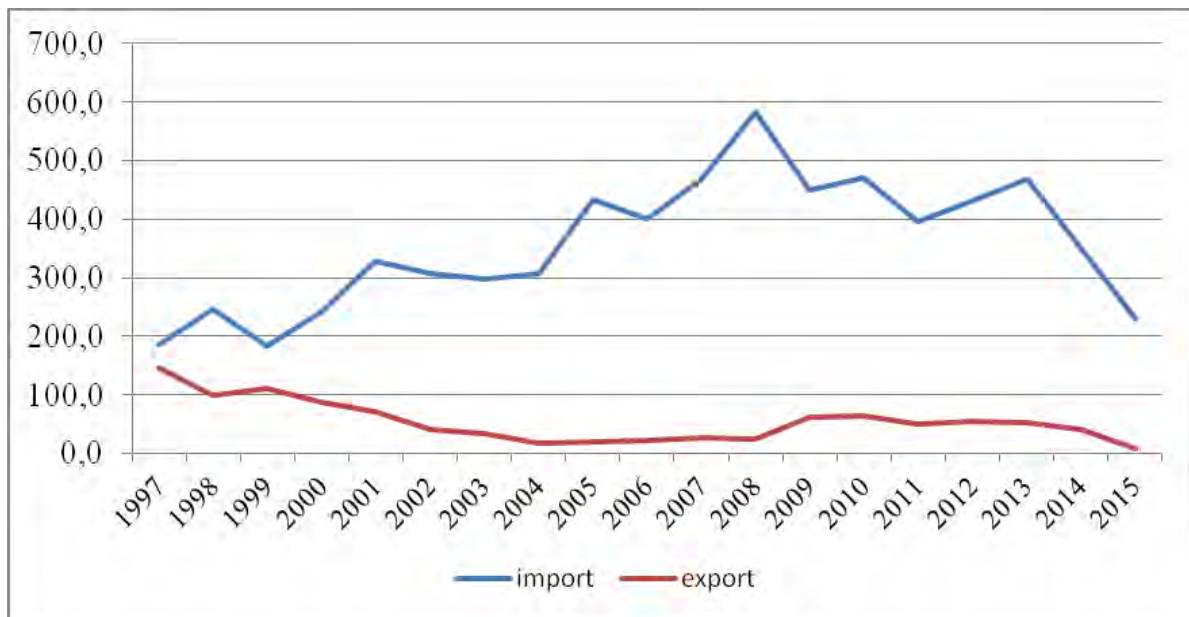
Роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Експорт філе прісноводного судака (свіже, охолоджене або морожене)	182, 5	216, 3	477, 7	752, 6	1127 ,3	1392 ,5

Україна експортує до Німеччини 90% судака. Це становить 996,4 т на суму 4126,1 тис. дол. США. До Данії експорт судака становить 151,8 т на суму 624,3 тис. дол. США, до Литви – 110,6 т на суму 488,5 тис. дол. США, до Франції – 90,8 т на суму 561,5 тис. дол. США, до Польщі – 24,0 т на суму 159,6 тис. дол. США, до Нідерландів – 18,9 т на суму 58,1 тис. дол. США.

У 2015 р. показник експорту риби, рибної продукції та інших водних біоресурсів, зменшився на 80% порівняно з 2014 р. Це, перш за все, пов'язано з передачею в оренду суден, вилов з яких був спрямований на експорт, та заборонаю на ввезення рибних консервів до Росії. У свою чергу, у 2014 р. експорт теж зазнав скорочення на 23 % порівняно з 2013 р. і становив 39,6 тис. т на загальну суму 48,6 млн дол. США, тоді як у 2013 р. він дорівнював 51,4 тис. т на загальну суму 65,1 млн дол. США.

Падіння експортних показників пов'язане з втратою майже єдиного зовнішнього ринку збуту. Як свідчать дослідження, близько 80–85% усього експорту риби, рибної продукції та інших водних біоресурсів Україна постачала до Російської Федерації. З 29 липня 2014 р. Російська Федерація ввела заборону на ввезення рибних консервів, 75 % яких постачалося з України.

Падіння платоспроможного попиту через девальвацію гривні вплинуло на скорочення імпортного сегмента. Настав час для імпортозаміщення – насичення ринку свіжою, доступною за ціною рибою українського виробництва і відновлення втрачених позицій з експорту групи товарів «готова або консервована риба, ікра» (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка експорту та імпорту

Середню ціну на рибу та рибну продукцію наведено в табл. 3.

3. Середня ціна на рибу та рибну продукцію за період з 2014 до 2015 року, за 1 кг/дол. США

Товарна група	2014		2015		2015/2014, %	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
Риба і ракоподібні, молюски та інші водяні безхребетні	1,25	1,93	2,41	1,38	192,7	71,3
Риба свіжа або охолоджена крім рибного філе та іншого м'яса риб	0,85	6,41	0,84	4,99	98,1	77,9
Риба морожена, крім рибного філе та іншого м'яса риб	1,31	1,57	1,16	1,09	88,5	69,3
Філе рибне та інше м'ясо риб (включаючи фарш), свіже, охолоджене або морожене	7,29	2,10	4,29	1,97	58,9	93,6
Готова або консервована риба; ікра осетрових (чорна ікра) та її замінники, виготовлені з ікри інших риб	1,15	2,18	1,40	1,72	121,4	78,9
Разом	1,23	1,97	2,05	1,42	166,8	72,0

В Україні є умови, щоб вирощувати камбалу, райдужну форель, сигові, каналний сом, окуня, севрюгу, веслоноса. Можна виробляти не лише традиційні види риби, але й ті, що зараз імпортуються. Серед них: дорада, сибас, тилапія. В Україні попит на продукцію аквакультури є одним із найменш реалізованих. Потенційна фактична ємність цього ринку в 600–650 тис. т може бути збільшена на 30–40% за рахунок інтенсивного розвитку аквакультури.

Висновки і перспективи. Таким чином, зазначене дослідження дало нам змогу встановити, що потрібно:

1. Розробити програму імпортозаміщення рибної продукції. В Україні немає сировинної бази оселедця, скумбрії, палтуса, сьомги, багатьох інших видів риби, затребуваних покупцем. В Україні є умови, щоб вирощувати камбалу, райдужну форель, сигові, каналний сом, окуня, севрюгу, веслоноса. Можна виробляти не лише традиційні види риби, але й дораду, сибаса, тилапію. Зокрема, на збільшення експортної виручки вплинуло зростання поставок до Іраку вітчизняного коропа, а в Білорусь – борошна з антарктичного криля.

2. З метою максимального наближення рибної продукції до районів споживання, доцільне створення суб'єктів господарювання локального рівня переважно невеликих за обсягом оптового обороту складів, для обслуговування потреб населення міських поселень і сільської місцевості як роздрібних торговельних асоціацій або великих роздрібних торговельних організацій.

3. Необхідно зосередити увагу на двох напрямках: будівництво мережі сучасних холодильників, переробних підприємств. Сьогодні потреба в сучасних холодильних складських потужностях становить близько 100 тис. т одночасного зберігання. Вилов риби в Україні має чітко виражений сезонний характер, тому для збільшення обсягів її виробництва необхідні потужності із заморожування й холодильного зберігання.

4. Вітчизняний сектор рибного господарства не є диверсифікованим як з огляду на видовий склад об'єктів, так і на ті продукти, що пропонуються на ринку, включаючи і європейський ринок риби. Потрібні інвестиції в нові об'єкти, а також розширення асортименту рибної продукції за рахунок позицій з нижчої цінової групи. Потрібно запровадити пакування, фасування готової продукції, напівфабрикатів з риби. Слід підвищувати якість виробництва окремих видів копченої риби з використанням соснової стружки, яка не містить смол, а не деревини. Слід інформувати вітчизняних виробників риби та рибної продукції про ринкову ситуацію, щоб вони могли використати її на свою користь і направляти вироблену конкурентоспроможну продукцію на експорт.

Список використаних джерел

1. Halwart M., Soto D., Arthur J. Cage aquaculture. Regional reviews and global overview. FAO Fisheries Technical Paper. № 498. Rome, FAO, 2010. 240 p.

2. Яркіна Н. Підвищення конкурентного потенціалу підприємств рибної галузі шляхом формування ефективного механізму управління рибним господарством / Н. Яркіна // Науково-практичні проблеми розвитку економічних систем : зб. наук. праць. – Хмельницький : ХНУ, 2013. – № 1. – С. 108–111.

3. Вдовенко Н. М. Регуляторна політика держави і механізми її реалізації в перспективних галузях економіки, пов'язаних із рибним господарством / Н. М. Вдовенко // Економіка розвитку. – 2014. – № 3 (71). – С. 9–14.

4. Vdovenko N. M. Mechanisms of regulatory policy application in agriculture / N. M. Vdovenko // Економічний часопис XXI. – 2015. – № 5–6. – С. 53–56.

References

1. Halwart, M., Soto, D., Arthur, J. (2010). Cage aquaculture. Regional reviews and global overview. FAO Fisheries Technical Paper. № 498. Rome, FAO, 240.

2. Yarkina, N. (2013). Pidvijenja konkurentnogo potenzialy pidpriemstv rubnoi galuzi shlahom formuvania efektyvnogo mehanizmu upravlinia rybnim gospodarstvom // Naukovo-praktichni problem rozvytky ekonomichnich system. Hmel'nyzkiy, 1, 108–111.

3. Vdovenko, N. M. (2014). Regulatorna polituka derjavy i mexanizmy ii realizazii v perspektivnych galuzach ekonomiku, povazanuch z rubnum gospodarstvom // Ekonomika rozvytky, 3 (71), 9–14.

4. Vdovenko, N. M. (2015). Mechanisms of regulatory policy application in agriculture // Ekonomichnyi chasopys XXI, 5–6, 53–56.

ВЛИЯНИЕ ЭКСПОРТНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ НА РОСТ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЫБНОГО ХОЗЯЙСТВА В УСЛОВИЯХ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

С. С. Шепелев

Аннотация. Проведена оценка современного состояния и тенденций экспорта рыбы в Украину. Дополнен существующий инструментарий анализа и синтеза процессов усиления экспортных возможностей в контексте повышения уровня конкурентоспособности рыбного хозяйства. Обоснованы выводы и разработаны предложения по разработке программы импортозамещения рыбной продукции, определены направления создания розничных торговых ассоциаций.

Ключевые слова: конкурентоспособность, аграрный сектор, экспорт, импорт, рыбное хозяйство, европейская интеграция, отрасль

THE EFFECT OF EXPORT FEATURES FOR THE FUNCTIONAL COMPETITIVENESS OF FISHERY IN THE CONDITIONS OF EUROINTEGRATION

S. S. Shepeliev

Abstract. The article assesses the current state and trends of fish exports in Ukraine. Existing tools for analyzing and synthesizing processes of strengthening export opportunities in the context of raising the level of competitiveness of the fisheries sector have been supplemented. The conclusions were substantiated and proposals were elaborated on the development of a program for the imports of fish products, the directions of creation of retail trade associations were determined.

Keywords: competitiveness, agrarian sector, export, import, fishery, European integration, industry

**THE EXTENT TO WHICH BALANCE SCORE CARD
IS USED IN AVIATION SECTOR
(An Empirical Study on Royal Jordanian Airlines)**

MOHAMMAD AHMAD SALEH ALNAIMAT
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: mohammad_alanamat@yahoo.com

Abstract. *The objective of this study was to assess the practicalities of the application of the Balanced Scorecard at Royal Jordanian Airlines, which was the sole subject of the study. The financial statements published for the years (2014–2015) were analyzed and personal interviews with relevant company employees were conducted in order to assess the financial performance using the Balanced Scorecard. The results of the study concluded the presence of the effect of the application and use of the four axes of the Balanced Scorecard on performance measures based on indications of accounting profit (rate of return on assets and rate of return on equity) at Royal Jordanian Airlines. As well as having the effect of the application and use of Balanced Scorecard four axes on modern performance measures Accounting Profit (measure of economic value added, market value added) at Royal Jordanian Airlines. In the light of these results, the researcher recommends that RJA makes the necessary efforts to build robust foundations for the assessment of its strategic performance based on the application and use of various aspects of the Balanced Performance Card in such a way as to emphasize the conformity of predefined objectives with the strategy the company decided to adopt to cope with the rapid changes and developments characteristic of an intensely competitive business environment.*

Keywords: *Balanced Scorecard, Royal Jordanian Airlines*

Introduction. Modern service projects are subjected to many development and growth factors. Also, these projects management is facing various problems that require a sufficient amount of information which enable us to recognize the real causes of these problems and to find appropriate solutions to them in form of reports to help management to take right decisions. That illustrates the important role played by management accounting and its various methods.

The subject of performance measurement for service businesses facilities is considered as important subject which take the attention of researchers and experts in the field of management accounting in light of the developments in the global competition conditions and pressures towards the need to improve the service performance facilities in order to keep pace with the rapid changes in the surrounding environment.

Many models of performance measure and evaluate which combine financial performance and non-financial performances have been emerged. The most important ones are Determinants and Results model, balanced scorecard model and Benchmarking model. However, there are many questions that are still under

research and study about the types of measurement performance to achieve the strategic and competitiveness objectives which achieve survival and continuity in business environment. Because the service facilities are characterized by a special nature, they need non-financial measures alongside traditional financial measures.

The environmental variables surrounding the accounting system in general and particularly management accounting- including growing global competition, technological developments and information revolution – has increased the need to have strategic information relating to the external environment and competitor analyzes. In contrast, conventional methods of management accounting have shown incapability in the field of planning, control and performance assessment which require the necessity to develop new measuring methods such as customer satisfaction, the ability to keep customer and employees satisfaction and their skills for that the financial measures alone are insufficient to guide and evaluate the work of facilities.

A new development in control model and performance assessment has been appeared through a term (Balance Scorecards) which is one of the management accounting strategic techniques. This method over other methods of control and performance methods is characterized by combining financial performance and non-financial measures which characterized to be easily traced and linked to facility strategy. Accordingly, the study attempts to identify the status of the application of the balanced Scorecard in the Royal Jordanian.

Problem of the Study and its Questions. Airline industry sector has gained attention in recent years due to the increasing needs and demand for its products. It is recognized that the performance financial measures reflect the results of previous decisions not the necessary steps that may be performed to meet the current competitive environment. So, they are not appropriate to guide managers in their search to improve present and future processes. The performance measures including traditional accounting thoughts are no longer sufficient to evaluate the performance of service facilities.

They are internal measures focused on financial results for short term. it is necessary to rely on new measure for the evaluation and performance measurement for long term taking into account the performance dynamics and the causative factors in addition to the presence of financial measures where there is an urgent need for the development of management accounting methods due the important role they play in business systems represented in providing appropriate management information at different levels in order to help managers to do the basic jobs of planning, performance measurement control and decision-making, and to support the facility to cope with modern changes to enable it to face the competitive environment. From here, companies depend on the use of the Balanced Scorecard to evaluate company financial situation its ability to achieve profitability.

The study attempts to answer the following questions

- What is the reality of the application of the Balanced Scorecard at the Royal Jordanian?
- Does the Royal Jordanian evaluate its performance according to the axes of Balanced Scorecard?
- What is the perception of Royal Jordanian management for the concept of the Balanced Scorecard?

Research objectives. This research aims to study and analyze the reality of Royal Jordanian usage for Balanced Scorecard as a criterion for evaluating activities and ability to succeed and continue. There are the following sub-objectives.

- Shed light on the concept and importance of Balanced Scorecard.

- Identify the employees' attitudes towards the use of Balanced Scorecard.

- Measure the perception of Royal Jordanian management for the concept of Balanced Scorecard.

- Specify the reality of applying the Balanced Scorecard in performance evaluation by Royal Jordanian.

Research importance. This study is important because of the important role played by Royal Jordanian in the national economy, and its success is linked to its ability to invest human resources in achieving its objectives. That requires the use of modern methods of accounting for its operations through the use of Balanced Scorecard which helps Royal Jordanian to increase their capacity to achieve profits.

Study Hypotheses

The hypothesis

- Royal Jordanian does not apply the Balanced Scorecard in their operations.

- Royal Jordanian does not evaluate its performance according to the axes of Balanced Scorecard.

- There is no realization of Royal Jordanian management for the concept of Balanced Scorecard.

Research Method. Having reviewed a number of researches and studies published in specialized scientific journals and magazines, the researcher used a descriptive and analytical method in this study, as this method is adopted in many researches and studies.

The Study Population: Alia Company – the Royal Jordanian Airlines

The Time Limits: 2014–2015

Methodology and analysis. A questionnaire formed of 23 questions was used for data gathering. It was entered into the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) for analysis.

Literature Review. Al- Fayez (2011) study titled " Using the strategic Evaluation Approach to Measure performance by using the balanced evaluation card: Applied study at Ministry of Interior in Jordan.

This study aimed to use the strategic evaluation approach to measure performance: by using the balance evaluation card: applied study at Ministry of Interior in Jordan.

To achieve this goal, a questionnaire has been designed, included (90) items to collect the primary information from the study population consisted of (75) individuals.

While the study sample consisted of (59) individuals, the study reached the following important results:

1. The presence of effect with statistical significance of the organizational reality (organizational structure, institutional culture, organizational team, and the organizational climate) an improving the performance level of the Jordanian Ministry of Interior.

2. The presence of effect with statistically significance of the available resources (available resources, communication, technological resources, the

common abilities) on improving the performance level of Jordanian Ministry of Interior.

3. The presence of effect with statistically significance of the cognitive abilities (clients knowledge, knowledge at the business sector, financial knowledge) an improving the level of the Jordanian Ministry of Interior.

4. The presence of effect with statistically significance of the planning knowledge (institutional planning, the current strategy, planning system, the current plan) on improving the performance level of the Jordanian Ministry of interior.

- (Tohidi et al, 2010) study titled: using balanced performance card especially in the governmental educational institutions, with the goal to evaluate performance by it through comparing the planned and targeted performance with the actual performance to evaluate the results of providing the education services through the internet.

The study reached a number of results, the most important are:

1. The use of the card has led to maximize the revenue from providing the educational services by the increase of the beneficiaries and those who receive the service which reflects on the growth of the revenues of this service as a results of performance improvement resulting from the continuous development in its production and delivery based on performance evaluation through the clients perspectives (the students).

2. Facilitating the way to introduce the educational service and the continuous change in the users spread sheet leads to the perpetual interaction between the user and the institution which reflects on the students increased satisfaction, then to the increase of the revenues from providing the service.

- (Ala'a & Noor,2010) study titled:

Developing measurement mathematical model in management change and strategic planning using BSC perspectives .This study aimed at developing a mathematical model in change management and strategic planning by using the balanced performance measure, through revealing the relation.

- (Ramesh, 2010) study titled :

Importance of balanced scorecard for growth of (SME) sector.

This study addressed the use of the balanced performance card in evaluating the small projects performance from the strategic planning point of view used widely in business management for – profit organizations, especially the vision of this sector is based on revenue maximizing from the practiced activities in the shadow of social and financial environment care about continuity of the projects resources, since they born small under the state's monitoring to continue in achieving their goals by the financial and non financial measures, but did not measure the performance of the government units catering those small projects to measure the extent of ability to apply the balanced performance card to them, such as the parties supporting the governmental service for those projects in Egypt such as the social fund for development .

Theoretical framework

Definition of Balanced Scorecard:

Balanced performance card considers one of the contemporary administrative means introduced by Kaplan & Norton as a new concept for the strategic management, since this contemporary model introduces comprehensive solution to the weakness and uncertainty in the old orientation of the administrative system

which focuses only on the financial performance through adding other dimensions turning the strategic plan to tangible actions and outputs linking the goals, the means and the measures to the needed performance level and the programs and initiatives with the strategic plan.

- (Horngren, 2005, puu8) indicated that the balanced performance card translates the organization's mission and strategy to a set of performance procedures representing the application framework for its strategy.

- There are different definitions of the balanced performance card, the most important " it is a concept helps translating the strategy to action, it starts from determining the organization's vision and strategy and from determining the critical success factors, and organizing the measures that help in setting a goal and measuring the performance in the critical fields relating to the strategies " (Abdallateef Torkman, 2006, p. 144).

- Also identified as " An instrument through which translating the company's strategy and message to goals and measures, and providing a set of coherent ideas, principles and a comprehensive path's map for the companies to follow the message translations into a set of coherent performance measures, and these measures contribute to accomplish the works and setting the businesses strategy and the strategy link to the businesses and the help in coordination between the individual and organizational performance till reaching the management goals.

- This card is based on four basic pillars which are: financial performance to satisfy the customers, operational performance of competency, then the opportunities the company provides to its employees and growth, by this the competition between the companies became based on the availability of the initiative spirit and the creative and innovative ability more than based on the available fixed tangible assets (Kaplan & Norton, 2004, p. 52).

- Balanced performance card can be defined as an administrative system aims at helping the establishment to translate its vision and strategy to a set of coherent goals and strategic measures. This is through depending on the balanced score performance card, since the financial report is no longer considers representing the only way through which the companies can evaluate their activities and drawing their future mores (Kaplan & Norton, 1992).

Benefits of Balanced performance measurement card:

Adopting the balanced performance measurement card's conception help in determination of the work plans and to make sure they work in an appropriate way also considers as a mechanism to follow- up these plans and controlling them, also it achieves many benefits, including (Al- amerig& Al-Galibl, 2003,p. 32).

1. It helps the management in explaining and clarifying its strategy to the shareholders, and enables it to determine and setting the strategic goals very clearly.

2. It helps the management in monitoring performance from one measurement board, and contributes to unifying the commercial goals for each establishment.

3. It eliminates the uncertainty through keeping quantitative indicators, since each element of the cards elements represents a ring in the " cause – effect" chain, which at the end of each one it is possible to achieve one goal of the goals ending with achieving the financial goals.

4. The presence of clear plan to achieve the goals, whether the strategic or the tactical goals represents competitive advantage facilitates the process preparing the annual budget, and supporting more accountability and achieving transparency.

5. It helps in delivering- communicating the strategy to all of the employees, disseminating the organizational change and the organizational learning through a repetitive cycle to review the theory.

6. Correspondence of the individual's goals and the division goals with establishment strategy, and providing strategic communication plan linking the top management with the individuals.

7. It facilitates the periodic review of the strategy, and accelerates the correction procedures, since the presence of balanced card represents a continuous chain of understanding and perception, and applying principles and rules work to achieve the strategic goals, and monitors the process of their application.

(Bernardo, 2010, p. 263) sees that the balanced performance measurement card translates the organizations vision and strategy to a comprehensive set of performance measures that provide the complete frame to implement its strategy, and does not only depend on achieving the financial goals rather also assets on the non financial goals that should be achieved by the organization to meet its financial goals.

Characteristics of the balanced performance card:

Launching from the increasing competitive pressures on the business organizations, and as a result of the defects in the traditional system to measure performance to provide the needed information to the strategic performance management, so the balanced performance measure considers an integrated instrument to measure and to manage the strategy performance.

There are some of the basic characteristics that distinguish the balanced performance measure, including: (Zagloul, 2010, p.13).

1. Balanced performance measure considers a four dimensional model, it springs from four perspectives. Financial performance, relations with the customers, internal operating processes and learning and growth process perspectives.

2. Balanced performance card based on dividing each perspective into five components sub- strategic goal, indicators, targeted values, procedural steps, initiatives and the actual values.

3. Balanced performance measures are based on blending between the financial and know the extent of progress towards achieving the strategic goals, quantitatively and financially.

4. Balanced performance measure links between the financial basic indicators and the non financial indicators specific to each perspective with the sub-strategic goals basically derived from business organization strategy.

5. Balanced performance measure characterizes by limited number of basic performance indicators, launching from the limited rational specificity, and the specificity restricting more information of the analytical energy to the decision maker.

6. Balanced performance measure is based on a set of setting causal links between the sub- strategic goals and the basic performance indicators with each

other's through what is known as (cause- result) relations include in the strategy plan.

7. Balanced performance measure requires the availability of advanced information system, and infrastructure for information technology, to enable the usage of the software report systems, for information flow horizontally and vertically just-in- time.

8. Balanced performance measure requirement the presence of an independent administrative unit in the organizational structure, directly follow the administrative board, this unit undertake the supervision process on the management of the strategic administration linking it to the operation performance.

Steps of building the balanced performance card

(Kaplan and Norton,1996) have determined four basic steps for the methodology building and applying the balanced performance card (BSC), which are doing the following :

Steps 1: Determining building the balanced performance card's structure.

What is required in this step is deeper understanding of the existing institutional performance for the card to be a reflection on the strategy, this is through the following (Kaplan and Norton,1996).

1. Determining the business unit upon which the card will; be built, and the card's levels in the company, and the likely different.

a. Determining the businesses unit and its relation with the financial sides and the goals and unit the companies general frame, and the link between the other businesses unit.

Step 2: Determining he strategic Goals:

Designing the balanced measurement card based on the inputs from the work team sessions from the top management and the other teams this will be through the following (Kaplan & Norton, 1996):

1. Obtaining the organizational strategy through the information and goals that help the management in translating the strategy and the goals in executive forms with informing the concerned individuals about that.

2. Obtaining the response and a list which links between the goals in the for fold perspective taking into account to the strategy of the business unit and the link between the goals and the cause effect relation.

3. Top management divides the team into four groups, each groups is responsible for one perspective of the four perspectives, and the need and the outputs were determined in the goals strategy for each perspective, including the details in phrases and expected list for the likely measure3s for each goals.

Step 3: Determining the strategic measure:

Developing the card's work which achieves linkage, communication, accomplishments sequence and the strategies progress relations, this is through: (Kaplan & Norton,1996).

1. Designing the measures or the best measures connecting with the goals, and determining the information source for each measure and designing the linkage relations between the internal measures in each perspective and the other perspectives in the card, determining the final outputs that should be placed with the goals and measures for description for each perspective, and setting a geographic model for all internal and external measures and linking between them.

2. Conducting workshop for the implementers taking in it the organizational and strategic vision the goals, and the measures in the balanced performance card, communication, and the individuals works in the businesses unit.

Step 4: setting the work plan and the complete application:

What is required is the clear determination at the plan for all work team, the divisions and the departments, This is through the following (Kaplan & Norton, 1996).

1. Setting the frame for the team's goals and developing the achievement plan for the balanced performance card which includes the frame for linking between the database, information system, and the communication process with the card from the organization.

2. Top management team meetings to approve the vision the goals, measures, safety of the operational goal, achievement program and communications with the individuals, the card integrations with the administration philosophy which will agree upon through the time and information systems that support this program.

3. Performance card should integrate with the organization management system as long as this is possible . with the assertion on the prevailing philosophy and the best system used for the information balanced performance card should be built in the prevailing sense as a very to confirm the organizational focus in the frame and vision of the organization and its strategy for the individuals to become interesting in the orientation towards using the balanced performance card, and the card to be at all levels in the organizational structure, and following the individuals outputs continuously.

The four axes forming the balanced performance card. Balanced performance card enable the organization to evaluate the performance in an integrated form through linking the multiple goals that the organization seeks to achieve with the goal to support its competitive position.

In the card, the organizations vision and strategy translate to goals and measures in four dimensions, each dimension evaluates performance from different perspective, and performance evaluation conducts from the investors, customers, internal. (Abdalacheem, 2005,p.76) operational processes, and learning and growth perspectives balanced performance card stems from multiple idea to measure the total performance in the company, since it allows measuring at four axis, and for each axes for these four axes determining the goals and presenting them through the indicators with Cheri targeted values, blending the initiatives in order to modify with the strategic coals, the total harmony between the four axis, the company performance measure respects performance through viewing its activities in order to coordinate the strategy with the executive system, these axes are:

1. Financial Axis

Financial side represents one side of the balanced performance measures card which focuses an only measuring the financial performance on the short – term, showing the events and the decisions results actually made, not the causes and the drivers of these results, the goals achieved show the study of the financial side in achieving the companies goal survival and sustainability achieving the goal determining the financial strength side, and the defects sides resulting from specific financial decisions and policies in the company, achieving the company's ability to

grow and create, confirming the goal from using the financial resources at maximum effectiveness as possible . (Al- Omari, 2009,p.18).

2. Customers Axis

Customers side considers the care of the non financial measures, and the strategic goals is to achieve the customers satisfaction, and gaining their continuous loyalty to the company which increase the company share in the market, through acquiring new customer and retaining the current customers often the goals the company seeks to achieve from studying the customers and meeting his needs represent in:

Reducing the production cost as much as possible, reducing the production and time deficit, achieving the production and work flexibility, and working to reach the implementation of just- in – time production, increasing the products quality level, attempting to reduce the delivery time.

And the company needs to direct its interest to meet its customer's needs and desires, because those customers are those who pay to the company to cover the costs and achieving revenues.

Through this perspective, indicators are set to reflect the customers positions relative to the organization, ability to attract the customers, and the customers profitability Husain, 2001,P. 376).

3. Internal operation Axis

This axis means the process transforming the inputs (the available economic resources to the company) into outputs and creativity fields with value to the company, in the transformation process three phases unite, and through the basic value chain phases, determining the customer's needs and between achieving the customers' satisfaction, first phases:

Innovations phase which includes: determining the targeted market, innovating the product which satisfy the market needs, second phase: Manufacturing phase which includes manufacturing and presenting the product to the market. Third phase: After sale services phase which includes the product maintenance services and sales to the customer, and other services, the customers receives after buying the product or the company performing the service, the internal systems effectiveness of the company are measured in order to guarantee its competitiveness, in addition to the production system |(products quality, production time (nd also the after sale service system) is one of the important systems (customer reception, problem solving term) - Abdallateef & Torkman, 2006, p. 149).

4. Learning and Growth Axis

Growth and learning side considers and of the determinants of the firm's success and its continuity in the competition, since this side depends on the employee's abilities and capabilities to create, innovate and grow, in addition to acquiring new production techniques and advanced technology with high efficiency in order to reach renewing innovations to improve quality and to increase productivity. Reducing production time and reducing defects rates.

Growth and learning side consists of three basic elements: Individuals, systems, and organizational procedures. (Abdalatheem, 2005,p29).

Analysis Results & Hypotheses Test

Characteristic of the study respondents

Demographic items are those that provide information about the respondent who completed the questionnaires. The demographic items that were investigated

in this research are: Gender, education, age, Material statue,. Regarding gender, the majority of the samples were males at percentage of (% 53.6) and female percentage about (% 46.4) of the sample. The majority of respondent have bachelor's degree at percentage of (%77.3). Regarding to respondent age the result indicate that (% 44.5) of the respondent majority have 21–24 years, Regarding to respondent Material statue, the result indicate that (% 77.3) of the respondent majority have single statuses

Table (1): demonstrate a description of the demographic variables of the sample that provides general background about respondents.

1. Demographic variables Frequency Distribution

Demographic variables	Category	Frequency	Percentage
Gender	female	51	46.4
	male	59	53.6
total		110	100.0
education	secondary	15	13.6
	bachelors	85	77.3
	graduate	10	9.1
total		110	100.0
age	0–20 years	9	8.2
	21–24	49	44.5
	25–30	42	38.2
	31–35	10	9.1
total		110	100.0
Material statue	Single	85	77.3
	Married	23	20.9
	Divorce	2	1.8
total		110	100.0

Independent variables

Financial Axis: table 2 demonstrate the average mean scores for Financial Axis Items

2. Means and Std. Deviation for Financial Axis Items

No	Item	Mean	S.D	Rank
3	Financial decisions and policies in the company, achieving the company's ability to grow and create.	4.37	0.728	1
1	return on investment used to measure that financial nations,	4.35	0.737	2
2	return on investment used to measure different financial numbers	4.24	0.765	3
4	cash flow, and used to measure that financial nations	4.15	0.68	4
5	Companies the situation might differ, but they should preserve the continuity in their activities.	4.04	0.729	5

Table 2 shows the level of importance of Flexibility, where the arithmetic means range between (4.04 - 4.37) . We observe that the high mean was to item" financial decisions and policies in the company, achieving the companies ability to grow and create. "with arithmetic mean (4.37) and Standard deviation (0.728). While the lowest arithmetic mean was to item "companies the situation might differ, but they should preserve the continuity in their activities." with Average (4.04) and standard deviation (0.729). In general the important level of Financial Axis was high.

Customers Axis values:

Table 3: demonstrate the average mean scores for Customers Axis Items

3. Means and Std. Deviation for Customers Axis Items

No		Mean	Std. Deviation	Rank
1	Customers considers the care of the non financial measures	4.44	0.567	1
3	Customers side Reducing the production cost as much as possible.	4.31	0.674	2
5	Customers side increasing the products quality level, attempting to reduce the delivery time.	4.31	0.726	3
4	Customers side working to reach the implementation of just- in – time production.	4.12	0.739	4
2	Customers side have strategic goals is to achieve the customers satisfaction.	3.88	0.885	5

Table 3 shows the level of importance of Customers Axis, where the arithmetic means range between (3.88–4.44). We observe that the high mean was to item "Customers considers the care of the non financial measures "with arithmetic mean (4.44) and Standard deviation (0.567). While the lowest arithmetic mean was to item “Customers side have strategic goals is to achieve the customers satisfaction.” with Average (3.88) and standard deviation (0.885). In general the Customers Axis was high.

Internal operation Axis

Table 4 demonstrate the average mean scores for internal operation Axis Items

4. Means and Std. Deviation for Internal operation Axis Items

No	Item	Mean	Std. Deviation	Rank
4	Manufacturing phase which includes manufacturing and presenting the product to the market.	2.77	1.186	1
2	Innovations phase which includes: determining the targeted market	2.69	0.965	2
3	innovating the product which satisfy the market needs	2.52	1.002	3
1	Internal operation means the process transforming the inputs(the available economic resources to the company) into outputs and creativity fields.	2.11	1.191	4

Table 4 shows the level of importance of Internal operation Axis, where the arithmetic means range between (2.11–2.77).

We observe that the high mean was to item "Manufacturing phase which includes manufacturing and presenting the product to the market. " with arithmetic mean (2.77) and Standard deviation (1.186). While the lowest arithmetic mean was to item "Internal operation means the process transforming the inputs(the available economic resources to the company) into outputs and creativity fields." with Average (2.11) and standard deviation (1.191). In general the important level of Internal operation Axis was medium.

Learning and Growth Axis: table 5 demonstrate the average mean scores for Learning and Growth Axis Items

5. Means and Std. Deviation for Learning and Growth Axis Items

No		Mean	Std. Deviation	Rank
4	Learning and Growth shows the gap between the present capabilities and the capabilities there is the need to reach.	3.05	0.228	1
1	Growth and learning side considers and of the determinants of the firm's success.	2.16	0.551	2
2	Learning and Growth depends on the employees abilities and capabilities to create	2.08	0.275	3
3	Learning and Growth acquiring new production techniques and advanced technology with high efficiency	2.02	0.134	4

Table 5 shows the level of importance of Learning and Growth Axis, where the arithmetic means range between (2.02- 3.05) . We observe that the high mean was to item "Learning and Growth shows the gap between the present capabilities and the capabilities there is the need to reach." with arithmetic mean (3.05) and Standard deviation (0.228). While the lowest arithmetic mean was to item "Learning and Growth acquiring new production techniques and advanced technology with high efficiency " with Average (2.02) and standard deviation (0.134). In general the important level of Learning and Growth Axis was high.

Testing the hypothesis

The first hypothesis

H0.1: There is no significant effect of Financial concepts on Balanced performance measure of companies in Jordan at the 0.05 level of significance ($\alpha = 0.05$).

In order to test this hypothesis, simple linear regression was applied to determine whether Financial concepts had significant effect on Balanced performance measure. The results are provided in table 6.

6. Model summary for effect of financial concepts on Balanced performance measure of companies in Jordan

Result	Independent Variable	R	R2	t	T	Sig
Significant	Financial concepts	0.400	0.160	4.535	1.96	0

As it is noticed in tables 6 the simple regression (R) coefficients for Financial concepts is (0.400) while the t calculated (4.535) are higher than T tabulated 1.96, which indicates significant effect of the predicting variable (Financial concepts) on the dependent variables (Balanced performance measure). The null hypothesis was rejected and the alternative hypothesis was accepted which state:

There is significant effect of Financial concepts on Balanced performance measure **of companies in Jordan at the 0.05 level of significance ($\alpha = 0.05$).**

The second Hypothesis

H0.2: There is no significant effect of Customers concepts on Balanced performance measure **of companies in Jordan at the 0.05 level of significance ($\alpha = 0.05$).**

In order to test this hypothesis, simple linear regression was applied to determine whether Customers concepts had significant effect on balanced performance measure. The results are provided in table 7.

7. Model summary for effect of Customers concepts on balanced performance measure of companies in Jordan

Result	Independent Variable	R	R2	t	T	Sig
Significant	Customers concepts	0.878	0.771	19.079	1.96	0

As it is noticed in tables 7 the simple regression (R) coefficients for Customers concepts is (0.878) while the t calculated (19.079) are higher than T tabulated 1.96, which indicates insignificant effect of the predicting variable (Customers concepts) on the dependent variables (Balanced performance measure). The null hypothesis was rejected and the alternative hypothesis was accepted which state:

There is significant effect of Customers concepts on Balanced performance measure **of companies in Jordan at the 0.05 level of significance ($\alpha = 0.05$).**

The third hypothesis:

H0.3: There is no significant effect of Internal operation on Balanced performance measure **of companies in Jordan at the 0.05 level of significance ($\alpha = 0.05$).**

In order to test this hypothesis, simple linear regression was applied to determine whether internal operation had significant effect on balanced performance measure. The results are provided in table 8.

8. Model summary for effect of Internal operation on Balanced performance measure of companies in Jordan

Result	Independent Variable	R	R2	t	T	Sig
Significant	Internal operation	0.128	0.016	2.226	1.96	0

As it is noticed in tables 8 the simple regression (R) coefficients for Internal operation is (0.128) while the t calculated (2.226) are higher than T tabulated 1.96, which indicates insignificant effect of the predicting variable (Internal operation) on the dependent variables (Balanced performance measure).

The null hypothesis was rejected and the alternative hypothesis was accepted which state: There is no significant effect of Internal operation on Balanced performance measure **of companies in Jordan at the 0.05 level of significance ($\alpha = 0.05$).**

The forth hypothesis

H0.4: There is no significant effect of Learning and Growth on Balanced performance measure **of companies in Jordan at the 0.05 level of significance ($\alpha = 0.05$).**

In order to test this hypothesis, simple linear regression was applied to determine whether Learning and Growth had significant effect on balanced performance measure. The results are provided in table 9.

9. Model summary for effect of learning and Growth on Balanced performance measure of companies in Jordan

Result	Independent Variable	R	R2	t	T	Sig
Significant	Learning and Growth	0.559	0.313	7.015	1.96	0

As it is noticed in tables 9 the simple regression (R) coefficients for Learning and Growth is (0.559) while the t calculated (7.015) are higher than T tabulated 1.96, which indicates insignificant effect of the predicting variable (Learning and Growth) on the dependent variables (Balanced performance measure). The null hypothesis was rejected and the alternative hypothesis was accepted which state:

There is significant effect of Learning and Growth on Balanced performance measure **of companies in Jordan at the 0.05 level of significance ($\alpha = 0.05$).**

Hypothesis results

1. In order to test hypothesis, simple linear regression was applied to determine whether Financial concepts had significant effect on Balanced performance measure The null hypothesis was rejected and the alternative hypothesis was accepted which state: There is significant effect of Financial concepts on Balanced performance measure **of companies in Jordan at the 0.05 level of significance ($\alpha = 0.05$).**

2. In order to test hypothesis, simple linear regression was applied to determine whether Customers concepts had significant effect on balanced performance measure. The null hypothesis was rejected and the alternative hypothesis was accepted which state: There is significant effect of Customers concepts on Balanced performance measure **of companies in Jordan at the 0.05 level of significance ($\alpha = 0.05$).**

3. In order to test hypothesis, simple linear regression was applied to determine whether internal operation had significant effect on balanced performance measure. The null hypothesis was rejected and the alternative hypothesis was accepted which state: There is significant effect of Internal operation on Balanced performance measure **of companies in Jordan at the 0.05 level of significance ($\alpha = 0.05$).**

4. In order to this hypothesis, simple linear regression was applied to determine whether Learning and Growth had significant effect on balanced performance measure. The null hypothesis was rejected and the alternative hypothesis was accepted which state: There is significant effect of Learning and Growth on Balanced performance measure **of companies in Jordan at the 0.05 level of significance ($\alpha = 0.05$).**

Recommendations:

The researcher recommends the following

1. Reduce the emphasis on the financial areas alone without discussion and analysis and other fields is for all the financial resources available to the organization.
2. Phases and steps of the balanced performance measurement, companies are working to pursue the stages and steps of the methodology for the design and implementation of balanced performance measurement.
3. The length of time for the design and implementation of balanced performance measure, there is not a specific time can say that they represent a standard can be invoked, but it depends on the company and other factors affecting conditions.
4. Gradient in the application process, it can be balanced performance measurement for certain administrative unit method of application, or a particular branch of the company so that it can expand the experiment on the company as a whole after benefiting from strict application of the results.
5. The key elements of performance measurement include elements of the balanced performance measurement on four key elements: financial, internal operations, customers, and to grow and learn, and add as many resources on the part of the skin businesses, along with the environment, and others.
6. Interest significantly intangible assets and to study their effects on the results of the core work of the Organization.
7. The airline Royal Jordanian Airlines Company depending on the application and use of the Balanced Scorecard axes.
8. The need to sensitize employees to the importance of the impact of non-financial indicators in assessing the performance so as not to be ignored during process.
9. Do Airways airline Royal Jordanian to benefit from the results of the current study and indicators exhibited in evaluating their performance while providing systems able to provide the required information for the purpose of improving the performance information.

References

1. Husein, Z. (2001). Malti dimeational strategic model to evaluate performance (A proposed frome) . work paper introduced to the second Araf conference in management, creative leadership in Encountering the contemporary challenges to the Arab administration 6–8 November, Cairo- Egypt, 276.
2. 7 Aglool, J. (2010). Using the balanced performance measures in buliang forfold paths measurement models for the strategic performance management and the operative for the intellectual assets . research introduced to the 12th gemenar program for the ways to develop accounting in the kingdom of Saudi Arabia" Accounting profession in KSA and the 21st century challenges, held during the period 18-19 may, 13–20.
3. Z wailef, A8 Noor. A. (2005). Importance and extent of using the balanced scorecard in performance evaluation – applied study to a sample of Jordanian banks" The Jordanian Journal in Business Administration, 1, 2, 18–3*9.
4. Royal Jordanian Airlines company, the Annual for the year 2015.
5. Al- Sheeni, H. (2004). Towards A Frame to measure the determinants for using and success and adoption of the balanced performance measurement

system, scientific journal for researchs and the commercial studies- faculty of commerce, Al – Zaqazeeq University, volume, 26, 1, 97–147.

6. Al – amiri, s8 Al- galbi, T (2003). Balanced performance measure card As a system to evaluate performance of the business establishment in information Erai. A proposed model to Application to the private universities Egyptian journal for the commercial studies, faculty of trade, Al- Mansour University, No, 2, p. 32–49.

7. Adbalatheem, M. (2005). Role of the Accounting information in activating the strategic management in the organization s journal of economic and administrative sciences, 21, 26.

8. Al – Omari, H. (2009). Methodology of Applying the Balanced performance card in the Saudi institution, Journal of the Islamic University, Palestine, 2, 3, 45–77.

9. Al Fayes, M. (2011). Using the strategic evaluation approach to measure performance : by using the balanced evaluation card, Applied study to the Jordanian Ministry of Exterior, unpublished Master Theses, faculty of Business, Middle East. University- Amman – Jordan.

10. Abdallateef, AB Torkman, H. (2006). " Balanced score card as an instrument to measure the performance ", Journal of Tishreen University for the Studies and the scientific research, Economic and legal sciences series, (28), 1, 144.

11. Abdalmohsen, T(2006), Modern Trends in evaluation and excellence in management : six sigma and the balanced measurement card: Cairo: Dar Al – Arabi. The monthly pamphlet Issued by the Royal Jordanian Airlines company, October, 2014.

12. Yousef, B. (2011). Balanced performance card: modern intellectual and methodology Approximation in the organizational change field and institutional frame supporting creativity in the modern business organization . research introduced to the international forum about . organizational creativity and change in the modern organizations, study and Analysing national and international, held in 18-19/5/2011, Sa'd Dohlob university, Al- bleeda, faculty of Economic sciences.

13. Bernardo Guimanes, Pedro Simoes, and Rui Cunha Marques, (2010). " Does performance evaluation help public managers? A Balanced score card approach in urban waste services" . Journal of Environmental Management, volume 91, Issue 12, December, 2010, p. 2632–2638.

14. Bernard Wong – On – Wing I Guo, Weili, Dan Yang: " Reducing conflict in balanced scorecard evaluation ". Accounting, organizations and society volume 32, Issues 4–5, May – July 2007, p. 363–377.

15. Greiling, H. (2010). Financed Scored implementation in German non – profit organization journal of accounting research, 44, 151–178.

16. Kaplan R.,& monitor (1996). The Balance score card: Translating strategy Harvard Hussinen School

17. Hohidi, H., Jafri. Usine balanced scoring in educational organization.

СТЕПЕНЬ РЕГУЛИРОВАНИЯ БАЛАНСОВОЙ СИСТЕМЫ В АВИАЦИОННОМ СЕКТОРЕ (Эмпирическое исследование Jordanian Airlines Limited)

Mohammad Ahmad Saleh Alnaimat

Анотация. Цель этого исследования состояла в том, чтобы оценить практические аспекты применения сбалансированной системы показателей в Royal Jordanian Airlines, которая была единственным предметом исследования. были проанализированы финансовые отчеты, опубликованные за годы (2014-2015 годы), и личные интервью с соответствующими сотрудниками компании были проведены для оценки финансовых результатов с использованием сбалансированной системы показателей. Результаты исследования завершили наличие эффекта применения и использования четырех осей Balanced Scorecard в отношении показателей эффективности, основанных на показателях бухгалтерской прибыли (доходности активов и нормы прибыли на капитал) в Royal Jordanian Airlines, помимо наличия эффекта использования и использования Balanced Scorecard в четырех осях по современным показателям эффективности бухгалтерской прибыли (показатель экономической добавленной стоимости, добавленной стоимости на рынке) в Royal Jordanian Airlines. в свете этих результатов исследователь рекомендует приложить необходимые усилия для создания надежных основ для оценки его стратегических результатов на основе применения и использования различных аспектов балансовой карты эффективности таким образом, чтобы RJA подчеркнуть соответствие predetermined целей со стратегией, которую компания решила принять, чтобы справиться с быстрыми изменениями и изменениями, характерными для интенсивно конкурирующей бизнес-среды.

Ключевые слова: сбалансированная система показателей. Royal Jordanian Airlines

СТУПІНЬ КОРИГУВАННЯ БАЛАНСОВОЇ СИСТЕМИ В АВІАЦІЙНОМУ СЕКТОРІ (Емпіричне дослідження - Royal Jordanian Airlines)

Mohammad Ahmad Saleh Alnaimat

Анотація. Метою даного дослідження було оцінити практичні аспекти застосування збалансованої системи показників у Royal Jordanian Airlines, що було єдиним предметом дослідження. Проаналізовано фінансову звітність, опубліковану на протязі багатьох років (2014-2015 рр.), і проведені персональні інтерв'ю з відповідними працівниками компанії для оцінки фінансових результатів за допомогою збалансованої системи показників. Результати дослідження підтвердили наявність впливу застосування та використання чотирьох осей збалансованої системи показників на показники ефективності, що базуються на показниках облікового прибутку (норми доходності активів та норми прибутку на власний капітал) у Royal Jordanian Airlines. Окрім впливу застосування і використання Balanced Scorecard чотирьох осей на сучасні показники діяльності обліку прибуток (міра економічної доданої вартості, доданої

ринкової вартості) у Royal Jordanian Airlines. З огляду на ці результати, дослідник рекомендує, щоб RJA зробив необхідні зусилля для створення надійних підвалин для оцінки його стратегічних результатів на основі застосування та використання різних аспектів роботи з картою збалансованих результатів роботи таким чином, щоб підкреслити відповідність від заздалегідь визначених завдань із стратегією, яку компанія вирішила прийняти, щоб впоратись із швидкими змінами та подіями, характерними для сильно конкурентного ділового середовища.

Ключові слова: збалансована система показників Royal Jordanian Airlines

УДК 338.43:664

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ТА ЗАХИСТУ СПОЖИВАЧІВ В УКРАЇНІ

В. В. СМАЧИЛО, кандидат економічних наук

І. І. БОЖИДАЙ, аспірантка*

Харківський національний університет будівництва та архітектури

E-mail: bogiday@ukr.net

Анотація. *Висвітлено питання проведення реформи у сфері забезпечення якості та безпечності продуктів харчування й продовольчої сировини, розглянуто досвід зарубіжних країн. Визначено, що створення Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів дало змогу оптимізувати роботу підлеглих підрозділів та уникнути дублювання їх функцій. Проаналізовано основні законодавчі документи, що регулюють трансформаційні процеси в сільськогосподарській галузі України, визначено основні напрями змін. Зазначено, що оновлення нормативно-правових актів України забезпечить гармонізацію з міжнародними стандартами якості та дозволить перенести відповідальність за контроль якості кінцевої продукції з боку держави на операторів ринку.*

Ключові слова: *якість продуктів харчування, державне управління, контроль, реформування, законодавча база, сертифікація*

Актуальність. Безпека харчової продукції і продовольчої сировини є однією з вирішальних економічних складових кожної держави й визначається спроможністю країни ефективно контролювати якість та безпеку вироблених і ввезених продовольчих товарів. Ця сфера діяльності має надзвичайно важливий гуманітарний, соціальний, економічний і політичний аспекти у суспільстві. Від споживання якісних та безпечних продуктів харчування залежить здоров'я людини, продуктивність її праці й тривалість життя. З

---

* Науковий керівник – кандидат економічних наук В. В. Смачило

ринкової вартості) у Royal Jordanian Airlines. З огляду на ці результати, дослідник рекомендує, щоб RJA зробив необхідні зусилля для створення надійних підвалин для оцінки його стратегічних результатів на основі застосування та використання різних аспектів роботи з картою збалансованих результатів роботи таким чином, щоб підкреслити відповідність від заздалегідь визначених завдань із стратегією, яку компанія вирішила прийняти, щоб впоратись із швидкими змінами та подіями, характерними для сильно конкурентного ділового середовища.

Ключові слова: збалансована система показників Royal Jordanian Airlines

УДК 338.43:664

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ТА ЗАХИСТУ СПОЖИВАЧІВ В УКРАЇНІ

В. В. СМАЧИЛО, кандидат економічних наук

І. І. БОЖИДАЙ, аспірантка*

Харківський національний університет будівництва та архітектури

E-mail: bogiday@ukr.net

Анотація. *Висвітлено питання проведення реформи у сфері забезпечення якості та безпечності продуктів харчування й продовольчої сировини, розглянуто досвід зарубіжних країн. Визначено, що створення Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів дало змогу оптимізувати роботу підлеглих підрозділів та уникнути дублювання їх функцій. Проаналізовано основні законодавчі документи, що регулюють трансформаційні процеси в сільськогосподарській галузі України, визначено основні напрями змін. Зазначено, що оновлення нормативно-правових актів України забезпечить гармонізацію з міжнародними стандартами якості та дозволить перенести відповідальність за контроль якості кінцевої продукції з боку держави на операторів ринку.*

Ключові слова: *якість продуктів харчування, державне управління, контроль, реформування, законодавча база, сертифікація*

Актуальність. Безпека харчової продукції і продовольчої сировини є однією з вирішальних економічних складових кожної держави й визначається спроможністю країни ефективно контролювати якість та безпеку вироблених і ввезених продовольчих товарів. Ця сфера діяльності має надзвичайно важливий гуманітарний, соціальний, економічний і політичний аспекти у суспільстві. Від споживання якісних та безпечних продуктів харчування залежить здоров'я людини, продуктивність її праці й тривалість життя. З

---

* Науковий керівник – кандидат економічних наук В. В. Смачило

іншого боку, вироблення якісної харчової продукції та продовольчої сировини та їх експорт – це високий рівень ВВП, запорука процвітаючої та фінансово незалежної країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання якості та безпечності продукції АПК висвітлені у наукових працях Л. А. Жураковської, Д. Ф. Крисанової, Т. М. Пшеничної, Ю. В. Кирилюк, тема їх безпечності розвинена у В. А. Худавердієва, Л. Бредікіна, М. Самаріної, О. В. Пабат, а питання фальсифікації розглядала А. Дубініна. Проте, з урахуванням активних трансформаційних змін, ці питання потребують подальшого вивчення та опрацювання.

Мета дослідження – критично дослідити процеси реформування державної системи управління якістю продуктів харчування та захистом прав споживачів у контексті євроінтеграційного вектору розвитку України та надати оцінку трансформаціям, що відбуваються в цій сфері. Інформаційною базою дослідження стали закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, інтернет-ресурс, широке коло вітчизняних та зарубіжних літературних джерел. У процесі дослідження було використано такі методи: теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу; системний; графічний; інші.

Матеріали і методи дослідження. Дослідження проводилося на основі праць вітчизняних і зарубіжних науковців, законодавчих актів та матеріалів офіційних сайтів за допомогою діалектичного методу наукового пізнання та загальнонаукових методів пізнання, таких як: теоретичного узагальнення, групування та класифікації, порівняння, методів структурно-функціонального аналізу тощо.

Результати досліджень та їх обговорення. За сучасних умов боротьби за здоров'я людства в усьому світі вимоги до якості та безпечності харчових продуктів підвищуються. Високі стандарти та їх дотримання забезпечують домінування продукції певних країн на міжнародному ринку продуктів харчування та відіграють першочергову роль у забезпеченні якісними та безпечними товарами, що відображують високий рівень життя населення. Тому питання якості та безпечності харчової продукції, як основного фактора підвищення потенціалу країни та забезпечення здоров'я нації, є на сьогодні надзвичайно актуальним [1].

Відповідно до глобальних цілей сталого розвитку ООН, першочерговим завданням є подолання бідності, наступним за значущістю – «подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства». У ньому зазначені чіткі завдання, спрямовані на підвищення продуктивності, доходності, раціональності, інвестування та захист природних ресурсів [2].

Питання контролю якості продуктів харчування та захисту прав споживачів характеризується стрімкими законодавчими трансформаціями, що викликані становленням європейського вектору розвитку України. Керівництво країни планує до 2019 р. впровадити європейську модель контролю якості харчових продуктів в Україні. Для досягнення поставленої мети проводиться адаптація вітчизняного законодавства відповідно до європейських стандартів та робота з реорганізації контролюючих установ. Законодавчі зміни, щодо питань підвищення якості та безпечності продуктів споживання та захисту прав

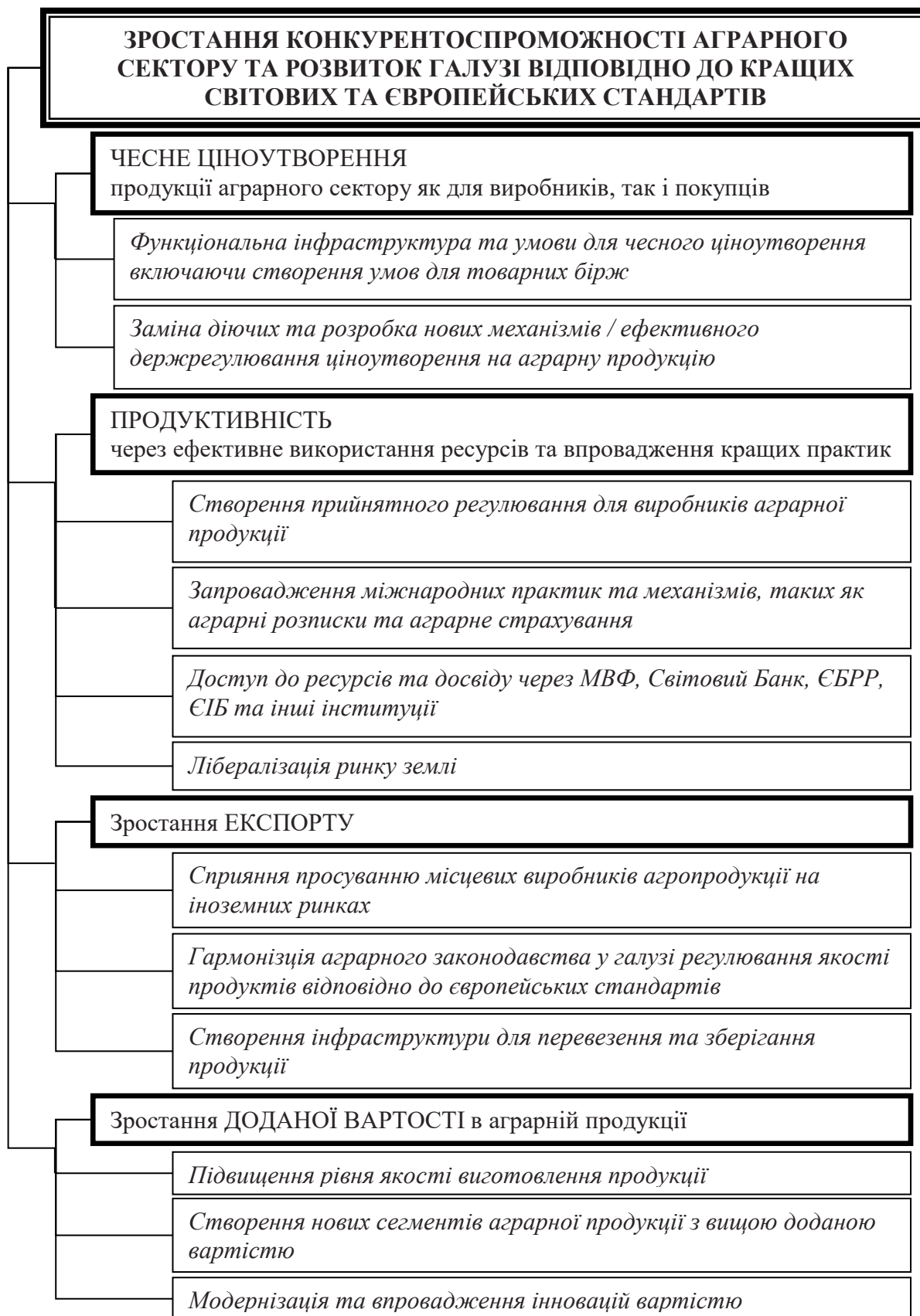
споживачів, ґрунтуються на санітарних та фітосанітарних заходах, відповідно до вимог Європейського Союзу.

Законодавча реформа, як невід'ємна складова даного процесу, має на меті гармонізацію законодавства України із законодавством ЄС у сфері безпечності та якості харчових продуктів, забезпечення високого рівня захисту здоров'я людей та інтересів споживачів, а також створення прозорих умов ведення господарської діяльності, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних харчових продуктів та зменшення їх ціни. Вона ґрунтується на Законах України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [3], «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин», «Стратегія – 2020» [4], Коаліційній угоді, Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, Меморандумі Україна – МВФ, Порядку денному асоціації Україна – ЄС.

Згідно з Указом Президента України № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020"» від 12 січня 2015 року [4], передбачено впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі.

За даною стратегією в країні повинні бути створені сприятливі умови для розвитку бізнесу, експорту, залучення інвестицій. «Стратегія – 2020» впливає на всі сфери діяльності країни, вносить значні зміни в роботу провідних галузей України. Так, стратегія розвитку сільськогосподарської галузі у даному документі визначена: у векторі розвитку – як реформа сільського господарства та рибальства, земельна реформа; вектором відповідальності – реформа у сфері забезпечення безпечності та якості харчових продуктів, реформа у сфері захисту прав споживачів. Загалом, реформа сільського господарства спрямована на чесне ціноутворення та продуктивність роботи, і, як наслідок, зростання експорту та доданої вартості в продукції АПК (рис. 1).

З метою відповідності контролюючих установ новим вимогам щодо управління та контролю діяльності операторів ринку та захисту споживачів, проведено їх реорганізацію. Постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1092 «Про утворення територіальних органів Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» було утворено територіальні органи Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; реорганізовано територіальні органи Державної ветеринарної та фітосанітарної служби, Державної інспекції з питань захисту прав споживачів та Державної санітарно-епідеміологічної служби шляхом їх приєднання до відповідних територіальних органів Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [6].

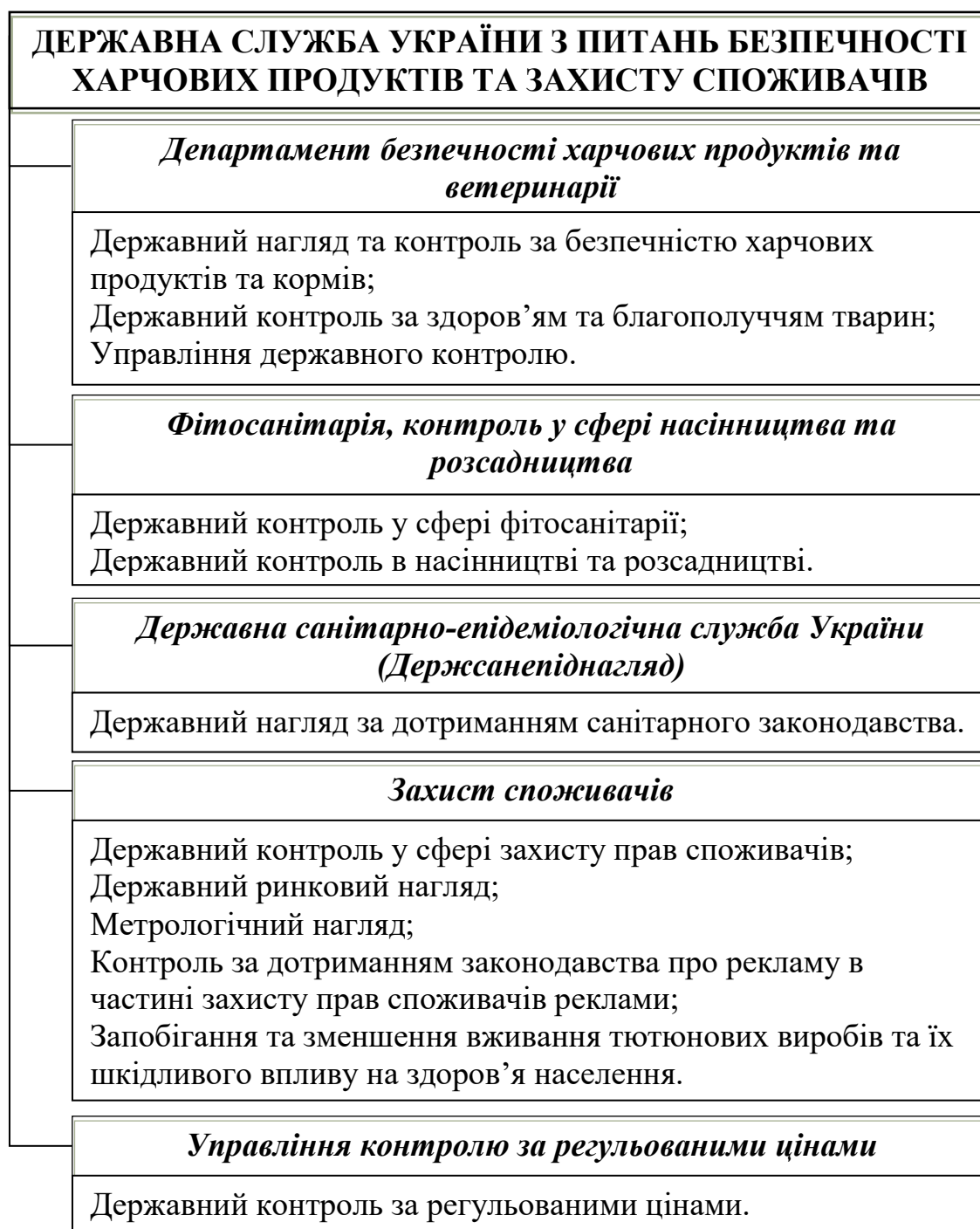

Рис. 1. Основні напрями реформи сільського господарства*

*Побудовано автором на основі [5].

Відповідно до розпорядження Кабінету міністрів України від 6 квітня 2016 року № 260-р «Питання Державної служби з питань безпечності харчових

продуктів та захисту споживачів», Держпродспоживслужба офіційно розпочала роботу і приступила до виконання функцій (рис. 2) [7].

Рис. 2. Структура Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів*

*Побудовано автором на основі [7].

Держпродспоживслужба забезпечує реалізацію державної політики у сфері безпеки та окремих показників якості харчових продуктів [3].

Гарантією безпеки, відповідності товарів і послуг нормативним вимогам та їх якості виступає сертифікація.

Згідно з Наказом № 451 Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 06.05.2015 р., було виключено продукти харчування та сировини з

переліку груп товарів з обов'язковою сертифікацією в Україні. Але сертифікація є запорукою створення конкурентоспроможної продукції, оскільки свідчить про додержання санітарно-гігієнічних, технічно-технологічних умов виробництва, використання якісної сировини та підвищує його затребуваність на ринку.

Для підвищення рівня безпечності продукції, охоплення усіх ланок харчового ланцюга, запровадження державного контролю у сфері санітарних та фітосанітарних заходів "від лану – до столу" згідно з вимогами європейського законодавства, в Україні встановлено та законодавчо закріплено вимоги щодо застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках.

Згідно із Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», оператори ринку харчових продуктів зобов'язані впровадити процедури, засновані на принципах системи HACCP (англ. Hazard Analysis and Critical Control Points – аналіз ризиків і критичні контрольні точки). Принципи HACCP – невід'ємна частина міжнародного стандарту ISO 22000, тому сертифікат HACCP є свідченням відповідності системи безпеки харчових продуктів вимогам стандарту ISO 22000, але сертифікація HACCP не є обов'язковою [3].

Впровадження нової системи управління безпечністю харчових продуктів, заснованої на принципах HACCP, повинно вирішити певні проблеми, зокрема: знизити навантаження та підвищити рівень особистої відповідальності операторів ринку, створити умови запобігання впливу негативних факторів на виробництві та забезпечити підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних виробників.

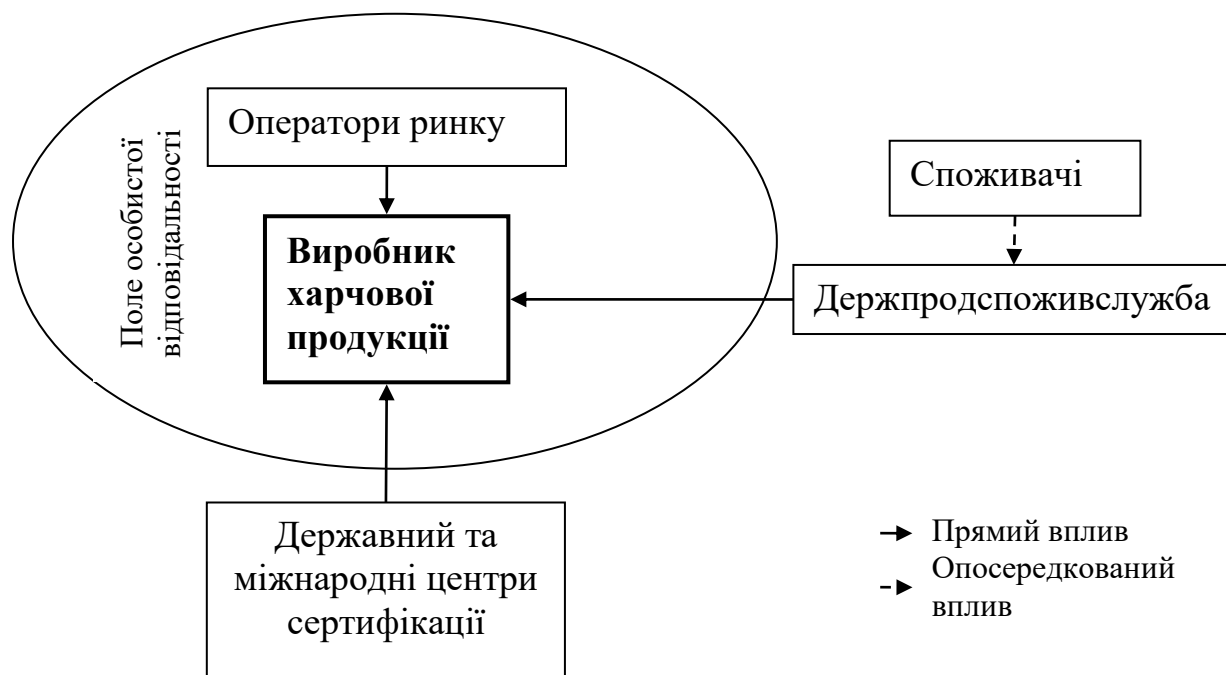
Принципи HACCP розробляються та впроваджуються безпосередньо підприємствами. Це науково-обґрунтована система, що дає змогу створити умови для виробництва безпечної продукції шляхом ідентифікації і контролю небезпечних чинників на підприємстві. Існуючі системи управління та контролю якості ґрунтуються на принципах HACCP.

Поєднання принципів HACCP з діючими міжнародними та державними стандартами якості повинні підвищити рівень безпечності харчових товарів національного виробництва. Виробники товарів харчової групи також зобов'язані зазначати стандарти, відповідно до яких виготовлена продукція. Міжнародна система стандартизації ISO на сьогодні є уніфікованим механізмом оцінки якості виробництва та управління. Крім цього, існує Глобальна ініціатива з безпечності харчових продуктів (GFSI). Це результат співпраці провідних світових експертів у сфері забезпечення безпечності харчових продуктів з боку гуртових торгових мереж, виробників продуктів харчування, компаній, що надають послуги в ланцюзі харчування, міжнародних організацій та урядів. Для зміцнення довіри споживачів, партнерів, збільшення конкурентоспроможності й прибутку вітчизняні виробники харчової продукції повинні впроваджувати системи контролю якості та безпечності, засновані на принципах HACCP, підтверджені відповідними сертифікатами.

До реформування держава здійснювала постійний контроль через різні органи та служби: Державна система сертифікації, міжнародні центри

сертифікації, санітарно-епідеміологічна, державна ветеринарна, фітосанітарна служби, державна служба захисту прав споживачів; також на роботу виробників непрямо впливали споживачі (через скарги) та оператори ринку (наприклад, не брали на реалізацію продукцію без сертифікатів якості).

З урахуванням нових вимог, відповідальність за неякісні товари харчової групи перекладено з держави на товаровиробників. Під контроль підпадає не лише готова продукція, а може вибірково бути перевірено виробництво, транспортування та зберігання товарів продовольчої групи. Загалом, нове законодавство розроблено з позиції захисту прав споживачів та спрямовано на забезпечення безпечності продуктів харчування (рис. 3).

Рис. 3. Система контролю якості продуктів харчування, після реформування в Україні*

*Побудовано автором.

Дана реформа покликана сприяти збільшенню кількості вітчизняних виробників продуктів харчування та сировини, на внутрішньому ринку, через спрощення системи державного контролю.

Висновки і перспективи. Таким чином, трансформаційні процеси щодо реформування системи Державного управління якістю продуктів харчування та захисту прав споживачів мають позитивні результати. Так, проведена реорганізація структур Державного управління якістю продуктів харчування та захисту прав споживачів, що виконують функцію контролю якості та безпечності, дала змогу уникнути суперечностей у роботі служб, чітко визначила їх обов'язки, підпорядкування та скоординувала дії. Законодавча реформа, зорієнтована на європейські стандарти, спрощує роботу підприємств АПК, звільнюючи їх від обов'язкових контролюючих перевірок, перекладаючи відповідальність за якість та безпечність продуктів харчування та продовольчої сировини на товаровиробників. Але дані трансформаційні процеси повинні ґрунтуватися на сучасних реальних, законодавчо закріплених вимогах щодо якісного складу продукції та необхідних технічних умов.

Впроваджені зміни дають змогу стверджувати про позитивні законодавчі зрушення й трансформації. Вони сприяють розвитку вільної торгівлі, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції та унеможливають використання нормативних документів з метою введення в обіг продукції. Загалом, зазначені реформи покликані підвищити рівень безпеки продуктів харчування, валового внутрішнього продукту від АПК, конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та сприяти розвитку внутрішнього ринку та імпорту вітчизняної продукції. Дані заходи, у свою чергу, дозволять стабілізувати економіку країни, підвищити рівень добробуту населення, та в майбутньому, впровадити європейські стандарти життя для своїх громадян і забезпечити Україні провідну позицію серед інших держав.

Список використаних джерел

1. Жураковська Л. А. Забезпечення якості та безпеки сільськогосподарської продукції та продуктів харчування в Україні / Л. А. Жураковська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsnau_2013_1_43
2. Цілі сталого розвитку 2016–2030 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
3. Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/771/97>
4. Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
5. Реформа сільського господарства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reforms.in.ua/ua/reforms/reforma-silskogo-gospodarstva#passport>
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1092 «Про утворення територіальних органів Державної служби з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1092-2015-%D0%BF/paran12#n12>
7. Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.consumer.gov.ua>

References

1. Zhurakovska L. A. Zabezpechennia yakosti ta bezpechnosti silskohospodarskoi produktsii ta produktiv kharchuvannia v Ukraini [Providing quality and safety of agricultural products and food products in Ukraine / L. A. Zhurakovskaya]. Available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsnau_2013_1_43.
2. Tsili staloho rozvytku 2016-2030 [Sustainable Development Goals 2016-2030]. Available at : <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.
3. Law of Ukraine "On basic principles and requirements for the safety and quality of food products". Available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/771/97>.

4. Decree of the President of Ukraine dated January 12, 2015, No. 5/2015 «On the Strategy of Sustainable Development” Ukraine-2020». Available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2042-19>.

5. Reforma silskoho hospodarstva [Agriculture reform]. Available at : <http://reforms.in.ua/ua/reforms/reforma-silskogo-gospodarstva#passport>.

6. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 16, 2015 №1092 "On the formation of territorial bodies of the State Service for Food Safety and Consumer Protection". Available at : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1092-2015-%D0%BF/paran12#n12>.

7. The State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection. Available at : <http://www.consumer.gov.ua>.

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ И ЗАЩИТЫ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В УКРАИНЕ

В. В. Смачило, И. И. Божидай

Аннотация. Освещены вопросы проведения реформы в сфере обеспечения качества и безопасности продуктов питания и продовольственного сырья, рассмотрен опыт зарубежных стран. Определено, что создание Государственной службы по вопросам безопасности пищевых продуктов и защиты потребителей позволило оптимизировать работу подчиненных подразделений и избежать дублирования их функций. Проанализированы основные законодательные документы, регулирующие трансформационные процессы в сельскохозяйственной отрасли Украины, определены основные направления изменений. Отмечено, что обновление нормативно-правовых актов Украины, обеспечит гармонизацию с международными стандартами качества и позволит перенести ответственность за контроль качества конечной продукции со стороны государства на операторов рынка.

Ключевые слова: качество продуктов питания, государственное управление, контроль, реформирования, законодательная база, сертификация

ANALYTICAL REVIEW REFORMING THE SYSTEM OF STATE FOOD QUALITY CONTROL AND CONSUMER PROTECTION IN UKRAINE

V. Smachilo, I. Bogiday

Abstract. The article highlights the issue of reform in the field of quality and food safety and food raw materials, examined the experience of foreign countries. It was determined that the creation of the State Service for Food Safety and Consumer Protection allowed to optimize the work of subordinate units and avoid duplication of their functions. The main legislative documents regulating transformation processes in the agricultural sector of Ukraine are analyzed, the main directions of change are determined. It was noted that the updating of Ukrainian regulatory legal acts would ensure harmonization with international

quality standards and would allow the responsibility for quality control of the final product from the state to market operators.

Keywords: food quality, state administration, control, reforming, legislative base, certification

УДК 336.22:336.14

ОЦІНКА ВПЛИВУ ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

А. Р. БАЛІЦЬКА, магістр*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: 380933902754@yandex.ua

Анотація. Сучасні трансформаційні процеси в Україні визначають нові підходи до формування взаємовідносин у системі державного і місцевих бюджетів. Реформа міжбюджетних відносин – це стимул для місцевих громад ефективніше наповнювати свої кошториси, переходити на самозабезпечення та ощадно планувати свої видатки.

Після проведення фіскальної децентралізації в Україні роль доходів місцевих бюджетів у перерозподілі ВВП значно зросла. У 2016 р. вона збільшилася до 15,3 %, порівняно з 14,8% у 2014 році. У 2017 р. показник частки досяг максимального значення за аналізований період і становив 16,8%, що свідчить про розвиток фіскальної децентралізації.

Доходи місцевих бюджетів в 2017 р., порівняно з 2014 р., зросли в 1,5 раза. Фінансову основу здійснення органами місцевого самоврядування власних повноважень становлять податкові надходження, їх питома вага у структурі доходів місцевих бюджетів за аналізований період становить 81% і більше. Податкові надходження до місцевих бюджетів у 2017 р. зросли на 167,1%, порівняно з 2014 роком. Основним джерелом, за рахунок якого відбувається наповнення місцевих бюджетів, є податкові надходження. Суттєві зміни відбулися в їх структурі: частка податку на доходи фізичних осіб скоротилася на 23 в.п., проте значно зросла частка місцевих податків і зборів – на 19 в.п.

Також спостерігається чітка тенденція росту показників децентралізації. Частка місцевих бюджетів у 2017 р. збільшилася до 47,51%, порівняно з 41,48%, у середньому за 2010–2014 роки. Частка власних доходів місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) у доходах Зведеного бюджету суттєво не змінилася, середнє значення за аналізований період становить 21,46%. Після розширення переліку податків, що зараховуються до місцевих бюджетів, коефіцієнт децентралізації податкових доходів в 2015 р. стрімко зріс до 33,90%, проте в 2017 р. знизився до середнього значення показника – 27,71%.

---

* Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент І. І. Долженко

quality standards and would allow the responsibility for quality control of the final product from the state to market operators.

Keywords: food quality, state administration, control, reforming, legislative base, certification

УДК 336.22:336.14

ОЦІНКА ВПЛИВУ ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

А. Р. БАЛІЦЬКА, магістр*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: 380933902754@yandex.ua

Анотація. Сучасні трансформаційні процеси в Україні визначають нові підходи до формування взаємовідносин у системі державного і місцевих бюджетів. Реформа міжбюджетних відносин – це стимул для місцевих громад ефективніше наповнювати свої кошториси, переходити на самозабезпечення та ощадно планувати свої видатки.

Після проведення фіскальної децентралізації в Україні роль доходів місцевих бюджетів у перерозподілі ВВП значно зросла. У 2016 р. вона збільшилася до 15,3 %, порівняно з 14,8% у 2014 році. У 2017 р. показник частки досяг максимального значення за аналізований період і становив 16,8%, що свідчить про розвиток фіскальної децентралізації.

Доходи місцевих бюджетів в 2017 р., порівняно з 2014 р., зросли в 1,5 раза. Фінансову основу здійснення органами місцевого самоврядування власних повноважень становлять податкові надходження, їх питома вага у структурі доходів місцевих бюджетів за аналізований період становить 81% і більше. Податкові надходження до місцевих бюджетів у 2017 р. зросли на 167,1%, порівняно з 2014 роком. Основним джерелом, за рахунок якого відбувається наповнення місцевих бюджетів, є податкові надходження. Суттєві зміни відбулися в їх структурі: частка податку на доходи фізичних осіб скоротилася на 23 в.п., проте значно зросла частка місцевих податків і зборів – на 19 в.п.

Також спостерігається чітка тенденція росту показників децентралізації. Частка місцевих бюджетів у 2017 р. збільшилася до 47,51%, порівняно з 41,48%, у середньому за 2010–2014 роки. Частка власних доходів місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) у доходах Зведеного бюджету суттєво не змінилася, середнє значення за аналізований період становить 21,46%. Після розширення переліку податків, що зараховуються до місцевих бюджетів, коефіцієнт децентралізації податкових доходів в 2015 р. стрімко зріс до 33,90%, проте в 2017 р. знизився до середнього значення показника – 27,71%.

---

* Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент І. І. Долженко

Після проведення реформи децентралізації значно зріс показник коефіцієнта фінансової залежності – у 2015 р. він становив 56,61%, у 2017 р. значення зменшилося до 49,91%, проте показник залишається на високому рівні. Це свідчить про високу частку субвенцій з Державного бюджету, і про сильну залежність місцевих бюджетів від Державного. Місцеві бюджети мають високу частку офіційних трансфертів у загальній структурі доходів, що свідчить про їх несаможиттєвість.

Отже, пріоритетами формування потужної фінансової бази регіонів мають стати пошук додаткових джерел формування доходів місцевих бюджетів, розширення дохідної бази місцевих бюджетів, а також удосконалення перерозподільних процесів у бюджетній системі.

Ключові слова: *місцеві бюджети, децентралізація, доходи бюджету, податкові надходження, міжбюджетні трансферти, фінансова незалежність, міжбюджетні відносини, фінансове забезпечення*

Актуальність. Існуюча на сьогодні система забезпечення місцевих бюджетів достатніми фінансовими ресурсами для виконання функцій, покладених на органи місцевого самоврядування, не відповідає потребам громад, вона не створює фінансове підґрунтя для сприятливого життєвого середовища, необхідного для надання мешканцям територіальних громад якісних і доступних суспільних благ та послуг на основі забезпечення сталого розвитку території. Отже, саме від рівня та якості фінансового забезпечення, фінансової самостійності та самодостатності місцевих бюджетів залежить ефективне функціонування інституту місцевого самоврядування, що можливо досягти за умов раціонально побудованої системи децентралізації фінансових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Забезпечення децентралізації управління місцевими фінансами останніми роками активно досліджується в доктрині державного управління. Серед вітчизняних вчених відомі праці В. Вакулєнка, Н. Гринчука, Ю. Гануцак, О. Сунцової та ін. Однак видається доцільним проаналізувати сучасний етап фіскальної децентралізації у частині зміцнення фінансової бази місцевого самоврядування, враховуючи зміни бюджетного та податкового законодавства.

Мета дослідження – оцінка результатів реалізації реформи фіскальної децентралізації в Україні та обґрунтування ключових напрямів удосконалення механізму бюджетного регулювання задля забезпечення фінансової самостійності місцевих органів влади.

Матеріали і методи дослідження. Під час написання статті було використано такі методи дослідження: теоретичного узагальнення, табличний, графічний методи, порівняльного аналізу, системний підхід.

Результати дослідження та їх обговорення. З метою забезпечення фінансової незалежності органів місцевого самоврядування, наприкінці 2014 р. в Україні було розпочато процес бюджетної децентралізації. Для підвищення фінансової спроможності місцевих бюджетів було внесено зміни в механізм формування дохідної частини місцевих бюджетів. Так, законодавством розширено перелік джерел доходів місцевих бюджетів. Верховна Рада України прийняла ряд змін до Податкового [5] і Бюджетного [1] кодексів щодо реформи

міжбюджетних відносин і було розпочато новий етап бюджетної децентралізації. Прийняті зміни стали найбільшим кроком у напрямі бюджетної децентралізації за роки незалежності України. Цими змінами було запропоновано нові підходи до визначення взаємовідносин державного бюджету з місцевими бюджетами, які покликані розширити права місцевих органів влади і надати їм значну бюджетну самостійність [7].

Внесені зміни до Бюджетного та Податкового кодексів розширили існуючу дохідну базу шляхом закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел (податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток); перерозподілу екологічного та єдиного податку, державного мита, плати за надання адміністративних послуг та податку на майно, розширивши його базу оподаткування за рахунок комерційної нерухомості та автомобілів з великим об'ємом двигуна; запровадження нового виду податку – акцизного податку з кінцевих продажів.

Зміни, запропоновані Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» [6], визначені як основні в частині децентралізації фінансових ресурсів – це:

система оподаткування, при якій відбуваються зміни в обсязі питомих надходжень до місцевих бюджетів;

трансфертна політика, зміни якої пов'язані з відношенням для отримання трансфертів від різних суб'єктів;

бюджетна система, зміни до якої виражені через підвищення рівня відповідальності місцевих бюджетів: надання більших повноважень органам місцевого самоврядування щодо розробки та реалізації різноманітних програм соціально-економічного розвитку [2].

Обсяги фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні місцевих органів влади, після проведення децентралізації, постійно зростають, про що свідчать дані табл. 1.

1. Динаміка доходів місцевих бюджетів України у 2013–2017 роках*

Рік	Доходи місцевих бюджетів, млн. грн.		Частка у ВВП, %
	без урахування трансфертів	з урахуванням трансфертів	
2013	92368	208216	6,4
2014	89017	219618	5,7
2015	120480	294460	6,1
2016	170645	366040	7,2
2017	229491	502094	8,9

*Джерело: розраховано автором на основі [3].

Як свідчать наведені у табл. 1 дані, після проведення фіскальної децентралізації в Україні спостерігається стійка тенденція зростання ролі доходів місцевих бюджетів у перерозподілі ВВП. Слід зазначити, що частка доходів місцевих бюджетів у ВВП європейських країн становить в середньому 13,6%. Рівень перерозподілу ВВП через місцеві бюджети свідчить про стан децентралізації управління фінансовими ресурсами. Чим більше частка доходів місцевих бюджетів у ВВП, тим вище рівень децентралізації в країні. Фінансова децентралізація забезпечує більш ефективно надання локальних

послуг, оскільки на рівні місцевої влади витрати будуть меншими за рахунок скорочення адміністративних витрат та витрат на поточний контроль [4].

Простежити динаміку зростання обсягів доходів місцевих бюджетів за 2013–2017 роки можна на рис. 1.

Рис. 1. Динаміка зростання обсягів доходів місцевих бюджетів за 2013-2017 роки, млн грн.*

*Джерело: розраховано автором на основі [3].

Дані рис. 1 свідчать про те, що з 2014 р. спостерігається тенденція зростання доходів місцевих бюджетів як з урахуванням трансфертів, так і без них. Так, доходи без урахування трансфертів у 2017 р. зросли на 157,8% . Що стосується доходів з урахуванням трансфертів, то простежується схожа динаміка. У 2017 р. вони більші, ніж у 2014 р., на 128,6%.

Розглянемо, як формувалася дохідна частина місцевих бюджетів у 2013–2017 роках (табл. 2).

2. Динаміка та структура доходів місцевих бюджетів за 2013–2017 роки*

Показник	2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Податкові надходження	78,4	84,9	87,3	86,4	98,2	81,5	146,9	86,0	201,0	87,6
Неподаткові надходження	12,1	13,1	12,3	12,1	2,0	16,7	21,9	12,8	26,0	11,3
Інші надходження	1,8	2,0	1,5	1,5	2,1	1,8	2,0	1,2	2,5	1,1
Усього доходів без урахування трансфертів	92,4	100	101,1	100	102,4	100	170,7	100	229,5	100
Міжбюджетні трансферти	115,8	55,6	130,5	56,4	173,9	59,1	195,4	53,4	272,6	54,3
Разом	208,2	100	231,6	100	276,4	100	366,1	100	502,1	100

*Джерело: розраховано автором на основі [3].

Як свідчать наведені дані, фінансову основу здійснення органами місцевого самоврядування власних повноважень становлять податкові надходження, що за своєю природою пов'язані з територією відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Упродовж 2013–2017 років їх питома вага в структурі доходів місцевих бюджетів не зменшується нижче, ніж на 81%. Структура доходів місцевих бюджетів зазнала певних змін насамперед через збільшення частки податкових надходжень.

Розглянемо зміни в податкових надходженнях до місцевих бюджетів у 2013–2017 роках (табл. 3).

3. Аналіз динаміки та структури податкових надходжень до місцевих бюджетів у 2013–2017 роках, млн. грн.*

Показник	2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.		2017 р. до 2014 р., %
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	
Податок на доходи фізичних осіб	6458 6	82, 4	62557	83, 1	54921	55, 9	78971	53,8	11065 3	55, 0	76,9
Акцизний податок	1359	1,7	159	0,2	7685	7,8	11628	7,9	13156	6,5	8174,2
Податок на прибуток підприємств	675	0,9	260	0,3	4277	4,4	5879	4,0	6485	3,2	2394,2
Місцеві податки і збори	7314	9,3	8056	10, 7	27041	27, 5	42261	28,8	52587	26, 2	552,8
Плата за користування надрами	1205	1,5	1421	1,9	1019	1,0	1082	0,7	1103	0,5	-22,4
Інше	3249	4,1	2797	3,7	3276	3,3	7080	4,8	17021	8,5	508,5
Всього	7838 8	100	75250	100	98218	100	14690 2	100	20100 5	100	167,1

*Джерело: розраховано автором на основі [3].

Як бачимо, після проведення фіскальної децентралізації, податкові надходження до місцевих бюджетів значно зросли, і у 2017 р. на 167,1% більше, ніж у 2014 році. Також відбулися суттєві зміни у їх структурі: частка податку на доходи фізичних осіб скоротилася на 23 в.п., при зростанні частки місцевих податків і зборів на 19 відсоткових пункти.

Дослідження формування дохідної частини місцевих бюджетів показало, що основним джерелом, за рахунок якого відбувається наповнення місцевих бюджетів, є податкові надходження. Але законодавчі нововведення ще повністю не забезпечують бюджетну децентралізацію. Адже нині місцеві органи влади не мають достатніх фінансових ресурсів.

Щоб оцінити реальну картину того, чи стали ці заходи кроками у напрямі підвищення ролі органів місцевого самоврядування у бюджетній сфері,

розглянемо, як змінилися показники бюджетної децентралізації в Україні, зокрема (рис. 2):

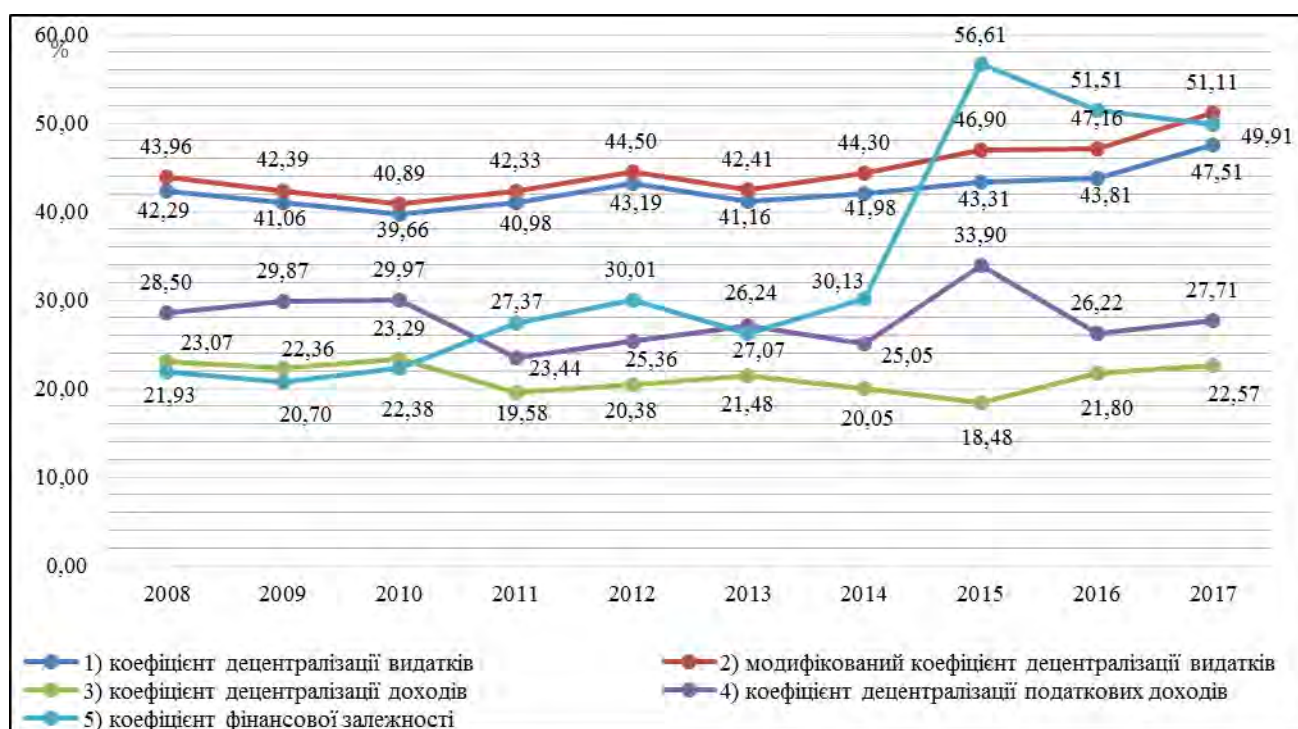
1) коефіцієнт децентралізації видатків – частка місцевих бюджетів у видатках Зведеного бюджету, %;

2) модифікований коефіцієнт децентралізації видатків – частка місцевих бюджетів у видатках Зведеного бюджету (без видатків на оборону), %;

3) коефіцієнт децентралізації доходів – частка власних доходів місцевих бюджетів (тобто доходів без урахування трансфертів) у доходах Зведеного бюджету, %;

4) коефіцієнт децентралізації податкових доходів – частка місцевих бюджетів у податкових надходженнях Зведеного бюджету, %;

5) коефіцієнт фінансової залежності – частка субвенцій з Державного бюджету України у доходах місцевих бюджетів, %.

Рис. 2. Показники бюджетної децентралізації в Україні, 2008–2017 роки, %*

*Джерело: розраховано автором на основі [3].

Після проведення фіскальної децентралізації у 2014 р., спостерігається чітка тенденція зростання показників децентралізації. У 2017 р., як можна побачити з рис. 2, спостерігалось покращення показників бюджетної децентралізації, зокрема коефіцієнт децентралізації видатків у 2017 р. збільшився до 47,51%, порівняно з 41,48% у середньому за 2010–2014 роки, а модифікований коефіцієнт децентралізації видатків – до 51,11%, порівняно із середнім показником 42,97% за цей період. Щодо коефіцієнта децентралізації доходів, то цей показник суттєво не змінився, середнє його значення за аналізований період становить 21,46%. Це свідчить про те, що зі зростанням обсягів доходів місцевих бюджетів зростали і обсяги доходів Зведеного бюджету. Після розширення переліку податків, що зараховуються до місцевих бюджетів, коефіцієнт децентралізації податкових доходів у 2015 р. стрімко зріс

до 33,90%, проте у 2017 р. знизився до середнього значення показника – 27,71%. Показник коефіцієнта фінансової залежності після проведення реформи децентралізації значно зріс – у 2015 р. він становив 56,61%, у 2017 р. значення зменшилося до 49,91%, проте показник залишається на високому рівні. Це свідчить про високу частку субвенцій з Державного бюджету, і про сильну залежність місцевих бюджетів від Державного.

Нині відсутнє чітке обґрунтування економічної сутності рівня децентралізації, який має бути в Україні, одним із критеріїв вимірювання якого є частка ВВП, яка перерозподіляється через місцеві бюджети (табл. 4).

Аналіз доходів місцевих бюджетів України свідчить, що їх частка у ВВП збільшилася з 14,9% у 1996 р. до 15,7% у 1997 р., проте наступними роками вона знижувалася і у 2000 р. становила 11,0%. Але з 2005 до 2016 р. спостерігається загалом стійка висхідна динаміка номінальних показників доходів, а також найвищі після 2001 р. темпи їх щорічного зростання. Якщо у 2011 р. частка доходів місцевих бюджетів у ВВП не перевищувала 14%, то у 2012 р. вона становила 16,0%, у 2013 р. – 15,2% і дещо знизилась у 2014 р. (до 14,8%) і у 2016 р. становила 15,3 %. Проте у 2017 р. показник частки досяг максимального значення за аналізований період і становив 16,8 %, що свідчить про розвиток фіскальної децентралізації.

4. Частка доходів місцевих бюджетів України у ВВП, 1996-2017 роки*

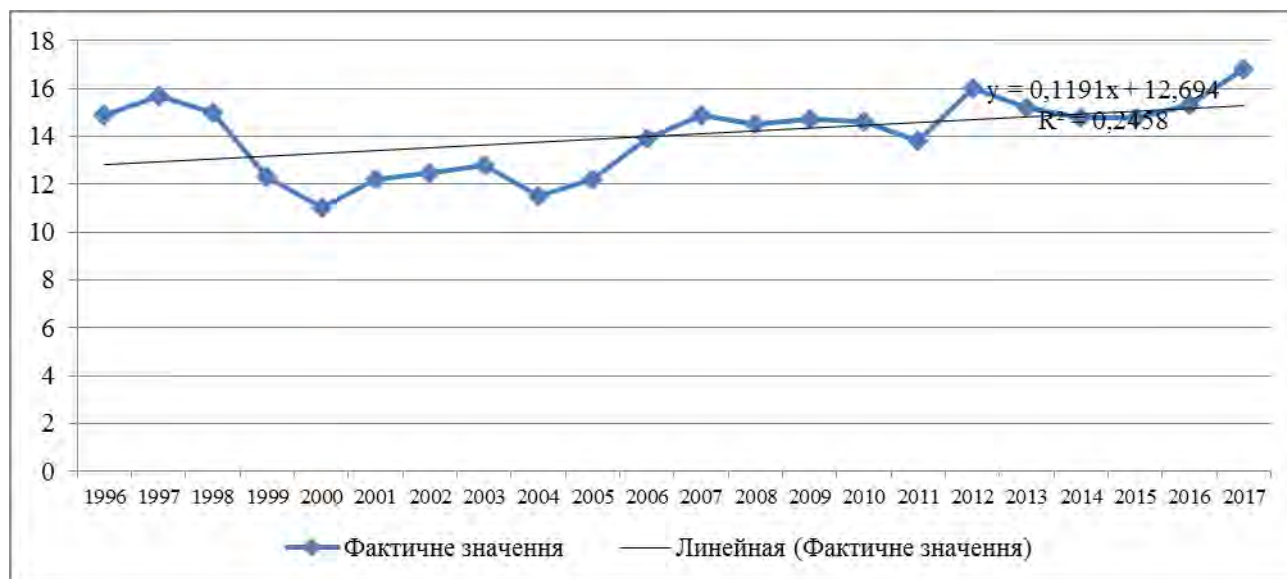
Рік	ВВП (у фактичних цінах), млн. грн.	Доходи місцевих бюджетів		Трансферти з державного бюджету	
		млн. грн.	% від ВВП	млн. грн.	% від ВВП
1996	81519	12138,6	14,9	1186,2	1,5
1997	93365	14615,0	15,7	2476,8	2,7
1998	102593	15413,6	15,0	2202,8	2,1
1999	130442	16094,8	12,3	2942,4	2,3
2000	170070	18689,8	11,0	4378,0	2,6
2001	204190	24972,7	12,2	7237,1	3,5
2002	225810	28247,4	12,5	8818,1	3,9
2003	267344	34306,5	12,8	11729,1	4,4
2004	345113	39593,1	11,5	16819,4	4,9
2005	441452	53677,3	12,2	23361,1	5,3
2006	544153	75895,2	13,9	34150,3	6,3
2007	720731	107050,5	14,9	48701,5	6,8
2008	948056	137455,3	14,5	63583,2	6,7
2009	914720	134552,4	14,7	63523,7	6,9
2010	1094607	159397,1	14,6	78881,3	7,2
2011	1314000	181600,0	13,8	94900,0	7,2
2012	1411238	225273,4	16,0	124459,6	8,8
2013	1454931	221019,4	15,2	115848,3	8,0
2014	1566728	231702,0	14,8	130160,9	8,3
2015	1979458	294460,2	14,8	173980,0	8,8
2016	2383182	366143,1	15,3	195395,3	8,2
2017	2982920**	502098,3	16,8	272602,9	9,1

*Джерело: розраховано автором на основі [3].

** Попередні дані.

Показником зростання залежності місцевих бюджетів від державного бюджету є збільшення частки трансфертів у доходах місцевих бюджетів. Так, за зазначений період частка трансфертів з державного бюджету зросла з 1,5% ВВП у 1996 р. до 9,1% ВВП у 2017 р., тобто у шість разів.

Значні коливання частки доходів місцевих бюджетів у ВВП не дають змоги зробити висновок про її чітку тенденцію (зменшення чи збільшення). Виявити тенденцію можна за допомогою побудови лінії тренду (рис. 3).

Рис. 3. Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП України, 1996-2017 роки, %*

*Джерело: розраховано автором на основі [3].

Побудована лінія тренду показує, що, незважаючи на коливання частки доходів місцевих бюджетів у ВВП України впродовж аналізованого періоду, її загальний тренд у цей період є висхідним.

Упродовж періоду дослідження спостерігалася стійка тенденція до збільшення частки міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів, а також висока волатильність частки доходів місцевих бюджетів у ВВП України із загальним висхідним трендом. Отримані результати свідчать про високий рівень централізації бюджетної системи України і, відповідно, суттєву залежність місцевих бюджетів від центрального, – що все ще зумовлює значну фінансову залежність органів місцевого самоврядування в Україні.

Висновки і перспективи. Аналіз дохідної частини місцевих бюджетів показав високу залежність від ресурсів державного бюджету. Адже протягом 2013–2017 років спостерігаємо достатньо високі абсолютні показники та високу частку офіційних трансфертів у загальній структурі доходів місцевих бюджетів.

Пріоритетами формування потужної фінансової бази регіонів мають стати подальший розподіл повноважень між центральними органами влади й органами місцевого самоврядування, пошук додаткових джерел формування доходів місцевих бюджетів, розширення дохідної бази місцевих бюджетів, а також удосконалення перерозподільних процесів у бюджетній системі.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України : закон України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
2. Габа І. М. «Децентралізація» – деякі плюси і мінуси / І. М. Габа // РайонІнфо. – 2014. – № 1.

3. Офіційний сайт Державної Казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>

4. Петрушенко Ю. М. Новітні підходи до фінансування розвитку місцевих громад: від реконізму до р2р-кредитування / Ю. М. Петрушенко // Вісник Української академії банківської справи. – 2014. – № 1 (36). – С. 90–94.

5. Податковий кодекс України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. – Режим доступу : [http// www. rada.gov](http://www.rada.gov)

6. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин : закон України від 28 груд. 2014 р. № 79-VIII. – Режим доступу : [http// www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)

7. Русін В. М. Вдосконалення міжбюджетних відносин в Україні // Збірн. тез доповідей Першої Інтернет-конф. / Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків. – Тернопіль, 2015.

8. Формування доходів місцевих бюджетів в умовах фіскальної децентралізації / [В. А. Табінський, Є. О. Колеснік, І. С. Сіліна] // Молодий вчений. – 2016. – № 12 (39). – С. 902–906.

References

1. The Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine dated July 8, 2010 No. 2456-VI [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

2. Gaba, I. M. "Decentralization" – some of the pros and cons (2014) / I. M. Gaba // RayonInfo, 1.

3. Official site of the State Treasury Service of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>.

4. Petrushenko, Yu. M. (2014). New Approaches to Financing Local Communities Development: From Reconciliation to R2-Lending / Yu. M. Petrushenko // Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking, 1 (36), 90–94.

5. The Tax Code of Ukraine of December 2. 2010 № 2755-VI. – Access mode: [http // www. rada.gov](http://www.rada.gov).

6. On amendments to the Budget Code of Ukraine on the reform of intergovernmental fiscal relations: Law of Ukraine dated 28 December. 2014, No. 79-VIII. – Mode of access: [http // www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua).

7. Rusin, V. M. (2015). Improvement of inter-budgetary relations in Ukraine. / Collective. Abstracts of the First Internet Conf. / State, Region, Enterprise and Household Finance: Opinions of Scientists and Practitioners. – Ternopil.

8. Formation of revenues of local budgets in conditions of fiscal decentralization / [V. A. Tabinsky, E. O. Kolesnik, I. S. Silin] (2016) // Young scientist, 12 (39), 902–906.

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ФИСКАЛЬНОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ НА ФОРМИРОВАНИЕ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ УКРАИНЫ

А. Р. Балицкая

***Аннотация.** Современные трансформационные процессы в Украине определяют новые подходы к формированию взаимоотношений в системе государственного и местных бюджетов. Реформа межбюджетных*

отношений – это стимул для местных общин эффективнее наполнять свои сметы, переходить на самообеспечение и бережно планировать свои расходы.

После проведения фискальной децентрализации в Украине роль доходов местных бюджетов в перераспределении ВВП значительно возросла. В 2016 г. она увеличилась до 15,3%, по сравнению с 14,8% в 2014 году. В 2017 г. показатель доли достиг максимального значения за анализируемый период и составил 16,8%, что свидетельствует о развитии фискальной децентрализации.

Доходы местных бюджетов в 2017 г., по сравнению с 2014 г., выросли в 1,5 раза. Финансовую основу осуществления органами местного самоуправления собственных полномочий составляют налоговые поступления, удельный вес которых в структуре доходов местных бюджетов за рассматриваемый период составляет 81% и более. Налоговые поступления в местные бюджеты в 2017 году выросли на 167,1%, по сравнению с 2014 годом. Основной источник, за счет которого происходит наполнение местных бюджетов, – налоговые поступления. Существенные изменения произошли в их структуре: доля налога на доходы физических лиц сократилась на 23 п.п., однако значительно выросла доля местных налогов и сборов – на 19 п.п.

Также наблюдается четкая тенденция роста показателей децентрализации. Доля местных бюджетов в 2017 г. увеличилась до 47,51%, по сравнению, с 41,48% в среднем за 2010–2014 годы. Доля собственных доходов местных бюджетов (без учета трансфертов) в доходах сводного бюджета существенно не изменилась, среднее значение за анализируемый период составляет 21,46%. После расширения перечня налогов, зачисляемых в местные бюджеты, коэффициент децентрализации налоговых доходов в 2015 году стремительно вырос до 33,90%, однако в 2017 г. снизился до среднего значения показателя – 27,71%.

После проведения реформы децентрализации значительно вырос показатель коэффициента финансовой зависимости – в 2015 г. он составлял 56,61%, в 2017 г. значение уменьшилось до 49,91%, однако показатель остается на высоком уровне. Это свидетельствует о высокой доле субвенций из Государственного бюджета, и о сильной зависимости местных бюджетов от государственного. Местные бюджеты имеют высокую долю официальных трансфертов в общей структуре доходов, что свидетельствует об их несамостоятельности.

Итак, приоритетами формирования мощной финансовой базы регионов должны стать поиск дополнительных источников формирования доходов местных бюджетов, расширения доходной базы местных бюджетов, а также совершенствование перераспределительных процессов в бюджетной системе.

Ключевые слова: местные бюджеты, децентрализация, доходы бюджета, налоговые поступления, межбюджетные трансферты, финансовая независимость, межбюджетные отношения, финансовое обеспечение

EVALUATION OF THE EFFECT OF FISCAL DECENTRALIZATION ON THE FORMATION OF LOCAL BUDGETS OF UKRAINE

A. R. Balitska

Abstract. *Modern transformational processes in Ukraine define new approaches to the formation of relationships in the system of state and local budgets. Reform of interbudgetary relations is an incentive for local communities to fill their estimates more efficiently, to switch to self-sufficiency and carefully plan their expenses.*

After fiscal decentralization in Ukraine, the role of revenues of local budgets in the redistribution of GDP has increased significantly. In 2016 it increased to 15.3%, compared with 14.8% in 2014. In 2017 the share reached the maximum value for the analyzed period and amounted to 16.8% indicating the development of fiscal decentralization.

Incomes of local budgets in 2017 in comparison with 2014 have grown in 1,5 times. The financial basis for the exercise by local governments of their powers is tax revenues, their share in the structure of incomes of local budgets for the period under review is 81% or more. Tax revenues to local budgets in 2017 increased by 167.1% compared to 2014. The main sources, due to which the local budgets are being filled, are tax revenues. Significant changes occurred in their structure: the share of the tax on personal income decreased by 23 pp, but the share of local taxes and fees increased significantly by 19 pp.

There is also a clear trend of growth in decentralization indicators. The share of local budgets in 2017 increased to 47.51% compared with 41.48% on average for 2010–2014. The share of own revenues of local budgets (excluding transfers) in revenues of the consolidated budget has not changed significantly, the average value for the analyzed period is 21.46%. After the expansion of the list of taxes credited to local budgets, the coefficient of decentralization of tax revenues in 2015 soared to 33.90%, but in 2017 it dropped to an average of 27.71%.

After the decentralization reform, the index of financial dependence increased significantly – in 2015 it was 56.61%, in 2017 the value decreased to 49.91%, but the indicator remains at a high level. This indicates a high proportion of subventions from the state budget, and the strong dependence of local budgets on the state budget. Local budgets have a high share of official transfers in the total revenue structure, which indicates their lack of autonomy.

So, the priorities for the formation of a strong financial base for the regions should be the search for additional sources of revenue generation in local budgets, the expansion of the revenue base of local budgets, and the improvement of redistribution processes in the budget system.

Keywords: *local budgets, decentralization, budget revenues, tax revenues, interbudgetary transfers, financial independence, intergovernmental fiscal relations, financial security*

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА**

А. В. ВОЙТЮК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу аграрної економіки і продовольства
Національна академія аграрних наук України
E-mail: vdv-tsim@ukr.net

***Анотація.** Важливість формування національної системи фінансового забезпечення аграрного виробництва зумовлена покращенням доступу до витоків їх фінансування, що гарантуватиме сталість їх діяльності та ефективність аграрної сфери економіки. Водночас, динамічність фінансового середовища постійно встановлює зміну пріоритетів напрямів діяльності аграрних виробників та їх адаптації до реалій економічного життя. Погіршення фінансового стану аграрних виробників спричинене зростанням ціни кредиту, відсутністю застави, скороченням пільгового кредитування та державних програм фінансової підтримки, зростання ризику фінансування господарської діяльності, зумовлює потребу у формуванні національної системи фінансового забезпечення аграрного виробництва, яка буде потужним рушієм вихідних змін та сполучним елементом в економічному просторі.*

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних та методологічних засад формування національної системи фінансового забезпечення аграрного виробництва.

Основні завдання дослідження: визначити теоретичні засади формування системи фінансового забезпечення з метою уточнення та розширення категоріально-понятійного апарату; оцінити сучасний стан та провести діагностику розвитку фінансування аграрного виробництва; розробити концептуальну модель Національної фінансово-кредитної системи обслуговування аграрного виробництва.

Методи. Методика досліджень ґрунтувалася на фундаментальних положеннях сучасної теорії фінансів, наукових працях провідних вітчизняних і зарубіжних учених з питань фінансової системи, а також аналізу дослідження фінансового забезпечення аграрного виробництва; методи системно-структурного аналізу та синтезу – для дослідження методологічних засад формування системи фінансового забезпечення; статистичний і графічний аналіз – для аналізу, порівняння й предметного відображення статистичних даних з метою дослідження сучасного стану фінансування діяльності аграрних виробників.

Наведено результати формування і розвитку національної системи фінансово-кредитного забезпечення аграрного виробництва у контексті забезпечення високого рівня адаптивності до змін у зовнішньому

економічному оточенні та внутрішньому фінансово-економічному становищі, а також забезпечення стабільного економічного розвитку аграрного виробництва. З цього випливає, що підвищення ефективності системи фінансово-кредитного забезпечення аграрного виробництва в умовах глобалізації нерозривно пов'язане із системним регулюванням ключових напрямів сучасної державної фінансової політики, а ефективність її функціонування залежить від тих цілей і завдань, які впливають з довгострокової фінансової стратегії країни.

Ключові слова: фінанси, фінансово-кредитна система, фінансова структура, фінансове забезпечення, банківське кредитування, державна фінансова підтримка, аграрне виробництво

Актуальність. Розвиток аграрного виробництва в умовах євроінтеграції та активізації глобалізаційних процесів потребує поліпшення його фінансового середовища. В аграрному виробництві фінансова діяльність займає особливе місце в організації роботи суб'єкта господарювання, зокрема вона розкривається через складний багатогранний механізм посереднім рухом фінансових потоків.

Фінансова діяльність в аграрному виробництві спрямована на вирішення комплексу завдань, наприклад, на пошук резервів збільшення доходів, прибутку, підвищення рентабельності та платоспроможності, а також на здійснення фінансових зобов'язань перед бюджетом, банком і суб'єктами господарювання, виконання виробничого й соціального розвитку, зростання власного капіталу, мобілізацію фінансових ресурсів у межах, необхідних для фінансування, контроль за дійовим, цільовим розподілом та використанням. Для цього необхідно продовжити пошук нових підходів до вирішення проблем залучення в аграрне виробництво додаткових фінансових ресурсів, що б дало змогу аграріям вирішити поставлені перед ними завдання для посиленого та інноваційного розвитку аграрної економіки в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у розвиток теоретичних і методичних засад формування системи фінансового забезпечення зробили такі вчені, як М. Артус, О. Василик, О. Гудзь, Н. Давиденко, М. Дем'яненко, П. Єгоров, А. Ковальчук, Н. Кравчук, В. Опарін, Н. Прокопенко, П. Саблук, П. Стецюк, Л. Худолій та багато інших [1–6, 8].

Мета дослідження – обґрунтування теоретичних та методологічних засад формування національної системи фінансового забезпечення аграрного виробництва.

Основні завдання дослідження: дослідити теоретичні засади формування системи фінансового забезпечення з метою уточнення та розширення категоріально-понятійного апарату; оцінити сучасний стан та провести діагностику розвитку фінансування аграрного виробництва; розробити концептуальну модель Національної фінансово-кредитної системи обслуговування аграрного виробництва.

Матеріали і методи дослідження. Методика досліджень ґрунтувалася на фундаментальних положеннях сучасної теорії фінансів, наукових працях провідних вітчизняних і зарубіжних учених з питань фінансової системи, а також аналізу дослідження фінансового забезпечення аграрного виробництва; методи системно-структурного аналізу та синтезу – для дослідження

методологічних засад формування системи фінансового забезпечення; статистичний і графічний аналіз – для аналізу, порівняння і предметного відображення статистичних даних з метою дослідження сучасного стану фінансування діяльності аграрних виробників.

Результати дослідження та їх обговорення. Фінанси відіграють ключову роль не тільки на рівні держави, а також і в діяльності кожного суб'єкта господарювання, адже від них залежить подальше його існування та його економічний розвиток.

На думку А. Т. Ковальчука, «фінанси – це відповідна система розрахунково-грошових відносин, які об'єктивно виникають при утворенні та витрачання грошових ресурсів, що використовуються для обслуговування кругообігу засобів у процесі виробництва і реалізації продукції та здійснення контролю за господарською діяльністю» [1]. Низка вчених окреслює сутнісну природу фінансів – як систему економічних відносин, що виникають з приводу розподілу і перерозподілу вартості ВВП, а в певних умовах і національного багатства, з метою формування фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання і держави й використання їх на розширене відтворення та задоволення інших суспільних благ [2].

У сучасних наукових школах має місце інша думка, щодо дефініції фінанси. Так, особники сучасної теорії фінансових потоків вважають, що «фінанси – це відповідним чином регульовані потоки коштів, які циркулюють у національній економіці і забезпечують здійснення процесів формування, розподілу, перерозподілу ВВП, а також національного доходу та національного багатства» [3]. Деякі вчені-економісти підходять до визначення «фінанси» [4], як до «специфічного продукту ціннісно-вартісних відносин, що представляють собою конгломерат доходів одного суб'єкта і витрат іншого, формування яких супроводжується припиненням висунутих з цього приводу претензій і / або зобов'язань, вимірюваних на основі загального еквівалента, який переходить при цьому як інструмент до складу нової системи цінностей. Вони присутні в усіх секторах грошового обігу, але не кожен акт, пов'язаний з рухом грошей, супроводжується утворенням фінансів».

Опарін В. М. переконаний, що за своїм сутнісним наповненням «фінанси – сукупність грошових відносин, пов'язаних із формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов і національного багатства» [5].

На наш погляд, можна вважати вдатним обрис фінансів у О. Д. Василика [6], де він їх розглядає, як економічну категорію, що відображує сукупність відносин, за допомогою яких створюються, розподіляються та використовуються фонди грошових коштів. Фінанси – це важлива та багатогранна економічна категорія, без якої неможливе функціонування держави та діяльності юридичних і фізичних осіб, оскільки завдяки їм забезпечується вартісний рух щодо формування, розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту, відтворюючи достатньо складні відносини, які виникають. Вони є головним покликанням для забезпечення суспільства, зокрема держави та юридичних і фізичних осіб, достатніми для їх функціонування грошовими коштами.

Визначено, що фінанси відіграють важливу роль у розвитку аграрного виробництва, зокрема забезпечують на виробництві механізм реалізації довгострокових цілей, створюють передумови стратегічних змін та забезпечують використання внутрішнього фінансового потенціалу. Як правило, без гарантованого та достатнього за обсягами фінансового забезпечення проблематично досягти багатофункціонального та ефективного розвитку аграрного виробництва. В основі управління цими процесами знаходиться відповідний фінансовий механізм, недосконалість якого нині є суттєвим обмежуючим чинником розвитку аграрного виробництва.

Фінансовий механізм є складною системою, яка дає змогу управляти фінансовою діяльністю та вирішувати фактично всі проблеми. Фінансовий механізм аграрного виробництва розглядається як сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на стан та розвиток діяльності суб'єкта господарювання аграрної галузі. До складових фінансового механізму належать фінансове регулювання, фінансове забезпечення та система фінансових індикаторів і фінансових інструментів, завдяки яким можна оцінити цей вплив. Виходячи із загального, можна графічно відобразити п'ять взаємопов'язаних елементів фінансового механізму (рис.1).

Рис. 1. Елементи фінансового механізму

Модернізація фінансового механізму розвитку аграрного виробництва мотивує наукове обґрунтування його основних складових та напрямів їх розвитку. При цьому її вихідною точкою є визначення стратегічної мети та завдань фінансового забезпечення аграрної сфери. Для цього потрібне створення ефективної системи фінансування потреб аграрного виробництва на основі новітньої методології формування й розподілу бюджетних коштів, сприятливих умов для залучення інвестицій, розвитку спеціалізованої інфраструктури, зокрема фінансової.

Термін “регулювання” має багатовікову історію. За його допомогою можливо впливати на всі соціально-економічні процеси та задавати вектор його розвитку. Поняття «регулювання» з'явилося від латинського терміну «regulo», який визначається, як улаштувую, упорядковуую та «regula» – норма, правило; а також від грецького терміна «regulare» – спрямовувати, упорядковувати [7].

Поняття “фінансове регулювання суб’єкта господарювання аграрної галузі” розкривається через призму взаємозалежних сутнісних складових, зокрема фінансових індикаторів, фінансових інструментів, на формування яких вплинув еволюційний розвиток аграрної економіки.

Фінансове забезпечення суб’єкта господарювання аграрної галузі характеризується як підсистема фінансового механізму, яка є окремим видом економіко-фінансових відносин, елементом процесу розширеного відтворення, виконує процес і функцію ресурсного забезпечення господарської діяльності та забезпечує метод фінансового впливу на соціально-економічні процеси в аграрному виробництві. Для реалізації фінансового забезпечення аграрного виробництва неодмінні джерела формування фінансових ресурсів та форми фінансування.

До власних джерел фінансових ресурсів відносять: кошти бюджетів, доходи від підприємницької діяльності, прибуток суб’єктів господарювання, амортизаційні відрахування, заощадження населення, а до залучених джерел формування фінансових ресурсів: кошти бюджетів інших рівнів ієрархії державного управління, кредити банківських установ та небанківських фінансових установ, емісія цінних паперів та інші фінансові ресурси інституціональних інвесторів, фінансові ресурси позабюджетних фондів, кошти міжнародних організацій, міжнародна та спонсорська допомога, заощадження населення тощо.

Залежно від структури джерел формування фінансових ресурсів, в аграрному виробництві використовують такі форми фінансування, як самофінансування, боргове та змішане фінансування. На практиці, як правило, застосовується комбінація різних форм, серед яких домінує самофінансування.

Ефективність фінансового механізму аграрного виробництва певною мірою залежить від використаних фінансових інструментів, до яких належать податки, неподаткові платежі, внески, збори, штрафи, санкції, пільги та преференції, дотації, субсидії, ціни підтримки, державне замовлення, кредитні гарантії, відсоток за користування кредитом, норми амортизації, норми використання коштів у бюджетних установах, страхові продукти, страхові платежі, державна компенсація тощо.

Раціональне та повсякчасне функціонування фінансового механізму розвитку аграрного виробництва ґрунтується на чинній нормативно-правовій базі фінансового забезпечення, до якої належить Конституція України, Господарський кодекс України, Бюджетний кодекс України, Податковий кодекс України, Митний кодекс України, закони України, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови уряду, рішення територіальних громад, накази міністерств та відомств, статутні документи суб’єктів господарювання, інструкції, норми, нормативи та інші внутрішні локальні нормативи й регламенти, а також інформаційне забезпечення, зокрема звітні бухгалтерські й статистичні документи, дані вибіркового спостереження тощо.

Практичне здійснення модернізації фінансового механізму розвитку аграрного виробництва мотивує вирішення таких завдань:

- узгодження економічних інтересів та суб’єктів господарювання у фрагменті оптимізації виробничо-соціальної інфраструктури сільської мережі;

- активізацію підприємницької діяльності для розвитку агропромислового виробництва, створення нових робочих місць тощо;
- покращення фінансування охорони довкілля та відтворення земельного фонду;
- розвиток системи кредитної кооперації, пільгового кредитування; формування ефективної системи мікрокредитування середніх і малих форм господарювання та особистих селянських господарств;
- створення та розвиток спеціалізованої фінансово-кредитної інфраструктури обслуговування агропромислового виробництва;
- удосконалення механізмів кредитного забезпечення аграрного виробництва;
- впровадження пільгових програм для суб'єктів аграрного бізнесу, які розміщують свій бізнес на селі та залучають до праці місцевих жителів;
- розвиток державно-приватного партнерства;
- створення регіональних інноваційних центрів сільських територій для сприятливого інвестиційного клімату та обґрунтування проектів із залученням державних, приватних та іноземних інвестицій з метою забезпечення інноваційного розвитку агропромислового виробництва та соціально-економічного розвитку сільських територій.

Перспективний економічний розвиток аграрного виробництва та його ефективне функціонування залежать від наявності власної фінансової бази їх формування та умов доступу до зовнішніх джерел. Фінансування аграрного виробництва, як правило, складається переважно з власних фінансових джерел, із кредитів, зокрема банківських, комерційних та з бюджетного фінансування. Обсяг власного фінансування становить приблизно 75–80%, тоді як банківське та комерційне кредитування забезпечується на рівні 10–15%, а бюджетне фінансування аграрного виробництва на 6–9%.

Аграрне виробництво залежить від багатьох факторів, таких як природні, економічні, виробничі та соціально-політичні і є найбільш вираженою у фінансовому й технологічному відношенні до інших галузей економіки. Усі ці фактори позначаються на інструментах накопичення й використання фінансових ресурсів в аграрному виробництві. Однак для забезпечення ефективного функціонування та стійкого розвитку аграрного виробництва є позитивний фінансовий результат, який останніми роками має тенденцію до зростання. Зокрема, з 2010 до 2015 р. чистий дохід (виручка) від реалізації продукції збільшився в 3,2 раза і досяг у 2015 р. 257,5 млрд грн, а чистий фінансовий результат зріс у 5,2 раза за той самий період [8].

Формування доданої вартості в аграрному виробництві має певну особливість, оскільки понад половина її обсягу створюється в особистих селянських господарствах, а також вони мають суттєву відмінність у перетині впродовж року. Зокрема, за таблицею 1 [9, 10] валовий внутрішній продукт сільського господарства за період з 2011 до 2016 р. показав позитивну тенденцію. Так, його обсяг збільшився в 2,5 раза та становив 277,2 млрд грн у 2016 році. При цьому і частка сільського господарства у створенні валового внутрішнього продукту збільшилася на 2,1 п.п. та становила 11,6 %. Для порівняння: в економічно потужних країнах частка сільського господарства у валовому внутрішньому продукті становить 3,5 %.

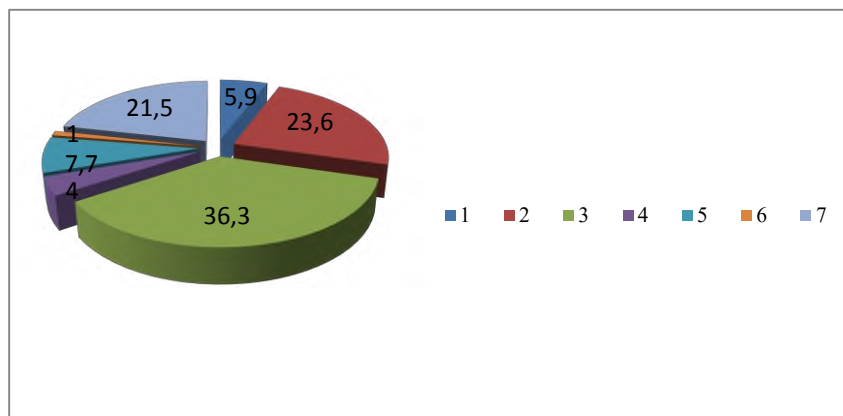
І хоча, сільське господарство в Україні на сьогодні є пріоритетною галуззю та локомотивом української економіки, зокрема кожний четвертий долар в Україні зароблений сільським господарством, та від продажу сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках держава має понад 11 млрд дол. США. Тоді, як частка кредитів виданих банками суб'єктам сільського господарства до ВВП становила у 2016 р. 2,3 %, що на 0,3 п. п. нижче, ніж у 2011 році. Розширення бази формування власних джерел фінансових ресурсів пов'язане з підвищенням ефективності господарської діяльності та фінансово-економічного стану аграрних товаровиробників. Разом з тим, суттєве значення для фінансового забезпечення аграрного виробництва мають зовнішні джерела.

1. Частка сільського господарства у створенні ВВП та частка кредитів, виданих банками України суб'єктам господарювання сільського господарства до ВВП за 2011–2016 роки

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах, всього по економіці, млн. грн.	1302079	1411238	1454931	1586915	1988544	2383182
у тому числі сільське господарство, мисливство, лісове господарство, млн. грн.	110564	112799	132245	161145	239806	277197
Частка сільського господарства у створенні ВВП, %	8,5	8,0	9,1	10,2	12,1	11,6
Кредити, що надані суб'єктам господарювання сільського господарства, млн. грн.	34143	36488	43534	55335	48425	55374
Частка до ВВП, %	2,6	2,6	3,0	3,5	2,4	2,3

У системі фінансового забезпечення аграрного виробництва банківське кредитування сільськогосподарських підприємств займає друге місце після самофінансування. За статистичними даними Національного банку України

[10], кредити надані у 2016 р. нефінансовим корпораціям становили 822,1 млрд грн (у 2015 р. – 787,8 млрд грн), тоді як із них 55,4 млрд грн (6,7 %) надані кредитні ресурси підприємствам сільського, лісового та рибного господарства (у 2015 р. – 48,4 млрд грн (6,1 %)) (рис. 2). За часовою структурою кредитів на сільськогосподарських підприємствах спостерігається злет: короткострокові – на 11 %, довгострокові – на 84,9 % (рис. 3). У розрізі валют кредити в національній валюті зросли на 33,3 % (з 28,6 млрд грн у 2015 р. до 38,1 млрд грн у 2016 р.), тоді як кредити, отримані в іноземній валюті, скоротилися на 13 % (у 2015 р. – 19,8 млрд грн, а в 2016 р. – 17,2 млрд грн) (рис. 4). Тенденція до зростання (на 18,6 % за 2016 р.) (рис. 5) спостерігалася по депозитах в банківських установах по сільськогосподарських підприємствах. Середня вартість кредитів зменшилася на 0,8 п. п., зокрема в національній валюті на 2,6 п. п. – до 20,4 % (рис. 6). Негативна тенденція спостерігається в банківській системі за простроченими кредитами (рис. 7) у сільському господарстві і її частка досягає 11 %, водночас, із 2012 до 2016 р. вона збільшилася в 2,5 раза – до 6,1 млрд грн.

а) 2011 рік

б) 2016 рік

Рис. 2. Структура кредитів банків України, наданих господарюючими суб'єктами (за видами економічної діяльності)

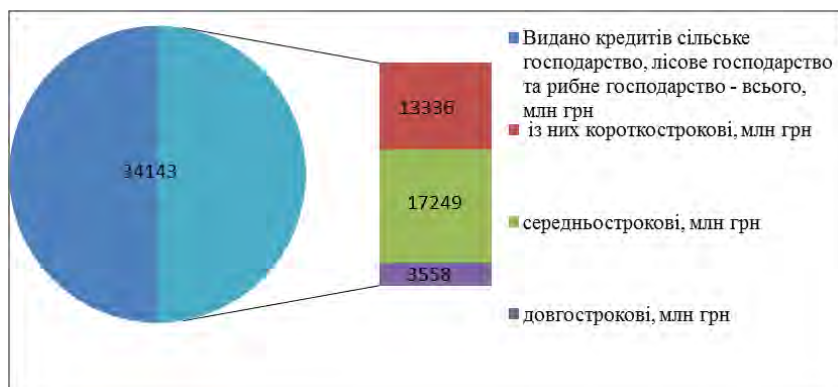

Рис. 3. Часова структура кредитів сільського господарства у 2016 році

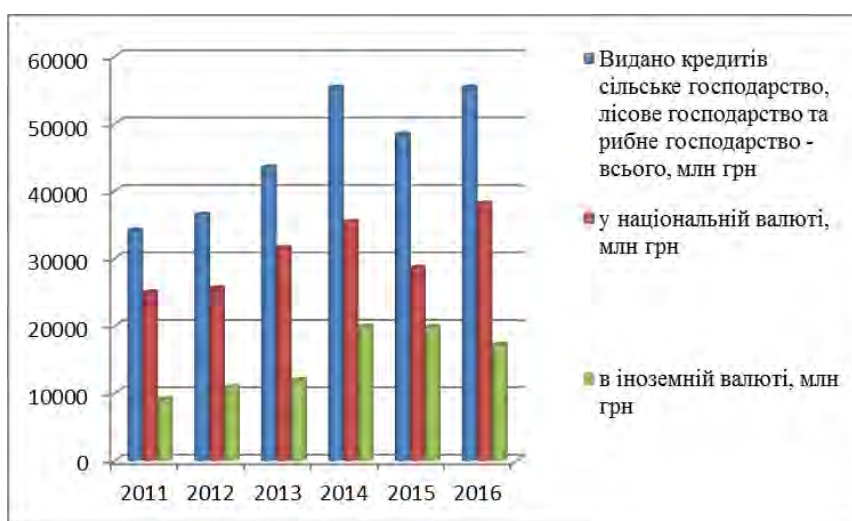

Рис. 4. Динаміка обсягів кредитування сільського господарства за видами валют

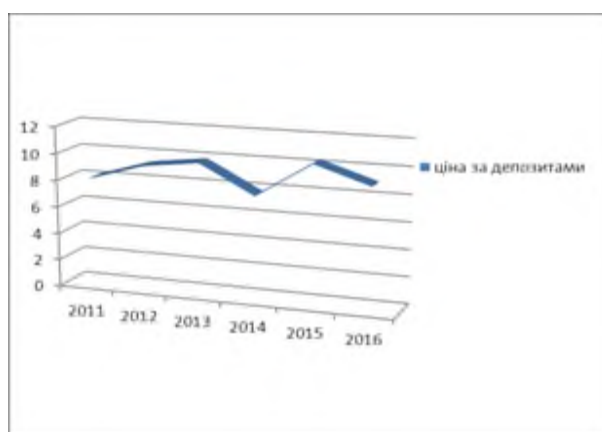
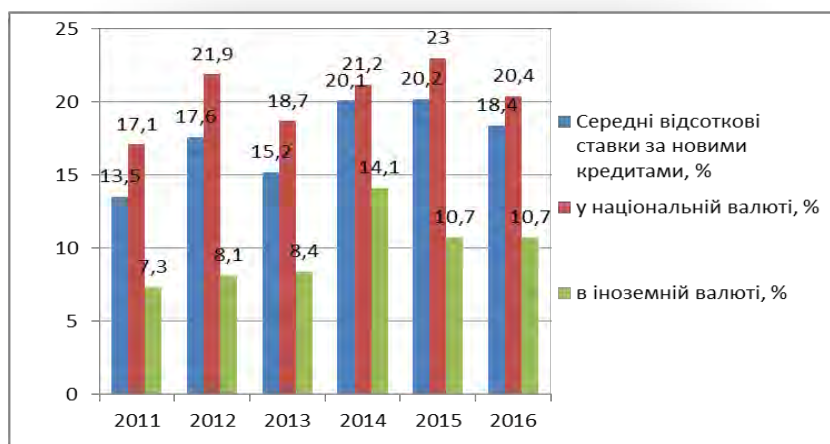
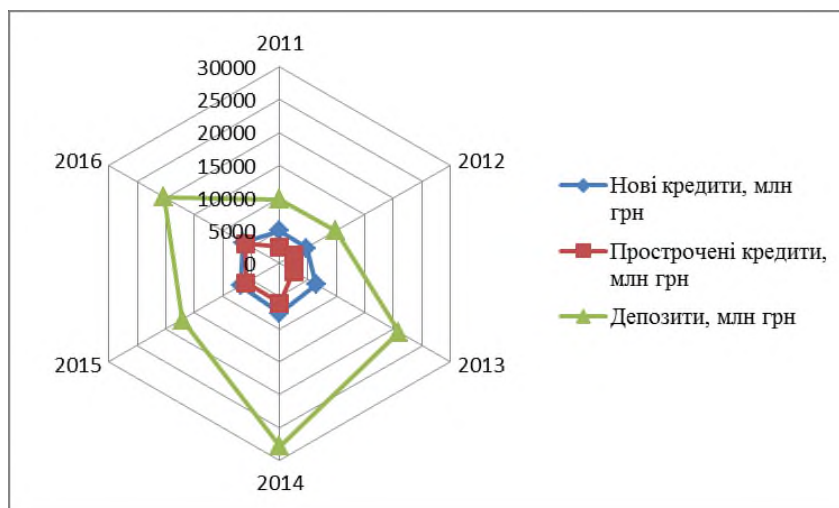

Рис. 5. Динаміка ціни за депозитами сільського господарства

Рис. 6. Динаміка ціни за новими кредитами сільського господарства та за видами валют

Рис. 7. Динаміка сільського господарства за новими й простроченими кредитами та депозитами

Отже, на сьогодні банківське кредитування для аграрного виробництва є найпоширенішим, але дорогим способом залучення фінансування. А також має проблеми, зокрема часова структура кредитів, більшість кредитів даються на мінімальний термін – до 1 року, значна ціна кредиту, більшість банківських установ не мають фінансових продуктів для аграрних виробників та з обережністю ставляться до них через їх специфіку діяльності, обтяжлива процедура отримання кредиту, у багатьох аграрних виробників відсутня кредитна історія та відсутність застави для забезпечення довгострокових кредитів, недосконала облікова фінансово-господарська діяльність аграрних виробників та ін.

Одним із альтернативних напрямів банківського кредиту може стати аграрна розписка [11], яка надасть аграрному виробнику доступ до фінансових ресурсів на придбання обігових фондів у разі забезпечення майбутнім урожаєм. Кредитування через механізм фінансової розписки в Україні тільки набирає обертів і як пілотний проект було запущено в Полтавській області, потім з 2015 р. впроваджено у Вінницькій, Черкаській та

Харківській областях і на сьогодні вже працює у 8 областях, зокрема у Миколаївській, Сумській, Тернопільській та Хмельницькій областях. Завдяки цьому інноваційному кредитному продукту, в першій рік було залучено 40 млн грн та оформлено 10 аграрних розписок (1 фінансова та 9 товарних).

На 12 вересня 2017 р. сільськогосподарські підприємства уклали 149 аграрних розписок, зокрема 87 – фінансові та 62 – товарні із загальним обсягом фінансування 1 млрд грн. На сьогодні вдало реалізовано та закрито 57 аграрних розписок. Лідером із впровадження інноваційного кредитного продукту є Вінницька область, яка уклала вже 40 аграрних розписок, на другій сходинці Полтавська область – 36 аграрних розписок, і третю сходинку займає Черкаська область – 33 аграрні розписки. Отже, фінансування аграрного виробництва використовуючи аграрні розписки знаходиться на початковій стадії.

На шляху розвитку даного виду кредитування з'явилися основні проблеми:

- відсутність достатньої інформації про інноваційний кредитний продукт серед аграрних товаровиробників;
- відсутність практичного досвіду щодо надання аграрної розписки з боку банківських установ;
- недосконалість розвитку правової системи у вирішенні дискусійних проблем у процесі кредитування;
- недостатньо відпрацьована схема бухгалтерського та податкового обліку для всіх учасників даного виду кредитування;
- недостатня кількість сертифікованих нотаріусів;
- недосконалість системи агрострахування.

Для забезпечення розширеного відтворення аграрного виробництва використовуються залучені кошти, серед яких може бути державна підтримка. У більшості країн світу держава бере активну участь у фінансуванні розвитку аграрного сектора. Наприклад, у країнах ЄС державна підтримка аграрного виробництва становить приблизно 50 % від загального європейського бюджету. На жаль, в Україні вона знаходиться на дуже низькому рівні. Нині вона здійснюється за рахунок бюджету як безпосередньо – надаючи фінансову допомогу, так і шляхом компенсації частини відсотків за кредитами. Оскільки надання прямої фінансової підтримки є незначним, то визначальним у кредитуванні агропромислового виробництва є процес здешевлення кредитів.

Останні три роки з бюджету України на часткову компенсацію кредитних ставок виділяється по 300 млн грн, що в 6 разів більше, ніж у 2000 р. але у 3,4 раза менше, ніж у 2008 році. А в 2012 та 2013 роках жодної копійки не було надано для процесу здешевлення кредиту. У провідних країнах світу дана підтримка є дуже вагомою, тому її збільшення стає пріоритетною задачею нашої економіки загалом і банківської системи зокрема.

У 2017 р. підтримка аграрного виробництва з державного бюджету була передбачена програмами за такими напрямками: компенсація відсоткової ставки за кредитами; бюджетна дотація; часткова компенсація вартості с.-г техніки у 20%; кредити фермерам; підтримки тваринництва. Із державного бюджету в 2017 р. на підтримку аграрного виробництва виділено 5,596 млрд грн, що майже у 2,8 раза більше, ніж у попередньому році. Зокрема, державна

підтримка тваринництва становить 0,17 млрд грн, бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції запланована на рівні 0,923 млрд грн і фінансування часткової компенсації вартості придбаної сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва у межах 0,550 млрд грн.

Фактично за 10 місяців поточного року було спрямовано з Державного бюджету України на аграрне виробництво 3,335 млрд грн, із них на фінансову підтримку сільгосптоваровиробників – 0,650 млрд грн та на фінансування часткової компенсації вартості придбаної сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва – 0,012 млрд грн.

Передбачається, що в 2018 р. фінансова державна підтримка на аграрне виробництво буде у межах 7,300 млрд грн, що значно більше, ніж у 2017 році. Дане збільшення реалізується за рахунок нової програми підтримки малих фермерських господарств на 1 млрд грн. А також на розвиток тваринництва передбачається 2,3 млрд грн, на рослинництво – 2 млрд грн та на програму 20% компенсації аграріям вартості вітчизняної сільськогосподарської техніки – 1 млрд грн. Але, враховуючи інвестиційні потреби аграрного виробництва, цього недостатньо для ефективного функціонування.

Таким чином, із дослідження фінансового забезпечення аграрного виробництва можемо зробити висновок, що дана проблема має комплексно-системний характер та потребує адекватних зовнішніх економічних умов функціонування аграрних підприємств, до яких домінантною позицією є розвинена система фінансово-кредитного забезпечення, орієнтована на обслуговування цього сегмента економіки. Для її створення необхідний пошук форм взаємодії, напрямів, що відповідають світовим канонам, і збереження найважливіших самобутніх та ефективних фінансових інститутів та інструментів. Дійова Національна фінансово-кредитна система обслуговування аграрного виробництва повинна забезпечуватися розвитком та взаємодією характерних складників, таких як консалтингові, аудиторські, інформаційні, аналітичні компанії, незалежні оцінювачі майна, реєстратори гарантій та об'єктів застави тощо.

Зважаючи на вищезазначене, доцільно розробити концептуальну модель Національної фінансово-кредитної системи обслуговування аграрного виробництва, як витоку щодо забезпечення фінансовими активами аграрних товаровиробників. Одним із завдань аграрних товаровиробників є сфера фінансів: недостатність умов корпоратизації діяльності; недостатність фінансових активів, обмеженість доступу до державних програм; дефіцит витоків фінансування діяльності.

Формування Національної фінансово-кредитної системи обслуговування аграрного виробництва буде рушієм вихідних змін та сполучним сегментом в економічному просторі. Ця система спроможна створити доступ до умов фінансово-кредитного забезпечення аграрного виробництва: здійснити розширення ресурсної бази, знизити фінансові ризики, розширити контури фінансово-кредитного забезпечення, завдяки формуванню спеціалізованих інститутів, які розширять джерела формування фінансових ресурсів, сприятимуть розвитку регіональної мережі фінансово-кредитних інститутів та інститутів мікрофінансування; розвитку спеціалізованої інфраструктури,

зокрема страховим компаніям, іпотечним установам, оціночним компаніям, ріелтерським фірмам, реєстрації нерухомості, вторинному ринку фінансових активів, нотаріату; а також державній підтримці аграрних товаровиробників: розвитку державних програм здешевлення фінансових ресурсів, розвитку заставної бази, фінансовим інструментам та фінансовому оздоровленню.

Завдяки сукупності мультиплікаційного ефекту можливо поживати поступ аграрного виробництва: реалізує значний внесок у розширення та диверсифікацію його фінансових можливостей, гармоніює інтереси учасників фінансового ринку, створює механізми здешевлення кредитного ресурсу, збагачує досягнення соціально-економічного ефекту, розширює споживання кредитних продуктів.

Отже, Національна фінансово-кредитна система обслуговування аграрного виробництва повинна являти собою сукупність кредитно-фінансових інститутів, зокрема спеціалізований банк, лізингові, страхові, фінансові, інвестиційні компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, гарантійні установи, що діють в системі фінансового ринку, що визначають результативність функціонування всіх елементів щодо забезпечення простого та розширеного відтворення в аграрному виробництві та всього регіонального комплексу в цілому.

На підставі проведеного дослідження можемо зробити висновок, що Національна фінансово-кредитна система обслуговування аграрного виробництва включає в себе дві підсистеми: фінансову, до якої входять бюджети, зокрема державний бюджет, місцеві бюджети та бюджети суб'єктів аграрних виробників, податки, позабюджетні фонди і страхування; кредитну, яка включає банківську систему, кредитну кооперацію та мікрокредитний сегмент, що не порушує її принципової цілісності, враховуючи її взаємозв'язки та взаємопроникнення функцій під час реалізації конкретних рішень з розвитку даної системи.

Наступним етапом постає поглиблена інституційно-функціональна структуризація, яка включає такі складники: інституційно-інфраструктурний, фінансовий інструментарій та нормативно-правовий. Дана архітектура Національної фінансово-кредитної системи для обслуговування аграрного виробництва набуває особливого значення, оскільки включає багатогранний комплекс інструментів, важелів, стимулів, процедур та правил, що впливає на інституційно-інфраструктурний інструментарій по-різному і потребує жорсткої диференціації рішень та глобальної оцінки у розрізі забезпечення фінансової безпеки аграрних виробників.

Висновки і перспективи. Доведено, що фінансова діяльність аграрних товаровиробників являє собою складний багатогранний механізм, опосередкований рухом фінансових потоків. З'ясовано, що головними проблемами аграрного виробництва є дефіцит фінансових ресурсів, слабка державна підтримка, обмеженість доступу до банківського кредиту через високу ціну, нерозвиненість кредитної кооперації та системи мікрофінансування. Обґрунтовано формування та поступ Національної фінансово-кредитної системи обслуговування аграрного виробництва, яка помітно покращить доступ до витоків їх фінансування, що гарантуватиме сталість їх діяльності та ефективність аграрної сфери економіки.

Список використаних джерел

1. Ковальчук А. Т. Фінансовий словник / А. Т. Ковальчук. – К. : Знання, 2005. – 287 с.
2. Кравчук Н. Я. Фінанси : навч.-метод. посіб. / Н. Я. Кравчук, В. П. Горин, Т. Б. Ясеновська. – Тернопіль : Економічна думка, 2008.
3. Артус М. М. Проблеми трактування сутності та функцій категорії “фінанси” / М. М. Артус // Фінанси України. – № 11. – 1999. – С. 126–136.
4. Егоров П. В. Финансы как продукт ценностно-стоимостного подхода / П. В. Егоров, Е. И. Хорошева, Ю. И. Гончарова // Финансы, учет, банки. – № 14. – 2008. – С. 9–19.
5. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) / В. М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2002. – 240 с.
6. Василик О. Д. Теорія фінансів : підруч. / О. Д. Василик. – К. : НІОС, 2000. – 416 с.
7. Інтернет-ресурс: www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник/2012-1/
8. Стецюк П. А. Национальная система финансово-кредитного обеспечения аграрного производства / П. А. Стецюк, С. А. Навроцкий, А. В. Войтюк : материалы международной научно-практической конференции «Современные достижения науки и пути инновационного восхождения экономики региона, страны» (Комрат, 18 мая 2017 г.) / гл. ред. Д. М. Пармакли ; орг. ком. : Т. И. Раковчена и др. – Комрат : Комратский государственный университет, 2017. – С. 346–354.
9. Матеріали офіційного сайту Державної служби статистики України. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Матеріали офіційного сайту Національного банку України. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>
11. Інтернет-ресурс : <http://agroportal.ua/news/ukraina/>

References

1. Kovalchuk, A. T. (2005). Financial Dictionary / A. T. Kovalchuk. K.: Knowledge, 287.
2. Kravchuk, N. Y., Gorin, V. P., Yasenovskaya, T. B. (2008). Finances: a teaching manual. Ternopil: Economic Thought.
3. Artus, M. M. (1999). Problems of interpretation of the essence and functions of the category "finances" // Finance of Ukraine, 11, 126–136.
4. Egorov, P. V. Finances as a product value-cost approach (2008) / P. V. Egorov, E. I. Khorosheva, Y. I. Goncharova // Finances, accounting, banks, 14, 9–19.
5. Oparin, V. M. Finances (General Theory) (2002). K.: KNEU, 240.
6. Vasilik, O. D. Theory of Finance: Textbook (2000) / O. D. Vasilik. – K.: NIOS, 416.
7. Online resource: www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Collection/2012-1/
8. Steciuk, P. A. National system of financial and credit protection of agrarian production (2017) / P. A. Steciuk, S. A. Navrotsky, A. V. Voytjuk: materials of the international scientific-practical conference "Modern achievements of science and ways of innovation climbing the economy of the region, the country" (Komrat, May

18, 2017) / ch. ed .: Parmakly D. M. ; org com. : Rakovchenko T. I. et al. – Comrat: Comrat State University, 346–354.

9. Materials of the official site of the State Statistics Service of Ukraine (2017). [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

10. Materials of the official website of the National Bank of Ukraine (2017). [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.bank.gov.ua>.

11. Internet-resource: <http://agroportal.ua/news/ukraina/>.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ АГРАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА

А. В. Войтюк

Аннотация. Исследована необходимость формирования и развития национальной системы финансово-кредитного обеспечения аграрного производства в контексте обеспечения высокого уровня адаптивности к изменениям во внешнем экономическом окружении и внутреннем финансово-экономическом положении, а также обеспечение стабильного экономического развития аграрного производства. Из этого следует, что повышение эффективности системы финансово-кредитного обеспечения аграрного производства в условиях глобализации неразрывно связано с системным регулированием ключевых направлений современной государственной финансовой политики, а эффективность ее функционирования зависит от тех целей и задач, вытекающих из долгосрочной финансовой стратегии страны.

Ключевые слова: финансы, финансово-кредитная система, финансовая структура, финансовое обеспечение, банковское кредитование, государственная финансовая поддержка, аграрное производство

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS FOR THE FORMATION OF THE NATIONAL SYSTEM OF FINANCIAL SUPPORT OF AGRARIAN PRODUCTION

A. V. Voytyuk

Abstract. The necessity of formation and development of the national system of financial and credit provision of agricultural production in the context of ensuring a high level of adaptability to changes in the external economic environment and the domestic financial and economic situation, as well as ensuring a stable economic development of agricultural production, is investigated in the article. The sources of this prove that increasing the effectiveness of the system of financial and credit provision of agricultural production in the context of globalization is inextricably linked with the systemic regulation of key areas of modern public financial policy, and the effectiveness of its functioning depends on those goals and objectives arising from the country's long-term financial strategy.

Keywords: finance, financial and credit system, financial structure, financial security, bank lending, state financial support, agricultural production

МЕДИЧНА РЕФОРМА ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОBOB'ЯЗКОВОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ

А. В. КИРИЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: akyry@i.ua

Анотація. *Актуальність – потреба в реформуванні фінансового забезпечення медичних витрат назріла вже дуже багато років тому, адже фінансування охорони здоров'я українців не досягало жодного разу рекомендованих Всесвітньою організацією охорони здоров'я мінімальних 6% ВВП. Незважаючи на це, у українських урядовців не вистачало політичної волі для проведення медичної реформи, яка є неможливою без внесення змін в механізм фінансування медичних послуг та підвищення їх якості.*

Мета – визначення перспектив реформування медицини та запровадження обов'язкового медичного страхування. – Методи – для досягнення мети дослідження на різних етапах було використано методи: порівняння й теоретичного узагальнення, аналіз та синтез, індукція і дедукція, історичний та логічний.

Результати – з багатьох моделей фінансування медичних витрат обрано медичне страхування, яке не потребуватиме введення нових податків та гарантуватиме медичну допомогу, яку зможуть отримати всі громадяни.

Перспективи – світовий досвід у сфері медичного страхування свідчить про високу ефективність різних моделей та систем обов'язкового медичного страхування. Медична реформа в Україні має надати можливість для створення такої моделі фінансування медичних витрат, яка захищатиме громадян України у разі хвороби, подолає корупцією при розподілі фінансових ресурсів та під час надання медичних послуг.

Ключові слова: *медична реформа, фінансування, медичне страхування, обов'язкове медичне страхування (ОМС)*

Потреба в реформуванні фінансового забезпечення медичних витрат назріла багато років тому, адже фінансування охорони здоров'я українців не досягало жодного разу рекомендованих Всесвітньою організацією охорони здоров'я мінімальних 6% ВВП. Незважаючи на це, у українських урядовців не вистачало політичної волі для проведення медичної реформи, яка неможлива без внесення змін у механізм фінансування медичних послуг та підвищення їх якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні проблеми обов'язкового медичного страхування досліджували такі українські учені, як Л. Б. Баранник, М. А. Бас-Юрчишин, В. П. Биховченко, Є. В. Дяченко, О. В. Нікітчина, О. В. Степанова, **І. В. Яковенко** та інші. Однак потребує поглибленого дослідження проблема запровадження обов'язкового медичного

страхування (ОМС), як основного джерела фінансування системи охорони здоров'я.

Мета дослідження – виизначення перспектив реформування медицини та запровадження обов'язкового медичного страхування.

Матеріали і методи дослідження – для досягнення мети дослідження на різних етапах було використано методи: порівняння й теоретичного узагальнення, аналіз і синтез, індукція і дедукція, історичний і логічний.

Результати дослідження та їх обговорення. Обов'язкове медичне страхування є механізмом фінансування системи охорони здоров'я та складовою частиною державного соціального страхування, що забезпечує всім громадянам рівні можливості отримання медичної допомоги.

Аналіз світового досвіду фінансування охорони здоров'я на основі обов'язкового медичного страхування дає змогу виділити його особливості:

- соціальне медичне страхування як основний або додатковий вид фінансування системи охорони здоров'я;

- альтернативні види організації фондів ОМС: єдиний фонд для всього населення держави (функціонує в Угорщині, Республіці Корея, Туреччині, Люксембурзі, Польщі, Словенії); декілька єдиних фондів, кожен з яких обслуговує все населення певного регіону держави; фонди, які обслуговують населення одного і того самого регіону, але що не конкурують між собою (Австрія, Бельгія, Франція, Японія); декілька конкуруючих фондів, що можуть бути державними установами або приватними (Німеччина, Нідерланди, Чехія, Швейцарія та інші);

- розмір і порядок визначення внеску до фондів обов'язкового медичного страхування: одноманітні ставки внесків для всього населення держави; частка внеску роботодавця та частка внеску робітника; обмеження внесків (за категоріями платників, регіонами тощо); наявність додаткових внесків, не пов'язаних із оплатою праці [7].

В Україні з 2000 р. було підготовлено понад 20 законопроектів, але не було єдиного бачення розвитку системи, оскільки, на думку фахівців, в основі цього лежало питання поділу сфер впливу на розпорядження фінансовими потоками, які мають акумулюватися в результаті запровадження ОМС [1, с. 925]. Останні з них: законопроекти № 4981 “Про загальнообов'язкове соціальне медичне страхування в Україні” (Л. Денісова, А. Шипко, Б. Розенблат, І. Євремова, М. Поляков), № 4981-1 “Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування” (О. Мусій), № 4981-2 “Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування в Україні” (О. Богомолець). Основний проект (№ 4981) передбачав накопичення страхових внесків із залученням приватних страховиків з метою подальшого їх використання для лікування людей. Були також альтернативні пропозиції МОЗ, які не передбачали залучення приватних страхових компаній.

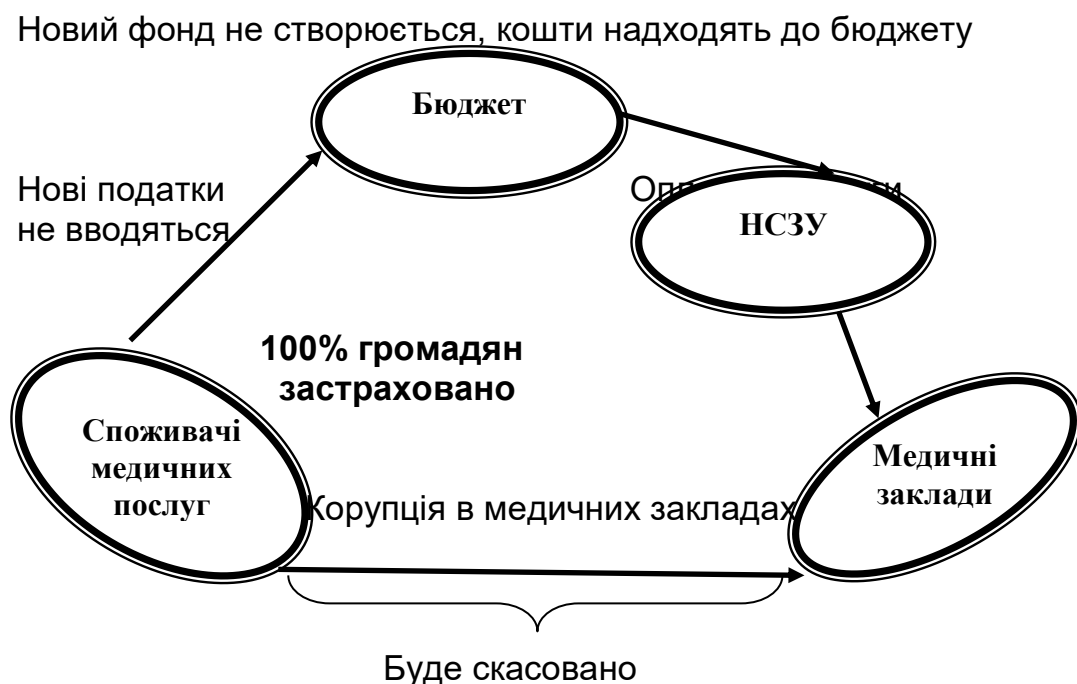
І все ж таки 2017 р. став початком медичної реформи в Україні: було ухвалено Закони “Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення” [4] та “Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості” [5], а також схвалено Концепцію реформи фінансування системи охорони здоров'я України [6]. Метою реформи є запровадження нової моделі фінансування системи охорони здоров'я, яка передбачає чіткі зрозумілі гарантії держави щодо медичної допомоги, кращий

фінансовий захист для громадян у випадку хвороби, ефективний та справедливий розподіл публічних фінансів та скорочення неформальних платежів.

Нова модель фінансування медичних витрат полягає у запровадженні медичного страхування **без** додаткових внесків, введенні **гарантованого пакета медичної допомоги** – чітко визначеного набору медичних послуг та ліків, право на отримання якого мають всі громадяни України.

Процес переходу на нову модель фінансування галузі буде поступовим та розрахований на 3 роки з остаточним запровадженням у 2020 р. Аналогічна модель (податки-бюджет-агенція) ефективно діє у Великій Британії, Скандинавських країнах, Італії, Іспанії та Канаді.

Запропонована МОЗ України реформа не потребуватиме введення додаткових податків і зборів. Страхові внески в Україні передбачені загальною системою оподаткування. Експерти вважають, що запровадження додаткового спеціального збору із заробітної плати чи фонду оплати праці недоречно в умовах економічної кризи [8]. Національна служба здоров'я України (НСЗУ) виконуватиме роль страховика. Гроші на покриття медичних видатків надходитимуть до цієї агенції з державного бюджету (див. рисунок).

Модель обов'язкового медичного страхування згідно з Концепцією*

*Джерело: побудовано автором за даними [2; 6; 8].

Реформа фінансування системи охорони здоров'я України передбачає три етапи: початковий, або підготовчий етап (2016–2017), етап запровадження (2017–2018) на рівні первинної медичної допомоги (сімейні лікарі, педіатри, терапевти), та заключний етап (2019–2020) на рівні амбулаторних спеціалістів (кардіологи, отоларингологи, гастроентерологи тощо). На всі ці роки будуть діяти обидві системи фінансування охорони здоров'я: модель Семашко та обов'язкове медичне страхування згідно з Концепцією.

Планується впровадження чітко визначеного державного гарантованого пакета медичних послуг, що базуватиметься на пріоритетах охорони здоров'я

та з урахуванням економічного стану держави. Обсяг фінансування державного гарантованого пакета медичних послуг є динамічною величиною, яка щорічно затверджується парламентом. Держава у 2018 р. платитиме лікарю щорічно 370 грн за одного пацієнта без урахування відповідних вікових коефіцієнтів, а з 2019 р. цю суму планують збільшити до 450 грн. Розрахунки для вторинної та третинної ланки медичної допомоги досі тривають [3].

Висновки і перспективи. Світовий досвід у сфері медичного страхування свідчить про високу ефективність різних моделей та систем обов'язкового медичного страхування. Проаналізована медична реформа в Україні має уможливити створення такої моделі фінансування медичних витрат, яка матиме гарантії на державному рівні, буде захищати громадян України у разі хвороби, сприятиме подоланню корупції при розподілі фінансових ресурсів та під час надання медичних послуг.

Список використаних джерел

1. Бас-Юрчишин М. А. (2015). SWOT-аналіз ринку медичного страхування в Україні. *Young Scientist*, № 2 (17). – С. 923– 927.
2. Кириченко А. В. Розвиток соціального страхування в Україні : монографія. – К. : КОМПРИНТ, 2017. – 197 с.
3. Медична реформа: інструкція з використання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw.com/uk/медична-реформа-інструкція-з-використання/a-41028428>
4. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : закон України від 19 жовтня 2017 р. № 2168-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>
5. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості : закон України від 14 листопада 2017 р. № 2206-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2206-19>
6. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2017 р. № 113-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80/page>
7. Степанова О. В. Обов'язкове медичне страхування як фактор фінансової стійкості охорони здоров'я в Україні / О. В. Степанова // Ефективна економіка – 2015. – № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.m.nauka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=4578>
8. Українцям не потрібно буде додатково платити за страхову медицину [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tvoemisto.tv/news/ukraintsyam_ne_potribno_bude_dodatkovu_platyty_za_strahovu_medytsynu_81609.html

References

1. Bas Yurchyshyn, M. A. (2015). SWOT-analiz rynku medychnoho strakhuvannia v Ukraini / M. A. Bas-lurchyshyn // *Young Scientist*, № 2 (17), 923–927.
2. Kyrychenko, A. V. (2017). Rozvytok sotsialnoho strakhuvannia v Ukraini: monohrafiia. – K.: KOMPRYNT, 197.

3. Medychna reforma: instruktsiia z vykorystannia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.dw.com/uk/medychna-reforma-instruktsiia-z-vykorystannia/a-41028428>.

4. Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannia naselennia: zakon Ukrainy vid 19 zhovtnia 2017 r. № 2168-VIII – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>.

5. Pro pidvyshchennia dostupnosti ta yakosti medychnoho obsluhovuvannia u silskii mistsevosti: zakon Ukrainy vid 14 lystopada 2017 r. № 2206-VIII – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2206-19>.

6. Pro skhvalennia Kontseptsii reformy finansuvannia systemy okhorony zdorov'ia Ukrainy: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 lystopada 2017 r. № 113-r – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80/page>.

7. Stepanova, O. V. (2015). Obov'iazkove medychne strakhuvannia yak faktor finansovoi stiikosti okhorony zdorov'ia v Ukraini / O. V. Stepanova // Efektyvna ekonomika, 11. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=4578>.

8. Ukraintsiam ne potribno bude dodatkovo platyty za strakhovu medytsynu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://tvoemisto.tv/news/ukraintsyam_ne_potribno_bude_dodatkovo_platyty_za_strakhovu_medytsynu_81609.html

МЕДИЦИНСКАЯ РЕФОРМА И ВНЕДРЕНИЕ ОБЯЗАТЕЛЬНОГО МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ

А. В. Кириченко

***Аннотация.** Актуальность – потребность в реформировании финансового обеспечения медицинских расходов назрела уже очень много лет назад, ведь финансирование здравоохранения Украиной не достигало ни разу рекомендованных Всемирной организацией здравоохранения минимальных 6% ВВП. Несмотря на это у украинских чиновников не хватало политической воли для проведения медицинской реформы, которая невозможна без внесения изменений в механизм финансирования медицинских услуг и повышение их качества.*

Цель – определение перспектив реформирования медицины и внедрение обязательного медицинского страхования. Методы – для достижения цели исследования на разных этапах использовались методы: сравнение и теоретического обобщения, анализ и синтез, индукция и дедукция, исторический и логический.

Результаты – из многих моделей финансирования медицинских расходов избрано медицинское страхование, которое не потребует введения новых налогов и сможет гарантировать медицинскую помощь которую смогут получить все граждане.

Перспективы – мировой опыт в сфере медицинского страхования свидетельствует о высокой эффективности различных моделей и систем обязательного медицинского страхования. Медицинская реформа в Украине

должна предоставить возможность для создания такой модели финансирования.

Ключевые слова: медицинская реформа, финансирование, медицинское страхование, обязательное медицинское страхование (ОМС)

MEDICAL REFORM AND INTRODUCTION OF A COMPULSORY MEDICAL INSURANCE

A. Kyrychenko

Abstract. *Relevance – the need for reforming the financial provision of medical expenses has matured many years ago, because Ukraine's health financing has not reached the minimum recommended by the World Health Organization minimum 6% of GDP. Despite this, Ukrainian officials lacked the political will to conduct medical reform, which is impossible without making changes to the mechanism for financing medical services and improving their quality.*

The goal is to identify the prospects for reforming medicine and introduce mandatory health insurance. Methods – to achieve the goal of the study at different stages, methods were used: comparison and theoretical generalization, analysis and synthesis, induction and deduction, historical and logical.

Results – from many models of financing medical expenses, medical insurance has been selected, which will not require the introduction of new taxes and will be able to guarantee the medical care that all citizens can receive.

Prospects – the world experience in the field of medical insurance testifies to the high efficiency of various models and systems of compulsory medical insurance. Medical reform in Ukraine should provide an opportunity to create a model for financing medical expenses that will protect citizens of Ukraine in case of illness, overcome corruption in the allocation of financial resources and in the provision of medical services.

Keywords: *medical reform, financing, medical insurance, compulsory medical insurance (CMI)*

УДК 631.15/16:006.83

ЯКІСТЬ І БЕЗПЕКА ПРОДУКЦІЇ ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ МОЛОЧНОЇ ГАЛУЗИ

О. Д. КОСТЮК, кандидат економічних наук, доцент

Я. В. КОСТЮК, бакалавр

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: odkostyuk@nubip.edu.ua, kostyukyv@icloud.com

Анотація. *Досліджено основні тенденції розвитку вітчизняного ринку молока, фактори формування якості молочної продукції, а також методи підвищення його рівня. Дослідження показало, що вітчизняні стандарти на молочну продукцію поступаються європейським вимогам.*

должна предоставить возможность для создания такой модели финансирования.

Ключевые слова: медицинская реформа, финансирование, медицинское страхование, обязательное медицинское страхование (ОМС)

MEDICAL REFORM AND INTRODUCTION OF A COMPULSORY MEDICAL INSURANCE

A. Kyrychenko

Abstract. *Relevance – the need for reforming the financial provision of medical expenses has matured many years ago, because Ukraine's health financing has not reached the minimum recommended by the World Health Organization minimum 6% of GDP. Despite this, Ukrainian officials lacked the political will to conduct medical reform, which is impossible without making changes to the mechanism for financing medical services and improving their quality.*

The goal is to identify the prospects for reforming medicine and introduce mandatory health insurance. Methods – to achieve the goal of the study at different stages, methods were used: comparison and theoretical generalization, analysis and synthesis, induction and deduction, historical and logical.

Results – from many models of financing medical expenses, medical insurance has been selected, which will not require the introduction of new taxes and will be able to guarantee the medical care that all citizens can receive.

Prospects – the world experience in the field of medical insurance testifies to the high efficiency of various models and systems of compulsory medical insurance. Medical reform in Ukraine should provide an opportunity to create a model for financing medical expenses that will protect citizens of Ukraine in case of illness, overcome corruption in the allocation of financial resources and in the provision of medical services.

Keywords: *medical reform, financing, medical insurance, compulsory medical insurance (CMI)*

УДК 631.15/16:006.83

ЯКІСТЬ І БЕЗПЕКА ПРОДУКЦІЇ ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ МОЛОЧНОЇ ГАЛУЗІ

О. Д. КОСТЮК, кандидат економічних наук, доцент

Я. В. КОСТЮК, бакалавр

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: odkostyuk@nubip.edu.ua, kostyukyv@icloud.com

Анотація. *Досліджено основні тенденції розвитку вітчизняного ринку молока, фактори формування якості молочної продукції, а також методи підвищення його рівня. Дослідження показало, що вітчизняні стандарти на молочну продукцію поступаються європейським вимогам.*

© О. Д. Костюк, Я. В. Костюк, 2018

Підвищення якості молочної сировини – це не тільки запровадження високих стандартів. Це підтримка виробників та допомога їм у вдосконаленні управління виробництвом, освоєнні передових технологій, оновленні та модернізації обладнання, покращенні племінних та продуктивних якостей поголів'я корів. Якість молока має бути гарантована на найвищому рівні, що дозволить споживачу з впевненістю купувати його протягом тривалого часу. Якість молока повинна контролюватися по харчовому ланцюгу „виробництво-споживання”.

Поступовий перехід до високопродуктивного індустріального виробництва молока та соціальний захист дрібних товаровиробників є шляхом стабілізації і подальшого розвитку всього молокопродуктового підкомплексу.

Конкурентні переваги підприємству на ринку забезпечать інвестиції в сучасне технологічне устаткування, високоякісну продукцію, а також чітка відповідність технологій виробництва продукції вимогам державного стандарту з врахуванням міжнародних вимог, експертний контроль за якістю продукції, дотримання умов зберігання й транспортування, розвинена логістична система.

***Ключові слова:** якість, управління якістю, безпека, сертифікація, молоко, молочна галузь, кооперативи, екологізація*

Актуальність. У зв'язку з інтеграцією нашої країни в європейську та світову економічну спільноту, постає необхідність вирішення актуальних питань, пов'язаних з якістю та безпечністю вітчизняних молочних продуктів. Для цього необхідно забезпечити галузі державну і фінансову підтримку, гармонізувати стандарти відповідно до світових вимог, проводити заходи, спрямовані на пом'якшення впливу сезонності виробництва молока, забезпечити обладнання незалежних лабораторій з визначення якісних показників та організувати мережу молокоприймальних пунктів із охолоджувачами та аналізаторами якості сировини, стимулювати експорт молочної продукції та диверсифікацію ринків її збуту.

Одним зі шляхів інтеграції України в світовий економічний простір є впровадження технічних регламентів, розробка й гармонізація стандартів, створення умов для вільного входження вітчизняного виробника на світовий ринок. Адаптація українських стандартів до світових вимог забезпечить запобігання загрозам для якості та безпеки харчової продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання якості та безпечності молочної продукції в умовах глобалізації були пріоритетними в наукових працях вітчизняних вчених-економістів Н. Є. Голомші, М. М. Ільчука, Т. Л. Керанчук, Т. Л. Мостенської, А. С. Павленко, П. Т. Саблука, О. М. Шпичака та інших вчених.

Велике соціально-економічне значення отримання якісної і безпечної продукції та формування спеціалізованого ринку високоякісних продуктів харчування зумовили вибір теми дослідження та його мету.

Мета дослідження – обґрунтування необхідності впровадження на підприємствах молочної галузі управління якістю та безпечністю продукції.

Матеріали і методи дослідження. Теоретичним та методичним підґрунтям проведених досліджень стали основи ринкової економіки, наукові

праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, методологія та загальносистемні принципи проведення комплексних наукових досліджень. Зі спеціальних методів дослідження у праці використані: абстрактно-логічний – при вивченні літературних джерел та дослідженні розвитку поставлених проблем; теоретичного узагальнення – під час розкриття сутності категорії „управління якістю”; спостереження, порівняльних переваг, економічного аналізу, економіко-статистичний – під час оцінювання сучасного стану та тенденцій розвитку ринку молока та молочної продукції; розрахунково-конструктивний, графічний – при вивченні залежностей між досліджуваними показниками.

Результати дослідження та їх обговорення. Основними критеріями, які відрізняють сорти молока один від одного, є загальна бактеріальна забрудненість (ОБТ), кількість соматичних клітин (КСК) і кислотність продукту.

Відповідно, чим нижче сорт, нижче рівень стерильності молока, яке отримує споживач. На сьогодні вся вітчизняна молочна сировина поділена на чотири сорти. Молоко сорту «Екстра» передбачає загальну кількість бактерій до 100 тис. / см³, вищого сорту – до 300 тис. / см³, першого – до 500 тис. / см³, другого – до 3 млн / см³ (у 30 разів більше бактерій, ніж продукт екстра-класу). Існує тенденція до скорочення частки домашньої сировини, але все одно вона становить близько 35% [8].

Виробництво молока в Україні становить 11,2% від валового виробництва всієї сільськогосподарської продукції. Обсяги виробництва молока у 2016–2017 роках подані на рис.1.

Останніми роками частка домогосподарств населення зменшилася. Очікується подальше збільшення частки с.-г підприємств у виробництві молока. За даними Державної служби статистики України, поголів'я корів в Україні, станом на 1 січня 2017 р., становило 2 172,3 тис. Зміни у розподілі виробництва молока призвели до зростання середньої продуктивності корів. У 2015 р. середній надій зріс до 4 644 кг/голову. Станом на початок 2017 р. поголів'я корів становило 3 675 тис. [6].

Рис.1. Обсяги виробництва молока в Україні, тис. тонн*

*Джерело: [1].

Скорочення виробництва молока та зменшення кількості корів останніми роками спричинило погіршення його якісних показників (рис. 2).

Рис. 2. Обсяги молока, закупленого переробними підприємствами за гатунками, тис. тонн*

*Джерело: [1].

З 1 липня 2018 року вводиться в дію ДСТУ 3662:2015 „Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови”, що забезпечить зростання рівня конкурентоспроможності молочної продукції через дотримання положень, встановлених міжнародними стандартами систем менеджменту якості та безпеки.

Проблема поліпшення якості молока в господарствах населення з введенням нового стандарту набула важливого значення.

Держава надаватиме значну підтримку для забезпечення виробництва молока високої якості. На розвиток галузі в бюджеті 2018 р. передбачено 4 млрд грн. Іде процес розробки механізму використання цих коштів. Фінансові потоки будуть спрямовані на будівництво та реконструкцію молочнотоварних ферм, придбання сучасного обладнання.

Державна підтримка та готовність галузі є ключовими принципами перегляду діючих норм якості. Після визначеного перехідного періоду використання молока другого сорту буде дозволено у виробництві нехарчових продуктів, тому заборони на закупівлю молока другого сорту не буде [5].

ЄС дав змогу українським виробникам ввезти 8 400 тис. тонн молока у 2017 р. без сплати ввізного мита (відповідно до умов вільної торгівлі). Україна може експортувати до ЄС лише молоко ґатунку «Екстра» та вищого. Сертифікацію для експорту в Європейський Союз пройшли 13 українських виробників молочної продукції та 11 виробників м'ясної продукції. Сертифікація стосується всього виробничого процесу – з моменту збору сировини і до готового продукту.

Для гармонізації політики у сфері якості та безпечності продуктів необхідно внести зміни до діючих стандартів. Застосовувати їх необхідно і на внутрішньому ринку.

Українське молоко лише тоді стане конкурентоспроможним на світовому ринку, коли воно вироблятиметься у замкненій системі відповідно до вимог вітчизняних і міжнародних стандартів. Для цього необхідно вивчати і впроваджувати досвід тих країн, які почали раніше вирішувати аналогічну проблему і які близькі нам за організацією агробізнесу [2, 4].

Однією з ефективних форм такої інфраструктури є створення кооперативів. Їх діяльність дасть можливість фермерським господарствам контролювати поставки кормів, збут молока, реалізацію готового продукту, а також приймати рішення на основі ринкової ситуації про те, що є більш економічно ефективним – виробництво чи переробка, і отримувати прибуток.

Така практика успішно використовується у США, Новій Зеландії, Данії, Швеції, Фінляндії та інших країнах. Бюджет 2018 р. передбачає створення умов для здешевлення вартості кредитних ресурсів, підтримку для поліпшення генетичного потенціалу молочного стада, ряд інших механізмів. Передбачена підтримка для кооперативів спрямована на допомогу малим виробникам вийти на організований ринок, підвищення якості молока та процесу його виробництва, отримання організованого ветеринарного догляду. Це важливо, оскільки лише 15% молока, виробленого в господарствах населення, йде на переробку [2].

Головним фактором розвитку молочної галузі, необхідним для вирішення поставлених завдань – збільшення обсягів виробництва та переробки молока – є науково-технічний прогрес, зокрема створення мало- та безвідходних технологій, спрямованих на охорону навколишнього середовища.

Екологічно безпечна сільськогосподарська продукція впродовж усього „життєвого циклу” (виробництво – переробка – споживання) має відповідати встановленим органолептичним, технологічним, гігієнічним і токсикологічним вимогам [3].

Висновки і перспективи. Вирішення завдання поліпшення якості та безпеки є пріоритетними напрямками діяльності кожного підрозділу підприємства. Досягнення поставлених цілей можливе за рахунок планування розвитку, модернізації виробництва на базі використання маловідходних та безвідходних технологій, які забезпечують ресурсо- та енергозбереження.

Системи якості, безпеки та екологічного менеджменту на підприємствах потребують постійного покращення, регулювання та перегляду цілей і політики підприємства, для чого необхідно визначити структуру процесів та документації, покращити умови роботи персоналу та мотивацію його до вдосконалення.

Вітчизняна молокопереробна галузь поступово переходить на європейські стандарти роботи і значно випереджає виробників сировини в інноваційному й технологічному розвитку. Високопродуктивне індустріальне виробництво молока та соціальний захист дрібних товаровиробників є шляхом стабілізації та подальшого розвитку всієї молочної галузі України.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Керанчук Т. Л. Молочна галузь України: перспективи і проблеми розвитку / Т. Л. Керанчук // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2017. – № 3 (08). – С.133–134.
3. Костюк О. Д. Управління якістю молока та продуктів його переробки : монографія / О. Д. Костюк. – К. : КОМПРИНТ, 2012. – 168 с.
4. Пономаренко А. С. Молочна галузь України: проблеми та перспективи розвитку / А. С. Пономаренко // Young Scientist. – № 12 (27), part 3. – December 2015. – P. 169–175.
5. Для підвищення якості молока буде надаватися значна державна підтримка. Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/25213>
6. Порівняння молочного сектора України та Нідерландів. Режим доступу : <https://www.agroberichtenbuitenland.nl>
7. Ринок молока / інформаційно-аналітичний бюлетень № 247-04-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.infagro.com.ua/>
8. Чим обернеться для України заборона на закупівлю домашнього молока у селян. Режим доступу : <https://usba.com.ua/cim-obernetsa-dla-ukraini-zaborona-na-zakupivlu-domasnogo-moloka-u-selan>

References

1. Ofitsiyniy sait Derzhavnoiy sluzhby statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Keranchuk, T. L. (2017). Molochna haluz ukrainy: perspektyvy i problemy rozvytku / T. L. Keranchuk // Skhidna yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia, 3 (08), 133–104.
3. Kostiuk, O. D. (2012). Upravlinnia yakistiu moloka ta produktiv yoho pererobky : monohrafiia / O. D. Kostiuk. – K. : KOMPRYNT, 168.
4. Ponomarenko, A. S. (2015). Molochna haluz ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku / A. S. Ponomarenko // Young Scientist. – № 12 (27), part 3. – December, 169–175.
5. Dlia pidvyshchennia yakosti moloka bude nadavatysia znachna derzhavna pidtrymka. Rezhym zhostupu: <http://minagro.gov.ua/node/25213>.
6. Porivniannia molochnoho sektora Ukrainy ta Niderlandiv. Rezhym dostupu: <https://www.agroberichtenbuitenland.nl>.
7. Rynok moloka / informatsiino-analitychnyi biuleten № 247-04-17 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.infagro.com.ua/>.
8. Chym obernetsia dlia Ukrainy zaborona na zakupivliu domashnoho moloka u selian. Rezhym dostupu: <https://usba.com.ua/cim-obernetsa-dla-ukraini-zaborona-na-zakupivlu-domasnogo-moloka-u-selan>.

КАЧЕСТВО И БЕЗОПАСНОСТЬ ПРОДУКЦИИ КАК ВЕКТОР РАЗВИТИЯ МОЛОЧНОЙ ОТРАСЛИ

О. Д. Костюк, Я. В. Костюк

Аннотация. Исследованы основные тенденции развития отечественного рынка молока, факторы формирования качества молочной

продукции, а также методы повышения его уровня. Исследование показало, что отечественные стандарты на молочную продукцию уступают европейским требованиям. Повышение качества молочного сырья это не только введение высоких стандартов. Это поддержка производителей и помощь им в совершенствовании управления производством, освоении передовых технологий, обновлении и модернизации оборудования, улучшении племенных и продуктивных качеств поголовья коров. Качество молока должно быть гарантировано на высшем уровне, что позволит потребителю с уверенностью покупать его в течение длительного времени. Качество молока должно контролироваться по пищевой цепи "производство-потребление".

Постепенный переход к высокопроизводительному индустриальному производству молока и социальной защите мелких товаропроизводителей является путем стабилизации и дальнейшего развития всего молочно-продуктового подкомплекса.

Конкурентные преимущества на рынке предприятию обеспечат инвестиции в современное технологическое оборудование, высококачественную продукцию, а также четкое соответствие технологий производства продукции требованиям государственного стандарта с учетом международных требований, экспертного контроля за качеством продукции, соблюдения условий хранения и транспортировки, развитой логистической системы.

Ключевые слова: качество, управление качеством, безопасность, сертификация, молоко, молочная отрасль, кооперативы, экологизация

QUALITY AND SAFETY OF PRODUCTION AS A VECTOR OF DEVELOPMENT OF DAIRY INDUSTRY

O. Kostyuk, Y. Kostyuk

Abstract. In the article are highlighted the main tendencies of the development of the domestic milk market, factors of forming the quality of dairy products, as well as methods for raising its level are investigated in the work. The research has shown that domestic standards for dairy products are inferior to European requirements

The improvement of the quality of dairy raw materials is not only the introduction of high standards. It is the support of producers and help for them in improving production management, mastering advanced technologies, upgrading and modernizing equipment, improving breeding and productive qualities of cows. The quality of milk should be guaranteed at the highest level, which will allow the consumer to buy it with confidence for a long time. The quality of milk should be monitored by the food chain «production-consumption».

The gradual transition to highly productive industrial milk production and the social protection of small commodity producers is through stabilization and further development of the entire dairy product subcomplex.

Competitive advantages of the company in the market will provide investment in modern technological equipment, high-quality products, as well as the strict conformity of production technologies with the requirements of the state standard taking into account international requirements, expert control of product quality,

compliance with storage and transportation conditions, and developed logistics system.

Keywords: quality, quality management, safety, certification, milk, dairy industry, cooperatives, ecologization

УДК 336.76

СУТНІСТЬ ДЕФІНІЦІЇ «ФІНАНСОВИЙ ДЕРИВАТИВ» ТА ЇХ ОБІГ НА БІРЖОВОМУ ФОНДОВОМУ РИНКУ

А. С. КРАВЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: AnnaZlata@i.ua

Анотація. *Визначено наукову сутність дефініції «фінансовий дериватив» наведено їх класифікацію, як у вітчизняній так і світовій практиці. Наведено порівняльну характеристику обсягу біржових контрактів з цінними паперами на біржовому фондовому ринку, проаналізовано обсяг біржових контрактів на біржовому фондовому ринку (у розрізі фондових бірж) за видом фінансового інструменту, оцінено обсяг біржових контрактів з цінними паперами на фондових біржах за видами ринку впродовж дослідження, запропоновано шляхи розвитку.*

Ключові слова: біржовий фондовий ринок, дериватив, базовий актив

Актуальність. Сучасний біржовий ринок еволюціонував від торгівлі сільськогосподарською продукцією до торгівлі деривативами (форвардами, ф'ючерсами, опціонами, свопами та іншими інструментами фінансової інженерії), та навіть до високочастотного трейдингу. Проте, проблематика наукової сутності та особливостей обігу фінансових деривативів залишається недостатньо дослідженою, а тому надзвичайно актуальною.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Питанням сутності дефініції «фінансовий дериватив», зокрема аналізом їх обігу на біржовому фондовому ринку займались, як зарубіжні, так і вітчизняні вчені: С. Вайн [2], Дж. Блек [1], Е. Інґліса-Тейлора [3], Х. Чен [7], О. Сохацька [6], О. Дегтярьова [5], Дж. Кейнс [4] та інші. Незважаючи на значну кількість науковців, які досліджували теоретичні основи та аналізували обіг деривативів на біржовому фондовому ринку, на практиці це питання залишається недостатньо розкритим і потребує подальшого дослідження.

Мета дослідження – уточнити дефініцію «фінансовий дериватив», представити класифікацію «фінансових деривативів», проаналізувати їх обіг на біржовому фондовому ринку та визначити шляхи розвитку.

Матеріали і методи дослідження – метод системного аналізу, економічний, статистичний, кількісний, порівняння та аналітичний.

Результати дослідження та їх обговорення. Розглянемо детально етимологію дефініції «дериватив», зокрема фінансовий. Аналіз наукових

---

* © А. С. Кравченко, 2018

compliance with storage and transportation conditions, and developed logistics system.

Keywords: quality, quality management, safety, certification, milk, dairy industry, cooperatives, ecologization

УДК 336.76

СУТНІСТЬ ДЕФІНІЦІЇ «ФІНАНСОВИЙ ДЕРИВАТИВ» ТА ЇХ ОБІГ НА БІРЖОВОМУ ФОНДОВОМУ РИНКУ

А. С. КРАВЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: AnnaZlata@i.ua

Анотація. *Визначено наукову сутність дефініції «фінансовий дериватив» наведено їх класифікацію, як у вітчизняній так і світовій практиці. Наведено порівняльну характеристику обсягу біржових контрактів з цінними паперами на біржовому фондовому ринку, проаналізовано обсяг біржових контрактів на біржовому фондовому ринку (у розрізі фондових бірж) за видом фінансового інструменту, оцінено обсяг біржових контрактів з цінними паперами на фондових біржах за видами ринку впродовж дослідження, запропоновано шляхи розвитку.*

Ключові слова: біржовий фондовий ринок, дериватив, базовий актив

Актуальність. Сучасний біржовий ринок еволюціонував від торгівлі сільськогосподарською продукцією до торгівлі деривативами (форвардами, ф'ючерсами, опціонами, свопами та іншими інструментами фінансової інженерії), та навіть до високочастотного трейдингу. Проте, проблематика наукової сутності та особливостей обігу фінансових деривативів залишається недостатньо дослідженою, а тому надзвичайно актуальною.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Питанням сутності дефініції «фінансовий дериватив», зокрема аналізом їх обігу на біржовому фондовому ринку займались, як зарубіжні, так і вітчизняні вчені: С. Вайн [2], Дж. Блек [1], Е. Інґліса-Тейлора [3], Х. Чен [7], О. Сохацька [6], О. Дегтярьова [5], Дж. Кейнс [4] та інші. Незважаючи на значну кількість науковців, які досліджували теоретичні основи та аналізували обіг деривативів на біржовому фондовому ринку, на практиці це питання залишається недостатньо розкритим і потребує подальшого дослідження.

Мета дослідження – уточнити дефініцію «фінансовий дериватив», представити класифікацію «фінансових деривативів», проаналізувати їх обіг на біржовому фондовому ринку та визначити шляхи розвитку.

Матеріали і методи дослідження – метод системного аналізу, економічний, статистичний, кількісний, порівняння та аналітичний.

Результати дослідження та їх обговорення. Розглянемо детально етимологію дефініції «дериватив», зокрема фінансовий. Аналіз наукових

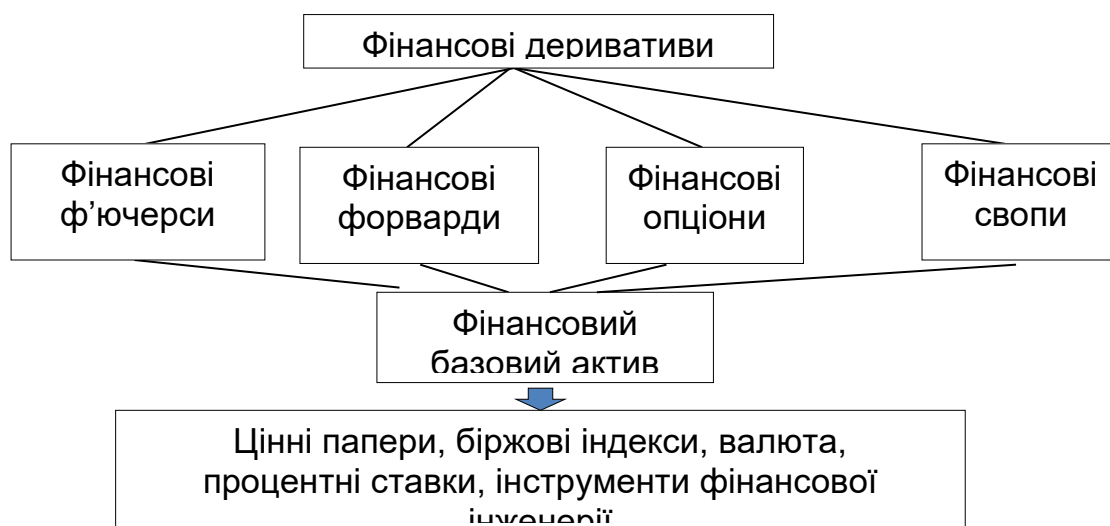
* © А. С. Кравченко, 2018

досліджень свідчить про те, що історично перша торгівля аналогами сучасних деривативів відбувалася ще в XVII ст., тоді як сам термін «фінансовий дериватив» з'явився відносно нещодавно.

Можна з упевненістю констатувати, що широковідомий на біржовому ринку термін «фінансовий дериватив» ще близько тридцяти років тому не мав розповсюдженого застосування у міжнародній фінансовій практиці. Біржові контракти, які належать до цього поняття, вперше почали функціонувати як інструменти з управління фінансовими ризиками кілька століть тому. Проте, термін «фінансовий дериватив» фактично було введено у використання наприкінці XX сторіччя. До основних ознак, які характеризують формування економічної сутності поняття «фінансовий дериватив», слід віднести строковість, похідність від базового фінансового активу, сферу застосування на біржовому фінансовому ринку.

Більшість науковців, таких як: С. Вайн [2], Дж. Блек [1], Е. Інґліса-Тейлора [3] трактують дефініцію «дериватив» як фінансові інструменти, ціна яких є похідною від цін на такі активи, як товарні та фінансові. Дослідник фінансових ринків деривативів Х. Х. Чен [7] підкреслює важливість використання фінансових деривативів з метою уникнення ризиків. Сохацька О. М. [6] у своїх працях використовує поняття дериватив, як «строковий інструмент» – контракт на купівлю або продаж базового фінансового інструменту у майбутньому. Дегтярьова О. І. [5], вказує на «строковість угоди», що використовується для позначення угод. Дж. Кейнс [4] у своїх трактатах вживає термін «строкових девізів» для проведення касових операцій з девізами у майбутньому.

«Фінансовий дериватив» – це договір стандартної форми, що засвідчує право або зобов'язання продати чи придбати базовий фінансовий актив у майбутньому, на визначених умовах. «Фінансові деривативи» можна поділити на фондові, валютні, процентні та класифікувати за видом базового активу.

Рис. 1. Класифікація фінансових деривативів*

*Джерело: подано автором.

Найбільший обсяг торгів за фінансовими інструментами на фондових біржах протягом досліджуваного періоду спостерігався з державними облігаціями України – 189,6 млрд грн (що становить 92,1% від загального

обсягу біржових контрактів на фондових біржах України), що демонструвало довіру інвесторів до такого виду інструменту (табл. 1).

1. Порівняльна характеристика обсягу біржових контрактів з цінними паперами на біржовому фондовому ринку впродовж січня – грудня 2017 року, млн грн*

Період	Акції	Облігації підприємств	Державні облігації України	Інвестиційні сертифікати	Деривативи	Усього
Січень	133,88	213,66	13677,22	1,79	357,42	14383,97
Лютий	115,93	348,47	20986,12	1,25	186,28	21638,04
Березень	175,26	78,89	22236,97	2,31	196,5	22689,92
Квітень	166,91	96,09	14135,68	3,05	565,98	14967,69
Травень	133,93	145,92	13240,81	4,06	268,63	13793,36
Червень	111,22	795,29	10437,38	6,67	305,18	11655,39
Липень	130,52	547,38	12579,8	4,41	195,39	13457,49
Серпень	3221,15	750,2	14899,74	7,72	355,89	19234,72
Вересень	224,97	638,65	14137,07	1,77	363,75	15365,21
Жовтень	216,33	440,75	16610,28	4,16	331,35	17602,88
Листопад	168,16	902,16	14085,6	3,1	1152,48	16311,5
Грудень	253,30	1162,63	22528,34	11,54	740,14	24695,95
Усього	5051,56	6120,09	189555,01	51,83	5018,99	205802,50

*Джерело: подано за даними [8].

На біржовому фондовому ринку зафіксовано консолідацію торгівлі цінними паперами на організаторах торгівлі «Перспектива» та «ПФТС», що становило 96% від вартості біржових контрактів від усього обсягу торгованих інструментів ринку, що демонструвало ділову активність учасників ринку на зазначених біржах (табл. 2).

2. Обсяг біржових контрактів на біржовому фондовому ринку (у розрізі фондових бірж) за видом фінансового інструменту впродовж січня – грудня 2017 року, млн грн.*

Організатор торгівлі	Акції	Облігації підприємств	Державні облігації України	Інвестиційні сертифікати	Деривативи	Усього
ІННЕКС	145,35	0,01	0,00	0,08	0,00	145,43
КМФБ	6,59	75,16	0,00	0,00	0,00	81,76
Перспектива	6,40	2081,47	123859,25	17,61	1455,24	127425,03
ПФТС	3163,18	3191,90	57988,84	0,54	0,00	64344,47
УБ	1729,64	770,45	7706,68	30,24	3178,21	13405,45
УМВБ	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Універсальна	0,00	0,60	0,00	0,00	398,60	399,20
УФБ	0,59	0,30	0,00	0,28	0,00	1,17
Усього	5051,74	6119,89	189554,77	48,75	5032,05	205802,50

*Джерело: представлено за даними [8].

Обсяг біржових контрактів із цінними паперами на фондових біржах за видами ринку протягом досліджуваного періоду, первинний ринок становив 1,8% на противагу, вторинний ринок становив 98,2% від загального обсягу

торгованих біржових контрактів упродовж зазначеного періоду, на що впливала економіко-політична ситуація в країні (табл. 3).

3. Обсяг біржових контрактів з цінними паперами на фондових біржах за видами ринку впродовж січня – грудня 2017 року, млн грн*

	Первинний ринок			Усього на первинному ринку	Вторинний ринок					Усього на вторинному ринку	Усього
	Строковий ринок	Спотовий ринок	Ринок приватизації		Ринок РЕПО	Строковий ринок	Спотовий ринок	Ринок приватизації	Ринок цінних паперів, на які звернено стягнення		
УФБ	0,00	0,00	0,58	0,58	0,00	0,00	0,58	0,00	0,00	0,58	1,17
КМФБ	0,00	75,16	0,00	75,16	0,00	0,00	0,33	6,26	0,00	6,59	81,76
ПФТС	0,00	1658,05	0,00	1658,05	20635,25	0,00	39104,05	2942,10	0,00	62681,39	64344,47
УМВБ	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
ІННЕКС	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,65	0,71	144,08	0,00	145,43	145,43
Універсальна	0,00	198,31	0,00	198,31	0,00	0,00	200,89	0,00	0,00	200,89	399,20
Перспектива	0,00	1329,97	0,00	1329,97	48626,46	0,04	77468,50	0,05	0,00	126095,07	127425,03
УБ	0,00	764,46	0,00	764,46	1311,40	3165,10	8164,08	0,40	0,00	12640,99	13405,45
Усього	0,00	4025,96	0,58	4026,54	70573,12	3165,79	124939,14	3092,89	0,00	201770,94	205802,50

*Джерело: подано за даними [8].

Висновки і перспективи. Розвиток торгівлі деривативами на сучасному біржовому ринку свідчить про динамічність, кардинальні зміни та масштабність глобалізаційних процесів. Сучасна торгівля деривативами на біржовому ринку знаходиться у стані трансформації технології біржової торгівлі, біржових інструментів, видів базисних активів та повномасштабної електронізації біржової торгівлі. За останнє десятиліття відбувається консолідація бірж, об'єднання їх в альянси, створення універсальних біржових платформ, які забезпечують одночасно торгівлю фінансовими і товарними інструментами. Отже, сучасна торгівля деривативами на біржовому ринку перебуває у стані безперервної трансформації технології біржової торгівлі, організаційних структур бірж, фінансових деривативів, базисних активів.

Список використаних джерел

1. Блэк Дж. Толковый словарь : англо-русский / Дж. Блэк. – М. : ИНФРА – М; Весь Мир, 2000. – 840 с.
2. Вайн Саймон. Опционы. Полный курс для профессионалов / Вайн Саймон. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – 416 с.
3. Инглис-Тейлор Э. Производные финансовые инструменты : словарь ; пер. с англ. / Э. Инглис-Тейлор. – М. : ИНФРА – М, 2001. – Т. 8. – 224 с.
4. Кейнс Дж. М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей : реферат-дайджест / Дж. М. Кейнс. – К. : Асоціація українських банків, 1999. – 189 с.
5. Дегтярева О. И. Биржевое дело : учеб. / О. Дегтярева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 679 с.
6. Сохацька О. М. Біржова справа : підруч. / О. М. Сохацька. – Т. : Карт-бланш, 2003. – 602 с.

7. Чен Х. Х. Проблемы создания эффективного механизма контроля над рынком производных финансовых инструментов / Х. Х. Чен. – М. : МАКС Пресс, 2001. – 52 с.
8. Річні звіти НКЦПФР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nssmc.gov.ua>

References

1. Black, J. Explanatory Dictionary: English-Russian (2000) / J. Black. – М.: INFRA – М; The Whole World, 840.
2. Vine Simon. Options. (2003). Full course for professional professionals / Vine Simon. – М. : Alpina Publishers, 416.
3. Inglis-Taylor, E. (2001). Derivative financial instruments: Dictionary; per. from english / E. Inglis-Taylor. – М. : INFRA - М, 8, 224.
4. Keynes, J. M. (1999). Treatise on monetary reform. General theory of employment, interest and money: essay-digest / J. M. Keynes. – К.: Association of Ukrainian Banks, 189.
5. Degtyareva, O. I. (2000). Exchange business: [studying] / O. Degtyareva. – Moscow: UNITI-DANA, 679.
6. Sohatska, O. M. (2003). Exchange case: [sub]. / O. M. Sohatskaya. – Т.: Carte Blanche, 602.
7. Chen, X. H. (2001). Problems of creating an effective mechanism for controlling derivative financial instruments market / H. Kh. Chen. – Moscow: MAX Press, 52.
8. Annual reports of the NSSMCU [Electronic resource] Mode of access: <https://www.nssmc.gov.ua>.

СУЩНОСТЬ ДЕФИНИЦИИ «ФИНАНСОВЫЙ ДЕРИВАТИВ» И ИХ ОБРАЩЕНИЕ НА БИРЖЕВОМ ФОНДОВОМ РЫНКЕ

А. С. Кравченко

Аннотация. *Определена научная сущность дефиниции «финансовый дериватив» представлена их классификация, как в отечественной так и мировой практике. Приведена сравнительная характеристика объема биржевых контрактов с ценными бумагами на биржевом фондовом рынке, проанализированы: объем биржевых контрактов на биржевом фондовом рынке (в разрезе фондовых бирж) по виду финансового инструмента, оценен объем биржевых контрактов с ценными бумагами на фондовых биржах по видам рынка в течение исследования, представлены пути развития*

Ключевые слова: биржевой фондовый рынок, дериватив, базовый актив

THE ESSENCE OF THE DEFINITION OF "FINANCIAL DERIVATIVE" AND THEIR CIRCULATION ON THE STOCK MARKET

A. Kravchenko

Abstract. The scientific essence of the definition "financial derivative" is defined, their classification is given, both in domestic and world practice. The comparative description of the volume of stock exchange contracts with securities on the stock exchange market is analyzed, the volume of exchange contracts on the stock market (in the context of stock exchanges) by type of financial instrument is analyzed, the volume of exchange contracts with securities on stock exchanges according to the types of market during the research is presented, presented ways of development.

Keywords: *stock market, derivative, base asset*

УДК 631.147:339.5(477)

МІЖНАРОДНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Є. В. МИЛОВАНОВ , кандидат економічних наук

E-mail: ofu@organic.com.ua

Анотація. Розглянуто основні тенденції розвитку світового ринку органічних продуктів і визначено їх особливості у розрізі країн та регіонів. Визначено основні виклики й проблеми, які стримують розвиток глобального ринку органічної продукції. Обґрунтовано основні перспективи та напрями вдосконалення вітчизняного органічного сектора.

Ключові слова: *ринок органічної продукції, органічні виробники, попит і пропозиція, органік, споживання органічної продукції, органічний сектор*

Актуальність. Останніми роками світовий ринок органічної сільськогосподарської продукції демонструє доволі високі темпи зростання. Це пов'язано з постійним зростанням попиту на харчові продукти та непродовольчі товари, які вироблені без застосування штучних хімічних речовин та не шкодять здоров'ю людей і навколишньому середовищу.

Розвиток інформаційного суспільства надає споживачам кращі можливості щодо підвищення рівня їх поінформованості щодо вигод органіки не лише для здоров'я особистості, але й для сталого розвитку всієї нації. Якість та безпечність органічної продукції не тільки підвищили екологічність продовольства, але й вивели органічних товаровиробників на зовсім інший рівень конкурентоспроможності, завдяки чому органічний сектор стає дедалі більш привабливим для сільськогосподарських виробників та переробників усіх рівнів. Крім того, останніми роками дедалі більше досліджень присвячено

THE ESSENCE OF THE DEFINITION OF "FINANCIAL DERIVATIVE" AND THEIR CIRCULATION ON THE STOCK MARKET

A. Kravchenko

Abstract. The scientific essence of the definition "financial derivative" is defined, their classification is given, both in domestic and world practice. The comparative description of the volume of stock exchange contracts with securities on the stock exchange market is analyzed, the volume of exchange contracts on the stock market (in the context of stock exchanges) by type of financial instrument is analyzed, the volume of exchange contracts with securities on stock exchanges according to the types of market during the research is presented, presented ways of development.

Keywords: *stock market, derivative, base asset*

УДК 631.147:339.5(477)

МІЖНАРОДНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Є. В. МИЛОВАНОВ , кандидат економічних наук

E-mail: ofu@organic.com.ua

Анотація. Розглянуто основні тенденції розвитку світового ринку органічних продуктів і визначено їх особливості у розрізі країн та регіонів. Визначено основні виклики й проблеми, які стримують розвиток глобального ринку органічної продукції. Обґрунтовано основні перспективи та напрями вдосконалення вітчизняного органічного сектора.

Ключові слова: *ринок органічної продукції, органічні виробники, попит і пропозиція, органік, споживання органічної продукції, органічний сектор*

Актуальність. Останніми роками світовий ринок органічної сільськогосподарської продукції демонструє доволі високі темпи зростання. Це пов'язано з постійним зростанням попиту на харчові продукти та непродовольчі товари, які вироблені без застосування штучних хімічних речовин та не шкодять здоров'ю людей і навколишньому середовищу.

Розвиток інформаційного суспільства надає споживачам кращі можливості щодо підвищення рівня їх поінформованості щодо вигод органіки не лише для здоров'я особистості, але й для сталого розвитку всієї нації. Якість та безпечність органічної продукції не тільки підвищили екологічність продовольства, але й вивели органічних товаровиробників на зовсім інший рівень конкурентоспроможності, завдяки чому органічний сектор стає дедалі більш привабливим для сільськогосподарських виробників та переробників усіх рівнів. Крім того, останніми роками дедалі більше досліджень присвячено

екологічними перевагам органіку, а саме: впливу на здоров'я ґрунтів, біорізноманіття, кількості викидів вуглецю тощо.

Міжнародний досвід розвитку органічного сектора не залишає сумнівів для визначення напрямів розвитку вітчизняної сільськогосподарської та продовольчої галузей. Органік уже впродовж багатьох років є рушійною силою не лише для сільськогосподарської, але й для харчової, текстильної та інших галузей економіки багатьох країн, оскільки попит на органічну продукцію у більшості з них досі перевищує пропозицію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні аспекти розвитку міжнародного ринку органічних продуктів знайшли відображення у працях відомих вітчизняних теоретиків та практиків, а саме: В. І. Артиша [2], Г. Я. Антонюк, Р. М. Безуса [3], Р. В. Левкіної [4], О. О. Маслака [5] та ін. Досліджує стан розвитку органічного ринку у різних країнах, на континентах та у світі загалом значна кількість іноземних вчених, серед яких особливо варто згадати Х. Віллер та Дж. Лерно [10; 11; 12].

Однак існує необхідність продовження досліджень у даному напрямі та актуалізації основних підходів і досягнень світової наукової думки, що й зумовило актуальність та вибір теми дослідження.

Мета дослідження – аналіз основних тенденцій та перспектив розвитку світового ринку органічної продукції та визначення основних напрямів удосконалення вітчизняного органічного сектора.

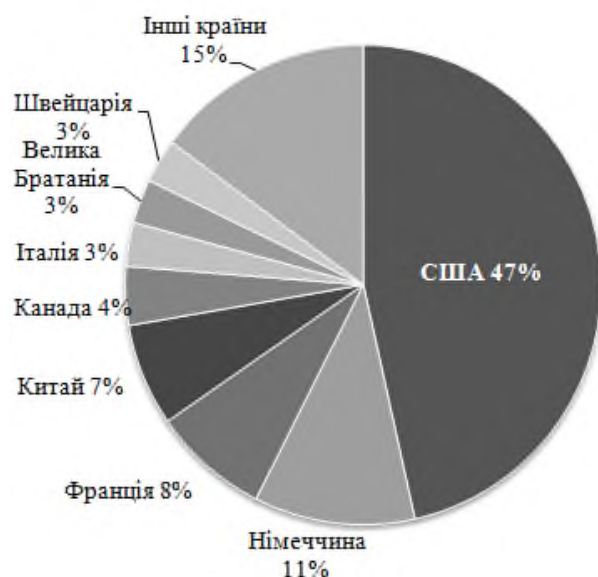
Результати дослідження та їх обговорення. Сучасне органічне виробництво розвивається у світі понад 90 років. Органічний рух розпочинався, у першу чергу, з філософського переосмислення підходів до методів ведення сільського господарства, на чому наголошує й сучасна індійська громадська діячка Вандана Шіва: "Органік – це не "річ" і не продукт. Це філософія: напрям мислення і шлях життя, який ґрунтується на чіткому усвідомленні того, що все у цьому світі взаємопов'язане і знаходиться у певних взаємовідносинах з усім іншим" [7, с. 3]. Однак нині органік став потужним бізнесом, який не лише забезпечує мільйони робочих місць, але й задовольняє потреби десятків мільйонів споживачів у всьому світі. Міжнародна практика впровадження органічних підходів у виробництво сільськогосподарської продукції уможливила підвищення рівня рентабельності та конкурентоспроможності галузі, зменшення виробничих витрат аграрних підприємств, створення основи для екологічно безпечного розвитку економіки, додаткових робочих місць у сільській місцевості та нових перспектив для малих і середніх фермерських господарств, підвищення рівня життя й здоров'я населення, перехід на науково-обґрунтовану систему землекористування тощо.

Крім того, розвиток глобального інформаційного суспільства дав змогу споживачам багатьох країн суттєво підвищити рівень обізнаності та поінформованості щодо низки переваг органіка для соціуму та довкілля. Усе це сприяло перетворенню колись нішевого органічного ринку на один із рушіїв економічного та соціального зростання десятків країн.

Світовий ринок органіку вже декілька років поспіль демонструє активне зростання. Глобальні продажі органічних продуктів та напоїв збільшилися з менш ніж 15 млрд дол. США до майже 90 млрд дол. США протягом двох останніх десятиліть. У 2016 р. цей показник збільшився приблизно на 10%.

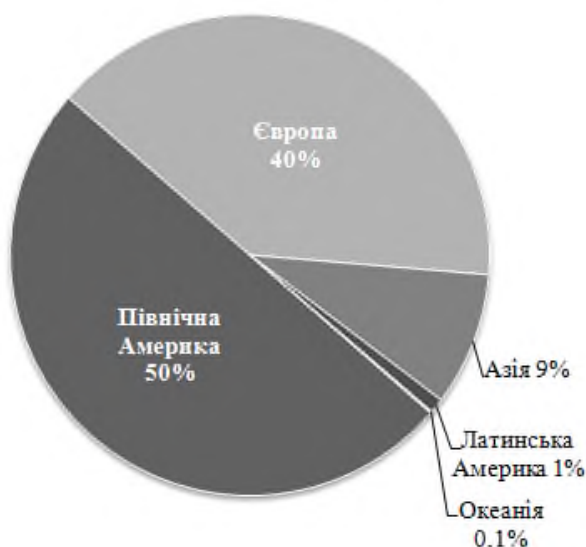
За даними Міжнародної Федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), найбільшими органічними ринками збуту у 2016 р. були: Сполучені Штати Америки (38,9 млрд Євро), Німеччина (9,5 млрд Євро) і Франція (6,7 млрд Євро). Найбільшим є ринок США (47% від світового ринку), потім Європейський Союз (30,7 млрд Євро, 37%) та Китай (5,9 млрд Євро, 6%). Найбільше споживання на душу населення з понад 200 Євро було зафіксовано у Швейцарії та Данії. Найвища частка органічного ринку була досягнута в Данії (9,7%), Люксембурзі (8,6%) та Швейцарії (8,4%) [12, с. 24].

Розподіл світового ринку органічної продукції у розрізі країн та регіонів у 2016 р. мав такий вигляд:

Рис. 1. Розподіл світового ринку органічної продукції в розрізі країн*

* Джерело: за даними IFOAM.

Рис. 2. Розподіл світового ринку органічної продукції у розрізі регіонів

Як бачимо, обидва рисунки відображують домінуючу роль США на світовому ринку органіки. У цій країні сформувався та продовжує зростати найбільший ринок органічних продуктів у світі. Частка ринку в загальному обсязі продовольчих товарів також висока – 5,3%. При цьому, найбільшу частку ринку становлять фрукти та овочі, у т.ч. майже 15 % продажів припадає на свіжі продукти. Молоко та молочні продукти – друга за величиною категорія. Загалом весь північноамериканський ринок органічних продуктів у 2016 р. оцінювався в 46,3 млрд дол. США. Більшість продажів відбуваються на ринку Сполучених Штатів, вартість яких становить 43 млрд дол. США [12, с. 146].

Попит на органічні харчові продукти продовжує випереджати поставки, причому органічні продукти імпортуються до США з усіх континентів. Імпорт органічних продуктів стимулюється органічними торговими угодами між Сполученими Штатами та різними країнами, такими як Швейцарія, Канада, Японія, Південна Корея, Тайвань, а також Європейським Союзом.

Ще одним підтвердженням зростаючої ролі органіку у світі є те, що органічна харчова промисловість продовжує залучати інвестиції. Поглинання, що обчислюються мільярдними сумами стали вже нормою. Наприклад, у 2016 р. французький продуктовий гігант Danone придбав компанію Whitewave

Foods, одну з найбільших виробників органічних продуктів у Північній Америці, за 12,5 млрд дол. США [9]. Whole Foods Market, провідний роздрібний торговець натуральними та органічними харчовими продуктами, придбала компанія Amazon у червні 2017 р. за 13,7 млрд дол. США. Протягом кількох місяців ціни на значну кількість органічних продуктів було знижено, оскільки інтернет-гігант прагне зробити органік більш доступним для американських споживачів [1, с. 40].

У 2016 р. європейський ринок органічних продуктів оцінювався у 35 млрд дол. США. Деякі країни, такі як Франція та Швеція, повідомили про двозначні темпи зростання [12, с.147].

Продажі органічних харчових продуктів зосереджені у Західній Європі. Німеччина має найбільший ринок, що оцінюється в 9,5 млрд дол. США, за яким іде французький – 6,7 млрд дол. США. Наступні найбільші ринки знаходяться в Італії, Великій Британії, Швейцарії та Швеції. Країни Центральної та Східної Європи, такі як Польща, Угорщина та Україна, стають важливими виробниками органічних культур, хоча при цьому обсяги внутрішнього ринку залишаються порівняно незначними [12, с.147].

Зауважимо, що частка ринку органічних харчових продуктів у загальному обсязі їх продажів значно різнилася у 2016 р. Найвищі частки ринку та найбільші споживачі органічних продуктів знаходяться у скандинавських та альпійських країнах. У Данії на органічні продукти припадає майже 10% від загального обсягу продажів харчових продуктів. У багатьох країнах Центральної та Східної Європи, у т.ч. і в Україні, частка ринку становить до 1 %.

Органічний ринок Азії та Океанії також демонструє активну позитивну динаміку впродовж останніх років. Органічні продажі харчових продуктів у цих регіонах становили близько 8,1 млрд дол. США у 2016 р. [12, с.147–148].

Основна виробнича активність азійського регіону сконцентрована у Китаї та Індії, тоді як продажі, традиційно, здебільшого були в Японії та Південній Кореї. Збільшення органічних продажів харчових продуктів у Китаї та Індії частково пояснюється зростаючим споживчим добробутом, який стимулює попит на якісні, безпечні органічні продукти.

Бразилія має найбільший ринок органічних продуктів у Латинській Америці. Але останніми роками він демонструє повільне зростання через політичні та економічні кризи. Інші країни Латинської Америки, такі як Аргентина, Перу, Чилі та Колумбія, мають здебільшого експортно-орієнтовані органічні ринки.

Ринок органіку в Австралії є досить великим та динамічним. Обсяги роздрібної торгівлі щороку збільшуються як у спеціалізованих органічних магазинах, так і у великих мережах супермаркетів. Виробники Австралії та Нової Зеландії характеризуються високим експортним фокусом, багато з яких націлені на азійські країни, економіки яких зростають.

Більшість світових експертів і надалі прогнозують позитивну тенденцію для ринку органіка, але наголошують на зростаючих проблемах. До них належать: концентрація попиту на органік (близько 90% продажів припадає на Північну Америку та Європейський Союз), поширення та узгодження стандартів і той факт, що зростання сільськогосподарських угідь

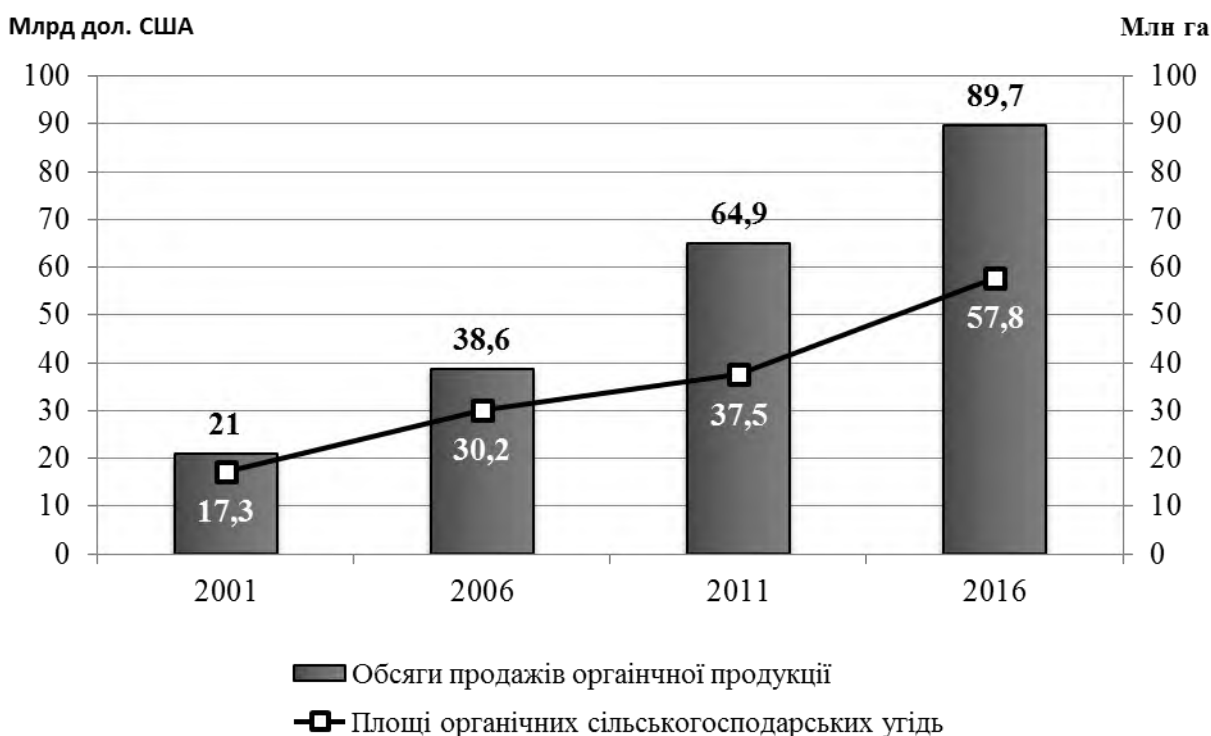
сповільнюється у деяких частинах Європи та Північної Америки, а це свідчить про можливі проблеми з пропозицією.

Концентрація попиту є найбільш важливим викликом. Майже 180 країн, що займаються органічним вирощуванням сільськогосподарських культур та розведенням тварин, стали частиною глобального ринку. Проте, близько 90% від продажів органічних продуктів і напоїв зосереджені у Північній Америці та Європі. У багатьох країнах Африки, Азії та Латинської Америки органічні продукти виробляються все ще майже виключно для експортних ринків. Навіть в Австралії та Новій Зеландії значна частина виробників органічних харчових продуктів мають високу експортну орієнтацію.

Ще одна проблема – стандарти, число яких поширюється в органічній індустрії. Хоча Євросоюз та Північна Америка (Сполучені Штати Америки та Канада) уклали торговельні угоди про еквівалентність, виробники за межами цих двох "торгових блоків" повинні враховувати множинну сертифікацію для доступу до експортних ринків.

Так, наприклад, виробник органічної кави в Індонезії має прийняти стандарти ЄС, Департаменту сільського господарства США та JAS для доступу до ринків Європейського Союзу, США та Японії відповідно. Ця тенденція найбільш помітна в Азії, де майже всі країни розроблюють національні стандарти/правила, але не завжди узгоджують їх між собою.

Варто відзначити ще одну важливу тенденцію міжнародного ринку органічної продукції – нерівномірність зростання попиту та пропозиції. Протягом останніх двох десятиліть експорт органічних харчових продуктів експоненціально зростає, однак пропозиція не відповідає попиту (рис. 3).

Рис. 3. Зростання продажів органічних продуктів і напоїв у 2001–2016 роках та динаміка органічних сільськогосподарських угідь*

*Джерело: за даними IFOAM.

Наведені дані свідчать про стрімке зростання обох показників, але не рівнозначне. Так, органічні площі збільшилися у 2,3 раза у 2016 р., порівняно з 2006 р., а обсяги продажів органічних продуктів – майже у 3,3 раза за той самий період. Це ще раз підтверджує, що органічне виробництво не встигає задовольняти попит і залишається досить привабливим сектором для фермерів та інших виробників.

Високі темпи зростання попиту на органік значною мірою пов'язані з підвищенням рівня поінформованості суспільства про значні переваги органіка перед конвенційною продукцією. Вивченню поведінки споживачів органічних харчових продуктів присвячена значна кількість досліджень. Основними факторами споживчого вибору органічних продуктів є здоров'я, навколишнє середовище, безпека та якість харчових продуктів.

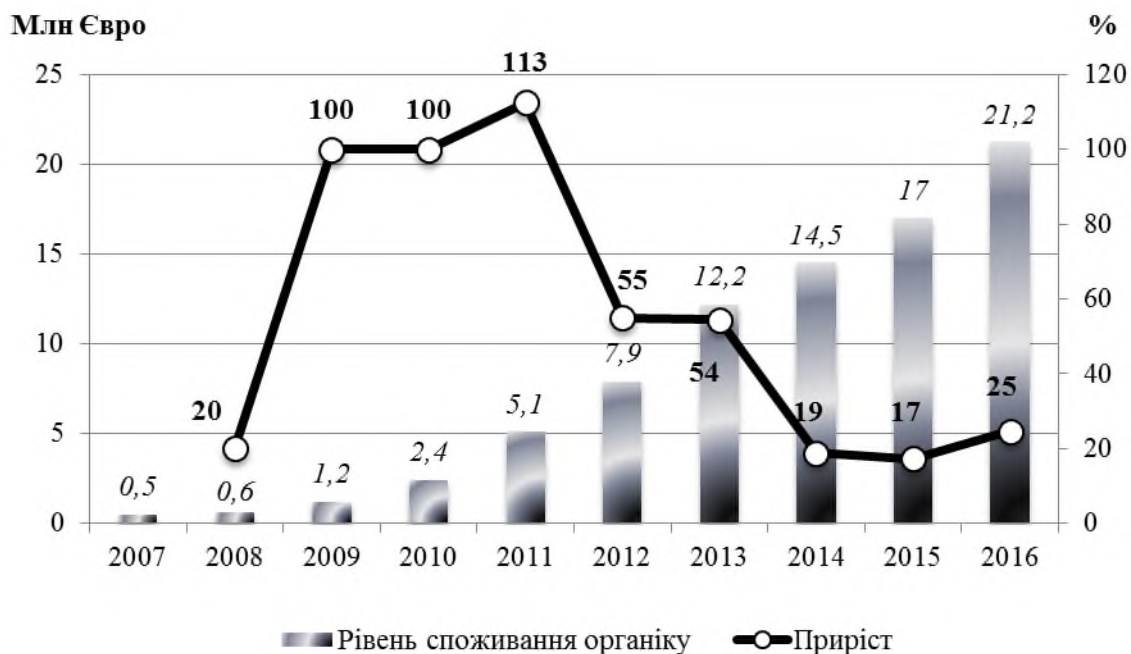
Наступним етапом дослідження розглянемо світові тенденції споживання органічної продукції (табл. 1).

Як бачимо з наведених даних, США є лідером за показником роздрібного товарообороту (38 938 млн Євро), але найбільша частка органічних продуктів у загальному обсязі продажів харчових продуктів та найвищий рівень споживання органіку на душу населення спостерігається у Швейцарії (8,4% та 274 Євро відповідно) та Швеції (7,9% та 197 Євро відповідно). Україна ж займає поки низьку позицію у даному рейтингу по всіх трьох показниках, але, поряд із цим, нарощує обсяги товарообороту органіком з кожним роком (рис. 4).

1. Країни-лідери за споживанням органічної продукції у 2016 році*

№	Країна	Роздрібний товарооборот, млн Євро	Частка органіку у загальному обсязі продажів харчових продуктів, %	Споживання на душу населення, Євро
1	США	38938	5,30	121
2	Німеччина	9478	5,10	116
3	Франція	6736	3,50	101
4	Китай	5900	-	4
5	Канада	3002	2,60	83
6	Велика Британія	2460	1,50	38
7	Італія	2644	3,00	44
8	Швейцарія	2298	8,40	274
9	Швеція	1944	7,90	197
10	Іспанія	1686	1,70	36
	...			
	Україна	21,2	0,06	0,5

*Джерело: розраховано за даними IFOAM, Федерації органічного руху України, Державної служби статистики України.

Рис. 4. Динаміка споживання органічної продукції в Україні та його річний приріст*

*Джерело: розраховано за даними IFOAM та Федерації органічного руху України.

З наведеного рисунку можна зробити висновок, що, незважаючи на значні темпи зростання обсягів споживання органічної продукції в Україні, протягом 2007–2016 років, темпи приросту демонстрували нерівномірну динаміку, але при цьому незмінно мали позитивний тренд. Це ще раз свідчить про перспективність розширення сертифікованого виробництва органічної продукції для насичення потреб внутрішнього ринку.

Незважаючи на розвиток внутрішнього органічного ринку, вітчизняним органічним виробникам уже впродовж багатьох років є доступними і надзвичайно перспективними міжнародні (у першу чергу, європейський) ринки збуту. Так, станом на початок 2017 р., загальна кількість вітчизняних виробників, зайнятих в органічному виробництві, становила 360 [8]. Значна їх кількість орієнтується на експорт органічної продукції.

Проведений аналіз є підтвердженням викладеного у нашому попередньому дослідженні [6], де ми зазначали, що станом на 2009 р. "аналіз розвитку міжнародного ринку органічних продуктів свідчить про стабільне зростання як органічного виробництва, так і споживчого попиту у світі загалом і в країнах ЄС зокрема. Тож, з огляду на необхідність зміцнення експортного потенціалу аграрного сектора держави, поліпшення стану родючості ґрунтів, охорони навколишнього середовища, збереження здоров'я нації шляхом насичення внутрішнього ринку України здоровими сертифікованими органічними продуктами, вважаємо стратегічно важливим подальший збалансований розвиток органічного ринку України" [6, с. 311]. Це також сприятиме тому, що "Україна краще і швидше інтегруватиметься у сучасні світові процеси екологізації агровиробництва, а вітчизняні органічні товаровиробники поліпшать свій фінансовий стан" [6, с. 311].

Ще одним свідченням вищезазначеного є те, що у 2017 р. українські органічні виробники експортували близько 300 тис. т органічної продукції (близько 80% від загальної кількості виробленої в Україні) на загальну суму

понад 65 млн дол. США. Імпортерами вітчизняного органіки були переважно такі країни як Нідерланди, Німеччина, Велика Британія, Італія, Австрія, Польща, Швейцарія, Бельгія, Чехія, Болгарія та Угорщина. Крім цього, українську органічну продукцію імпортували США, Швейцарія, Австралія, Канада, ОАЕ та Японія [8].

Отже, розвиток міжнародного ринку органічної продукції відкриває нові можливості для зміцнення аграрного експортного потенціалу нашої країни. Україна може стати одним із основних постачальників органіки принаймні для ринку ЄС, якщо вирішить ряд проблем, основними з яких є: відсутність систематизованої державної підтримки органічного виробництва та збуту; несприятливий інвестиційний клімат; обмежений асортимент органічних продуктів для внутрішнього і зовнішнього ринків; негармонізоване українське законодавство у сфері виробництва органічної продукції з правовим полем Євросоюзу.

Висновки і перспективи. Таким чином, ситуація на світовому ринку органічних продуктів свідчить про зростаючу зацікавленість споживачів у здоровому та повноцінному харчуванні. Органічне сільське господарство розвивається в 178 країнах, кількість яких з кожним роком зростає. Основними тенденціями світового ринку органіки стали: постійне щорічне зростання глобального ринку органічної продукції (10% у 2016 р.); підвищення попиту на органічні продукти у більшості держав світу, з особливою концентрацією у розвинених країнах; актуалізація необхідності узгодження та гармонізації зростаючої кількості органічних стандартів.

Україна, маючи потужний аграрний потенціал, має всі можливості для повноцінного ще ширшого долучення до світового органічного руху з перспективою стати провідним постачальником високоякісної сертифікованої продукції не лише на європейський ринок, але й на зростаючі азійський та американський ринки. На особливу увагу, крім цього, заслуговують соціально-економічні та екологічні вигоди органіки для українського суспільства, а саме: збереження та покращення родючості ґрунтів, відновлення біорізноманіття; розвиток сільських територій та підвищення зайнятості на селі; забезпечення продовольчої безпеки держави, збереження здоров'я нації шляхом насичення внутрішнього ринку України високоякісними сертифікованими органічними продуктами тощо.

Список використаних джерел

1. Амазон знижує ціни на органік / Журнал ORGANIC UA. – № 06–08 (41)'2017. – 2017. – С. 40–44.
2. Артиш В. І. Розвиток світового ринку органічної продукції / В. І. Артиш // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 113–116.
3. Безус Р. М. Ринок органічної продукції в Україні: проблеми та перспективи / Р. М. Безус, Г. Я. Антонюк // Економіка АПК. – 2011. – № 6. – С. 47–52.
4. Левкіна Р. В. Стан розвитку європейського ринку органічної продукції / Р. В. Левкіна // Вісник Харківського нац. техн. університету сіл. госп-ва ім. П. Василенка. – 2010. – № 105. – С. 357–363.

5. Маслак О. М. Становлення ринку органічної продукції в Україні / О. М. Маслак // Вісник Сумського Національного аграрного університету. – Серія "Економіка і менеджмент". – Вип. 11 (54). – 2012. – С. 58–62.

6. Милованов Є. В. Органічне землеробство: проблеми, перспективи, зарубіжний досвід / Є. В. Милованов // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2011. – Вип. 163, ч. 3. – С. 306–312.

7. Регіональна підтримка органічного виробництва в Україні / Милованов Є., Мартинюк М., Ковальова О. та ін. ; за ред. к. е. н. Є. Милованова. – К. : Органік Принт, 2018. – 56 с.

8. Україна органічнішає // Журнал ORGANIC UA. – № 01–03 (43)'2018. – 2018. – С. 17–19.

9. Danone agrees \$12.5bn deal for health-focused WhiteWave Foods. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ft.com/content/9ab78f12-43db-11e6-9b66-0712b3873ae1>

10. Willer H. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging trends / H. Willer, J. Lernoud // FiBL&IFOAM – Organic International. – Germany: Medienhaus Plump, 2016. – 333 p.

11. Willer H. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging trends / H. Willer, J. Lernoud // FiBL&IFOAM – Organic International. – Germany: Medienhaus Plump, 2017. – 332 p.

12. Willer H. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging trends / H. Willer, J. Lernoud // FiBL&IFOAM – Organic International. – Germany: Medienhaus Plump, 2018. – 348 p.

References

1. "Amazon znyzhuie tsiny na organic", *Zhurnal ORGANIC UA*, 06–08 (41)'2017, 40–44.

2. Artysh, V. I. (2010). "Rozvytok svitovoho rynku organichnoi produktsii", *Ekonomika APK*, 3, 113–116.

3. Bezus, R. M. and Antoniuk, H. Ya. (2011). "Rynek organichnoi produktsii v Ukraini: problemy ta perspektyvy", *Ekonomika APK*, 6, 47–52.

4. Levkina, R. V. (2010). "Stan rozvytku ievropejs'koho rynku organichnoi produktsii", *Visnyk Kharkivs'koho nats. tekhn. universytetu sil. hosp-va im. P. Vasylenka*, 105, 357–363.

5. Maslak, O. M. (2012). "Stanovlennia rynku organichnoi produktsii v Ukraini", *Visnyk Sums'koho Natsional'noho agrarnoho universytetu, Seriiia "Ekonomika i menedzhment"*, 11 (54), 58–62.

6. Milovanov, E. V. (2011). "Organichne zemlerobstvo: problemy, perspektyvy, zarubizhnyi dosvid", *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriiia: ekonomika, ahrarnyi menedzhment, biznes*, 163 (3), 306–312.

7. Milovanov, E., Martyniuk, M., Koval'ova, O. O. (2018). *Rehional'na pidtrymka organichnoho vyrobnytstva v Ukraini [Organic production regional support in Ukraine]*, Organic Print, Kyiv, Ukraine.

8. "Ukraina organichnishaie", *Zhurnal ORGANIC UA*, 01–03 (43)'2018, 17–19.

9. Financial Times (2016). "Danone agrees \$12.5bn deal for health-focused WhiteWave Foods", available at: <https://www.ft.com/content/9ab78f12-43db-11e6-9b66-0712b3873ae1> (Accessed on March 1, 2018).

10. Willer, H. and Lernoud J. (2016). "The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging trends", Medienhaus Plump, Rheinbreitbach, Germany.

11. Willer, H. and Lernoud J. (2017). "The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging trends", Medienhaus Plump, Rheinbreitbach, Germany.

12. Willer, H. and Lernoud J. (2018). "The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging trends", Medienhaus Plump, Rheinbreitbach, Germany.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ОРГАНИЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ УКРАИНЫ

Е. В. Милованов

***Аннотация.** Рассмотрены основные тенденции развития мирового рынка органических продуктов и определены их особенности в разрезе стран и регионов. Определены основные вызовы и проблемы, которые сдерживают развитие глобального рынка органической продукции. Обоснованы основные перспективы и направления совершенствования украинского органического сектора.*

***Ключевые слова:** рынок органической продукции, органические производители, спрос и предложение, органик, потребление органической продукции, органический сектор*

INTERNATIONAL MARKET TRENDS ORGANIC PRODUCTS AND PROSPECTS FOR UKRAINE

Ye. Milovanov

***Abstract.** The main tendencies of development of the world market of organic products are considered and their features are determined in terms of countries and the regions. The main challenges and problems that hamper the development of the global organic produce market are identified. The main perspectives and directions of the improvement of the Ukrainian organic sector are substantiated.*

***Keywords:** organic market, organic producers, demand and supply, organic, organic products consumption, organic sector*

РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ РЕГІОНАХ

В. Ф. САВЧЕНКО, доктор економічних наук, професор,
заслужений економіст України
Чернігівський національний технологічний університет
E-mail: globeco@nubip.edu.ua

Анотація. Проаналізовано світовий та вітчизняний досвід розвитку регіонального туризму в сучасних умовах. Зроблено висновок щодо важливості галузі як складового елемента механізму функціонування національної економіки та необхідності нових підходів при формуванні регіональних ринків туристичних послуг для підвищення ефективності їх функціонування. Розкрито роль регіональних програм розвитку туризму як ключового фактора регіональної туристичної політики. Визначено можливості Чернігівської області щодо перспектив розвитку туризму та надано пропозиції.

Ключові слова: регіональний туризм, туристичний комплекс, галузь, місцеве самоврядування, рекреація, економіка, туристичний продукт

Актуальність. Регіоналізація як невід'ємна складова сучасного глобалізованого світу набуває дедалі більшого значення і є предметом підвищеної уваги державних структур, науковців і суспільства у цілому. Серед складових цього явища особлива роль належить регіональному туризму, що враховує своєрідність окремих територій та наявність синергетичного ефекту у їх сполученні. При цьому у країнах світу накопичено значний досвід, який доцільно вивчити й адаптувати до українських реалій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку регіонального туризму, використання ресурсів території, їх впливу на соціально-економічну систему регіонів і України у цілому досліджені в працях О. В. Білоуценка, О. В. Борисової, С. В. Глоби, О. Ю. Гусякової, С. В. Захарченка, Н. Є. Кудли, Н. Д. Свірідової, О. О. Самка та інших. Комплексному дослідженню механізму інтеграції туристичної політики у регіональну стратегію реформування, розвитку регіональної сфери туризму в умовах самодостатнього економічного простору, структурної перебудови та економічного зростання приділено мало уваги.

Мета дослідження – вивчення проблем та надання пропозицій щодо розвитку регіонального туризму в Україні.

Матеріали і методи дослідження. У процесі вирішення поставленої мети використовували загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень: абстрактно-логічний (вивчення сутності та взаємозв'язку положень економічної теорії для визначення особливостей розвитку туризму в Україні та її регіонах, теоретичні узагальнення і формулювання висновків); монографічний (при опрацюванні наукових праць, статистичних збірників, розробці теоретичних положень щодо туризму в регіонах України).

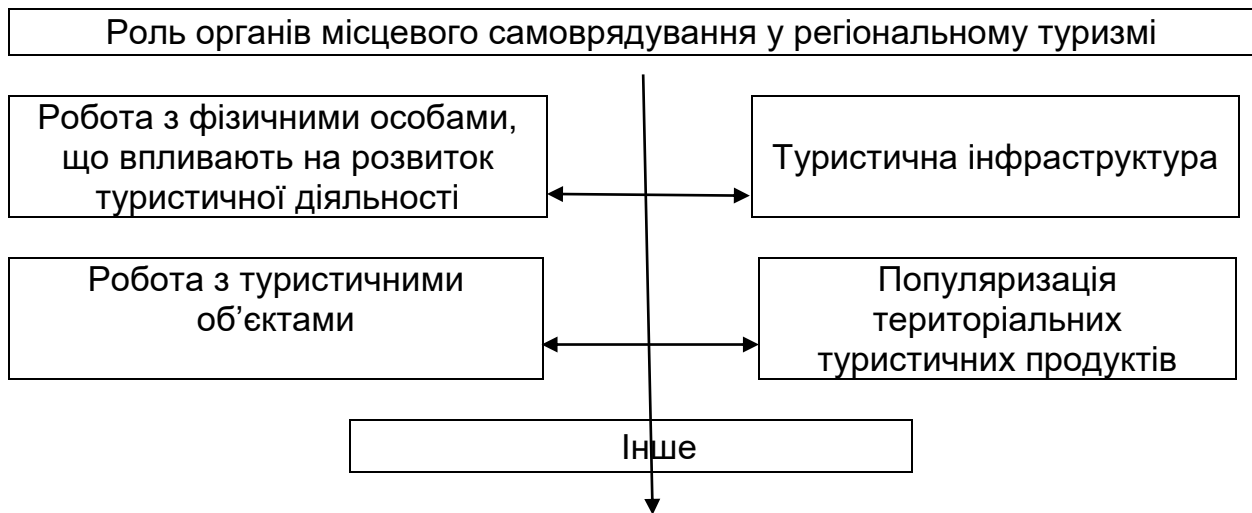
Результати дослідження та їх обговорення. Розвиток туристичного комплексу як складової регіональної економіки України є важливим і доцільним. В економічних умовах, що характеризуються конкурентною боротьбою, структурною перебудовою галузей економіки, туризм як сфера господарської діяльності має суттєве значення. З розвитком туризму посилюються зв'язки між ним та рештою галузей регіону. Територія виступає ресурсною основою для ефективного функціонування і розвитку туристичної сфери. Водночас туризм, разом з іншими галузями, здатний забезпечити передумови для економічного підйому. Проте, згідно з існуючими вітчизняними підходами, туризм не розглядається як цілісна система, що призводить до нестійкості його розвитку. Актуальним є питання щодо надання відповідних повноважень органам місцевого самоврядування відносно розвитку сфери туризму. Це сприятиме оздоровленню регіональної економіки, соціальному захисту населення і покращенню ситуації в країні у цілому.

Україна може запропонувати значну кількість територій для відпочинку та оздоровлення: сприятливі кліматичні і природні умови; історичні та архітектурні пам'ятки; потужні рекреаційні ресурси; можливості для розвитку «зеленого», індустріального та інших видів туризму. У даних умовах необхідні нові підходи щодо формування організаційно-економічного механізму розвитку регіональних ринків туристичних послуг для підвищення ефективності їх у складній системі взаємозв'язків національної економіки [1, с. 77–79].

Останнім часом розвиток туризму диференціюється у межах регіонів та місцевостей. Туризм є одним із важливих напрямів спеціалізації регіональної економіки. Виникають нові види послуг, такі як харчування, розміщення, транспорт, об'єкти відпочинку й розваг. Спостерігається розвиток інвестиційної діяльності, з'являються робочі місця, збільшуються надходження до місцевих бюджетів. На регіональному рівні для ефективного управління туристичною індустрією потрібне співробітництво між органами територіального самоврядування на всіх рівнях, регіональними туристичними організаціями, організаціями туристичної сфери та місцевим самоврядуванням, туристичними підприємствами.

Визначальну роль у реалізації туристичної функції мають органи місцевого самоврядування, від чияї активності залежать: надання туристичної інформації; охорона правопорядку; співпраця інфраструктури туризму з іншими суб'єктами господарювання; розвиток комунального господарства; паспортизація маршрутів і туристичних об'єктів.

Сфери активності органів місцевого самоврядування у формуванні туристичної пропозиції, які свідчать про їх важливу роль у розвитку туризму, схематично зображені на рисунку. Важливою складовою діяльності органів місцевого самоврядування у сфері туристичної політики є популяризація конкретної території і туристичних продуктів. Ефективність заходів полягає у такому: точність і достовірність інформації; комплексність матеріалів; координація; видавнича справа; участь у виставках.

Сфери активності органів місцевого самоврядування у туризмі [2, с. 44]

Діяльність органів місцевого самоврядування є визначальною при створенні регіональних туристичних продуктів, що поєднують у собі надання послуг окремими суб'єктами туристичної пропозиції, а також нетуристичними організаціями у місці перебування. При цьому дослідження діяльності держави у даному напрямі показало, що не всі роботи виконуються на регіональному та місцевому рівнях, а відбуваються одночасно як з урахуванням загальнодержавних завдань, так і місцевих дій [2, с. 45–48]. Але відсутність у суб'єктів регіонального управління владних засобів ставить їх в нерівні умови із загальнодержавним управлінням при реалізації регіональних інтересів. Це потребує посилення можливостей регіональної влади через отримання власності та законодавче забезпечення компетенції суб'єктів управління щодо права прийняття рішень для захисту інтересів жителів регіону.

Легітимність регіональної влади багато в чому визначається: фінансово-економічними повноваженнями; ресурсами; можливостями реалізації регіональних інтересів через стимулювання розвитку підприємництва. Ресурси регіонального управління – це багаторівнева система, елементи якої використовуються як засіб досягнення цілей відповідно з повноваженнями щодо розпорядження конкретними видами ресурсів. У сучасних умовах довготермінове економічне зростання стає функцією чинників, що забезпечують стимули до інноваційної діяльності більшості суб'єктів господарювання сфери туризму [3, с. 128–131]. Наявність необхідних ресурсів для розвитку туризму повинна доповнюватися механізмом поєднання елементів системи, яка представляє собою сукупний туристичний потенціал, що дасть змогу використати можливості туристичної сфери.

Організаційно-економічний механізм реалізації туристичного потенціалу регіону може ефективно спрацювати тільки при взаємодії його основних елементів, а саме: суб'єктів, об'єктів, інструментів, методів та форм реалізації. При цьому: суб'єкти – населення регіону, підприємства, посередники, державні органи влади, громадські організації, жителі іноземних держав; об'єкт – туристичний потенціал (інвестиційна, історико-культурна, інфраструктурна, інтелектуальна та інформаційна складові); форми реалізації – кількісне зростання та якісні перетворення його компонент; інструменти – бізнес-угоди, правове забезпечення, контролінг, реклама, страхування, ліцензування;

методи – прямі (безпосередньо впливають на функціонування) і непрямі, що регламентують поведінку суб'єктів туристичного ринку опосередковано через створення економічного середовища у зазначеному напрямі. Взаємодія всіх елементів організаційно-економічного механізму сприятиме досягненню результатів на основі формування відповідних напрямів регіональної політики та їх реалізації у сфері розвитку туризму [4, с. 20–24].

Сучасні умови функціонування регіональних соціально-економічних систем включають у себе реалізацію конкурентних переваг. Необхідна розробка регіональної політики сприяння розвитку економічно ефективних і соціально орієнтованих галузей та їх складових, до яких належить і рекреація. Рекреаційна діяльність проводиться в межах рекреаційної системи регіону. Формування рекреаційної системи регіону здійснюється на основі таких основних принципів: системності, узгодженості, взаємодоповнення, збалансованості, альтернативності, комплексності [5, с. 147–149].

Важливими інструментами підвищення конкурентоспроможності туристичної галузі регіону є такі: державна підтримка інноваційних видів діяльності через пільгові кредитування та оподаткування; субсидування; державне замовлення; пряме інвестування; митне регулювання; формування інституційної інфраструктури; територіальний маркетинг; регулювання зовнішньоекономічної діяльності; валютне регулювання [6, с. 37]. Розглянемо показники конкурентоспроможності туристичних підприємств. Їх індикаторами оцінки є: частка підприємств на регіональному, внутрішньому і світовому ринках туристичних послуг; рівень рентабельності; фінансова стійкість; якість туристичних продуктів; кваліфікація персоналу; імідж; наявність надійних партнерів та клієнтів; ефективність системи управління. Як правило, конкурентоспроможним вважають підприємство, що протягом тривалого часу забезпечує прибутковість в умовах сучасної змішаної економіки. Для збереження конкурентоспроможності туристичних послуг підприємствам необхідно досягти світового рівня обслуговування. Враховуючи зростання потреби населення у відпочинку, від підприємств, що надають туристичні послуги, споживачі вимагають широкого асортименту та необхідної якості.

Знаючи сильні і слабкі сторони послуг конкурентів, можна реально оцінити їх потенціал, цілі, теперішню і перспективну стратегії. Це дасть змогу підприємствам регіону зміцнювати власні конкурентні переваги [7, с. 42–43].

Регіональний туризм розвивається, зростає кількість доступних дестинацій: територій, що приваблюють і є місцями локалізації туристичної діяльності, потоків туристів та їх витрат; місць концентрації туристичних пам'яток; засобів проживання, харчування, розваг та інших послуг. Водночас, при цьому зазвичай знижується індивідуальність окремих місць відпочинку, зростає конкуренція між туристичними центрами. Тому регіон, який має за мету розвиток туризму, повинен активно займатися саморекламою, створювати оригінальний туристичний продукт, а також формувати позитивний імідж, що дасть можливість виділитися у протистоянні з конкурентами [8, с. 54].

Туристична регіональна інноваційна політика в основному похідна від загальної політики держави. Разом з тим, необхідно виокремити окремі специфічні фактори, що визначально впливають на її формування: природні умови; транспортна індустрія; рівень туристичного законодавства; економічна

база (стабільні валютно-фінансові та зовнішньоекономічні відносини, рівень життя людей і їх купівельна спроможність); соціальна база (умови життя).

Державне регулювання розвитку інноваційної туристичної галузі є визначальною складовою механізму реалізації політики держави щодо регіонального туризму. Державна туристична політика реалізується на всій території України. Місцевими органами влади встановлюються регіональні цілі завдання, що досягаються в межах закріплених за ними територій [9, с. 84–87].

Одним із інструментів впровадження регіональної туристичної політики є регіональні програми розвитку туризму. Визначення та правильна постановка завдань у програмах, які вважаються стратегічними документами на рівні регіону, має значно підвищити ефективність управлінських рішень за рахунок комплексного відображення регіональних особливостей туристичної галузі та пов'язаних з нею видів економічної діяльності. Процес розробки програм, як і будь-які процеси планування чи програмування, складається з процедур та методів конкретизації проблеми, оцінювання та визначення способів вирішення. Результати реалізації програми повинні проявлятися у кількох спрямуваннях, зокрема соціальному, економічному й екологічному.

У соціальній сфері відбувається зростання кількісних і якісних показників: задоволення потреб населення у санаторно-курортному лікуванні, відпочинку та туристично-екскурсійному обслуговуванні; пом'якшення проблем зайнятості через створення робочих місць на підприємствах туристичної галузі та обслуговуючих її видів діяльності; збереження й відновлення етнокультурної своєрідності та регіональної культурної спадщини.

Реалізація програми принесе суттєву економічну та екологічну вигоду для області. Вона допоможе об'єднати зусилля державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, профспілкових організацій, підприємців, політиків, туристичних підприємств та їх асоціацій, молодіжних організацій, установ науки і освіти, релігійних центрів, засобів масової інформації для вирішення проблем, які не дають змоги повною мірою реалізувати значний туристичний потенціал як один із вагомих факторів соціально-економічного розвитку регіону [10, с. 155–157].

Для стимулювання ринку туристичних послуг важливо використати світовий досвід щодо застосування методів державної та регіональної підтримки, серед яких: продаж (надання в оренду) на пільгових умовах ресурсної бази, об'єктів інфраструктури; державно-приватне партнерство у сфері туризму (спільна власність та управління, маркетинг); надання дешевих кредитів; субсидії чи гарантії для інвестування іноземними компаніями і фондами; податкові пільги та канікули; зменшення митних ставок; участь у проектах ЄС TACIS щодо підтримки «зеленого» туризму; інформаційна підтримка; створення позитивного іміджу та прогнозування привабливих видів туризму [11, с. 38].

Феномен індустріального туризму недостатньо висвітлений в українській науковій літературі. Він частіше ототожнюється з поняттям «діловий туризм», який означає поїздки зі службовою метою. Проте зарубіжні автори в основному розглядають поняття індустріального туризму набагато ширше, водночас, пов'язуючи його з тим же діловим, а також сільським, культурним та пізнавальним туризмом. Одним із різновидів індустріальних турів є поїздки для потенційних молодих спеціалістів, які вивчають продукцію підприємств та сам

процес виробництва. Індустріальний туризм, як важливе соціально-економічне явище, перебуває у прямій залежності від економічного стану та загальної стратегії розвитку регіону і ступеня її виконання. Він здійснює мультиплікативний ефект на розвиток інших галузей господарського комплексу, а саме: торгівлі, транспорту, зв'язку, сільського господарства, побутового обслуговування та інше. Чим більшою буде частка доходу, витрачена в регіоні, тим вищий отримаємо ефект мультиплікатора.

Відвідування підприємств індустрії може викликати у молодих людей інтерес до техніки та промислової історії свого регіону. Слід відзначити також суспільне і гуманітарне значення індустріального туризму. Попит на нього підвищується, коли необхідно змінити уявлення про регіон. Ключову роль у цьому відіграють місцеві жителі, працівники (теперішні або колишні) підприємств. Завдяки індустріальному туризму можна посилити бренд території або виправити помилкову думку про неї [12, с. 31–32].

Останнім часом активно розвиваються небезпечні, нетрадиційні, екстремальні види туризму, одним з яких є військовий туризм. Національно-патріотичне виховання в Україні нині стало дуже актуальним і важлива роль у цьому процесі відводиться ресурсам військового туризму.

Військовий туризм, що ґрунтується на історичній спадщині та подіях сьогодення, породжує і посилює мотивацію для збройного захисту Батьківщини. Знаннями воєнного минулого в конкретному регіоні виховуються патріотизм та національна самосвідомість. Військово-історичний туризм також покликаний створювати підґрунтя для осмислення сутності сучасних військових подій і конфліктів [13, с. 56–57]. На останок розглянемо можливості щодо розвитку туризму в конкретному Чернігівському регіоні. Матеріал з цього питання було опубліковано автором у 2007 р. в монографії «Стратегічні напрямки економічного розвитку Чернігівської області на сучасному етапі». Незважаючи на минулий 10-річний термін, на нашу думку, з різних причин, він не втратив актуальності. Публікуємо його з деякими правками та скороченнями. «Область має значні можливості для розвитку індустрії туризму і рекреації, у першу чергу, завдяки потужному природному, рекреаційному і архітектурно-історичному потенціалу. До природних ресурсів Чернігівської області належать: лісові масиви, багаті на мисливських звірів, птахів, гриби та ягоди; річки і озера, придатні як для пляжного відпочинку, так і для рибальства та водного туризму; кліматотерапевтичні і бальнеологічні ресурси, серед яких слід виокремити запаси мінеральних вод, лікувальних грязей та бішофіту, що дають змогу ефективно лікувати серцево-судинні захворювання, хвороби органів дихання та опорно-рухового апарату.

Серед культурно-історичних ресурсів вирізняються: архітектурні пам'ятники (архітектурні ансамблі Чернігова, Новгород-Сіверського, Ніжина датуються IX–XIX ст.), історико-культурні заповідники і парково-палацові комплекси (Качанівка, Сокиринці, «Гетьманська столиця» у Батурині тощо); музеї та місця, пов'язані з життєдіяльністю відомих людей (письменників Миколи Гоголя, Михайла Коцюбинського, Пантелеймона Куліша, кінорежисера Олександра Довженка, художника Івана Ге, мореплавця Юрія Лисянського, актриси Марії Заньковецької і багатьох інших визначних діячів історії та культури); археологічні пам'ятки (світове значення має палеологічна

Мезинська стоянка поблизу села Мезин у Коропському районі, яка відкриває важливі сторінки передісторії життя людей на території сучасної Європи).

Цілком реальним є створення на Чернігівщині двох туристичних кластерів з єдиною управлінською структурою, які охоплюватимуть, відповідно, південні та північні райони області і будуть підпорядковані спільній меті – активізувати розвиток туризму в регіоні, що збігається з прагненням обласних органів влади і громадськості оживити рекреаційну діяльність та створити позитивний туристичний імідж Чернігівщини як для внутрішнього, так і для зовнішнього споживача. Кожного туриста, крім отримання прямих туристичних послуг, цікавлять ще й побутові умови. Специфіка якості туристичного продукту полягає, перш за все, у його комплексності: готелі, харчування, транспорт, музеї та архітектурні пам'ятки, а також розваги. Тому туристичний кластер має координувати роботу підприємств готельного господарства, харчової промисловості, транспортного, розважального та побутового обслуговування, таких як пральні, хімчистки, перукарні тощо.

Суттєвою перешкодою для повноцінного розвитку туристичної індустрії в області є слабкість і недосконалість матеріально-технічної бази, починаючи станом транспортних засобів та доріг і закінчуючи не зовсім належним рівнем готельного комфорту. Крім того, необхідно налагодити видавництво рекламно-інформаційної продукції, проведення різноманітних масових заходів, туристичних акцій тощо. Туристи віддають перевагу тим місцям, про які мають достатньо інформації і знають чого від них очікувати. Залучення туристів, у першу чергу іноземних, дасть змогу на повну потужність запрацювати курортно-рекреаційним підприємствам, готельному господарству, ресторанному бізнесу. Зросте попит на продукцію харчової промисловості та підприємств, що виробляють різноманітні національні сувеніри.

Чернігівщина могла б стати регіоном розвитку сільського або «зеленого» туризму, який набув популярності в Європі. «Зелений» туризм базується на використанні як існуючого, так і спеціально створеного сільського житлового фонду та природних або природно-антропогенних рекреаційних угідь. Наявність значної кількості незадіяного житла у невеликих селах області, викликана демографічною ситуацією в сільській місцевості і відтоком населення, а також близькість високоурбанізованого столичного регіону можна вважати стимулюючими чинниками розвитку цього виду туристичної діяльності.

З екологічної точки зору, сільський туризм доцільно розвивати у межах південних районів області, більшість з яких належить до достатньо незабруднених територій. Сільський туризм пропонує не лише відпочинок. За власним бажанням споживачі цих послуг, навіть не маючи відповідних навичок, можуть взяти участь у сільськогосподарських роботах: доглядати за худобою, допомогати збирати урожай тощо. Така форма організації дасть змогу потенційному споживачеві частково, а то й повністю, відшкодувати витрати на придбання туристичної путівки» [14, с. 99–100]. Чернігівський регіон – типова й водночас унікальна складова України в частині туристичних і рекреаційних ресурсів. Активізація туристичної діяльності на території області буде сприяти як її розвитку, так і відродженню нашої держави у цілому.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Туризм як складова регіональної економіки є важливим елементом механізму її функціонування.

Проте, згідно з діючими вітчизняними напрацюваннями, він не розглядається як цілісна важлива система, що призводить до нестабільності й нестійкості його розвитку. Необхідні нові підходи щодо розвитку регіональних ринків туристичних послуг для підвищення ефективності їх функціонування.

Організаційно-економічний механізм реалізації туристичного потенціалу регіону ефективно спрацює тільки у випадку взаємодії його основних елементів, а саме: суб'єктів, об'єктів, інструментів, методів та форм реалізації. Взаємозв'язок всіх елементів сприятиме реалізації результатів на основі формування відповідних напрямів регіональної політики та їх діяльності у сфері розвитку туризму. Одним із факторів регіональної туристичної політики є регіональні програми розвитку туризму. Процес їх розробки складається з процедур та методів конкретизації проблеми, оцінювання й визначення способів вирішення. Представницькі органи влади та державні адміністрації у межах своїх повноважень регулюють хід виконання конкретних заходів програм на місцях. Результати реалізації мають проявлятися у соціальному, економічному та екологічному спрямуваннях.

На регіональному рівні досліджувана Чернігівська область має значні можливості для розвитку індустрії туризму і рекреації: потужний природний, рекреаційний та архітектурно-історичний потенціал. Суттєвими перешкодами для повноцінного функціонування туристичної галузі є слабкість і недосконалість матеріально-технічної бази, низький життєвий рівень населення та його купівельна спроможність. Подолання цих перешкод надасть реальну можливість для розвитку туристичної складової господарського комплексу області.

Список використаних джерел

1. Білоущенко О. В. Місце і роль туристичного комплексу в структурі регіональної економіки // Економіка та держава. – 2014. – № 9. – С. 77–79.
2. Кудла Н. Є. Формування туристичної політики на регіональному та місцевому рівнях / Н. Є. Кудла // Регіональна економіка. – 2012. – № 3. – С. 43–48.
3. Нездоймінов С. Г. Інституційні чинники соціально-економічного зростання регіональної сфери туризму / С. Г. Нездоймінов, О. С. Пеклун // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 16. – С. 127–131.
4. Самко О. О. Організаційно-економічний механізм реалізації туристичного потенціалу регіону / О. О. Самко // Інвестиції: практика та досвід. – № 6. – С. 20–24.
5. Черчик Л. М. Сутність і складові механізму забезпечення конкурентоспроможності рекреаційної системи регіону / Л. М. Черчик, О. В. Мостинець // Регіональна економіка. – 2014. – № 4. – С. 147–154.
6. Захарченко С. В. Організаційно-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності регіонів / С. В. Захарченко // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – 2015. – Вип. № 2 (27). – С. 37–39.
7. Макушок О. В. Дослідження конкурентоздатності туристичних послуг підприємств регіону / О. В. Макушок, Ю. П. Мазур // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – 2012. – № 2. – С. 40–43.

8. Короленко Н. В. Логістичний аспект управління туристичними підприємствами: формування позитивного іміджу регіону / Н. В. Короленко // *Агросвіт*. – 2013. – № 23. – С. 54–59.
9. Глоба С. В. Інноваційна складова моделі регулювання туристичної діяльності на регіональному рівні / С. В. Глоба, В. В. Левченко // *Економіка і регіон*. – 2012. – № 2. – С. 84–87.
10. Гусякова О. Ю. Розробка регіональних цільових програм розвитку туристичної індустрії / О. Ю. Гусякова // *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. – 2012. – № 2. – С. 155–158.
11. Ілляшенко С. М. «Зелений» туризм як один із напрямів сталого розвитку регіонів / С. М. Ілляшенко, Н. С. Ілляшенко, В. О. Щербаченко // *Економіка України*. – 2013. – № 8. – С. 33–39.
12. Свірідова Н. Д. Роль та значення індустріального туризму в соціально-економічному розвитку регіону / Н. Д. Свірідова // *Економічний часопис XXI*. – 2010. – № 9–10. – С. 30–32.
13. Борисова О. В. Перспективи розвитку військового туризму. Регіональний аспект / О. В. Борисова // *Економіка та держава*. – 2016. – № 1. – С. 56–59.
14. Савченко В. Ф. Стратегічні напрямки економічного розвитку Чернігівської області на сучасному етапі: монографія / В. Ф. Савченко // *Чернігівські береги*, 2007. – 378 с.

References

1. Beloushchenko, O. V. (2014). Mistse i rol turystychnoho kompleksu v strukturі rehionalnoyi ekonomiky [The place and role of the tourist complex in the structure of the regional economy]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the State*, 9, 77–79 (in Ukrainian).
2. Kudla, N. E. (2012). Formuvannya turystychnoyi polityky na rehionalnomu ta mistsevomu rivnyakh [Formation of tourism policy at the regional and local levels]. *Rehionalna ekonomika – Regional Economy*, 3, 43–48 (in Ukrainian).
3. Nezhademinov, S. G. (2013). Instytutsiyni chynnyky sotsialno-ekonomichnoho zrostannya rehionalnoyi sfery turyzmu [Institutional factors of socio-economic growth of the regional tourism sphere]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 16, 127–131 (in Ukrainian).
4. Samko, O. O. (2013). Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm realizatsiyi turystychnoho potentsialu rehionu [Organizational-economic mechanism of realization of tourist potential of the region]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 6, 20–24 (in Ukrainian).
5. Cherchik, L. M. (2014). Sutnist i skladovi mekhanizmu zabezpechennya konkurentospromozhnosti rekreatsinyoyi systemy rehionu [The essence and components of the mechanism of ensuring the competitiveness of the recreational system of the region]. *Rehionalna ekonomika – Regional Economy*, 4, 147–154 (in Ukrainian).
6. Zakharchenko, S. V. (2015). Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm pidvyshchennya konkurentospromozhnosti rehioniv [Organizational and economic mechanism for increasing the competitiveness of the regions]. *Visnyk Kyyivskoho instytutu biznesu ta tekhnolohiy – Bulletin of the Kiev Institute of Business and Technologies*, 2, 37–39 (in Ukrainian).

7. Makukush, O. V. (2012). Doslidzhennya konkurentozdatnosti turystychnykh posluh pidpryyemstv rehionu [Investigation of competitiveness of tourist services of enterprises of the region]. *Visnyk Kyyivskoho instytutu biznesu ta tekhnolohiy – Bulletin of the Kiev Institute of Business and Technologies*, 2, 40–43 (in Ukrainian).
8. Korolenko, N. V. (2013). Lohistychnyy aspekt upravlinnya turystychnymy pidpryyemstvamy: formuvannya pozytyvnoho imidzhu rehionu [Logistic aspect of management of tourist enterprises: formation of positive image of the region]. *Ahrosvit – Agrarian World*, 23, 54–59 (in Ukrainian).
9. Globa, S. V. (2012). Innovatsiyna skladova modeli rehulyuvannya turystychnoyi diyalnosti na rehionalnomu rivni [Innovative component of the regulation of tourism activity at the regional level]. *Ekonomika i rehion – Economy and Region*, 2, 84–87 (in Ukrainian).
10. Guslyakova, O. Yu. (2012). Rozrobka rehionalnykh tsilovykh prohram rozvytku turystychnoyi industriyi [Development of regional targeted programs for the development of tourism industry]. *Derzhava ta rehiony. Seriya Derzhavne upravlinnya. – State and Regions. Public Administration Series*, 2, 155–158 (in Ukrainian).
11. Illyashenko, S. M. (2013). «Zelenyy» turyzm yak odyn iz napryamiv staloho rozvytku rehioniv ["Green" tourism as one of the directions of sustainable development of regions]. *Ekonomika Ukrayiny – Economy of Ukraine*, 8, 33–39 (in Ukrainian).
12. Sviridova, N. D. (2010). Rol ta zachennya industrialnoho turyzmu v sotsialno-ekonomichnomu rozvytku rehionu [The role and importance of industrial tourism in the socio-economic development of the region]. *Ekonomichnyy chasopys XXI – Economic Journal XXI*, 9–10, 30–32 (in Ukrainian).
13. Borisova, O. V. (2016). Perpektyvy rozvytku viyskovoho turyzmu. Rehionalnyy aspekt [Perspectives for the development of military tourism. Regional aspect]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the State*, 1, 56–59 (in Ukrainian).
14. Savchenko, V. F. (2007). *Stratehichni napryamky ekonomichnoho rozvytku Chernihivskoyi oblasti na suchasnomu etapi [Strategic directions of economic development of Chernihiv region at the present stage]*. Chernihiv: KP Publishing house "Chernihivski oberegi", 378 (in Ukrainian).

РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В УКРАИНЕ И ЕЁ РЕГИОНАХ

В. Ф. Савченко

Аннотация. Проанализирован мировой и отечественный опыт развития регионального туризма в современных условиях. Сделан вывод относительно большого значения отрасли как составляющего элемента механизма функционирования национальной экономики и необходимости новых подходов при формировании региональных рынков туристических услуг для повышения эффективности их функционирования. Охарактеризована роль региональных программ развития туризма как одного из ключевых факторов региональной туристической политики. Определены возможности исследуемой Черниговской области в части перспектив развития туризма и представлены предложения в этом направлении.

Ключевые слова: региональный туризм, туристический комплекс, отрасль, местное самоуправление, рекреация, экономика, туристический продукт

DEVELOPMENT OF TOURISM IN UKRAINE AND ITS REGIONS

V. Savchenko

Abstract. The world and domestic experience of development of regional tourism in modern conditions is analyzed. Conclusion is made about the importance of the industry as an integral part of the mechanism of functioning of the national economy and the need for new approaches in the formation of regional markets for tourism services to improve their efficiency. The role of regional tourism development programs as one of the key factors of the regional tourism policy is characterized. The possibilities of the explored Chernihiv region in terms of the prospects of tourism development are determined and proposals in this direction are presented.

Keywords: regional tourism, tourist complex, branch, local government, recreation, economy, tourist product

УДК 631.95:332.3(477)

ЕКОЛОГІЧНО РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

О. В. КІРЕЙЦЕВА, кандидат економічних наук, доцент

О. В. ЖИЛІН, аспірант*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Анотація. Розглянуто умови екологічно раціонального використання земельних ресурсів у тривимірній системі координат, зокрема складові екологічно раціонального землекористування та основні завдання екологічно раціонального використання земельних ресурсів.

Ключові слова: екологічно раціональне землекористування, екологія, земельні ресурси

Актуальність. Земля – унікальний ресурс, що є незамінним засобом виробництва, обмеженим у просторі, і має унікальні можливості для життя та діяльності будь-якого суспільства. Тому раціональне землекористування є обов'язковою складовою комплексної системи експлуатації та охорони природних ресурсів.

У зв'язку з посиленням процесів інтернаціоналізації, глобалізації та інтеграції аграрних зв'язків, а також з активізацією міжнародної кооперації та транскордонного співробітництва, цінність земельного капіталу зростає. У системі землекористування нашої країни за минулі роки визначилися такі

---

* Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент О. В. Кірейцева

© О. В. Кірейцева, О. В. Жилін, 2018

Ключевые слова: региональный туризм, туристический комплекс, отрасль, местное самоуправление, рекреация, экономика, туристический продукт

DEVELOPMENT OF TOURISM IN UKRAINE AND ITS REGIONS

V. Savchenko

Abstract. The world and domestic experience of development of regional tourism in modern conditions is analyzed. Conclusion is made about the importance of the industry as an integral part of the mechanism of functioning of the national economy and the need for new approaches in the formation of regional markets for tourism services to improve their efficiency. The role of regional tourism development programs as one of the key factors of the regional tourism policy is characterized. The possibilities of the explored Chernihiv region in terms of the prospects of tourism development are determined and proposals in this direction are presented.

Keywords: regional tourism, tourist complex, branch, local government, recreation, economy, tourist product

УДК 631.95:332.3(477)

ЕКОЛОГІЧНО РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

О. В. КІРЕЙЦЕВА, кандидат економічних наук, доцент

О. В. ЖИЛІН, аспірант*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Анотація. Розглянуто умови екологічно раціонального використання земельних ресурсів у тривимірній системі координат, зокрема складові екологічно раціонального землекористування та основні завдання екологічно раціонального використання земельних ресурсів.

Ключові слова: екологічно раціональне землекористування, екологія, земельні ресурси

Актуальність. Земля – унікальний ресурс, що є незамінним засобом виробництва, обмеженим у просторі, і має унікальні можливості для життя та діяльності будь-якого суспільства. Тому раціональне землекористування є обов'язковою складовою комплексної системи експлуатації та охорони природних ресурсів.

У зв'язку з посиленням процесів інтернаціоналізації, глобалізації та інтеграції аграрних зв'язків, а також з активізацією міжнародної кооперації та транскордонного співробітництва, цінність земельного капіталу зростає. У системі землекористування нашої країни за минулі роки визначилися такі

---

* Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент О. В. Кірейцева

© О. В. Кірейцева, О. В. Жилін, 2018

тенденції: зниження ефективності сільськогосподарського виробництва внаслідок перебудови системи землекористування, нераціональне використання землі як основного засобу виробництва і, як наслідок, погіршення екологічної ситуації при землекористуванні; рівень життя сільських жителів залишається низьким, різко погіршилася демографічна ситуація на селі. Водночас, на сьогодні в Україні немає єдиної системи показників для здійснення спостереження за розвитком землекористування, визначення рівня його раціональності.

Раціональне використання земель – це основа формування ефективної еколого-економічної земельної політики. Земельна політика, у свою чергу, впливає на сферу суспільних відносин, пов'язаних з використанням землі. У зв'язку з цим, дослідження у сфері екологічно раціонального землекористування та аналіз конкретних заходів для вирішення проблем, які мають відношення до землі, є завжди актуальними і становлять інтерес для суспільства та вчених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку концептуальних і теоретико-методологічних основ для розв'язання проблем ефективності використання земельних ресурсів, охорони й екологізації раціонального землекористування внесли провідні вітчизняні вчені О. М. Алимов, О. Ф. Балацький, П. П. Борщевський, І. К. Бистряков, С. Ю. Булигін, В. В. Докучаєв, А. С. Даниленко, Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, Д. С. Добряк, Єрмаков, А. С. Лисецький, І. І. Лукінов, П. Т. Саблук, О. Г. Тараріко, В. М. Трегобчук, А. М. Третьак, Ю. Ю. Туниця, А. М. Третьак, М. М. Федоров, М. А. Хвесик, О. В. Шкільов та зарубіжні дослідники В. Р. Беленький, С. М. Волков, Д. Брюс, Х. Л. Даймонд, В. І. Кірюшин, П. Ф. Ноан, С. І. Сай, Ф. Харісон, В. Н. Хлестун та ін.

Мета дослідження – дослідити екологічно раціональне землекористування в аграрному секторі України.

Результати дослідження та їх обговорення. Забруднення навколишнього середовища завдає серйозної матеріальної шкоди національним господарствам майже всіх країн світу. Щорічні збитки від деградації природи оцінюються (у відсотках від ВВП): 0,4–2 – у розвинених країнах (США, ФРН, Велика Британія, Нідерланди, Японія); 3–5 – у державах Східної Європи; 6–15 – у країнах СНД (зокрема в Україні – 10–15); 6–18 – у країнах «третього світу» (Нігерія, Буркіна-Фасо, Ефіопія та ін.).

Екологічні проблеми набули надзвичайної важливості. Через кризовий стан навколишнього середовища ці території мають міжнародно визнаний статус зон екологічного лиха. До них, зокрема, належать Азовське, Чорне, Балтійське та Японське моря, Урал і Приуралля, Перська й Мексиканська затоки, Кузбас, Тюменський нафтопромисловий регіон, Нова Земля, Сахель, Ефіопія та ін. [14, с. 258].

Серед європейських країн наша держава має найвищий інтегральний показник антропогенних навантажень на природне середовище практично на всій території. Значним стало забруднення повітряного басейну, водних і земельних ресурсів, а також деградація ґрунтів і водойм. Майже все населення України споживає неякісну питну воду, забруднені продукти харчування. Як наслідок, спостерігається стійка тенденція до депопуляції. За останні вісім років кількість населення зменшилася на 1,8 млн осіб. Перед

загрозою опинився не лише екофонд, а й генофонд нації. По суті, відбувається процес виснаження національних природних продуктивних сил, який уже досяг критичної межі.

Екологічні проблеми мають соціально-економічне підґрунтя. Огляд світової екологічної ситуації це наочно підтверджує. Інакше кажучи, деградація довкілля спричинюється взаємопов'язаними суспільними (антропотехногенними) і природними (екологічними) чинниками. Генезис екологічних проблем слід розглядати крізь призму розвитку саме суспільних відносин, складовою частиною яких, безперечно, є ієрархічна багатокомпонентна система відносин «людина – природа» [3].

Постійна суперечність у системі «природа – суспільство – виробництво» нині переросла в гострий антагонізм, який може бути розв'язаний шляхом порушення цілісності і (або) повного знищення однієї чи всіх її складових. У даному випадку, вже є певні ознаки реальної небезпеки розв'язання цієї суперечності саме шляхом повного або часткового зникнення суспільства.

Каталізатором глибокої екологічної кризи стало безпрецедентне за масштабами й темпами посилення природо-трансформаційних процесів. Антропотехногенна діяльність людства набула таких розмірів, які дорівнюють глобальним природним та біогеохімічним явищам в екосфері, а інколи й перевищують їх.

Сучасна ситуація в системі природокористування характеризується щонайменше трьома особливостями:

- кількісним розширенням енергоречовинного обміну між суспільством і навколишнім середовищем;
- глобалізацією впливу людства на біосферу;
- постійно зростаючим негативним антропотехногенним навантаженням на довкілля.

Нинішнім способам і методам природокористування, як правило, притаманні високі ресурсомісткість і відходоємність, марнотратство, антиекологічність, нераціональність та неефективність – з позиції як економіки, так і екології. Відносно благополучні в екологічному аспекті території швидко зменшуються, оскільки застарілі екологічні проблеми не вирішуються належним чином, і, до того ж, виникають нові, ще складніші, пов'язані із серйозними соціально-економічними і політичними суперечностями [1, с. 315].

Взагалі ключ до пізнання закономірностей процесу взаємодії природи і суспільства лежить у площині дослідження соціально-продуктивної діяльності людей. Адже людина не може існувати, не споживаючи природних ресурсів та не перетворюючи довкілля. Це привласнення сил і речовин природи відбувається у процесі праці, тобто свідомої діяльності людини з метою задоволення власних потреб. Таким чином, виникає і набирає розвитку взаємодія людини з природою – загальне матеріальне відношення щодо привласнення індивідом природних речовин.

Застосовуючи знаряддя праці, послідовно та цілеспрямовано трансформуючи природні ресурси в необхідні споживчі блага у процесі виробництва, людина стверджує себе як соціальна особа, що протистоїть природі, а її залежність від довкілля набуває нових форм; суперечливий характер взаємовідносин з природою стає дедалі помітнішим. Чим повніше та глибше людина перетворює природу в процесі трудової діяльності, тим

вищого рівня розвитку досягають її продуктивні сили і знання природних закономірностей. І, водночас, тим складнішими та суперечливішими стають п взаємовідносини з навколишнім середовищем [11, с. 295].

З іншого боку, природа протистоїть людині як своєрідна система зі своїми внутрішніми законами, екологічними взаємозв'язками та взаємозалежностями, продуктивністю, здатністю до самовідновлення й саморозвитку, динамікою біосферних явищ. Однак людська діяльність найчастіше здійснюється всупереч закономірностям функціонування багатоаспектних екологічних відносин, оскільки практичні суспільні завдання в кожному випадку мають цільовий та односторонній характер, що, зрештою, призводить до небажаних змін у навколишньому середовищі.

Такі зміни спричиняють непередбачувані наслідки для самих людей. Отже, взаємодія суспільства і природи розгортається за принципом зворотного зв'язку, зумовлюючи істотні зміни взаємодіючих сторін аж до якісного їх перетворення. Про цю діалектичну особливість взаємовідносин суспільства та природи вкрай важливо пам'ятати в сучасних умовах, коли відбувається настільки потужний їх вплив одне на одного, що неможливо правильно оцінити природні явища без урахування дії антропотехногенних навантажень. І навпаки – пізнання соціальних явищ потребує вивчення й особливостей дії екологічного чинника [3].

Об'єктивний діалектично-суперечливий процес взаємодії природи та суспільства виступає як процес розвитку природних і штучно створених людиною продуктивних сил. Остаточне підпорядкування природних продуктивних сил суспільним, а відтак і загострення суперечностей (аж до антагонізму) між людиною та навколишнім середовищем відбуваються на етапі промислової, а згодом науково-технічної революції. З розвитком суцільної індустріалізації суспільного виробництва поглиблюється й суперечність між людиною як творцем, трансформатором навколишнього середовища і як складовою частиною біосфери, оскільки фізичне буття та відтворення суспільства не можуть бути здійснені поза природою. Науково-технічний прогрес, поглиблюючи і просторово розширюючи соціалізацію природи, вносить постійні суперечності в діалектику взаємодії соціального та природного в системі «суспільство – виробництво – навколишнє середовище», інколи порушуючи не лише структурну, а й генетичну визначеність соціального природним [5, с. 186].

Використання природних благ, обмін предметною діяльністю та енергоречовинними потоками між суспільством і навколишнім середовищем завжди підпорядковуються економічним потребам та інтересам людей. У процесі природокористування між людьми об'єктивно виникають специфічні економічні відносини щодо привласнення, використання, розподілу й відтворення елементів навколишнього середовища, які надають соціальній спрямованості процесам обміну речовин між суспільством і природою. Таким чином, взаємодія людини з природою набирає суспільної форми, включається в систему виробничих відносин. Очевидно, що саме виробничі відносини як соціально-економічна форма розвитку продуктивних сил є тією суспільною оболонкою, в якій, власне, здійснюється техніко-технологічна взаємодія суспільства з природою, яка конститує поняття природокористування.

Одна з ключових особливостей відносин природокористування полягає в тому, що вони детерміновані як законами розвитку системи виробничих відносин, так і закономірностями природи за домінуючої ролі перших. Водночас, взаємодія суспільства з біосферою визначається закономірностями діалектичного зв'язку продуктивних сил і виробничих відносин конкретного способу виробництва, оскільки відносини природокористування органічно входять до системи взаємозв'язків між продуктивними силами та виробничими відносинами. Саме це має важливе значення для розуміння суті сучасної екологічної кризи та нагальної необхідності переведення економіки будь-якої країни на модель сталого розвитку [8, с. 74].

Взаємодію суспільства і навколишнього середовища слід розглядати насамперед як систему ієрархічно підпорядкованих суперечностей. Ця система охоплює власне екологічні (природно-екологічні), техніко-екологічні, соціально-екологічні (у тому числі еколога-економічні, еколога-політичні, еколога-гносеологічні) суперечності. Граничним ступенем антагоністичного руху суперечностей взаємовідносин суспільства і природи є екологічна криза.

Важливим є також врахування та взяття до відома основних чинників виникнення екологічної кризи. Переважно екстенсивний, природомарнотратний розвиток економіки із застосуванням екологонебезпечних технологій призвів, зрештою, до надзвичайного загострення взаємовідносин між природою та суспільством. Можливості біосфери забезпечувати зростаючі людські потреби у природних благах, знешкоджувати й асимілювати значні обсяги забруднюючих речовин і відновлювати екологічний потенціал нині перебувають на межі цілковитого вичерпання. Природні продуктивні сили, по-перше, у дедалі більших масштабах використовуються задля отримання споживчих благ, а по-друге – прискореними темпами руйнуються та деградують. Звідси виникає суперечність між високим рівнем розвитку соціальних продуктивних сил та екологічним станом природного середовища, яке перманентно погіршується. При цьому соціально-економічна система поки що неспроможна створити адекватні форми і способи розв'язання цієї суперечності, що й зумовило накопичення негативних екологічних наслідків.

Екологічна криза – це такий стан взаємовідносин суспільства з природою, який характеризується невідповідністю розвитку продуктивних сил, виробничих та інституційних відносин даного способу виробництва ресурсів – екологічним можливостям біосфери. Інакше кажучи, екологічна криза виникає там і тоді, де й коли напрями розвитку продуктивних сил, методи природокористування, наявні виробничі відносини та відносини надбудови того чи іншого способу виробництва призводять до антагоністичних суперечностей з навколишнім середовищем, які адекватно і вчасно не розв'язуються. Тому і теоретично, і практично зовсім неправомірно підходити до вирішення екологічних та економічних проблем відокремлено, розриваючи «генетичний» зв'язок процесів їх появи і зняття. До того ж: науково доведено тісну взаємозумовленість досягнутого рівня раціоналізації природокористування, якості навколишнього середовища, стану природноресурсного потенціалу будь-якої країни, з одного боку, і перспектив розвитку національної економіки – з іншого [10, с. 108].

Безперечно, внутрішніми причинами розгортання сучасної екологічної кризи слід вважати саме суперечності взаємовідносин суспільства з довкіллям. Умовно їх можна об'єднати в чотири групи: перша – суперечності, зумовлені розвитком продуктивних сил; друга – суперечності, які виникли внаслідок обмеженості організаційних та виробничих відносин; третя – суперечності, викликані впливом наявних форм суспільної свідомості; четверта – суперечності, породжені невідповідністю законів розвитку суспільства законам функціонування біосфери.

Вивчення внутрішніх причин поглиблення екологічної кризи зовсім не зменшує ролі безпосередніх чинників впливу на природу у формуванні сучасних суперечностей природокористування. Не будучи прямими джерелами виникнення цих суперечностей, вони, однак, є своєрідними каталізаторами, які сприяють визріванню протилежностей та їх рухові аж до загострення [13].

До основних чинників посилення екологічної кризи слід віднести:

- кількісне та якісне нарощування суспільних продуктивних сил;
- розвиток науково-технічного прогресу без урахування екологічних вимог та обмежень;
- панування моделі ресурсномісткого, еколого-деструктивного економічного зростання з орієнтацією на збільшення обсягів споживання матеріальних благ;
- зростання кількості народонаселення (демографічний «вибух»);
- стихійну антиекологічну урбанізацію (еколого-урбанізаційну кризу);
- мілітаризацію національних економік, нарощування діяльності військово-промислових комплексів тощо.

Загострення конфліктів взаємодії суспільства з природою призводили до виникнення лише локальних або регіональних екологічних криз, тобто таких, які охоплювали природні продуктивні сили, загальноекологічні умови економічної діяльності й життя лише певної (але невеликої) частини людської спільноти. Однак із часом якісне ускладнення суперечностей природокористування, зростання їх просторових масштабів, з одного боку, та посилення інтернаціоналізації господарських зв'язків, екологічної взаємозалежності держав (виникнення транскордонних екологічних ефектів антропогенної діяльності, експорт власних національних екологічних проблем за кордон), а також зростання обсягів споживання і, відповідно, забруднення міжнародних природних ресурсів (Світовий океан, Антарктида, повітряний басейн, космічний простір) – з іншого, призвели, зрештою, до появи й загострення глобальних екологічних суперечностей.

Це, у свою чергу, впливає на виникнення вперше за історію людства залежності кожної національної економічної системи й усього світового господарства від стану та змін планетарних природних умов і процесів. Сучасні глобальні екологічні суперечності по суті свідчать про гострий конфлікт між велетенською за своїми масштабами та інтенсивністю природотрансформаційною діяльністю людства і біосферними процесами, їх асиміляційним та відтворювальним потенціалами. Нині правомірно говорити про інтернаціоналізацію генезису суперечностей природокористування аж до конфліктного стану, тобто про реальну загрозу глобальної екологічної катастрофи [6, с. 54].

Отже, для переходу на модель сталого розвитку аграрного сектора слід рішуче запроваджувати системну організаційну, структурну і техніко-технологічну перебудову національного й регіональних структур аграрного сектора на основі еколого-економічних принципів і критеріїв ефективності впроваджувальних заходів.

Еколого-економічний підхід відповідає вимогам основного економічного принципу господарювання в ринкових умовах – досягнення найвищої економічної ефективності виробництва за мінімальних затрат ресурсів і коштів, а також необхідного екологічного принципу – забезпечення раціонального використання та економічного витрачання природних ресурсів, зведення до мінімуму шкоди, яка завдається довкіллю.

Список використаних джерел

1. Білорус О. Г. Глобалізація і безпека розвитку : кол. монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко. – К., 2001. – 733 с.
2. Бодров В. Г. Трансформація економічних систем: концепції, моделі, механізми регулювання та управління / В. Г. Бодров. – К., 2002. – 104 с.
3. Гальчинський А. С. Глобальні виклики: сучасність і майбутнє / А. С. Гальчинський // Економіка ринкових відносин. – 2008. – № 2. – С. 5–21.
4. Гальчинський А. С. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць. – К., 2004. – 817 с.
5. Геєць В. М. Нестабільність та економічне зростання / В. М. Геєць. – К. : Інститут економіки прогнозування, 2000. – 344 с.
6. Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем : навч. посіб. / Н. І. Гражевська. – К., 2011. – 286 с.
7. Трегобчук В. М. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні і прикладні аспекти) / В. М. Трегобчук. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2003. – 259 с.
8. Третяк А. М. Економіка землекористування та землевпорядкування : навч. посіб. / А. М. Третяк. – К. : ТОВ ЦЗРУ, 2004. – 542 с.
9. Федоров М. М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 4–18.
10. Філіпенко А. С. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський. – К., 2002. – 470 с.
11. Форрестер Д. Мировая экономика : пер. с англ. / Д. Форрестер. – М.; СПб., 2003. – 79 с.
12. Яценко О. М. Глобалізаційні детермінанти розвитку сировинних ринків / Міжнародна економічна політика / О. М. Яценко. – 2013. – Вип. № 2 (19). – С. 63–95.
13. Prokharov A. Nonlinear dynamics and chaos theory in economics: a historical perspective // Quantile. – 2008. – № 4. – P. 79–92.
14. Samuelson Paul A., Nordhaus William D.: Economics – 19th edition. McGraw-Hill/Irwin, 2009. – 744 p.

References

1. Bilorus O. H., Lukianenko D. H. (2001). Hlobalizatsiia i bezpeka rozvytku [Globalization and development security]: kol. Monohrafiia. K.,. 733.

2. Bodrov V. H. (2002). Transformatsiia ekonomichnykh system: kontseptsii, modeli, mekhanizmy rehuliuвання ta upravlinnia [Transformation of economic systems: concepts, models, mechanisms of regulation and management]. K., 104.
3. Halchynskiy A. S. (2008). Hlobalni vyklyky: suchasnist i maibutnie [Global Challenges: Present and Future]. Ekonomika rynkovykh vidnosyn, 2, 5–21.
4. Halchynskiy A. S., Heiets V. M. (2004). Stratehii ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy (2004–2015 roky) «Shliakhom Yevropeiskoi intehtratsii» [The Strategy of Economic and Social Development of Ukraine (2004-2015) "By the Way of European Integration"]. K., 817.
5. Heiets V. M. (2000). Nestabilnist ta ekonomichne zrostannia [Instability and economic growth]eiets. K. Instytut ekonomiky prohnozuvannia, 344.
6. Hrazhevska N. I. (2011). Evoliutsiia suchasnykh ekonomichnykh system : navch. posib. [Evolution of modern economic systems]. K.,. 286.
7. Trehobchuk V. M. (2003). Vidtvorennia ta efektyvne vykorystannia resursnoho potentsialu APK (teoretychni i prykladni aspekty) [Reproduction and effective use of the resource potential of the agroindustrial complex (theoretical and applied aspects)]. K. In-t ekonomiky NAN Ukrainy. 259.
8. Tretiak A. M. (2004). Ekonomika zemlekorystuvannia ta zemlevporiadkuvannia : navch. posib. [Economics of land use and land management]. K.: TOV TsZRU,. 542.
9. Fedorov M. M. (2009). Transformatsiia zemelnykh vidnosyn do rynkovykh umov [Transformation of land relations to market conditions]. Ekonomika APK. 3. 4–18.
10. Filipenko A. S. Budkin V. S., Halchynskiy A. S. (2002). Ukraina i svitove gospodarstvo: vzaiemodiia na mezhi tysiacholit : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. [Ukraine and the world economy: interaction on the verge of millenniums]. K., 470.
11. Forrester D. (2003). Myrovaia ekonomyka: per. s anhl. [World economy] M.; SPb., 79.
12. Yatsenko O. M. (2013). Hlobalizatsiini determinanty rozvytku syrovynnykh rynkiv [Globalization determinants of the development of commodity markets]. Mizhnarodna ekonomichna polityka. № 2 (19), 63–95.
13. Prokharov A. (2008). Nonlinear dynamics and chaos theory in economics: a historical perspective. Quantile. № 4, 79–92.
14. Samuelson Paul A., Nordhaus William D (2009).: Economics – 19th edition. McGraw-Hill/Irwin,.744.

ЭКОЛОГИЧЕСКИ РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Е. В. Кирейцева, А. В. Жилин

Аннотация. Рассмотрены условия рационального землепользования в аграрном секторе Украины в трехмерной системе координат, в частности составляющие рационального землепользования и основные задачи рационального землепользования в аграрных формированиях.

Ключевые слова: экологически рациональное землепользование, экология, земельные ресурсы

ECOLOGICALLY SOUND USE OF LAND RESOURCES

E. Kireitseva, O. Zhylin

Abstract. The conditions of rational land use in the agrarian sector of Ukraine in a three-dimensional coordinate system, in particular the components of rational land use and the main tasks of rational land use in agrarian formations are considered.

Keywords: ecologically rational land use, ecology, land resources

УДК 338.439.4

РОЗВИТОК ВИРОБНИЦТВА ВИНОГРАДУ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

М. І. ДМИТРУК, старший викладач кафедри підприємництва
та організації агробізнесу

Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

Анотація. Розглянуто сучасний стан розвитку винограду на сільськогосподарських підприємствах. Зосереджено увагу на актуальності досліджуваного питання та його значенні у системі сільськогосподарського виробництва. Визначено основні тенденції розвитку площ під виноградниками, урожайності та валового збору винограду на сільськогосподарських підприємствах.

Встановлено, що площі зменшуються (навіть без урахування товаровиробників Автономної Республіки Крим), урожайність знаходиться на низькому рівні, що призводить до зменшення обсягу виробництва. На підставі проведених досліджень, запропоновано напрями ефективного розвитку виробництва винограду. Основними проблемами у вирішенні цього питання є висока капіталомісткість галузі, значні суми початкових інвестицій для виробництва винограду, застарілі технології виробництва, труднощі зі збутом отриманої продукції.

Дослідження проводилися з використанням ряду економіко-математичних та статистичних методів. За допомогою діалектичного методу досліджено й висвітлено сучасний стан розвитку виробництва винограду; економіко-статистичний метод використано для оцінки динаміки розвитку підприємств галузі; метод експертних оцінок та абстрактно-логічний – при обґрунтуванні основних напрямів забезпечення ефективного розвитку виноградарства на сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: розвиток, виробництво, виноград, сільськогосподарські підприємства, конкурентоспроможність

ECOLOGICALLY SOUND USE OF LAND RESOURCES

E. Kireitseva, O. Zhylin

Abstract. The conditions of rational land use in the agrarian sector of Ukraine in a three-dimensional coordinate system, in particular the components of rational land use and the main tasks of rational land use in agrarian formations are considered.

Keywords: ecologically rational land use, ecology, land resources

УДК 338.439.4

РОЗВИТОК ВИРОБНИЦТВА ВИНОГРАДУ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

М. І. ДМИТРУК, старший викладач кафедри підприємництва
та організації агробізнесу

Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

Анотація. Розглянуто сучасний стан розвитку винограду на сільськогосподарських підприємствах. Зосереджено увагу на актуальності досліджуваного питання та його значенні у системі сільськогосподарського виробництва. Визначено основні тенденції розвитку площ під виноградниками, урожайності та валового збору винограду на сільськогосподарських підприємствах.

Встановлено, що площі зменшуються (навіть без урахування товаровиробників Автономної Республіки Крим), урожайність знаходиться на низькому рівні, що призводить до зменшення обсягу виробництва. На підставі проведених досліджень, запропоновано напрями ефективного розвитку виробництва винограду. Основними проблемами у вирішенні цього питання є висока капіталомісткість галузі, значні суми початкових інвестицій для виробництва винограду, застарілі технології виробництва, труднощі зі збутом отриманої продукції.

Дослідження проводилися з використанням ряду економіко-математичних та статистичних методів. За допомогою діалектичного методу досліджено й висвітлено сучасний стан розвитку виробництва винограду; економіко-статистичний метод використано для оцінки динаміки розвитку підприємств галузі; метод експертних оцінок та абстрактно-логічний – при обґрунтуванні основних напрямів забезпечення ефективного розвитку виноградарства на сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: розвиток, виробництво, виноград, сільськогосподарські підприємства, конкурентоспроможність

Актуальність. Останніми роками відзначаються певні позитивні тенденції зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, особливо рослинницької. Проте, збільшення узагальнених даних не може бути беззаперечною підставою для того, щоб охарактеризувати ситуацію в галузі як позитивну, оскільки здебільшого це відбувається за рахунок зростання обсягів експорту зернових та олійних культур. Тобто за рахунок розширення сировинної складової, що важко назвати позитивною тенденцією.

Крім забезпечення розвитку конвенційного землеробства в сучасних умовах необхідно приділяти більше уваги нетрадиційним сферам діяльності та виробництва. Хоча виноградарство не можна назвати нішовою галуззю, в Україні воно завжди залишалося традиційним, особливо для південних областей та Закарпаття, але разом з тим, його розвитку приділяли неналежну увагу, що призвело до нестабільних явищ. Площі під виноградниками скорочуються, урожайність на порядок нижча, ніж у розвинених країнах, насадження старіють, не оновлюються, застосовуються застарілі технології виробництва, що в сукупності негативно впливає на економічну ситуацію в галузі та зменшує рівень її конкурентоспроможності.

До основних причин цього можна віднести низку факторів і передумов: великі капіталовкладення на одиницю земельної площі, високі затрати праці, технології виробництва винограду та продуктів його переробки, низька механізація виробничих процесів і т. д. Але разом з тим, як показує світовий досвід, вітчизняна галузь має значний потенціал для сталого розвитку та виходу на світові ринки.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Питанню розвитку виробництва і забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та виноградарства зокрема присвячено наукові праці багатьох вчених: О. А. Авласенко, І. В. Білоуса, В. І. Власова, С. М. Кваші, В. М. Кучеренка, М. М. Ільчука, Н. А. Мулюкіної, М. М. Попової та багатьох інших. Проте, ситуація в галузі залишається нестабільною і потребує подальших досліджень та рекомендацій щодо її поліпшення.

Мета дослідження – встановити сучасні тенденції виробництва винограду на сільськогосподарських підприємствах України та визначити основні напрями його розвитку.

Матеріали і методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою проведеного дослідження є положення економічної теорії, статистики та аналізу, наукові праці вітчизняних вчених з питань розвитку сільськогосподарського виробництва та виноградарства зокрема. Реалізація поставлених завдань ґрунтується на використанні системного підходу до вивчення соціально-економічних явищ і процесів із застосуванням різних методів. Зокрема, за допомогою діалектичного методу досліджено й висвітлено сучасний стан розвитку виробництва винограду; економіко-статистичний метод використано для оцінки динаміки розвитку підприємств галузі; метод експертних оцінок та абстрактно-логічний – при обґрунтуванні основних напрямів забезпечення ефективного розвитку виноградарства на сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Для забезпечення ефективного виробництва сільськогосподарським підприємствам необхідно вирішити питання належного ресурсного забезпечення. При цьому особлива роль

відводиться земельним ресурсам, оскільки земля в аграрній сфері виступає засобом виробництва, предметом праці та базисом розташування об'єктів для забезпечення виробничо-господарської діяльності. Правильно визначене місце виробництва, підібрані землі належної якості – запорука процвітання майбутнього аграрного бізнесу.

За даними Державної служби статистики України, у 2016 р. у користуванні було понад 60,3 тис. га земельної площі (табл. 1). З них сільськогосподарські угіддя займали майже 43 млн га, у тому числі 2,3 млн га були під садами та виноградниками або 5,5% у структурі сільськогосподарських угідь.

1. Розподіл сільськогосподарських угідь за землекористувачами на 1 січня 2016 року, тис. га

Показник	Загальна земельна площа	Усі сільськогосподарські угіддя	З них сади і виноградники	Частка садів та виноградників у структурі с.-г. угідь, %
Усього земель	60354,9	42726,4	2344,6	5,5
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян	37747,6	36453,3	920,6	2,5
землі сільськогосподарських підприємств	21450,8	20746,9	202,1	1,0
землі громадян	16296,8	15706,4	718,5	4,6
Землі користувачів інших категорій	22607,3	6273,1	1424	22,7

Розподіл земельних площ під садами та виноградниками між користувачами свідчить про те, що сільськогосподарські підприємства та ягідної продукції. Так, сільськогосподарські підприємства та громадяни використовували 37,7 млн га або 62,5% від загальної земельної площі, з них майже 36,5 млн га були під сільськогосподарськими угіддями. При цьому садами та виноградниками у цій категорії землекористувачів було зайнято 920,6 тис. га, або 39,3% від загальної площі під такими насадженнями, що становить 2,5% у структурі с.-г угідь.

Разом з тим, слід відзначити, що громадяни приділяють значно більше уваги садівництву та виноградарству, ніж сільськогосподарські підприємства. На сільськогосподарські підприємства у 2016 р. припадало 20,7 млн га сільськогосподарських угідь, а громадяни використовували 17,7 млн га або 48,6 і 36,8%, відповідно, від загального обсягу сільськогосподарських угідь. Під садами та виноградниками на сільськогосподарських підприємствах було зайнято 202,1 тис. га або 8,6% від загальної площі під садами і виноградниками, а у громадян 718,5 тис. га або 30,6% відповідно. Тобто в приватному секторі виробництву продукції садівництва та виноградарства приділяється значно більше уваги, ніж на сільськогосподарських підприємствах. Основними причинами можуть бути значні капіталовкладення, труднощі у застосуванні автоматизованих технологій, якість отриманої продукції, необхідність сертифікації т. д.

Як зазначає М. М. Попова, нинішній стан сировинної бази для виноробної галузі України має своє коріння ще з радянських часів, коли поступальному розвитку галузі виноградарства і виноробства завдав шкоди антиалкогольний закон 1986 р., унаслідок якого, значну кількість виноградних плантацій було знищено й усі аутентичні сорти винограду припинили своє існування [2].

Упродовж 2012–2016 років земельна площа виноградників в усіх категоріях господарств в Україні зменшилася з 77,6 до 45,1 тис. га або на 41,9% (табл. 2). Звичайно, основною причиною цього стала неможливість урахування виноградників у АР Крим та частині зони АТО. Але, незважаючи на ці моменти, слід відзначити, що спостерігається загальна тенденція до зменшення площ під виноградниками. Так, у 2012 р. їх було 77,6 тис. га, а у 2013 р. залишилося 75,1 тис. га. Тобто лише за рік площа зменшилася на 2,5 тис. га або на 3,2%. Протягом 2013–2016 років відзначається схожа тенденція до зменшення – з 50,9 до 45,1 тис. га або на 5,8 тис. га чи 12,9%. Тобто, розвиток виноградарства в Україні характеризується зменшенням зайнятих земельних площ.

2. Загальна земельна площа під виноградниками в Україні, тис. га

Показник	Рік					2016 р. до 2012 р., %
	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	
Господарства всіх категорій	77,6	75,1	48,7	45,4	45,1	58,1
Сільськогосподарські підприємства	64,2	61,6	35,7	32,3	32,2	50,2
Частка с.-г. підприємств у структурі земельних площ під виноградниками, %	82,7	82,0	73,3	71,1	71,4	86,3

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; за 2014–2016 роки – також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції

Хоча дана тенденція типова для всіх категорій господарств, але вона дещо відрізняється в різних їх видах. Так площа виноградників на сільськогосподарських підприємствах в цілому за досліджуваний період зменшилася на 32,0 тис. га або майже вдвічі. Дані товаровиробники найбільше зазнали втрат від анексії АР Крим. Адже до цього на с.-г. підприємствах України налічувалося 61,6 тис. га, а наступного року вже 37,7 тис. га, що на 23,9 тис. га або 38,8% менше. Тобто, можна зробити висновок, що значна частина земель с.-г. підприємств України під виноградниками була саме в АР Крим.

Проте тенденція до зменшення площ під виноградниками відзначалася й до цих подій, і після. Так, у 2012 р. за даними статистичних досліджень, с.-г. підприємства мали 64,2 тис. га виноградників, а в 2013 р. – 61,6 тис. га або на 2,8 тис. га чи 4,2% менше. Упродовж 2013–2016 років дана тенденція продовжується – з 37,7 до 32,2 тис. га або на 5,5 тис. га чи на 17,1%. Тобто, сільськогосподарські підприємства стають менш зацікавленими щодо галузі

виноградарства, що призвело до зменшення їх частки у структурі земельних площ під виноградниками з 82,7% у 2012 р. до 71,4% у 2016 р.

Окрім розміру земельних площ на обсяг валового виробництва впливає урожайність. Її рівень значною мірою характеризує рівень інтенсифікації галузі.

Протягом 2012–2016 років урожайність винограду в господарствах усіх категорій зросла на 21,2 ц/га – з 67,2 до 88,4 ц/га або на 31,5% (табл. 3). Незважаючи на це, упродовж 2013–2016 років відзначається інша тенденція порівняно з 2012–2013 роками. Так, з 2012 до 2013 р. урожайність зросла з 67,2 до 99,6 ц/га або майже на 50%. Протягом 2013–2016 років відзначається спадаюча тенденція – до 88,4 ц/га. На нашу думку, однією з причин цього є те, що виноградарство доволі капіталомістка галузь, що потребує значних вкладень. Починаючи з 2014 р., відбувалося підвищення цін, знецінення національної валюти та деякі інші негативні фактори, що, відповідно, позначилися на можливостях товаровиробників ефективно забезпечувати потребу в коштах для виконання виробничої програми. Унаслідок цього, підприємства зменшили обсяги використання виробничих ресурсів, що негативно позначилося на рівні врожайності винограду.

3. Урожайність винограду за категоріями виробників в Україні, ц/га

Показник	Рік					2016 р. до 2012 р., %
	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	
Господарства всіх категорій	67,2	85,8	98,6	92,3	88,4	131,5
Сільськогосподарські підприємства	53,2	70,9	76,4	70,7	51,9	97,6
Частка с.-г. підприємств у загальному рівні врожайності винограду, %	79,2	82,6	77,5	76,6	58,7	74,2

¹Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; за 2014–2016 роки – також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції

На сільськогосподарських підприємствах відзначаються схожі тенденції – зростання врожайності впродовж 2012–2013 років та її зменшення протягом 2013–2016 років. Хоча врожайність за досліджуваний період зменшилася з 53,2 у 2012 р. до 51,9 ц/га у 2016 р. або на 2,4%.

Слід також відзначити, що врожайність винограду на сільськогосподарських підприємствах значно нижча, ніж в усіх категоріях господарств. Так, вона коливалася в межах 76,6–82,6% за досліджуваний період (за винятком 2016 р., коли врожайність винограду на сільськогосподарських підприємствах становила лише 58,7% від загальнодержавного рівня).

У результаті того, що врожайність винограду в усіх категоріях господарств зросла, а на сільськогосподарських підприємствах знизилася, їх частка у даному показнику зменшилася до 58,7% у 2016 р. або на 26,8% від рівня 2012 року.

Зменшення розмірів земельних площ під виноградниками на сільськогосподарських підприємствах та зниження їх продуктивності призвело до зменшення обсягу виробництва винограду. Так, у 2016 р. дані

товаровиробники виробили 221 тис. т винограду, що становило лише 75,5% порівняно з 2012 р. (табл. 4).

4. Обсяги виробництва винограду в Україні, тис. т

Показник	Рік					2016 р. до 2012 р., %
	2012	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	
Господарства всіх категорій	456	575,4	435,6	386,3	377,8	82,9
Сільськогосподарські підприємства	292,9	384,2	241	206,2	221	75,5
Частка с.-г. підприємств у структурі виробництва винограду, %	64,2	66,8	55,3	53,4	58,5	91,1

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; за 2014–2016 роки – також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції

Унаслідок цього, частка сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі виробництва знизилася до 58,5% у 2016 р. або на 8,9% порівняно з 2012 роком.

Отже, ситуація у виноградарстві залишається напруженою, незважаючи на те, що виноградарство і виноробство є високоприбутковими галузями в агропромисловому комплексі України, на чому наголошує генеральний директор Укрвипрому В. М. Кучеренко [5].

Заступник директора з наукової роботи Інституту виноградарства і виноробства ім. В. Є. Таїрова Н. А. Мулюкіна також наголошує, що, незважаючи на деякі позитивні зрушення впродовж останніх років, ще не подолана негативна тенденція розвитку цієї галузі [6].

Авласенко О. А. підкреслює, що проблему розвитку виноградарства та виноробства неможливо вирішити без збалансованого державного регулювання [1]. Важливою передумовою низької конкурентоспроможності галузі є необхідність її технологічного переоснащення, що дуже складно зробити товаровиробникам власними зусиллями.

Проблематику конкурентоспроможності продукції та галузі розглядали багато дослідників і однозначності в цьому питанні немає. Разом з тим, М. М. Ільчук та інші зазначають, що конкурентоспроможність товару виявляється на ринку в момент реалізації продукції. Рівень конкурентоспроможності товару визначається у кінцевому підсумку споживачем, який, купуючи продукцію, визнає її відповідність своїм потребам [3, с.12].

Тому, для забезпечення ефективного розвитку виробництва необхідно приділяти більше уваги вдосконаленню організації системи збуту отриманої продукції.

Висновки і перспективи. Проведені дослідження дають змогу стверджувати, що розвиток виробництва винограду на сільськогосподарських підприємствах характеризується нестабільними явищами. Площі під виноградниками зменшуються, урожайність коливається з року в рік, але навіть її деяке зростання не дає змоги стверджувати, що вона на належному рівні. Усе це призводить до зменшення обсягів виробництва.

Тобто, чітко простежується зниження інтересу сільськогосподарських підприємств до ведення такого виду виробничої діяльності. Основними причинами при цьому, на нашу думку, є: висока капіталомісткість галузі, значні суми початкових інвестицій для виробництва винограду, застарілі технології виробництва, труднощі зі збутом отриманої продукції.

Вирішення цих питань потребує уваги з боку державних органів: розробки відповідних програм підтримки та розвитку, повної чи часткової компенсації вартості закладки виноградників, закупівлі необхідної техніки для догляду, збирання та переробки винограду. Поєднання зусиль державних інституцій та сільськогосподарських товаровиробників дозволить забезпечити сталий розвиток виноградарства в Україні.

Список використаних джерел

1. Авласенко О. А. Сучасні тенденції розвитку виноробства в Україні і її регіонах // Ефективна економіка. – 2014. – № 6. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3128>

2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.business-inform.net/pdf/2014/7_0/136_142.pdf

3. Ільчук М. М. Конкурентоспроможність продукції скотарства і птахівництва України в системі євроінтеграції : монографія / [М. М. Ільчук, І. А. Коновал, І. В. Мельникова та ін.]. – К. : ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2015. – 321 с.

4. Кваша С. М. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку / С. М. Кваша, Н. Є. Голомша // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 99–104.

5. Кучеренко В. М. Динаміка розвитку виноградарства і виноробства в Україні // Ефективна економіка. – 2014. – № 12. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3856>

6. Мулюкіна Н. А. Куди рухається українське виноградарство / Н. А. Мулюкіна. – Режим доступу : <http://infoindustria.com.ua/kudi-ruhayetsya-ukrayinske-vinogradarstvo>

7. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду у 2012– 2016 рр. : статистичний бюлетень. Державна служба статистики України.

8. Рослинництво України : статистичний збірник. – 2012– 2016 роки. Державна служба статистики України.

9. Сільське господарство України – 2016 : статистичний збірник. – Державна служба статистики України, 2017.

References

1. Avlasenko, O. A. (2014). Modern tendencies of grape production development in Ukraine and its regions. Effective economics, № 6. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3128>.

2. Retrieved from: http://www.business-inform.net/pdf/2014/7_0/136_142.pdf.

3. Ilchuk, M. M. (2015). Competitiveness of livestock production and poultry of Ukraine in the system of eurointegration. Kyiv, AgrarMediaGroup.

4. Kvasha, S. M., Holomsha, N. Ye. (2006). Competitiveness of domestic agricultural production at global agricultural market. Economics of AIC, 5, 99–104.

5. Kucherenko, V. M. (2014). Dynamics of development of viticulture and winemaking in Ukraine. Effective economics, №12. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3856>.

6. Mulukina, N.A. Where is Ukrainian viticulture moving Retrieved from <http://infoindustria.com.ua/kudi-ruhayetsya-ukrayinske-vinogradarstvo>.

7. Land Areas, Production and Yields of Crops, Fruits, Berries and Grapes in 2012-2016. Statistical bulletin. State Service of Statistics of Ukraine.

8. Plant Growing in Ukraine in 2012–2016. Statistical bulletin. State Service of Statistics of Ukraine.

9. Agriculture of Ukraine – 2016 (2017). Statistical bulletin. State Service of Statistics of Ukraine.

РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВА ВИНОГРАДА НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ УКРАИНЫ

Н. И. Дмитрук

Аннотация. Рассмотрено современное состояние развития винограда на сельскохозяйственных предприятиях. Сосредоточено внимание на актуальности изучаемого вопроса и его значении в системе сельскохозяйственного производства. Определены основные тенденции развития площадей под виноградниками, урожайности и валового сбора винограда на сельскохозяйственных предприятиях.

Установлено, что площади уменьшаются (даже без учета товаропроизводителей Автономной Республики Крым), урожайность находится на низком уровне, что приводит к уменьшению объема производства. На основании проведенных исследований предложены направления эффективного развития производства винограда. Основными проблемами в решении этого вопроса является высокая капиталоемкость отрасли, значительные суммы первоначальных инвестиций для производства винограда, устаревшие технологии производства, проблемы со сбытом полученной продукции.

Исследования проводились с использованием ряда экономико-математических и статистических методов. С помощью диалектического метода исследовано и освещено современное состояние производства винограда; экономико-статистический метод использован для оценки динамики развития предприятий отрасли; метод экспертных оценок и абстрактно-логический – при обосновании основных направлений обеспечения эффективного развития виноградарства на сельскохозяйственных предприятиях.

Ключевые слова: развитие, производство, виноград, сельскохозяйственные предприятия, конкурентоспособность

GRAPE PRODUCTION DEVELOPMENT IN AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE

M. Dmytruk

Abstract. *The present state of grape production development in agricultural enterprises is considered. Focused attention to the relevance of the issue under investigation and its significance in the agricultural production system. The main tendencies of development of areas under vineyards, productivity and gross collection of grapes in agricultural enterprises are determined.*

It has been established that the area of vineyards are decreasing (even without taking into account producers of the Autonomous Republic of Crimea), the yield is low, which leads to a decrease in production. On the basis of the researches, the directions of effective development of grape production are offered. The main problems for solving this problem are the high capital intensity of the industry, significant amounts of initial investment for the production of grapes, obsolete production technologies, difficulties with the marketing of the resulting products.

The research was carried out using a number of economic, mathematical and statistical methods. With the help of the dialectical method, the current state of development of grape production was explored and illuminated; the economic and statistical method is used to assess the dynamics of the industry's development; method of expert assessments and abstract-logical - in substantiating the main directions of ensuring the effective development of grape production in agricultural enterprises.

Keywords: *development, production, grape, agricultural enterprises, competitiveness*

УДК 330.322:631.11

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОФОРМУВАНЬ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО РИНКУ

В. П. ГАЛУШКО, доктор економічних наук, професор
член-кореспондент НААН України, завідувач кафедри адміністративного
менеджменту та зовнішньоекономічної діяльності

О. А. КОВТУН, кандидат економічних наук, доцент кафедри адміністративного
менеджменту та зовнішньоекономічної діяльності

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: ekovtoun@nubip.edu.ua

Анотація. *Досліджено методологічні підходи до визначення ефективності залучення інвестицій в агроформуваннях з урахуванням розрахунків порівнюваних та конкуруючих культур. Науково обґрунтована методика розрахунку рівноважної врожайності детально подана в [4], але*

В. П. Галушко, О. А. Ковтун, 2018

GRAPE PRODUCTION DEVELOPMENT IN AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE

M. Dmytruk

Abstract. *The present state of grape production development in agricultural enterprises is considered. Focused attention to the relevance of the issue under investigation and its significance in the agricultural production system. The main tendencies of development of areas under vineyards, productivity and gross collection of grapes in agricultural enterprises are determined.*

It has been established that the area of vineyards are decreasing (even without taking into account producers of the Autonomous Republic of Crimea), the yield is low, which leads to a decrease in production. On the basis of the researches, the directions of effective development of grape production are offered. The main problems for solving this problem are the high capital intensity of the industry, significant amounts of initial investment for the production of grapes, obsolete production technologies, difficulties with the marketing of the resulting products.

The research was carried out using a number of economic, mathematical and statistical methods. With the help of the dialectical method, the current state of development of grape production was explored and illuminated; the economic and statistical method is used to assess the dynamics of the industry's development; method of expert assessments and abstract-logical - in substantiating the main directions of ensuring the effective development of grape production in agricultural enterprises.

Keywords: *development, production, grape, agricultural enterprises, competitiveness*

УДК 330.322:631.11

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОФОРМУВАНЬ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО РИНКУ

В. П. ГАЛУШКО, доктор економічних наук, професор
член-кореспондент НААН України, завідувач кафедри адміністративного
менеджменту та зовнішньоекономічної діяльності

О. А. КОВТУН, кандидат економічних наук, доцент кафедри адміністративного
менеджменту та зовнішньоекономічної діяльності

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: ekovtoun@nubip.edu.ua

Анотація. *Досліджено методологічні підходи до визначення ефективності залучення інвестицій в агроформуваннях з урахуванням розрахунків порівнюваних та конкуруючих культур. Науково обґрунтована методика розрахунку рівноважної врожайності детально подана в [4], але*

В. П. Галушко, О. А. Ковтун, 2018

вона не враховує витрати на вирощування сільськогосподарських культур, тому застосування її на практиці може бути доцільним при повному фінансово-кредитному забезпеченні агроформувань.

Запропоновано та науково обґрунтовано методологію визначення пріоритетності вирощування конкуруючих культур, що уможливорює визначення кількісних параметрів конкурентоспроможності культур з урахуванням прибутковості та витрат на їх вирощування. Такі параметри дають можливість науково обґрунтувати стратегію ведення підприємницької діяльності залежно від рівня фінансово-кредитного забезпечення агроформувань. Запропонована методологія адаптована для визначення науково обґрунтованої стратегії ведення підприємницької діяльності залежно від фінансово-кредитного забезпечення агроформувань, враховуючи високий та обмежений рівень ресурсного забезпечення технологічних процесів у галузі рослинництва.

Запропоновану методіку перевірено на матеріалах розрахунку ефективності залучення інвестицій в агроформуваннях зони Лісостепу для вирощування культур, а також на матеріалах розрахунку планових економічних показників вирощування зернових в Ірландії – країні з порівняно стійким розвитком сільського виробництва.

Ключові слова: інвестиції, ефективність інвестицій, агроформування, конкуруючі сільськогосподарські культури

Актуальність. Перехід економіки України до ринкових відносин корінним чином змінив погляди як науковців, так і практиків, на розвиток економічних процесів та їх оцінку з погляду ефективності виробництва. Зокрема, без глибокого аналітичного обґрунтування було перенесено зарубіжні методики визначення економічної ефективності, прийняття рішень в умовах ризику та невизначеності, системи менеджменту тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення ефективності залучення інвестицій в агропромисловому виробництві розглянуто в роботах В. Андрійчука [1], І. Бланка [2], В. Галушка, О. Ковтун [36], Л. Гітмана [7], М. Дем'яненка [8] та ін.

Неоднозначність поглядів на методологію розрахунків було обґрунтовано в статтях [3–6]. Але без глибокого аналізу запозичених методологій під висловом «загальновідома» або «загальноприйнята» формула, ці методики увійшли до підручників та посібників для підготовки фахівців в університетах та коледжах України.

Мета дослідження – продовження розгляду методології оцінки ефективності економічних процесів в аграрному виробництві, оскільки ринкові відносини корінним чином переорієнтували практиків сільськогосподарського напрямку на прибутковість та швидку віддачу вкладених коштів.

Результати досліджень та їх обговорення. Практика сільськогосподарського виробництва поставила перед науковцями перегляд показників економічної ефективності виробництва, оскільки до грошових вкладень додається земля як об'єкт її використання та надходження прибутків. Тому такі показники, як рівень рентабельності виробництва, валовий внутрішній продукт, валовий доход в умовах ринкової економіки не є важливими та об'єктивними. Адже оцінена валова продукція в порівняльних

або діючих цінах ще не є показником ефективного господарювання. В умовах ринкової економіки вироблена продукція повинна бути конкурентоспроможною та ліквідною. Те саме стосується валового доходу. Рівень рентабельності, як об'єктивний показник, може бути порівняльний лише за умов однакових витрат, наприклад, на 1 га або на 1 голову тварин.

Таким чином, практика господарювання в умовах ринкових відносин потребує перегляду методології оцінки економічних процесів, зокрема в аграрній сфері, де, на відміну від інших галузей економіки, земля є одним із основних факторів вкладення коштів з метою отримання прибутку. Це, насамперед, стосується вибору стратегії ведення сільськогосподарського виробництва, визначення пріоритетності напрямів господарювання. В рослинництві такими напрямками є: вибір культур, вирощування яких дає можливість отримати максимальну віддачу від вкладених коштів. Емпірична оцінка таких показників свідчить, що найбільш вагомими з них є такі, як розмір витрат на 1 га або на 1 голову тварин, ціна реалізації та прибуток на 1 га або на 1 голову тварин (табл. 1).

1. Система показників для визначення пріоритетності сільськогосподарського виробництва в умовах ринкових відносин*

№ з/п	Показники	Пріоритетність		
		висока	середня	задовільна
1	Рівноважна урожайність		+	
2	Розмір витрат на 1 га, на 1 голову худоби	+		
3	Виробництво валової продукції на 1 га, на 1 голову худоби			+
4	Розмір поточних витрат на 1 грн валової продукції		+	
5	Розмір валового доходу на 1 га, на 1 голову худоби		+	
6	Розмір валового доходу на 1 люд-год, на 1 середньорічного працівника		+	
7	Рівень рентабельності			+
8	Ціна реалізації	+		
9	Прибуток на 1 га, на 1 голову худоби	+		
10	Ліквідність	+		

*Джерело: власна розробка авторів.

Враховуючи показник прибутковості 1 га ріллі та визначені пріоритетності вирощування окремо взятої культури порівняно з іншою, важливим є розрахунок ефективності вирощування конкуруючих культур.

Тоді формула для розрахунків рівноважної врожайності конкуруючої культури (competing crop-СТС) може мати вигляд:

$$Y_{\text{ВЕР-СТС}} = Y_{\text{СТС}} + \frac{I_{\text{CRTC}} - I_{\text{СТС}}}{P_{\text{СТС}}}, \quad (1)$$

де $Y_{\text{ВЕР-СТС}}$ – рівноважна врожайність конкуруючої культури (Competing Crop-СТС), ц/га;

$Y_{\text{СТС}}$ – фактична (планова) урожайність конкуруючої культури, ц/га;

I_{CRTC} – прибуток з 1 га порівнюваної стратегічної культури (CompaRaTive Crop-CRTC), грн/га;

I_{CTC} – прибуток з 1 га конкуруючої культури, грн/га;

P_{CTC} – ціна реалізації конкуруючої культури, грн/ц.

Таким чином, показниками можуть бути [3, 4]:

- рівноважна врожайність;
- ціна реалізації;
- витрати (інвестиції) на виробництво продукції.

Розрахунки за формулою (1) дають можливість дати відповідь на запитання «якого врожаю повинна досягти конкуруюча культура, щоб її прибуток за 1 га відповідав прибутку порівнюваної культури?». При цьому відзначимо, що розрахункові показники можуть бути як фактичні, так і планові.

2. Розрахунок рівноважної врожайності конкуруючих культур порівняно з пшеницею, ц/га

Культура	Рівень ресурсного забезпечення*				Ціна, грн/ц	
	Високий		Задовільний			
	Урожайність				Варіант 1	Варіант 2
	Базова	Рівно-важна	Базова	Рівно-важна		
Озима пшениця	75	75	50	50	115	242
Ячмінь	70	93	45	61	85	176
Кукурудза	80	91	50	59	92	201
Соняшник	35	30	25	20	260	440
Ріпак	40	28	25	20	275	439

*Власні розрахунки на основі [9–10].

При обмеженому фінансово-кредитному забезпеченні розглянуту методику [4, 5] варто доповнити фактором витрат на виробництво продукції, а економічні показники скорегувати відповідно до кон'юнктури факторів, що впливають на витрати при вирощуванні окремих культур.

З цією метою ми обґрунтували методику розрахунку вкладення інвестицій (витрат) на вирощування окремих культур, яка дає можливість порівняти ефективність залучення інвестицій у виробництво продукції рослинництва [3].

Методологія розрахунків передбачає такі припущення:

$$COST_{CRTC} - COST_{CTC} + I_{CTC} = I_{CRTC}, \quad (2)$$

де $COST_{CRTC}$ – витрати на вирощування 1 га порівнюваної культури, грн.;

$COST_{CTC}$ – витрати на вирощування 1 га конкуруючої культури, грн.;

I_{CRTC} – прибуток з 1 га порівнюваної культури, грн.;

I_{CTC} – прибуток з 1 га конкуруючої культури, грн.

Достовірність формули (2) підтверджується тим, що при $COST_{CRTC} = COST_{CTC}$ прибутки будуть дорівнювати: $I_{CTC} = I_{CRTC}$.

При $COST_{CRTC} > COST_{CTC}$ рівняння матиме вигляд

$$COST_{CRTC} = COST_{CTC} + \alpha_{CRTC}, \quad (3)$$

де α_{CRTC} – перевищення витрат порівнюваної культури над конкуруючою.

Тоді $\alpha_{CRTC} + I_{CTC} = I_{CRTC}$, звідки $I_{CTC} = I_{CRTC} - \alpha_{CRTC}$.

Таким чином,

$$\alpha_{CTC} = I_{CRTC} - I_{CTC}. \quad (4)$$

Проводячи розрахунки прибутковості конкуруючих культур, маємо:

$$I_{CTC} = Y_{CTC} \cdot P_{CTC} - COST_{CTC}, \quad (5)$$

де Y_{CTC} – урожайність конкуруючої культури, т/га;

P_{CTC} – ціна реалізації (закупівельна) конкуруючої культури, грн/т (або євро/т, дол/т).

Підставляючи значення формули (3) у рівняння (1), маємо:

$$COST_{CRTC} - COST_{CTC} + (Y_{CTC} \cdot P_{CTC} - COST_{CTC}) = I_{CRTC} \quad (6)$$

Звідси розрахуємо $COST_{CTC}$ – рівноважні витрати конкуруючої культури по відношенню до прибутковості порівнюваної культури:

$$COST_{CTC} = \frac{Y_{CTC} \cdot P_{CTC} + COST_{CRTC} - I_{CTC}}{2}. \quad (7)$$

Поглиблюючи розрахунки формули (7) аналогічно до формули (5), маємо:

$$COST_{CRTC} = Y_{CRTC} \cdot P_{CRTC} - I_{CRTC}, \quad (8)$$

де Y_{CRTC} – урожайність порівнюваної культури, т/га;

P_{CRTC} – ціна реалізації (закупівельна) порівнюваної культури, грн/т (або євро/т, дол/т).

Підставляючи значення формули (8) у формулу (7), одержимо удосконалену формулу розрахунку порівняльних витрат конкуруючої культури:

$$COST_{CTC} = \frac{Y_{CTC} \cdot P_{CTC} + Y_{CRTC} \cdot P_{CRTC} - 2 \cdot I_{CRTC}}{2}. \quad (9)$$

Як видно з формули (9), для розрахунку витрат конкуруючої культури $COST_{CTC}$ по відношенню до прибутковості порівнюваної культури I_{CRTC} , задіяні такі показники:

- урожайність;
- ціна реалізації (закупівельна);
- витрати на виробництво продукції порівнюваних культур.

Запропонована методика перевірена на матеріалах розрахунку ефективності залучення інвестицій в агроформуваннях зони Лісостепу для вирощування культур: кукурудза, соя, порівняно з пшеницею.

$$COST_{CTC\_CORN} = \frac{7,5 \cdot 200 + 5,2 \cdot 210 - 2 \cdot 344}{2} = 952 \text{ USD/га} - \text{кукурудза};$$

$$COST_{CTC\_SOYA} = \frac{2,3 \cdot 440 + 5,2 \cdot 210 - 2 \cdot 344}{2} = 708 \text{ USD/га} - \text{соя};$$

Зведені розрахунки подано в табл. 3.

3. Визначення ефективності залучення інвестицій в агроформуваннях Лісостепу

Культура	Фактичні показники*				Розрахункові показники за формулою (9)		
	Урожайність, т/га	Ціна реалізації, USD/т	Витрати, USD/га	Прибуток, USD/га	Витрати, USD/га	Прибуток, USD/га	Відхилення (6)-(4)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Порівнювана культура							
Пшениця	5,2	210	748	344			
Конкуруюча культура							
Кукурудза	7,5	200	1129	371	952	548	-177
Соя	2,3	440	706	306	708	304	+2

* На основі середніх даних за 2010–2015 років.

Як видно з табл. 3, найбільш вигідною культурою при залученні інвестицій порівняно з витратами та прибутковістю пшениці, є вирощування сої. Вирощування кукурудзи при існуючих технологіях та цінній ситуації є менш вигідним.

4. Визначення ефективності залучення інвестицій в агроформуваннях Лісостепу, 2015 рік

Культура	Фактичні показники (2015 р.)				Розрахункові показники за формулою (9)		
	Урожайність, т/га	Ціна реалізації, USD/т	Витрати, USD/га	Прибуток, USD/га	Витрати, USD/га	Прибуток, USD/га	Відхилення (6)-(4)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Порівнювальна культура							
Пшениця	4,27	200	1010	-156			
Конкуруюча культура							
Кукурудза	7,8	152	1397	-211,4	863,8	321,8	-533,2
Соя	1,64	500	911	-91	681	139	-772

Як видно з табл. 4, найбільш вигідною культурою у 2015 р. в агроформуванні зони Лісостепу при залученні інвестицій, порівняно з витратами та прибутковістю пшениці, є вирощування кукурудзи. Вирощування сої при існуючих технологіях та цінній ситуації є менш вигідним.

Запропонована методика перевірена на матеріалах розрахунку планових економічних показників вирощування зернових в Ірландії – країні з порівняно стійким розвитком сільського виробництва. При цьому задіяні нормативні матеріали планування менеджменту на фермах Ірландії [11].

Приклади розрахунку рівноважної ціни за формулою рівноважної ціни реалізації конкуруючої культури по відношенню до прибутковості порівнюваної

культури ($P = \frac{2 \cdot COST_{CTC} - COST_{CRTC} + I_{CRTC}}{Y_{CTC}}$ для ярого ячменю та вівса порівняно з

ярою пшеницею на фермах Ірландії:

- урожайність пшениці – 8,6 /га, ціна з дотаціями – 144,5 євро/т (фактична);

- для ярого ячменю (урожайність – 9,6 т/га, ціна з дотаціями – 161,6 євро/т (фактична));

$$P_{CTC} = \frac{2 \cdot 497 - 573 + 670}{6.9} = 158.1 \text{ євро / т (розрахункова);}$$

- для ярого вівса (урожайність – 7,4 т/га, ціна з дотаціями – 141,8 євро/т (фактична));

$$P_{CTC} = \frac{2 \cdot 468 - 573 + 670}{7.4} = 139.6 \text{ євро / т (розрахункова).}$$

Таким чином, в Ірландії дотаціями та закупівельними цінами держава вирівнює ефективність вирощування всіх сільськогосподарських культур.

Висновки і перспективи. Запропонована та науково обґрунтована методологія визначення пріоритетності вирощування конкуруючих культур уможливорює визначення кількісних параметрів конкурентоспроможності культур із урахуванням прибутковості вирощування та витрат на їх виробництво. Такі параметри дають можливість науково обґрунтувати стратегію ведення підприємницької діяльності залежно від фінансово-кредитного забезпечення агроформувань, враховуючи високий та обмежений рівень ресурсного забезпечення технологічних процесів у галузі рослинництва.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підруч. – 2-ге вид., доп. і переробл. / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Бланк И. А. Управление финансовыми рисками / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 2005. – 600 с.
3. Галушко В. П. Методологічні підходи до визначення ефективності залучення інвестицій в агроформуваннях / В. П. Галушко, О. А. Ковтун, А. Д. Остапчук // Економіка АПК. – 2013. – № 4. – С. 56–59.
4. Галушко В. П. Методологічні підходи до визначення пріоритетності вирощування конкуруючих культур / В. П. Галушко, Ю. Л. Марцишевська, В. М. Науменко // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 21–25.
5. Галушко В. П. Точка беззбитковості: теоретичні погляди на методологію розрахунків / В. П. Галушко // Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С. 144.
6. Галушко В. П. Ефективність залучення інвестицій в агроформуваннях в умовах розвитку ринкових відносин / В. П. Галушко, // О. А. Ковтун // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. – 2015. – Вип. 3–4. – С. 55–61.
7. Гитман Л. Дж. Основы инвестирования : учебник / Л. Дж. Гитман, М. Д. Джонк. – М. : Дело, 1997. – 1008 с.
8. Дем'яненко М. Я. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств України: теорія і практика : монографія / М. Я. Дем'яненко, О. І. Зуєва. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 190 с.
9. Мазнєв Г. Є. Інноваційні ресурсозберігаючі технології: ефективність в умовах різного фінансового стану агроформувань : монографія ; за ред. проф. Г. Є. Мазнєва. – Х. : Майдан, 2015. – 592 с.

10. Технологічні карти та витрати на вирощування сільськогосподарських культур з різним ресурсним забезпеченням / за ред. Д. І. Мазоренка, Г. Є. Мазнева. – Х. : ХНТУСГ. – 2006. – 725 с.

11. MANAGEMENT DATA for FARM PLANNING, Dublin 4, 2003”.

References

1. Andriychuk, V. G. (2002). *Ekonomika agrarnykh pidpriemstv: pidruch.* – 2 vyd. dop. i pererobl. / V. G. Andriychuk. K.: KNEU, 624.

2. Blank, I. A. (2005). *Upravlenie fynansovymy riskami* / I. A. Blank. K.: Nika-Tsentr, 600.

3. Galushko, V. P. (2013). *Metodologichni pidhodi to viznachennya effektivnosti zaluchennya investitsiy v agroformuvannyah* / Galushko V. P., Kovtun O. A., Ostapchuk A. D. // *Ekonomika APK*, 4, 56–59.

4. Galushko, V. P. (2010). *Metodologichni pidhodi to viznachennya prioritetnosti viroschuvannya konkuruyuchih kultur* / Galushko V. P. Martsishevskaya Y. L., Naumenko V. M. // *Ekonomika agriculture*, 2, 21–25.

5. Galushko, V. P. (2006). *Tochka bezzbitkovosti: teoretichni poglyadi na metodologiyu rozrahunkiv* / V. P. Galushko // *Ekonomika APK*, 10, 144.

6. Galushko, V. P., Kovtun, O. A. (2015). *Efektivnist zaluchennya investitsiy in agroformuvannyah v umovah rozvitku rinkovih vidnosin* // *Visnik Akademii pratsi, sotsialnih vidnosin i turizmu*, 3–4, 55– 61.

7. Gitman, L. J. (1997). *Osnovy investirovaniya. Fundamentals of investments. Textbook* / Gitman L. J., Dzhonk M. D. M. : Delo, 1008.

8. Dem'yanenko, M. J. (2010). *Finansovi resursy silskogospodarskikh pidpriemstv Ukrainy: teoriya i praktika: monographiya* / M. J. Dem'yanenko, O. I. Zuyeva. K. : NNZ IAE, 190.

9. Maznev, G. Y. (2015). *Innovatsiyni resursozberigayuchi tehnologii: effektivnist v umovah rznogo finansovogo stanu agroformuvan: monographiya; Pid red. prof. G. Y. Mazneva. Kharkiv: Vydavnytstvo "Maidan", 592.*

10. *Tehnologichni karty ta vitrati na viroschuvannya silskogospodarskikh kultur z rznim resursnym zabezpechennyam* / za red. D. I. Mazorenka, G. Y. Mazneva. Kharkiv: HNTUSG, 725.

11. MANAGEMENT DATA for FARM PLANNING, Dublin 4, 2003.

ИНВЕСТИЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ АГРОФОРМИРОВАНИЙ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОГО РЫНКА

В. П. Галушко, Е. А. Ковтун

Аннотация. Исследованы методологические подходы к определению эффективности привлечения инвестиций в агроформированиях с учетом расчётов сравнительных и конкурирующих культур.

Предложенная и научно обоснованная методология определения приоритетности выращивания конкурирующих культур дает возможность определения количественных параметров конкурентоспособности культур с учетом прибыльности и расходов на их выращивание. Такие параметры дают возможность научно обосновать стратегию ведения предпринимательской деятельности в зависимости от уровня финансово-кредитного обеспечения агроформирований. Предложенная методология адаптированная в

определении научно-обоснованной стратегии ведения предпринимательской деятельности в зависимости от финансово-кредитного обеспечения агроформирований, учитывая высокий и ограниченный уровень ресурсного обеспечения технологических процессов в растениеводстве.

Ключевые слова: инвестиции, эффективность инвестиций, агроформирования, конкурирующие сельскохозяйственные культуры

INVESTMENTS SUPPORT OF AGROFORMATIONS IN THE CONDITIONS OF THE VOLITILE MARKET

V. Galushko, O. Kovtun

Abstract. This article is focused on the methodological approaches to determination of investment support to the agricultural enterprises within calculations of comparative and competing crops. This methodology is offered for definition of scientific and reasonable strategy of doing business in agriculture depending on level of agricultural formations' financial and credit ensuring.

Methodological approaches to determination of efficiency of attraction of investments in agricultural formations taking into calculations of comparative and competing crops are investigated.

This article represents scientifically reasonable methodology for production priority of competing crops gives the chance of quantitative parameters determination of competitiveness crops taking into account profitability and expenses on their production. Such parameters give the chance to prove scientifically based strategy of conducting business activity depending on level of agricultural formations financial and credit ensuring.

Keywords: investments, investments efficiency, agroformations, competing agricultural products

УДК 94:657

ДОСЯГНЕННЯ КАФЕДРИ ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

(присвячується 120-річчю заснування Національного університету
біоресурсів і природокористування України)

Є. В. КАЛЮГА, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри обліку та оподаткування

Н. П. КУЗИК, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування

Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: kalygae@ukr.net, kn0378@ukr.net

Анотація. Розглянуто передумови становлення та історичні аспекти розвитку кафедри обліку та оподаткування НУБіП України, проаналізовано

определении научно-обоснованной стратегии ведения предпринимательской деятельности в зависимости от финансово-кредитного обеспечения агроформирований, учитывая высокий и ограниченный уровень ресурсного обеспечения технологических процессов в растениеводстве.

Ключевые слова: инвестиции, эффективность инвестиций, агроформирования, конкурирующие сельскохозяйственные культуры

INVESTMENTS SUPPORT OF AGROFORMATIONS IN THE CONDITIONS OF THE VOLITILE MARKET

V. Galushko, O. Kovtun

Abstract. This article is focused on the methodological approaches to determination of investment support to the agricultural enterprises within calculations of comparative and competing crops. This methodology is offered for definition of scientific and reasonable strategy of doing business in agriculture depending on level of agricultural formations' financial and credit ensuring.

Methodological approaches to determination of efficiency of attraction of investments in agricultural formations taking into calculations of comparative and competing crops are investigated.

This article represents scientifically reasonable methodology for production priority of competing crops gives the chance of quantitative parameters determination of competitiveness crops taking into account profitability and expenses on their production. Such parameters give the chance to prove scientifically based strategy of conducting business activity depending on level of agricultural formations financial and credit ensuring.

Keywords: investments, investments efficiency, agroformations, competing agricultural products

УДК 94:657

ДОСЯГНЕННЯ КАФЕДРИ ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

(присвячується 120-річчю заснування Національного університету
біоресурсів і природокористування України)

Є. В. КАЛЮГА, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри обліку та оподаткування

Н. П. КУЗИК, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування

Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: kalygae@ukr.net, kn0378@ukr.net

Анотація. Розглянуто передумови становлення та історичні аспекти розвитку кафедри обліку та оподаткування НУБіП України, проаналізовано

основні напрями її діяльності, що стали визначальними у формуванні наукового світогляду студентів. Розкрито зміст базових досліджень науковців, їх вклад у професійне становлення конкурентоспроможних сучасних фахівців з бухгалтерського обліку в умовах навчального процесу.

Систематизовано результати науково-дослідної роботи студентів як невід'ємної складової навчального процесу і одного із найважливіших засобів підвищення якості підготовки і виховання фахівців з вищою освітою, професійної компетентності і конкурентоспроможності майбутніх випускників на ринку праці, здатних творчо застосовувати в практичній діяльності наукові досягнення. Окреслено стратегію розвитку кафедри обліку та оподаткування, що спрямована на всебічне оновлення всіх сфер її діяльності, інтенсифікацію навчально-виховного процесу, поглиблення науково-дослідницької роботи зі студентами, зростання кваліфікації майбутніх бухгалтерів і престижу професії.

Ключові слова: кафедра обліку та оподаткування, підготовка кадрів, професорсько-викладацький склад, навчально-методична робота, науково-дослідна робота

Актуальність. У сучасних умовах розвиток професії бухгалтера характеризується підвищеними вимогами до фахових компетенцій. Ці вимоги пов'язані, передусім, із необхідністю підвищення рівня інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання та соціальної відповідальності перед суспільством, а також динамічними змінами умов ринкового середовища та розвитком глобалізаційних процесів. Підписання Угоди Україною про асоціацію з Європейським Союзом актуалізує імідж професії бухгалтера і визнає як одну з пріоритетних. Як наслідок, по-новому формується зміст підготовки фахівців випусковими кафедрами у сфері обліку, аудиту та оподаткування. Однак, для повноцінного відтворення майбутніх перспектив, необхідно враховувати історичні передумови розвитку та попередні наукові здобутки.

За період свого існування кафедра пройшла різні етапи становлення та трансформацій, які були пов'язані зі змінами в державі, в освіті, новій концепції розвитку Національного університету біоресурсів і природокористування України. Нині настав час підсумувати здобутки кафедри та визначити перспективу подальшого її зростання. Так, наприклад, у наукових працях Г. Г. Кірейцева [6], В. М. Жука [4, 5] зроблено спроби визначення історичних віх функціонування кафедри, розкрито роль у підготовці фахівців з обліку і аудиту в аграрній сфері. Водночас, поза увагою дослідників залишається реорганізаційний період у діяльності кафедри обліку та оподаткування за останні роки, що й актуалізує дослідження.

Мета дослідження – визначити місце і роль кафедри обліку та оподаткування у підготовці сучасних фахівців з бухгалтерського обліку, основні тенденції і напрями її діяльності та окреслити стратегію розвитку у майбутньому.

Результати дослідження та їх обговорення. Кафедра обліку та оподаткування є провідною з підготовки фахівців зі спеціальності (напрямку підготовки) «Облік і оподаткування» («Облік і аудит»). Періодизація історії кафедри з уточнюючими назвами (бухгалтерського обліку і аудиту; обліку, аналізу та аудиту) постає як послідовна зміна хронологічних етапів. Її

фундатором-організатором і першим завідувачем у 1959 р. став доцент С. М. Рогаченко. Так, за його участю калькуляційний тип розрахункового Плану бухгалтерського обліку в колгоспах, який офіційно був визнаний на Україні, а згодом став загальносоюзним, що сприяло створенню замість автономних, інтегрованої системи бухгалтерського обліку в сільському господарстві [5].

Першими досліджуваними проблемами стали обліково-економічне забезпечення господарського будівництва на селі, пов'язаного з реорганізацією МТС і продажем техніки існуючим на той час колгоспам, запровадження гарантованої грошової оплати праці, створення умов для дії принципів госпрозрахунку. Історично сформувалася потужна наукова школа, спрямована на подальший розвиток фундаментальних пошукових і прикладних досліджень з питань бухгалтерського обліку, а з часом – аудиту та оподаткування. Наступний етап у розвитку та збагаченні наукової школи бухгалтерського обліку збігається з керівництвом кафедрою доктора економічних наук, професора І. В. Малишева, який здійснив фундаментальний науковий пошук із впливом на теорію бухгалтерського обліку шляхом обґрунтування методу подвійного запису.

Професор Г. Г. Кірейцев до останніх днів свого життя працював на кафедрі й проводив наукові дослідження з найважливіших теоретичних соціально-економічних і науково-технічних проблем розвитку бухгалтерського обліку в Україні. Свій науковий пошук вчений здійснював за двома основними напрямками: теоретико-методологічні засади розвитку бухгалтерського обліку та підготовка бухгалтерських кадрів в системі вищої агроекономічної освіти [5]. Результати наукових досліджень опубліковано у більш як 200-х наукових та науково-методичних працях, серед яких монографії, підручники, навчальні посібники. Серед наукових праць у номінації «Монографія в галузі економічних знань за напрямом: бухгалтерський облік, аудит та статистика», зокрема монографія «Глобалізація економіки і уніфікація методології бухгалтерського обліку» (2008 р.) визнана НААН України найкращою. Підручники «Фінанси підприємств» та «Фінансовий менеджмент» (2002 р.) отримали визнання у конкурсі аграрних ВНЗ України [3]. Кірейцев Г. Г. підготував 32 кандидати та двох докторів економічних наук (Гуцаленко Л. В., Сук П. Л.).

За участю професора кафедри Л. К. Сука розроблено Рекомендації з чекової форми контролю внутрігосподарського розрахунку, Рекомендації по застосуванню журнально-ордерної форми бухгалтерського обліку, Типові положення з планування, обліку і калькуляції собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств; сформовано імітаційну обліково-аналітичну модель управління відтворенням довгострокових біологічних активів рослинництва; апробовано на практиці пропозиції щодо відображення та групування витрат з їх вирощування. Під науковим керівництвом вченого захищено 14 кандидатських дисертацій.

Завідувачка кафедри професор Є. В. Калюга в межах Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки (Постанова Кабінету Міністрів України № 34 від 16.01.2007 р.) брала безпосередню участь в опрацюванні та кінцевому редагуванні проектів національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі (надалі – НС(П)БОДС : 122 «Нематеріальні активи», 124 «Доходи», 126

«Оренда», 127 «Зменшення корисності активів», 136 «Біологічні активи», які побудовані на основі IPSAS з урахуванням IMF GFSM 2001.

Професор Є. В. Калюга брала участь у реалізації Проекту модернізації державних фінансів – консультативна підтримка впровадження реформ та модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі (контракт № 15010-02/100). Значний внесок у розвиток бухгалтерського обліку України та високий професіоналізм Є. В. Калюги відзначено подякою Методичної Ради з питань бухгалтерського обліку при Міністерстві аграрної політики України (2010 р.) Почесною грамотою Міністерства фінансів України (2011 р.), іншими нагородами. Плідну науково-методологічну роботу з оновлення і вдосконалення нормативно-методичного забезпечення з бухгалтерського обліку та фінансової звітності Є. В. Калюга проводила у складі Методологічної ради з бухгалтерського обліку Міністерства фінансів України (з 2007 р. впродовж наступних восьми років).

У наукових дослідженнях професора Є. В. Калюги пріоритет отримали теоретико-методологічні засади обліку в державному секторі економіки, стан економічного контролю в Україні та напрями його реформування. Різноманітні проблемні питання обліку, аудиту й оподаткування в умовах гармонізації вітчизняного обліку і контролю до вимог міжнародних стандартів послідовно розвиваються у захищених дисертаційних роботах під керівництвом професора Є. В. Калюги (підготовлено та захищено п'ять кандидатів економічних наук).

Сучасний рівень кафедри обліку та оподаткування, її успіхи та досягнення є наслідком діяльності досвідчених фахівців, які мають наукові ступені доктора та кандидата економічних наук, значний досвід викладацької роботи в університеті. На кафедрі працюють два професори, доктори економічних наук; сімнадцять доцентів, кандидатів економічних наук; старший викладач, кандидат економічних наук; два старших викладачі.

Враховуючи виклики глобальної інформатизації, кафедра активно співпрацює у напрямі дослідження та впровадження інформаційних систем в обліку з провідними розробниками програмного забезпечення: («Бухгалтерія 2.0»), «Парус», «Медок», «КІТ.Аудит» та іншими. Професорсько-викладацький склад кафедри постійно підвищує свою фахову кваліфікацію. Зокрема, у межах співпраці з Центром сертифікованого навчання ІС «Проком» на базі спільної навчальної лабораторії «Центр компетенцій ІС» викладачі кафедри підвищили кваліфікацію щодо використання в начальному процесі програми «Бухгалтерія 2.0», зокрема під час проведення лекцій та лабораторно-практичних занять.

Рівень знань особливостей застосування програми з правом викладання комп'ютеризованого курсу бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту підтверджується отриманими сертифікатами «Професіонал». Розуміючи роль сертифікації у контексті забезпечення й підтримання конкурентоспроможності майбутніх фахівців на вітчизняному та міжнародному ринках праці, професорсько-викладацький склад залучає також і студентів до проходження сертифікованого навчання з використання сучасних програмних продуктів. У найближчій перспективі передбачається його здійснення самостійно кафедрою, оскільки доцент В. С. Литвиненко проходить спеціалізований курс-

тренінг та має намір скласти іспит на отримання іменного сертифікату «Викладач».

З метою оптимізації практичної діяльності у 2016 р. всі науково-педагогічні працівники кафедри пройшли підвищення кваліфікації за Програмою сертифікації і підвищення кваліфікації M.E.Doc.IS із використання у навчальному процесі програмного продукту для електронного документообігу та подання звітності. Усе це є офіційним підтвердженням того, що викладачі ефективно використовують у своїй роботі широкий спектр можливостей найбільш поширених і сучасних програм автоматизації бухгалтерського обліку, а підготовка фахівців з обліку і оподаткування здійснюється за сучасними інноваційними підходами.

Визначаючи перспективні напрями розвитку кафедри обліку та оподаткування, необхідно звернути увагу на чинники системності й цілісності. Зокрема, на сучасному етапі головними напрямками діяльності кафедри є:

- забезпечення виконання освітньої програми рівнів вищої освіти бакалавр та магістр, доктор філософії за спеціальністю «Облік і оподаткування»;
- науково-інноваційна діяльність;
- міжнародна діяльність;
- організаційна та виховна робота.

Забезпечення якості освітнього процесу відповідно до стандартів вищої освіти та нормативних документів з організації освітнього процесу – основне завдання, яке реалізується як органічне поєднання навчально-методичної та науково-інноваційної діяльності професорсько-викладацького складу шляхом підготовки висококваліфікованих та конкурентоспроможних кадрів для роботи на підприємствах, в установах та організаціях всіх форм власності і господарювання; органах державної влади, фінансових, банківських установах, контролюючих і фіскальних органах.

Кафедра обліку та оподаткування як випускова забезпечує виконання освітньої програми рівнів вищої освіти бакалавр та магістр за спеціальністю «Облік і оподаткування» і відповідає за рівень підготовки фахівців, розробку та забезпечення магістерських програм, організацію та керівництво підготовкою бакалаврських і магістерських робіт, виробничою практикою, зв'язок з випускниками для вивчення досвіду їх практичної роботи, організацію заходів щодо поліпшення якості підготовки випускників; координацію роботи з професійної спрямованості дисциплін.

На кафедрі успішно функціонує аспірантура, а в 2016 р. розпочато підготовку науковців освітнього ступеня доктора філософії зі спеціальності 071 «Облік і оподаткування» (гарант освітньо-наукової програми – д. е. н., професор Калюга Є. В.). За останніх три роки спеціалізованою вченою радою розглянуто шість кандидатських дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)».

Науково-інноваційна діяльність кафедри спрямована на: проведення прикладних наукових досліджень з найважливіших теоретичних соціально-економічних і науково-технічних проблем з обліку, аналізу та аудиту, проблем педагогіки вищої школи на основі бюджетного, госпдоговірного та грантового фінансування; впровадження результатів наукових досліджень в освітній

процес; розвиток як професійного, так і наукового рівня викладачів, студентів, аспірантів, докторантів та професорсько-викладацького складу кафедри.

Значну увагу приділяє кафедра науково-дослідній роботі. Зокрема, з 2009 р. до 2011 р. в межах виконання завдань по темі «Обліково-аналітичне забезпечення розвитку внутрішньогосподарських механізмів ефективного управління діяльністю сільськогосподарських підприємств» (номер державної 0109U000784) удосконалено методику калькулювання товарної та науково-дослідної сільськогосподарської продукції. Вчені та аспіранти кафедри продовжують наукові дослідження в межах наукової ініціативної теми «Бухгалтерський облік, контроль та аналіз в умовах міжнародної економічної інтеграції» (номер державної реєстрації 0113U000042).

Зокрема, науковий пошук здійснюється щодо вирішення таких питань: розвиток теорії бухгалтерського обліку відповідно до вимог міжнародної стандартизації фінансової звітності; трансформаційні перетворення обліково-аналітичного забезпечення управління в умовах євроінтеграційних процесів; контрольно-аналітичне забезпечення системи управління аграрними підприємствами, удосконалення методики контролю та економічного аналізу в умовах нестабільності зовнішнього середовища; застосування сучасних автоматизованих інформаційних систем в обліку, аналізі, аудиті, оподаткуванні.

Отримані практичні результати науково-дослідної роботи використовуються при написанні словників-довідників, монографій, підручників і посібників. Серед основних виокремлено:

- *монографії*: І. В. Малишев «Теорія подвійного запису» (1979 р.); Г. Г. Кірейцев «Функции бухгалтерского учета» (1990 р.); Л. К. Сук «Облік і контроль виробництва сільськогосподарської продукції» (1990 р.); Є. В. Калюга «Фінансово-господарський контроль у системі управління (2002 р.); в співавторстві «Інформаційне забезпечення управління державними фінансами»: [у 2-х т.] (2011 р.). «Державний бюджет і бюджетна стратегія 2012–2014: стабілізація та сталий розвиток в умовах реформування економіки України у 4-х томах» (2011 р.). «Застосування методу нарахування в контексті реформування бухгалтерського обліку державного сектора» (2013 р.), «Удосконалення оподаткування прибутку підприємств України» (2013 р.). «Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції (2014 р.); Облік від потреби Польської та Української економіки (2017 р.); Облік, аналіз, аудит, звітність та оподаткування в умовах глобалізації економіки (2018 р.); І. В. Мельниченко «Обліково-аналітичне забезпечення управління виробництвом продукції виноградарства» (2013 р.); В. С. Литвиненко «Обліково-контрольне забезпечення управління витратами: інституціональний підхід» (2015 р.) та ін.;

- *словники та довідники*: Є. В. Калюга Українсько-англійський термінологічний словник нормативно-правового забезпечення господарської діяльності в Україні (2010 р.); Фінанси. Бюджет. Податки: Національна та міжнародна термінологія : у 3-т. (2014 р.);

- *посібники, підручники*: Бухгалтерський облік у сільському господарстві (Сук Л. К., 1994 р.); Теоретичні основи навчання економічних дисциплін (Вербилло О. Ф., 1995 р.); Аудит та аудиторська діяльність (за ред. Шатковської Л. С.; 1996 р.); Бухгалтерський облік (Сук Л. К., 2008 р.); Основи аудиту (Дерев'яно С. І. та ін., 2008 р.); Фінансовий облік (Сук Л. К., 2010 р., 2012 р.);

Тестові завдання для проведення незалежного дистанційного тестування студентів (Калюга Є. В. та ін., 2013 р.); посібник «Облік і оподаткування у питаннях та відповідях» (Калюга Є. В. та ін., 2013 р.), Організація бухгалтерського обліку (Сук Л. К. та ін., 2016 р.) та ін. Загалом, науковий доробок професорсько-викладацького складу представлений численними публікаціями у журналах, що входять до науково-метричних баз даних Scopus, Index Copernicus, РІНЦ, а також у закордонних виданнях та виданнях України, що входять до переліку фахових. Останнім часом актуалізовано опублікування наукових досягнень іноземною мовою.

Як відомо, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на найближчу перспективу, зокрема до 2021 р., особливу увагу приділено розвитку наукової та інноваційної діяльності в освіті, підвищення якості освіти на інноваційній основі [8]. А тому одним із пріоритетних напрямів діяльності кафедри є розвиток науково-дослідної роботи студентів, що забезпечує набуття ними компетенцій з наукових досліджень відповідно до обраної спеціальності в межах навчального процесу. У цьому контексті слід згадати відомого вченого В. Вернадського, який у своїх «Листах про вищу освіту» ще у 1913 р. наголошував, що у навчальному закладі «... наукова робота така ж важлива, як і навчальна, і з цією останньою взаємопов'язана і переплетена..., усвідомлення нерозривності наукової роботи з правильно поставленим викладанням у вищій школі стає пануючим в академічному середовищі» [2]. Саме тому, студенти з перших курсів беруть участь у науково-дослідній роботі.

У межах науково-дослідної тематики кафедри науково-педагогічні працівники та студенти проводять спільні дослідження. Двічі на рік проводять Всеукраїнські наукові студентські конференції. Отримання студентами необхідних навичок творчої, дослідницької діяльності забезпечується функціонуванням наукових студентських гуртків «Проблеми методики та організації обліку, контролю та аналізу» (наук. керівник – к. е. н., доцент Дерев'яно С. І.) та «Бухгалтерський облік у сучасних умовах господарювання» (наук. керівник – к. е. н., доцент Литвиненко В. С.). За результатами наукових досліджень студенти готують доповіді для участі у Міжнародних студентських наукових форумах, конференціях та наукові роботи для участі у внутрівузівських, міських і регіональних конкурсах, які проводяться відповідно до наказів Міністерства освіти і науки України. Їх наукові здобутки впродовж останніх років мають високі оцінки. Зокрема, за результатами проведених номінацій отримано нагороди за:

- конкурс наукових робіт – *дипломи: I ступеня* – О. С. Врублевська (2013 р., КНУ ім. Т. Шевченка; наук. кер. – д. е. н., проф. Калюга Є. В.); *III ступеня* – М. В. Палагнюк (2014 р., КНУ ім. Т. Шевченка, наук. кер. – д. е. н., проф. Калюга Є. В.); *III ступеня* – Н. Б. Дворнік, М. В. Антонова, (2015 р. Київський національний торговельно-економічний університет; наук. кер. – к. е. н., доцент Кузик Н. П.); *II ступеня* – К. В. Модла і Н. Б. Дворнік (2016 н. р., Київський національний торговельно-економічний університет; наук. кер. – д. е. н., проф. Камінська Т. Г., к.е.н., доцент Кузик Н. П.); *I ступеня* – Ю. Л. Шендерівська «Облік біологічних активів: вітчизняний і зарубіжний досвід» (2018 р., Національна академія статистики, обліку та аудиту; наук. кер. д. е. н., проф. Калюга Є. В.); *II ступеня* – Я. О. Барановська «Реінжиніринг обліково-аналітичного забезпечення управління запасами» (2018 р.,

Національна академія статистики, обліку та аудиту України; наук. кер., д. е. н., проф. Лазаришина І. Д.);

– конкурс магістерських робіт – *дипломи за: III місце* – О. М. Вечера (2013 р., Донецький національний університет економіки і торгівлі імені М. Туган-Барановського; наук. кер. – к. е. н., доцент Данілочкіна О. В.); *I місце* – К. В. Модла (2016 р., Житомирський державний технологічний університет; наук. кер. – д. е. н., професор Калюга Є. В.); *III місце* – І. В. Прущишена (2017 р., Житомирський державний технологічний університет; наук. кер. – д. е. н., професор Калюга Є. В.);

– конкурс бакалаврських робіт – *дипломи за: III місце* – В. В. Діденко (2017 р., Житомирський державний технологічний університет; наук. кер. – к. е. н., доцент Тивончук С. В.);

– Всеукраїнську студентську олімпіаду з напрямку підготовки «Облік і аудит» – *дипломи за: II місце* – О. В. Продан (2012 р., Миколаївський державний аграрний університет); *III місце* – М. Булах (2012 р., Миколаївський державний аграрний університет. наук. кер. – к. е. н., доцент Тивончук С. В.); *III місце* – М. В. Антонова (2013 р., Тернопільський національний економічний університет; наук. кер. – к. е. н., доцент Кузик Н. П.); *II місце* – С. Л. Тищенко (2016 р., Тернопільський національний економічний університет; наук. кер. – д. е. н., професор Калюга Є. В.); *III місце* – С. Л. Тищенко (2017 р., Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро; наук. кер. – д. е. н., професор Калюга Є. В.);

– Всеукраїнську студентську олімпіаду серед вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації із дисципліни «Інформаційні системи і технології в обліку та аудиті» – *дипломи за: III місце* – Гнесь О. П. (2017 р., Миколаївський національний аграрний університет);

– участь у Міжнародних науково-практичних конференціях, конкурсах:

– *дипломи: I-го ступеня* – Є. І. Копилов (2013 р., Луцький національний технічний університет; наук. кер. – д. е. н., проф. Камінська Т. Г.); I-го ступеня – Т. І. Панічева, К. М. Панченко, В. В. Інклуд, (2016 р., Луцький національний технічний університет; наук. кер., д. е. н., проф. Калюга Є. В.); I-го ступеня – О. М. Ольховик (2016 р., Луцький національний технічний університет; наук. кер. – к. е. н., доцент Дерев'янка С. І.);

– *грамоти за виконані наукові роботи:* Сидорчук Р. О. «Детінізація заробітної плати на агропромислових підприємствах малого бізнесу» (2014 р., Київський національний торговельно-економічний університет; наук. кер. – к. е. н., доцент Тивончук С. В.); Т. Ю. Чередник «Вплив змін валютних курсів в міжнародній системі обліку (МСБО 21)», (2016 р., Агентство з міжнародних стандартів фінансової звітності, м. Київ; наук. кер. – к. е. н., доцент Кузик Н. П.); У 2017 р. генерацію своїх ідей з використання нових можливостей інформаційних технологій, зокрема у сфері бухгалтерського обліку, студенти спеціальності «Облік і оподаткування» (Швець В., Чекарев В., Кривошей О., Палазюк В.) продемонстрували під час участі у Міжнародній студентській олімпіаді у сфері інформаційних технологій «IT- Universe». А перемога двох студентів Ю. Шендерівської та Р. Горбуненка (2017 р.) у конкурсі на стажування в Департаменті моніторингу баз даних та верифікації виплат Міністерства фінансів України стало прямим підтвердженням належного рівня

та оптимального поєднання теоретичної та практичної складових навчального процесу підготовки фахівців з обліку і оподаткування.

До того ж, слід відзначити, що конкурсна комісія Мінфіну не помилилася щодо визначення відповідності професійного рівня Р. Горбуненка вимогам вакансій, кількість яких була доволі обмеженою. За результатами успішного проходження стажування у листопаді минулого року він був призначений радником заступника Міністра фінансів України С. М. Марченка.

В умовах глобалізації міжнародна діяльність кафедри стає невід'ємним компонентом її еволюційного розвитку. Професори ведуть спільні дослідження проблем теорії та методології бухгалтерського обліку із науковцями закордонних навчальних закладів шляхом підготовки наукових статей, доповідей на міжнародні конференції, аспірантів щодо виконання дисертаційних робіт; викладачі проходять науково-педагогічне стажування у Варшавському університеті наук про життя за програмою наукових обмінів, організованою ЮНЕСКО (к. е. н., доцент Литвиненко В. С., 2016 р.).

Активізовано міжнародну діяльність кафедри й за безпосередньої участі студентів. Зокрема, американським **Інститутом бухгалтерів управлінського обліку** (Institute of Management Accountants, IMA), який налічує понад 80 тисяч членів зі 120 країн, **надано шість стипендіальних грантів найталановитішим магістрантам: А. Дудніченку, Р. Горбуненку, В. Чскареву, В. Вовченко, О. Гнесь та Н. Пінчук.** Навчання студентів за цією програмою забезпечило безкоштовне навчання та здачу іспитів на здобуття однієї з найпопулярніших серед практикуючих фахівців міжнародної кваліфікації з управлінського обліку «Сертифікований бухгалтер управлінського обліку» (Certified Management Accountant, CMA) і, як результат – отримання комплексних компетенцій, необхідних для роботи фахівців у сфері обліку, аудиту та оподаткування або суміжній фінансовій сфері як у вітчизняних, так і міжнародних компаніях.

У межах міжнародної співпраці університету бакалаври, магістри й аспіранти кафедри обліку та оподаткування успішно навчаються за кордоном у провідних університетах та перебувають на стажуванні на підприємствах Польщі, Чехії, Німеччини, Швейцарії, Данії, Японії, США, набуваючи досвіду європейської освіти та інноваційних знань зі спеціальності. Викладачі та науковці кафедри активно співпрацюють не лише із зарубіжними, але й з вітчизняними науковими й навчальними установами, оскільки для кафедри обліку та оподаткування особливе значення має питання працевлаштування випускників. Для формування баз проходження практики студентів і забезпечення працевлаштування випускників повною мірою використовує спектр своїх ділових та наукових партнерів, серед яких Науково-дослідний фінансовий інститут ДННУ «Академія фінансового управління», Державна аудиторська служба, провідна консалтингова компанія EBS та інші.

Необхідність та висока цінність співпраці з фахівцями-практиками, представниками органів влади підтверджена циклом зустрічей, що відбувалися останнім часом. Зокрема, викладачі та студенти разом з Людмилою Василівною Гапоненко – заступником директора Департаменту прогнозування доходів бюджету та методології бухгалтерського обліку – начальником Управління методології бухгалтерського обліку Міністерства фінансів України обговорили процеси реформування системи бухгалтерського

обліку та аудиту в контексті імплементації положень європейського законодавства. У цікавій інтерактивній формі з використанням технологій ситуативного моделювання відбулася лекція-презентація О. В. Шмигля–керівника відділу нетипових впроваджень ТОВ «ПРОКОМ» – на тему: «Задачі, які вирішує програмний продукт «BAS документообіг КОРП».

Для обговорення новітніх тенденцій, проблем та перспектив розвитку вітчизняного аудиту було запрошено таких практикуючих аудиторів: Н. І. Гаєвська – Президент ВПГО «Спілка аудиторів України», генеральний директор ТОВ «Міжнародна аудиторська група»; С. А. Рогозний – директор департаменту аудиту міжнародної аудиторської компанії «HLB UKRAINE», керівник комітету з фінансів, член Ради Федерації професійних бухгалтерів і аудиторів України» (ФПБАУ); С. В. Поліщук – керуючий партнер аудиторської фірми «Юскутум аудит», керівник Клубу сучасного бухгалтера «PRO-Облік» ФПБАУ. Отриманий досвід у межах такої співпраці і прямого зв'язку з бізнесом сприяють постійному оновленню знань, розвитку професійної мобільності та прискореної адаптації і викладачів, і, безумовно, студентів в умовах перехідного періоду реформування не лише обліку й аудиту, а економіки в цілому.

Висновки і перспективи. Підсумовуючи вважаємо, що представлені наукові здобутки, напрацьовані партнерські взаємовідносини є посправжньому, як на наш погляд, історичними надбаннями, які свідчать, що кафедра – це не просто певний контингент науково-педагогічних працівників, місце передачі їхніх знань наступному поколінню. Це, перш за все, побудовані роками традиції і стиль навчання, мотиваційна атмосфера наукового пізнання із залученням до цього процесу студентства. Разом з тим, нові виклики розвитку суспільства, існуюча) за доведенням дослідників [1]) світова криза освіти і, зрештою, представлений вище науковий доробок кафедри обліку та оподаткування, зобов'язують її сучасний професорсько-викладацький склад до постановки та реалізації нових завдань і цілей.

Серед пріоритетних варто виокремити пошук альтернативних і раціональних способів зміцнення позицій на освітянській ниві, примноження й поширення на вітчизняному й міжнародному рівнях наукових здобутків, які б відповідали сучасним європейським викликам, серед яких навчання впродовж життя, переорієнтація навчального процесу від традиційних способів передачі існуючих знань студентам до розвитку їх здібностей і новаторства, вміння навчатися. При цьому важливим вбачається інтеграція напрямів навчальної, науково-дослідної і виховної роботи студентів, які повинні реалізуватись як під час навчання, так і поза межами навчального процесу. Отже, у контексті дослідження рушійними принципами розвитку кафедри обліку та оподаткування визначено: поєднання найкращих існуючих освітніх традицій кафедри та досвіду вітчизняних і міжнародних вузів; гнучкість у реагуванні на існуючі суспільні зміни, креативність та інноваційність професорсько-викладацького складу.

Список використаних джерел

1. Валенса А. Мир в 2030 году [Электронный ресурс] / [А. Валенса, А. Заблоцкий, М. Левковский и др.]. – Режим доступа : <http://hvylya.net/analytics/society/mir-v-2030-godu.html>. – Загл. с экрана.

2. Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 1, кн. 2. – К., 2011. – С. 117–129.
3. Вікіпедія – вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/>
4. Жук В. М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки : монографія / В. М. Жук ; ред. О. О. Аврамчук. – К. : ННЦ "Інститут аграрної економіки" УААН, 2009. – 648 с.
5. Жук В. М. Розвиток наукової школи аграрного бухгалтерського обліку: минуле та майбутнє / В. М. Жук // Наукові бухгалтерські школи світу: еволюція, сучасний стан, перспективи розвитку : матеріали виступів VII Міжнар. наук. конф., м. Житомир, 3–4 листопада, 2008 р. – Житомир : ЖДТУ, 2008. – С. 87–98.
6. Кірейцев Г. Г. Розвиток бухгалтерського обліку: теорія, професія, міжпредметні зв'язки : монографія / Г. Г. Кірейцев. – Житомир : ЖДТІ, 2007. – 236 с.
7. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років : проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>
8. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

References

1. Valensa, A. Myr v 2030 hodu [Elektronnyi resurs] / [A. Valensa, A. Zablotskyi, M. Levkovskyi ta in.]. Rezhym dostupu: <http://hvylya.net/analytics/society/mir-v-2030-godu.html>.
2. Vybrani naukovy pratsi akademika V.I. Vernadskoho (2011) / T. 1, Kn. 2, 117–129.
3. Vikipediia – vilna entsyklopediia [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/>.
4. Zhuk, V. M. (2009). Kontseptsiiia rozvytku bukhhalterskoho obliku v ahrarnomu sektori ekonomiky: monohrafiia / V. M. Zhuk; red. O. O. Avramchuk. – K.: NNTs IAE, 648.
5. Zhuk, V. M. (2008). Rozvytok naukovoi shkoly ahrarnoho bukhhalterskoho obliku: mynule ta maibutnie / V. M. Zhuk // Naukovi bukhhalterski shkoly svitu: evoliutsiia, suchasnyi stan, perspektyvy rozvytku: materialy vystupiv VII Mizhnar. nauk. konf., m. Zhytomyr, 3–4 lystopada, 2008 r. – Zhytomyr: ZhDTU, 87–98.
6. Kireitsev, H. H. (2007). Rozvytok bukhhalterskoho obliku: teoriia, profesiia, mizhpredmetni zviazky: monohrafiia / H. H. Kireitsev. – Zhytomyr: ZhDTI, 236.
7. Kontseptsiiia rozvytku osvity Ukrainy na period 2015–2025 rokiv : proekt. Rezhym dostupu: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>.
8. Pro Natsionalnu stratehiiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku / Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.06.2013 № 344/2013. Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

**ДОСТИЖЕНИЯ КАФЕДРЫ УЧЕТА И НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ
В ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕТРОСПЕКТИВЕ**
(посвящается 120-летию основания Национального университета
биоресурсов и природопользования Украины)

Е. В. Калюга, Н. П. Кузик

***Аннотация.** Рассмотрены предпосылки становления и исторические аспекты развития кафедры учета и налогообложения НУБиП Украины, проанализированы основные направления ее деятельности, которые стали определяющими в формировании научного мировоззрения студентов. Раскрыто содержание базовых исследований ученых, их вклад в профессиональное становление конкурентоспособных современных специалистов по бухгалтерскому учету в условиях учебного процесса.*

Систематизированы результаты научно-исследовательской работы студентов как неотъемлемой составляющей учебного процесса и одного из важнейших средств повышения качества подготовки и воспитания специалистов с высшим образованием, профессиональной компетентности и конкурентоспособности будущих выпускников на рынке труда, способных творчески применять в практической деятельности научные достижения.

Определена стратегия развития кафедры учета и налогообложения, направленная на обновление всех направлений ее деятельности, интенсификацию учебно-воспитательного процесса, углубление научно-исследовательской работы со студентами, повышения квалификации будущих бухгалтеров и престижа профессии.

***Ключевые слова:** кафедра учета и налогообложения, подготовка кадров, профессорско-преподавательский состав, учебно-методическая работа, научно-исследовательская работа*

**ACHIEVEMENT OF ACCOUNTING AND TAXATION
IN THE HISTORICAL RETROSPECTIVE**
(devoted to the 120th anniversary of the foundation of the National University
of Life and Environmental Sciences of Ukraine)

E. Kalyga, N. Kuzyk

***Abstract.** The preconditions of the formation and historical aspects of the development of the accounting and taxation Department of NULES of Ukraine are considered, the main directions of its activity, which have become crucial in formation the scientific outlook of students, are analyzed. The content of the basic researches of scientists, their contribution to the professional formation of competitive modern accountants in the conditions of the educational process is revealed.*

The article systematizes the results of research work of students as an integral part of the educational process and one of the most important means of improving the quality of training and education of specialists with higher education, professional competence and competitiveness of future graduates at the labor market, able to creatively apply in practical activities scientific achievements. The

strategy of the Department of accounting and taxation development that aimed at the comprehensive updating of all spheres of its activity, the intensification of the educational process, deepening of research work with students, the growth of qualifications of future accountants and the prestige of the profession are outlined.

Keywords: *department of accounting and taxation, personnel training, teaching staff, teaching and methodical work, research work*

UDC 339.13

ANALYTICAL EVALUATION OF THE RAPESEED MARKET IN UKRAINE

O. G. MAKARCHUK, candidate of economic sciences, docent of the
Department of Statistics and Economic Analysis
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: makarchukoks@gmail.com

J. SKUDLARSKI, candidate of agricultural sciences, doctor-engineer of the
Department of Production Engineering
Warsaw University of Life Sciences-SGGW, Warsaw, Poland
E-mail: jacek_skudlarski@sggw.pl

Abstract. *In the article is analysed the rapeseed market in Ukraine. Strengths and weaknesses of the rapeseed market are defined as well as its prospects and threats of the external environment. The balance of rapeseed and its vegetable oil were estimated, in particular the internal processing of rape seeds and further exports, and the use of these products as raw materials for biodiesel.*

Theoretical and methodological basis of the research are the provisions of economic theory, scientific developments of domestic and foreign scientists, legislative and regulatory acts of Ukraine, as well as statistical data.

Keywords: *rapeseed market, rape oil, Ukraine, balance, export, import, biodiesel*

Relevance of research. Growth population in the world and limited energy supply put new challenges diversifying agriculture production for food, feed and energy purposes. This situation contributed to the strategic importance of growing oilseeds and their processing in Ukraine, and get world leadership in production and export of sunflower oil. Increased demand for oilseeds and vegetable oil is formed by the world market and a high level of prices that ensures their profitable production.

Conditions in agricultural markets are heavily influenced by macro-economic variables such as global gross domestic product (GDP) growth which supports demand for agricultural commodities and the price of crude oil that determines the price of several inputs into agriculture, and influences the demand for cereals, sugar crops, and vegetable oils through the biofuels market.

strategy of the Department of accounting and taxation development that aimed at the comprehensive updating of all spheres of its activity, the intensification of the educational process, deepening of research work with students, the growth of qualifications of future accountants and the prestige of the profession are outlined.

Keywords: *department of accounting and taxation, personnel training, teaching staff, teaching and methodical work, research work*

UDC 339.13

ANALYTICAL EVALUATION OF THE RAPESEED MARKET IN UKRAINE

O. G. MAKARCHUK, candidate of economic sciences, docent of the
Department of Statistics and Economic Analysis
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: makarchukoks@gmail.com

J. SKUDLARSKI, candidate of agricultural sciences, doctor-engineer of the
Department of Production Engineering
Warsaw University of Life Sciences-SGGW, Warsaw, Poland
E-mail: jacek_skudlarski@sggw.pl

Abstract. *In the article is analysed the rapeseed market in Ukraine. Strengths and weaknesses of the rapeseed market are defined as well as its prospects and threats of the external environment. The balance of rapeseed and its vegetable oil were estimated, in particular the internal processing of rape seeds and further exports, and the use of these products as raw materials for biodiesel.*

Theoretical and methodological basis of the research are the provisions of economic theory, scientific developments of domestic and foreign scientists, legislative and regulatory acts of Ukraine, as well as statistical data.

Keywords: *rapeseed market, rape oil, Ukraine, balance, export, import, biodiesel*

Relevance of research. Growth population in the world and limited energy supply put new challenges diversifying agriculture production for food, feed and energy purposes. This situation contributed to the strategic importance of growing oilseeds and their processing in Ukraine, and get world leadership in production and export of sunflower oil. Increased demand for oilseeds and vegetable oil is formed by the world market and a high level of prices that ensures their profitable production.

Conditions in agricultural markets are heavily influenced by macro-economic variables such as global gross domestic product (GDP) growth which supports demand for agricultural commodities and the price of crude oil that determines the price of several inputs into agriculture, and influences the demand for cereals, sugar crops, and vegetable oils through the biofuels market.

Analysis of recent researches and publications. The problems of the agrarian sector development, in particular the production of oilseeds and their processing in Ukraine, are devoted many national and foreign scientific works. Particular attention deserve the works of such scientists as: Kaletnik G., Kupchak P. M., Kuts T. V., Maslak O. I., Sabluk P. T., Skudlarski J., Shpychak O. M. etc.

Their work covers the issues of development of the oilseeds and vegetable oils markets in the context of prospects of global competition, trade, food safety, biofuels production, state regulation, logistics, etc. However, the analysis of scientific works on the production of oilseeds and their processing into vegetable oils showed that these areas, despite its significant strategic importance, have a number of problems that impede its growth in Ukraine. Success resolve of existing problems could be realized due to deeper analysis of tendencies and factors that influence on oilseeds and vegetable oils markets in Ukraine and abroad.

Purpose. The aim of the article is to evaluate Ukrainian rapeseed market in the context of its use for food, feed and biodiesel purposes at domestic level and worldwide; define rapeseed market strengths and weaknesses.

Methods. The theoretical and methodical basis of the research is the provision of economic theory, researches of Ukrainian and foreign scientists, state regulations in Ukraine, the statistics data.

To achieve the goal in this paper were used the following techniques and scientific methods: induction; deduction; statistical observation; methods of causation and abstraction.

Results. An important issues at the present stage of the agricultural sector in the market economy is the formation of its strategy on the provision population of food, industry - raw materials, livestock – valuable feeds. Crucial important factor in this is to save soil fertility.

Ukraine has 32.2 mln hectares of arable land, out of this 27 mln hectares are cultivated. Having one of the world's richest black soils, the so called chernozem, in fact around of 25% of the global black soil assets is concentrated in Ukraine. Favourable natural and climatic conditions contribute to the development of agriculture.

The main oil crops in Ukraine are sunflower, soybean and rapeseed. Traditionally, sunflower seeds are used to meet domestic demand in vegetable oils, and are also a strategic product for the export. Soybean and rapeseed are mostly export oriented commodities [3].

Important impetus for the development of the fat-and-oil complex in Ukraine can be called the Law of Ukraine No. 1033-XIV under the name "On rates of export duty on seeds of certain types of oilseeds", adopted in 1999, which provided the introduction of an export duty rate on sunflower seeds for 23%, thereby slightly reducing the rate of export growth. In the future, the export duty was reduced to 16% and since 2007 has decreased annually by 1% to a value of 10%, and today remains at 10 percent [2].

The relevant policy intervention concerning the oilseeds exports was the Law №6776-D that foresees from 1 March 2018 in Ukraine will not reimburse VAT taxation by the rapeseed, soybean and sunflower export, however temporarily exempted from VAT taxation exports of soybeans from 1.09.2018 to 31.12.2021 and rapeseed from 1.01.2020 to 31.2021). The necessary of the regulation is

stressed for development the domestic processing rapeseed and soybean for vegetable oil for further export, thus add surplus to supply chain.

Rapeseed is attractive culture for the market, where the demand is constantly growing. Agrarians are actively responding to all market changes, choosing this commodity as a direction in production activity [1]. Due to the high demand of EU countries, rapeseed has become very interesting for the domestic agricultural market. High interest for rapeseed in many countries caused by the good adaptability of this plant to moderate climate, high productivity of modern varieties, progressive growing technology, growing demand for oils as the main raw material for the production goods of wide consumption, where SWOT analysis of rapeseed production determines its strengths, weaknesses, opportunities and treats (Table 1).

1. SWOT analysis of rapeseed market in Ukraine

<p style="text-align: center;"><u>Strength</u></p> <p>land resources; demand on external markets, partially EU; high technology processes that is used for production; yield increase; high prices</p>	<p style="text-align: center;"><u>Weaknesses</u></p> <p>- state regulation in the context of export; not sufficiency of working assets in producers;</p>
<p style="text-align: center;"><u>Opportunities</u></p> <p>increase demand on external markets; production growth; export growth; costs decrease due to implication of new technologies; prices increase</p>	<p style="text-align: center;"><u>Threats</u></p> <p>price and demand volatilities on the global market; weather conditions.</p>

Demand for rapeseed worldwide was caused mainly by policy requirements on biofuels development in many countries. Since 2005/2006 MY when biofuels programs began to realize, harvested area of Ukrainian rapeseed rapidly growth and in 2017/2018 MY equalled to 792 thousand hectares, which provided 2207 thousand tons of its production (Table 2).

It is worth noting that approximately 90% of rapeseed goes for export, mainly to EU as raw materials for biodiesel production.

Domestic consumption of this commodity remains on the low level and in 2017/2018 it amounted to 9% of total production. Such small part of consumption is determined by low demand on domestic market and vice versa high demand worldwide. Another factor is that sunflower market ensures vegetable oil needs in Ukraine.

However, favourable world prices for oilseeds attract agricultural enterprises to grow rapeseed investing in its production.

Recently yield of this crop considerable increased and in 2017/2018 equalled to 2.79 tonnes per ha that is almost twofold compare to 2005/2006 MY.

2. Rapeseed balance sheet for Ukraine, thousand MT*

Marketing year	2005/2006	2008/2009	2011/2012	2014/2015	2017/2018
Area Harvested (thousand ha)	195	1380	833	880	792
Beginning Stocks	2	2	1	50	21
Production	285	2837	1437	2200	2207
Imports	3	5	3	2	5
Total Supply	290	2880	1441	2252	2233
Exports	187	2637	1208	1963	2000
Crush	94	238	160	270	200
Food Use Dom. Cons.	0	0	0	0	0
Feed Waste Dom. Cons.	4	3	3	1	2
Domestic Consumption	98	241	163	271	202
Ending Stocks	5	2	70	18	31
Total Distribution	290	2880	1441	2252	2233
Yield (tones/ha)	1.46	2.08	1.73	2.5	2.79

*Source: Own calculation based on USDA-FAS [7].

Evaluate the rapeseed market, it is important to determine the niche of rapeseed for vegetable oil processing on domestic market (Table 3). Domestic consumption of rapeseed totally goes for processing into rape oil. In 2017/2018 MY 200 thousand tons of rapeseed was crushed for rape oil, more than twofold compare to 2005/2006 MY. Produced rape oil mostly goes for export, e.g. in 2017/2018 MY 81% of was exported. Domestic consumption of rape oil is very low, for instance in 2014/2015 MY it was amounted 6% to the total production, in 2017/2018 MY – 20%. Saturation of the domestic market for vegetable oil ensures by means of sunflower and traditionally population consume oil from this commodity.

3. Oil rapeseed and rapeseed cake balance sheet for Ukraine, thousand MT*

Rapeseed oil					
Marketing year	2005/2006	2008/2009	2011/2012	2014/2015	2017/2018
Crush	94	238	160	270	200
Beginning Stocks	3	9	11	39	0
Production	37	94	64	108	80
Imports	0	0	0	1	1
Total Supply	40	103	75	148	81
Exports	22	36	14	112	65
Industrial Dom. Cons.	0	0	0	1	1
Food Use Dom. Cons.	17	60	15	5	15
Domestic Consumption	17	60	15	6	16

*Source: Own calculation based on USDA-FAS [7].

Partial interest rapeseed and rape oil became as raw material for biofuels production. However, biofuel production in Ukraine doesn't play important role, despite the adoption in 2009 the law on promotion the production and use of biofuels [5]. It was intended to stimulate biofuels production and use. It assumes an increase of alternative fuels share to 20% of total fuel consumption in Ukraine until 2020. Another is National Action Plan on Renewable Energy to 2020 that set the overall objective of the development of this sector in Ukraine to 2020 – contribution renewable energy sources (RES) in gross ending energy consumption that has to be reach to 11% until 2020 in according to commitments of Ukraine as a member of the Energy Community [6].

Analysing the share of RES in gross final energy consumption in Ukraine, by the data of the State Statistics Service of Ukraine, reached to 3.62% in 2013, including biomass - 2.28% that is 63% of all renewable energy sources, or 1.61 mln t of oil equivalent (Table 4). There is could be noted that for the share of biofuels was appeared in the gross final consumption in Ukraine from 2013 according to the data of the State Statistics Service of Ukraine. Thus, in 2013 biofuels in the final energy consumption of biofuels/waste were 4.2% and in next year we can observe decrease of its share.

4. Share of RES and biomass in energy balance in Ukraine*

Indexes	Years					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Biofuels / waste in the gross final energy consumption, mln t of oil equivalent	0,98	1,04	1,03	1,12	1,20	1,29
Biofuels / waste in the gross final energy consumption, %	1,40	1,40	1,40	1,6	2,00	2,52
Share of biofuels/wastes in the total energy consumption in agriculture, %	0,84	0,72	0,92	0,72	0,75	0,97
Share of biofuels used in road transport to the total sum biofuels/waste in the gross final consumption, %	-	-	-	4,20	3,41	2,70

*Source: Own calculation based on State Statistics Service of Ukraine [8].

The development of RES production and consumption are obvious, because every year is increased their number in the energy balance of the country. However, until now the productions of transport fuels not become widespread because of its unprofitable production in compare to petroleum products prices.

Conclusions and perspectives. Ukrainian rapeseed market is export oriented, where approximately 90% of rapeseed production goes for export. Tariff rate for the export is 0% that attracts agrarians to entrance into this market. The global demand is constantly growing that ensure agricultural enterprises benefits at the local market. Internal factors of such interest caused by efficiency of its production, moderate climate for plant, progressive technologies by growing, high prices etc. External factors define mostly by the global demand for rapeseed and rape oil for biodiesel production. Tight connection with the global market could bring

positive as well as negative consequences. For instance, changes in EU biofuel policy, where until 2030 production of conventional biofuels should be decreased to 3.8%, could change situation of rapeseed and rape oil markets [4].

However, the rapeseed market is perspective in the short term, given the stable and high price positions of the commodity, the possible growth of its processing in the domestic market. Future researches could be developed in the aspect of efficiency definition of the rapeseed market in Ukraine.

References

1. Kupchak, P. M. (2014). Perspektyvy rozvytku vyrobnytstva olii v Ukraini / P. M. Kupchak // Ahrosvit, 22, 54–58.

2. Makarchuk, O. H. (2015). Maslenychnye kultury v kontekste proyzvodstva byotoplyv v Ukrayne y Polshe / O. H. Makarchuk ta in. // Molodyi vchenyi, 11 (26), 80–86.

3. Shpychak, O. M. (2009). Tsina i tsinoutvorennia na ahroprodovolchu produktsiiu: navch. posib. / O. M. Shpychak, O. V. Bondar. – K. : NNTs IAE, 238.

4. Directive (EU) 2015/1513 of the European Parliament and of the Council of 9 September 2015 [Electronic source] / Access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32015L1513>

5. Law of Ukraine (2009): “On amendments to some laws of Ukraine to promote the production and use of biofuels” from 21.05.2009 №1391-VI.

6. National Action Plan on Renewable Energy to 2020 [Electronic source] / Access: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/902-2014-%D1%80>

7. Statistical data of agricultural products worldwide [Electronic source] / Access: <http://www.fas.usda.gov>.

8. Ukrstat. Statistical data of the State Statistics Service of Ukraine [Electronic source] / Access: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА РИНКУ РІПАКА В УКРАЇНІ

О. Г. Макарчук, Я. Скудларски

Анотація. Проаналізовано ринок ріпака в Україні. Наведено сильні і слабкі сторони ринку ріпака, а також визначено перспективи і загрози зовнішнього середовища. Оцінено баланс ріпака та олії на його основі для надання обґрунтованих висновків, зокрема внутрішньої переробки насіння для подальшого експорту, а також використання даних продуктів як сировини для біодизелю.

Теоретичною і методичною основою дослідження є положення економічної теорії, наукові розробки вітчизняних і зарубіжних вчених, законодавчі та нормативні акти України, а також статистичні дані.

Ключові слова: ринок ріпака, рапсове масло, Україна, баланс, експорт, імпорт, біодизель

АНАЛИТИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА РЫНКА РАПСА В УКРАИНЕ

О. Г. Макарчук, Я. Скудларски

Аннотация. Проанализирован рынок рапса в Украине. Приведены сильные и слабые стороны рынка рапса, а также определены перспективы

и угрозы внешней среды. Оценен баланс рапса и масла на его основании для предоставления обоснованных выводов, в частности внутренней переработки семян рапса для дальнейшего экспорта, а также использования данных продуктов в качестве сырья для биодизеля.

Теоретической и методической основой исследования являются положения экономической теории, научные разработки отечественных и зарубежных ученых, законодательные и нормативные акты Украины, а также статистические данные.

Ключевые слова: рынок рапса, рапсовое масло, Украина, баланс, экспорт, импорт, биодизель

УДК 368.5

РОЗВИТОК РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ ДЛЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ

Р. М. МАМЧУР, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фіскальної політики і страхування

Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: tagrin@ukr.net

Анотація. Майбутній розвиток України неможливий без вирішення низки питань стосовно підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора та забезпечення продовольчої безпеки країни, що неможливо досягти без використання страхування як фактора стабілізації аграрного виробництва. При цьому першочерговим завданням є визначення напрямку розвитку ринку страхових послуг для аграрного виробництва в умовах впровадження інновацій та з урахуванням глобальних змін в агробіоценозах та природно-кліматичних умовах.

Під час написання статті було застосовано такі методи дослідження: абстрактно-логічний та діалектичний (для теоретичних узагальнень та формування висновків); аналізу і синтезу (для деталізації об'єкта дослідження, оцінки динаміки, структури та ефективності змін у страхуванні ризиків у сільськогосподарському виробництві); історичний та логічний (для визначення напрямів подальшого розвитку).

Проведене впродовж 1995–2017 років дослідження свідчить про зростання масштабності впливу ризиків на зменшення обсягів врожаю сільськогосподарських культур, зокрема, ступінь впливу післядії засобів захисту рослин перевищує ступінь негативного впливу природно-кліматичних умов. Як наслідок, вимоги до господарств щодо страхування виробничої діяльності повинні бути різними і обов'язково враховувати технології вирощування сільськогосподарських культур. Унаслідок високих ризиків аграрного виробництва, страхування врожаю потребує підтримки з боку держави. Ефективність державного субсидування страхових платежів

и угрозы внешней среды. Оценен баланс рапса и масла на его основании для предоставления обоснованных выводов, в частности внутренней переработки семян рапса для дальнейшего экспорта, а также использования данных продуктов в качестве сырья для биодизеля.

Теоретической и методической основой исследования являются положения экономической теории, научные разработки отечественных и зарубежных ученых, законодательные и нормативные акты Украины, а также статистические данные.

Ключевые слова: рынок рапса, рапсовое масло, Украина, баланс, экспорт, импорт, биодизель

УДК 368.5

РОЗВИТОК РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ ДЛЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙ

Р. М. МАМЧУР, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фіскальної політики і страхування

Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: tagrin@ukr.net

Анотація. Майбутній розвиток України неможливий без вирішення низки питань стосовно підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора та забезпечення продовольчої безпеки країни, що неможливо досягти без використання страхування як фактора стабілізації аграрного виробництва. При цьому першочерговим завданням є визначення напрямку розвитку ринку страхових послуг для аграрного виробництва в умовах впровадження інновацій та з урахуванням глобальних змін в агробіоценозах та природно-кліматичних умовах.

Під час написання статті було застосовано такі методи дослідження: абстрактно-логічний та діалектичний (для теоретичних узагальнень та формування висновків); аналізу і синтезу (для деталізації об'єкта дослідження, оцінки динаміки, структури та ефективності змін у страхуванні ризиків у сільськогосподарському виробництві); історичний та логічний (для визначення напрямів подальшого розвитку).

Проведене впродовж 1995–2017 років дослідження свідчить про зростання масштабності впливу ризиків на зменшення обсягів врожаю сільськогосподарських культур, зокрема, ступінь впливу післядії засобів захисту рослин перевищує ступінь негативного впливу природно-кліматичних умов. Як наслідок, вимоги до господарств щодо страхування виробничої діяльності повинні бути різними і обов'язково враховувати технології вирощування сільськогосподарських культур. Унаслідок високих ризиків аграрного виробництва, страхування врожаю потребує підтримки з боку держави. Ефективність державного субсидування страхових платежів

при страхуванні врожаю сільськогосподарських культур доведено прискореним зростанням обсягів страхування протягом 2005–2008 років.

Проведено аналіз основних кількісних показників ринку страхових послуг для агровиробництва, який свідчить про зростання інтересу товаровиробників до продуктів більш дорогого мультиризикового страхування. З метою подальшого розвитку ринку страхових послуг для аграрних товаровиробників, запропоновано врахувати в умовах договорів страхування здатність повноцінного виконання агропідприємствами технологічних операцій та запобіжних заходів, що допоможе знизити ризик настання страхового випадку або пом'якшити його негативні наслідки, зокрема післядію агрохімікатів. Як наслідок, за умови використання підприємством високоефективних ресурсощадних технологій, умови страхування будуть значно більш сприятливими для страхувальника, а мотивація до страхування – порівняно більш обґрунтованою.

Ключові слова: страхування, аграрні ризики, страхування посівів, інноваційні технології землеробства, державна підтримка

Актуальність. У сучасних умовах розвитку сільського господарства актуальним є підвищення внутрішньої і міжнародної конкурентоспроможності рослинницької продукції. Як відомо, урожай отримується за рахунок використання рослинами сонячної енергії, засвоєння поживних речовин ґрунту, своєчасного застосування засобів захисту рослин та вологозберігаючих систем обробітку ґрунту. При цьому, впровадження інновацій шляхом використання нових технологій у рослинництві створює так званий мультиплікативний ефект, коли один фактор посилює інший і навпаки.

Водночас, впровадження нових технологій у землеробстві, як найбільш впливовій сфері сільськогосподарського виробництва, може створити ефект значного збільшення валових зборів високоякісної продукції рослинництва, а також сприяти активному реінвестуванню отриманих доходів у розширення виробництва. При цьому нагальною є розробка і впровадження сучасних страхових методологій зі стимулюючим і регулюючим впливом держави, що актуально для третини загальної площі світових запасів чорноземів, зокрема, з метою відновленням родючості ґрунтів.

Слід зазначити, що інтенсифікація сільськогосподарського виробництва із широким впровадженням хімізації і механізації впродовж останніх десятиліть призводить як до зміни параметрів родючості ґрунтів, так і економічних показників ведення рослинництва. Ці зміни за останні десять років мають різко виражений негативний характер. Зокрема, недовнесення мінеральних і особливо органічних добрив, унаслідок чого зменшилась біологічна активність корисних процесів ґрунтоутворення, що зумовило погіршення цілої низки властивостей ґрунтів та їх деградації на сучасних технологічних рівнях ведення рослинництва.

Необхідність страхування посівів сільськогосподарських культур, за умов недосконалості нинішніх технологій, потребує перегляду стратегії та методики його здійснення. Доцільно відзначити, що деякі ґрунти в Україні перебувають на межі незворотних змін, що позначається на складі ґрунтової біоти регіонів досліджень, як основи відновлення їх природної родючості.

Характерно, що в 2000–2017 роках в Україні вносили порівняно великі норми мінеральних добрив та хімічних меліорантів, унаслідок чого знищувалася ґрунтова мікрофлора. Це призводить до зміни структури ґрунту, зниження його родючості, що негативно впливає на врожаї загалом та якість зернових і технічних культур зокрема. При інтенсивному обробітку, через вивітрювання та водну ерозію, втрачаються органічні речовини, погіршується структура ґрунту, збільшуються втрати вологи та утворення глиб. Як наслідок, в Україні з 35 млн га орної землі 18,6 млн га еродованих та ерозійно небезпечних угідь. В усіх природно-кліматичних зонах на площі 12 млн га поширена водна ерозія. Вітрова ерозія систематично виявляється на 5 млн га, а в окремі роки – на площі до 10 млн га. Сильні пилові бурі бувають кожні 9–10 років, середньої інтенсивності – кожні 3 роки, а місцевого характеру – щороку.

Майбутній розвиток України неможливий без вирішення низки питань стосовно підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора та забезпечення продовольчої безпеки країни, що неможливо досягти без використання страхування як фактора стабілізації аграрного виробництва. При цьому першочерговим завданням є визначення напряму розвитку ринку страхових послуг у сільському господарстві з урахуванням глобальних змін в агробіоценозах та природно-кліматичних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомі напрацювання щодо страхування аграрних ризиків здійснили такі вчені, як В. Базилевич, В. Борисова, О. Гудзь, М. Дем'яненко, М. Мних, С. Навроцький, О. Непочатенко, С. Осадець та інші. Разом із тим, необхідність страхування посівів сільськогосподарських культур, за умов глобальних змін в агробіоценозах та природно-кліматичних умовах, впровадження новітніх технологій землеробства потребує перегляду стратегії та методики його здійснення.

Мета дослідження – визначення напряму подальшого розвитку ринку страхових послуг для аграрного виробництва в умовах впровадження інновацій та з урахуванням глобальних змін в агробіоценозах та природно-кліматичних умовах.

Матеріали і методи дослідження. У статті було застосовано такі методи дослідження: абстрактно-логічний та діалектичний (для теоретичних узагальнень та формування висновків); аналізу і синтезу (для деталізації об'єкта дослідження, оцінки динаміки, структури та ефективності змін у страхуванні ризиків у сільськогосподарському виробництві); історичний та логічний (для визначення напрямів подальшого розвитку). Інформаційною базою дослідження були наукові публікації вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені питанням теорії, методології та практики страхування аграрних ризиків; законодавчі та нормативні акти з питань страхування в Україні; офіційні дані Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Ліги страхових організацій України; публічна звітність страхових компаній та аграрних підприємств, наукові публікації вітчизняних і зарубіжних учених, інформаційні ресурси мережі Internet.

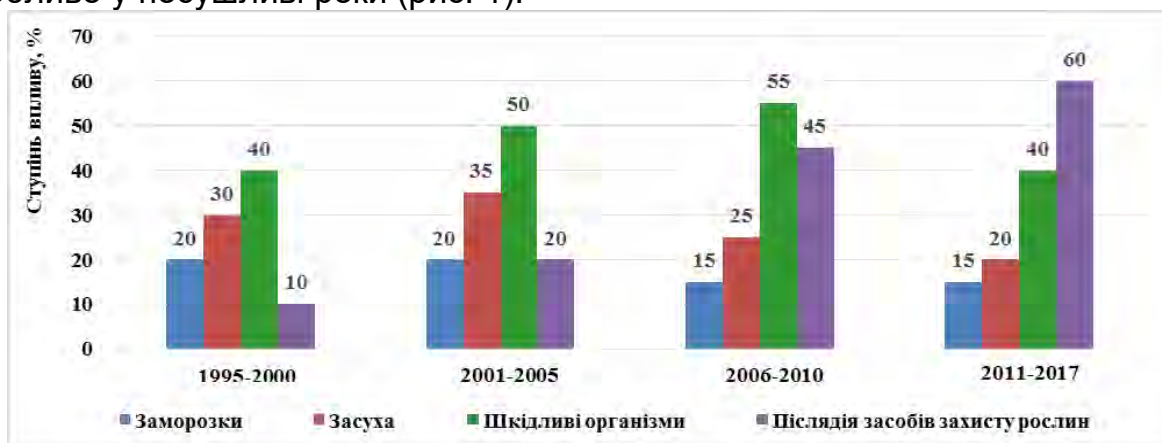
Результати дослідження та їх обговорення. Прогресивним у світі є страхування аграрних ризиків із державною підтримкою, яка надається у формі гарантованого часткового відшкодування страхових внесків [7]. Пріоритетним залишається добровільне страхування, але його розвиток в Україні відбувається вкрай повільно. У разі широкомасштабного стихійного

лиха, втрат можуть зазнати не лише окремі страхувальники, а й цілі райони та області. При цьому розмір страхового відшкодування може бути надто великим і згубно позначиться на фінансовому стані страхової компанії, а використання аграрними підприємствами новітніх систем землеробства виявляється малоефективним для подолання наслідків ризиків.

Проведене протягом 1995–2017 років дослідження показало, що у структурі ризиків, які достовірно впливали на ріст і розвиток сільськогосподарських культур та сприяли зменшенню обсягів урожаю, особливе значення мали погодні умови (заморозки, льодова кірка, град, зливи, суховії, засуха), епіфітотії хвороб рослин (кореневі гнилі, септоріоз, іржа, вірози, фітоплазми) та окремі спалахи чисельності фітофагів (лучний метелик, озима совка, пластинчастовусі, чорнотілки, ковалики, попелиці, клопи, цикадки), а останніми роками спостерігається також негативна післядія окремих гербіцидів, що синтезовані на основі довготривалих діючих речовин (метсульфурон-метил, тифенсульфурон-метил, імеzataпір, флорасулам, калійна сіль гліфосату та інші).

У роки досліджень встановлено зростання площ із застосуванням мінеральних туків на фоні низьких норм органічних добрив, що також є певним ризиком, зокрема для фізіологічного стану сільськогосподарських культур, особливо у посушливі роки (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка впливу страхових ризиків при вирощуванні технічних культур у Лісостепу України впродовж 1995–2017 років

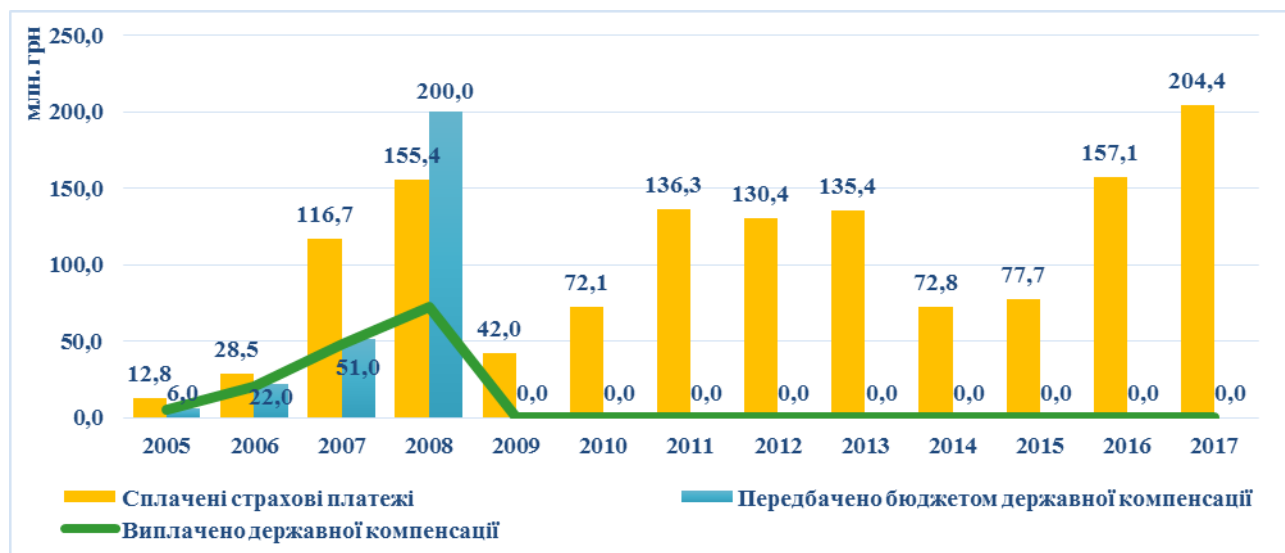
Унаслідок високих ризиків сільськогосподарського виробництва, на території України страхування врожаю є дорогим. Відомо, що державна підтримка страхування сільськогосподарського виробництва, яка переважно надається у формі компенсації частини страхових платежів, є значно більш ефективною формою стабілізації доходів аграрних товаровиробників, аніж державна фінансова допомога, що надається їм у вигляді субсидій, списань боргу, відстрочок платежів та прямих грошових компенсацій [1, 2, 3, 7, 10]. Це набуває особливого значення при застосуванні у рослинництві високозатратних технологій. Водночас, страхування спрощує доступ сільгоспвиробників до кредитних ресурсів, що є найвагомішим у сучасних умовах, коли аграрії мають обмежений доступ до таких ресурсів через відсутність кредитної історії, ліквідної застави та дотримання своїх комерційних зобов'язань за невинних історичних подій в Україні.

Виділення субсидій з держбюджету в розмірі 50% на здешевлення страхових премій почалося у 2005 році. Як наслідок, щорічно, починаючи з 2005 р., відзначалося суттєве зростання українського ринку аграрного страхування. Максимального показника застрахованих площ (8%) було досягнуто у 2008 році. Починаючи з 2009 р., у бюджеті України не передбачалася державна підтримка аграрного страхування (крім 2012 р., коли передбачалося 70 млн грн компенсацій на страхування озимої пшениці від втрат у період перезимівлі, проте кошти так і не було виділено).

Упродовж останніх п'яти років пряма підтримка сільського господарства з Державного бюджету України практично відсутня. На непряму підтримку (податкові пільги) припадало близько 90% від загального обсягу бюджетних трансферів сільському господарству [6]. Якщо до бюджетних трансферів додати втрати від державного втручання у ціноутворення, адміністративні та регуляторні перепони, зовнішньоторговельні заходи та регулювання внутрішнього ринку, неповернення ПДВ під час експорту зернових і технічних культур, то загалом сукупна державна підтримка сільського господарства зменшилася до рівня 3% валового виробництва в сільському господарстві України порівняно з 22% у країнах-членах ОЕСР та 25,5% у ЄС.

Безсистемне бюджетування видатків та часовий розрив у здійсненні багатьох виплат, непрозорість виділення бюджетних асигнувань, обмежений доступ до програм державної підтримки призвели до падіння довіри виробників до держави і такого інструменту підтримки, як прямі субсидії та дотації, а також до відсутності їх впливу на сільське господарство. Зазначимо також, що програми прямої бюджетної підтримки ніколи не виконувалися належним чином через систематичну відсутність бюджетного фінансування.

Дані щодо державної підтримки страхування врожаю сільськогосподарських культур наведено на рис. 2.

Рис. 2. Державна підтримка страхування врожаю сільськогосподарських культур шляхом компенсації частини страхових платежів у 2005–2017 роках

Таким чином, можна виокремити основні тенденції страхування сільськогосподарських культур протягом досліджуваних років:

1. 2005–2008 роки – прискорене зростання (у 12 разів) після введення в дію норми, щодо державної компенсації страхових платежів при страхуванні врожаю сільськогосподарських культур.

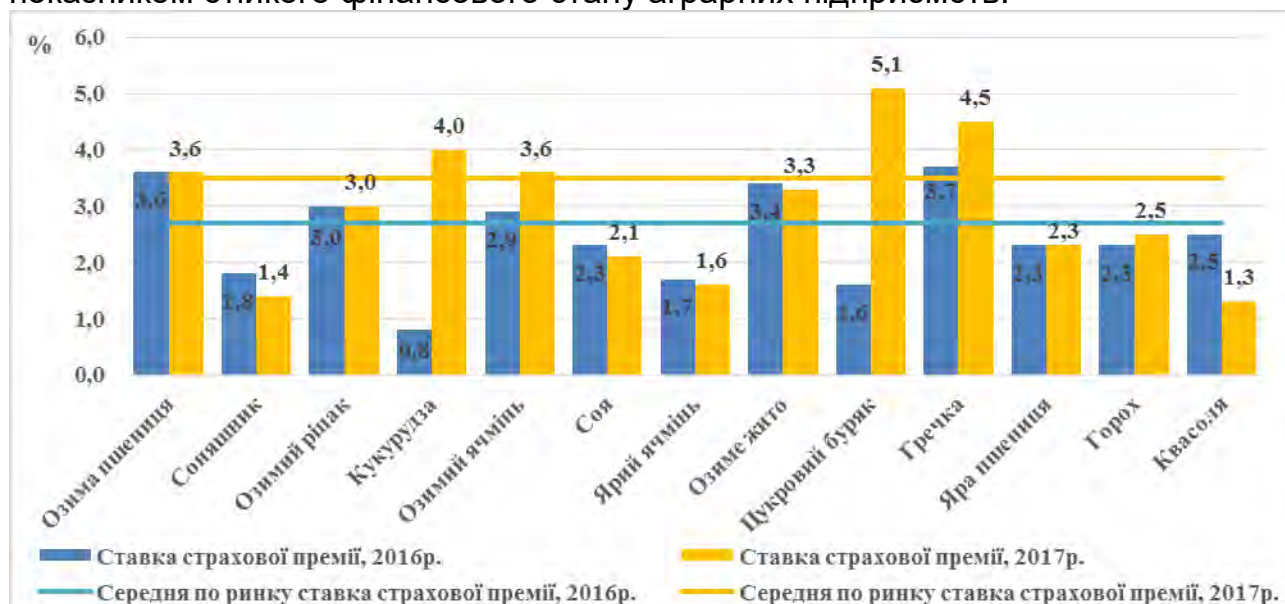
2. 2009 р. – різке скорочення (у 4 рази) унаслідок відміни бюджетної підтримки.

3. 2009–2013 роки – зростання середніми темпами (у 3 рази), адаптація ринку до роботи в умовах відсутності бюджетної підтримки;

4. 2014–2015 роки – скорочення внаслідок загального спаду економіки.

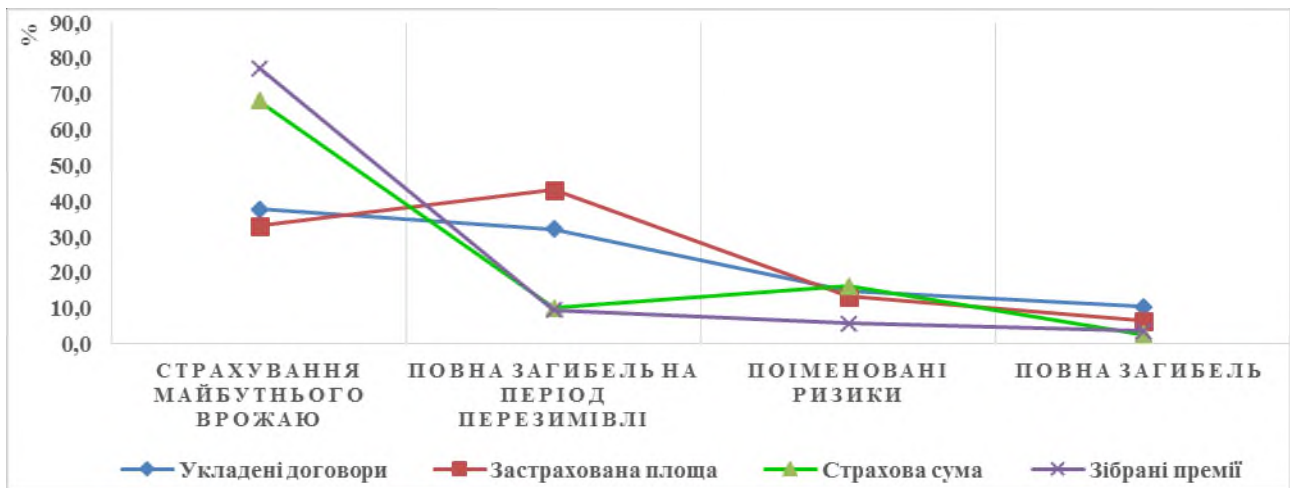
5. 2016–2017 роки – зростання (у 2,5 раза) унаслідок збільшення потреби в отриманні кредитних ресурсів за форвардними договорами та підвищення розміру ставки страхової премії по застрахованих культурах.

Доцільно відзначити, що наявні нині страхові тарифи страхові компанії вважають заниженими (рис. 3). Водночас, ці тарифи є високими для сільгоспвиробників, а страхування врожаю здійснюється здебільшого у формі страхування застави з метою отримання кредитів, що також є особливим показником стійкого фінансового стану аграрних підприємств.

Рис. 3. Ставка страхової премії по основних сільськогосподарських культурах на ринку аграрного страхування у 2016–2017 роках

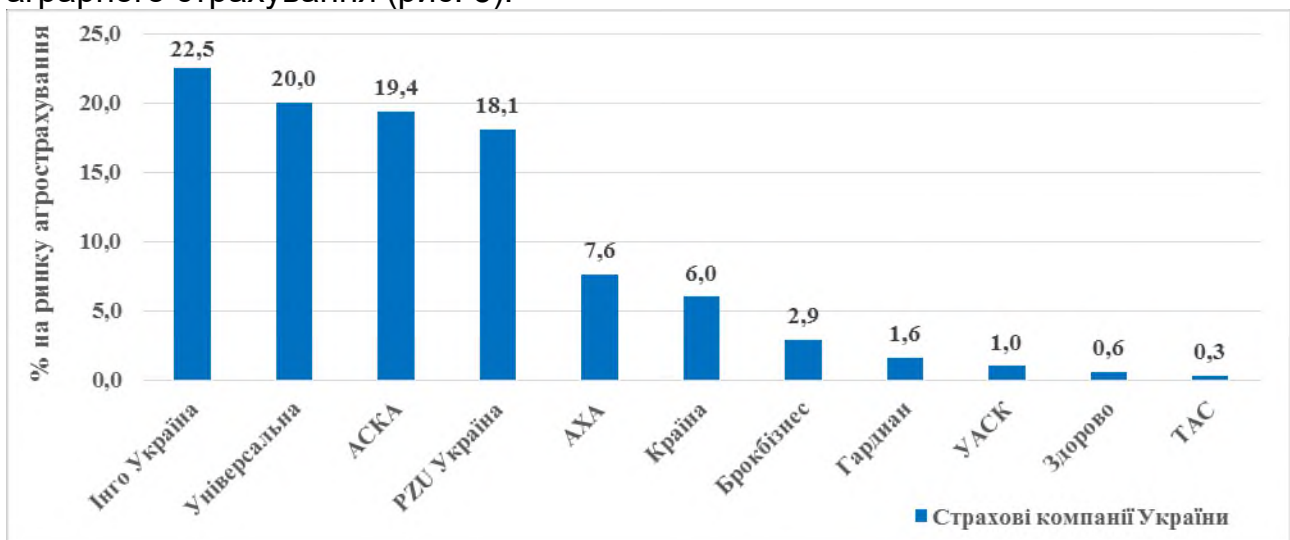
Середня ставка премії за культурами у 2017 р. становила 3,5%, що значно перевищує показник у 2,7% по сезону 2016 р. Водночас, страхування, пов'язане з програмами фінансування сільгоспвиробників здійснювалося за середньої ставки премії на рівні 4,3% (частка договорів, які уклалися через Аграрний Фонд та ДПЗКУ становила 66% від загального обсягу) [9]. Традиційно вищі розміри страхової премії на ринку аграрного страхування сплачувалися товаровиробниками по озимих культурах, проте зазначена тенденція не була актуальною у 2017 р., коли найдорожчим було страхування цукрового буряку, гречки та кукурудзи, що свідчить про зростання інтересу агровиробників до продуктів більш дорогого мультиризикового страхування (рис. 4).

Рис. 4. Основні страхові продукти на ринку агрострахування у 2017 році

У 2017 р. у загальнорічному розподілі договорів відповідно до типу страхового продукту за кількістю переважають договори страхування майбутнього врожаю (мультиризикове страхування). Частка зазначених договорів становить 37,8%. І якщо за розміром застрахованих площ переважають договори страхування озимих культур від повної загибелі на період перезимівлі, то за розміром страхових сум та відповідно зібраних страхових премій, мультиризикове страхування було більш прийнятним з точки зору покриття ризиків для аграрних підприємств, що є цілком логічним, зважаючи на постійне зростання їхнього негативного впливу на виробничий процес.

Проведений аналіз 13 страхових компаній [4, 5, 9], які формують аграрний страховий ринок та забезпечують основні його обсяги, дає змогу стверджувати, що впродовж досліджуваного періоду на страховому ринку переважало класичне страхування. Суттєвий вплив на результати страхування сільськогосподарських культур продовжує здійснювати програма форвардних закупівель Аграрного Фонду та Державної продовольчо-зернової корпорації України. Шість страхових компаній України займали 94% ринку аграрного страхування (рис. 5).

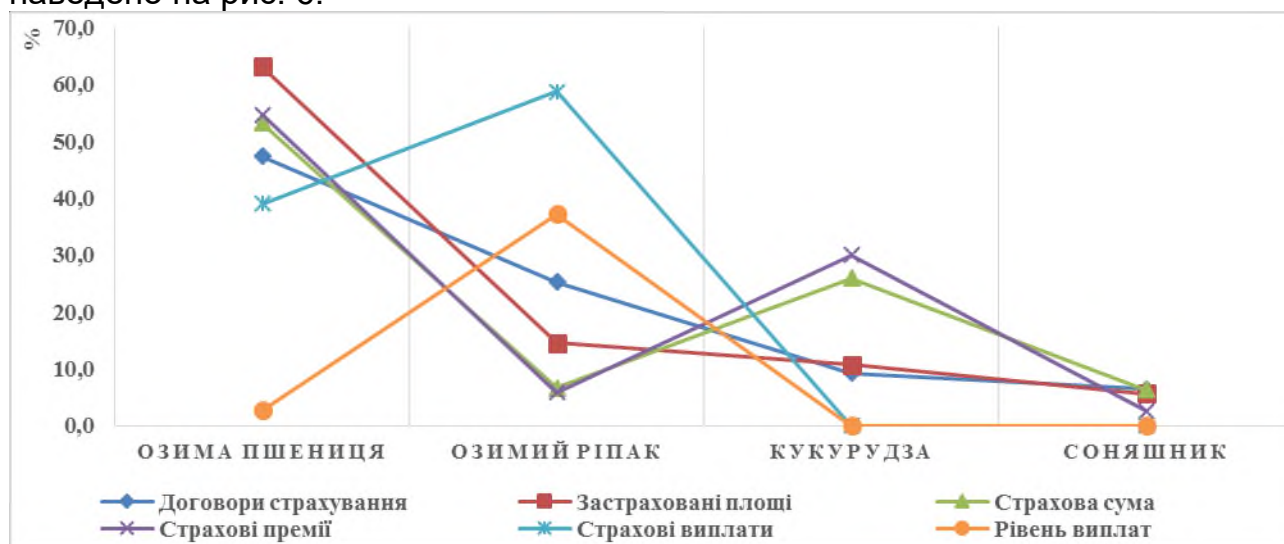

Рис. 5. Питома вага страхових компаній на ринку аграрного страхування у 2017 році (за обсягом застрахованої площі)

В основному аграрні підприємства страхували посіви зернових культур, ріпаку, соняшнику, кукурудзи та сої. Обсяги страхування незначні, протягом останніх п'яти років в середньому 2–3% від загальної площі під сільськогосподарськими культурами в країні. Понад 60% застрахованих площ зайняті озимом пшеницею і ще 15% припадає на озимий ріпак.

Основні кількісні показники страхування сільськогосподарських культур наведено на рис. 6.

Рис. 6. Основні кількісні показники страхування сільськогосподарських культур у 2017 році

З огляду на кількість укладених договорів та величину застрахованих площ, суттєво переважають такі культури, як озима пшениця та озимий ріпак. На покриття збитків за цими самими культурами страхові компанії провели найбільші страхові виплати. Найбільш вигідним з точки зору страхової компанії було страхування озимої пшениці та кукурудзи (високі розміри страхових премій при незначному рівні виплат, водночас, страхування озимого ріпаку було високо витратним для страхової компанії (рівень виплат у 2017 р. становив 37,2%, порівняно з 2,7% по озимій пшениці).

Висновки і перспективи.

1. Проведене дослідження протягом 1995–2017 років свідчить про зростання масштабності впливу ризиків на зменшення обсягів врожаю сільськогосподарських культур, зокрема на ступінь впливу післядії засобів захисту рослин перевищив ступінь негативного впливу природно-кліматичних умов. Також в Україні існують райони, де аграрне виробництво не зазнає серйозних коливань та втрат через погодно-кліматичні умови, і, як наслідок, вимоги до господарств щодо страхування виробничої діяльності повинні бути різними і обов'язково врахувати технології вирощування сільськогосподарських культур. За таких умов нагальним є створення привабливих умов страхування для сільгоспвиробників та забезпечення розвитку конкуренції між страховими компаніями на новій науково-обґрунтованій системі співпраці з господарством.

2. Унаслідок високих ризиків сільськогосподарського виробництва на території України страхування врожаю є дорогим і потребує підтримки з боку держави. Ефективність державного субсидування страхових платежів при страхуванні врожаю сільськогосподарських культур доведено прискореним

зростанням обсягів страхування впродовж 2005–2008 років. Пріоритетними повинні бути функції держави у процесі сприяння страхуванню аграрного виробництва за умови добровільності страхування та своєчасного виконання завдань: з розробки методології цієї діяльності та стимулювання сільгоспвиробників до участі у страхуванні; розробки основних принципів та правил державної підтримки страхування, зокрема, механізмів компенсації частини страхових внесків та контролю за розподілом бюджетних коштів; повноцінного захисту інтересів страхувальників перед страховими компаніями, що сприятиме активнішій участі виробників у страхуванні своїх виробничих ризиків.

3. Проведений аналіз основних кількісних показників ринку страхових послуг для агровиробництва дає змогу стверджувати, що 94% ринку формують шість страхових компаній, у загальнорічному розподілі договорів відповідно до типу страхового продукту переважають договори страхування майбутнього врожаю (мультиризикове страхування), що свідчить про зростання інтересу аграрних товаровиробників до продуктів більш дорогого та комплексного страхування. Обсяги страхування залишаються незначними та впродовж останніх п'яти років становлять в середньому 2–3% від загальної площі під сільськогосподарськими культурами в країні, з них понад 60% застрахованих площ зайняті озимою пшеницею і ще 15% припадає на озимий ріпак. Найбільш вигідним, з точки зору страхової компанії, було страхування озимої пшениці та кукурудзи за рахунок значних розмірів страхових премій при незначному рівні виплат, водночас, страхування озимого ріпаку було високовитратним для страховика.

4. Умови договорів страхування залежать від здатності повноцінного виконання агропідприємствами технологічних операцій та запобіжних заходів, що допомагає знизити ризик настання страхового випадку або пом'якшити його негативні наслідки, зокрема післядію агрохімікатів. У разі використання підприємством високоефективних ресурсоощадних технологій умови страхування є значно більш сприятливими для страхувальника, а мотивація до страхування – порівняно обґрунтованішою.

5. Для здійснення страхування врожаю сільськогосподарських культур потрібна ефективна система сезонного і віддаленого моніторингу, яку має запровадити страхова компанія. Новітня система є вигідною і для страховика, і для страхувальника, оскільки допомагає у разі настання страхового випадку забезпечити високоякісне визначення розміру збитку, своєчасну та повну виплату відшкодування та створює повноцінні умови для вирощування високих врожаїв сільськогосподарських культур в Україні. Новими і порівняно більш плідними мають бути системи партнерства у прийнятті ризиків на страхування між страховими компаніями, банками, бізнес-структурами та органами влади.

Список використаних джерел

1. Віленчук О. М. Стан та перспективи розвитку аграрного страхування в Україні / О. М. Віленчук // Облік і фінанси. – 2014. – № 2. – С. 91–96.
2. Грицина О. Аграрне страхування: проблеми та перспективи розвитку / О. Грицина, О. Шолудько, І. Тофан // Вісник Львівського національного аграрного університету. Сер.: Економіка АПК. – 2015. – № 22 (1). – С. 84–91.

3. Краківський Ю. С. Особливості системи страхових послуг для суб'єктів аграрної сфери / Ю. С. Краківський // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т. 18, вип. 3 (2). – С. 54–56.

4. Офіційний сайт Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua>

5. Портал про сільськогосподарське страхування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agroinsurance.com>

6. Про державну підтримку сільського господарства України : закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV (зі змінами станом на 20.12.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>

7. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : закон України від 9.02.2012 р. № 4391-VI (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2041-VIII від 18.05.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4391-17>

8. Про страхування : закон України від 7.03.1996 р. № 85/96-ВР (зі змінами станом на 20.12.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96>

9. Проект Міжнародної фінансової корпорації (IFC, Група Світового банку) «Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії», [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroinsurance.com/wp-content/uploads/2017/11/Ryinok-agrostrahovaniya-Ukrainiyi-za-2017-god.pdf>

10. Скрипниченко В. В. Державна підтримка страхування аграрних ризиків в економіці України / В. В. Скрипниченко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. – № 9. – С. 121–127.

References

1. Vilenchuk, O. M. (2014). Stan ta perspektyvy rozvytku ahrarnoho strakhuvannya v Ukraini / O. M. Vilenchuk // Oblik i finansy, 2, 91–96.

2. Hrytsyna, O. (2015). Ahrarne strakhuvannya: problemy ta perspektyvy rozvytku / O. Hrytsyna, O. Sholudko, I. Tofan // Visnyk Lvivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Ser.: Ekonomika APK, 22 (1), 84–91.

3. Krakivskiy, Yu. S. (2013). Osoblyvosti systemy strakhovykh posluh dlia subiektiv ahrarnoi sfery / Yu. S. Krakivskiy // Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomika, 18, 3 (2), 54–56.

4. Ofitsiynyi sait Natsionalnoi komisii z rehuliuвання rynkiv finansovykh posluh [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.dfp.gov.ua>.

5. Portal pro silskohospodarske strakhuvannya [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.agroinsurance.com>.

6. Pro derzhavnu pidtrymku silskoho hospodarstva Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 r. № 1877-IV (zi zminamy stanom na 20.12.2016 r.) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.

7. Pro osoblyvosti strakhuvannya silskohospodarskoi produktsii z derzhavnoiu pidtrymkoiu: Zakon Ukrainy vid 9.02.2012 r. № 4391-VI (zi zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonom № 2041-VIII vid 18.05.2017) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4391-17>.

8. Pro strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 7.03.1996 r. № 85/96-VR (zi zminamy stanom na 20.12.2016 r.) [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96>.

9. Proekt Mizhnarodnoi finansovoi korporatsii (IFC, Hrupa Svitovoho banku) «Rozvytok finansuvannia ahrarnoho sektoru v Yevropi ta Tsentralnii Azii», [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu : <http://agroinsurance.com/wp-content/uploads/2017/11/Ryinok-agrostrahovaniya-Ukrainyi-za-2017-god.pdf>.

10. Skrypnychenko, V. V. (2014). Derzhavna pidtrymka strakhuvannia ahrarnykh ryzykiv v ekonomitsi Ukrainy / V. V. Skrypnychenko // Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, 9, 121–127.

РАЗВИТИЕ РЫНКА СТРАХОВЫХ УСЛУГ ДЛЯ АГРАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА В УСЛОВИЯХ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИЙ

Р. М. Мамчур

Аннотация. Доказана необходимость использования страхования как фактора стабилизации аграрного производства. Исследована степень влияния природно-климатических условий и последствий средств защиты растений на результаты аграрного производства. Доказано, что требования к хозяйствам по страхованию производственной деятельности должны быть разными и обязательно учитывать технологии выращивания сельскохозяйственных культур. Обоснована эффективность государственного субсидирования страховых платежей при страховании урожая сельскохозяйственных культур. Определены направления развития рынка страховых услуг для аграрного производства в условиях внедрения инноваций и с учетом глобальных изменений в агробиоценозах и природно-климатических условиях.

Ключевые слова: страхование, аграрные риски, страхование посевов, инновационные технологии земледелия, государственная поддержка

DEVELOPMENT OF INSURANCE SERVICES MARKET FOR AGRICULTURAL PRODUCTION IN CONDITIONS OF INTRODUCING INNOVATIONS

R. M. Mamchur

Abstract. The article proves the necessity of using insurance as a factor of agricultural production stabilization. The degree of influence of natural conditions and the aftereffect of plant products protection on the results of agricultural production was investigated. It was proved that the requirements for farms to insurance theirs production activities should be different and must take into the growing crops technology. The efficiency of state subsidizing of insurance payments for agricultural crop insurance was justified. The directions of the development of insurance services market for agricultural production in conditions of introducing innovations considering global changes in agrobiocenosis and natural conditions were determined.

Keywords: insurance, agrarian risks, crops insurance, innovative technologies of agriculture, state support

ДОСВІД ПОЛЬЩІ ЩОДО ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

В. І. АРТИШ, кандидат економічних наук, доцент*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: artishvictor@gmail.com

Анотація. Проведено системний аналіз тенденцій розвитку органічної продукції в Україні та Польщі, який показав, що загальна площа сертифікованих екологічних земель в Україні за досліджуваний період (2006–2016 роки) зросла в 1,7 раза, а в Польщі з 2004 до 2014 року зросла в 12 разів.

Встановлено, що найсуттєвіший вплив на якісні структурні зміни в економічному секторі має адаптація до європейських стандартів, які встановлюють сприятливу систему регулювання агровиробництва, маркування та інспекцію органічної продукції. Саме тому Польща, перебуваючи в Європейському Союзі, має значну перевагу над Україною. Узагальнено систему контролю і сертифікації уповноваженими органами, а також механізм фінансової підтримки органічного агровиробництва. Наголошено на необхідності використання досвіду Польщі з метою екологізації сільського господарства й розвитку органічного агровиробництва в Україні.

Ключові слова: органічне виробництво, агровиробництво, якість, сільське господарство, контроль, сертифікація, фінансова підтримка

Актуальність. Нині в Україні чи не найголовнішим гальмівним чинником розвитку органічного виробництва та вирощування органічної сільськогосподарської продукції є попит на внутрішньому продовольчому ринку. А також розвиток органічного виробництва стримує незавершеність законодавчої та нормативно-правової бази, яка чітко окреслила б державну політику в цій сфері.

Розвиток екологічного сільського господарства в Польщі це складна екологічна система господарювання, яка є взірцем правильної реалізації концепції зрівноваженого розвитку, що має екологічне й соціальне значення. Динамічний розвиток екологічного сільського господарства в цій країні за останнє десятиріччя зумовлений, передусім, підвищенням інтересом сільських товаровиробників виробляти органічну продукцію, а споживачів – купувати екологічно безпечні харчові продукти на внутрішньому ринку й ринках інших країн ЄС. Такі суттєві зміни в польському сільському господарстві відбулися у 2004 р., після вступу країни до Євросоюзу і запровадження спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС), адаптації нормативно-правової бази щодо регулювання органічного агровиробництва до європейських стандартів [15].

Позитивний досвід щодо ведення органічного сільського господарства, нагромаджений в цій країні, становить науково-практичний інтерес і потребує належного аналізу з метою його запозичення та запровадження на українському чорноземі з урахуванням особливостей розвитку аграрного сектора економіки України.

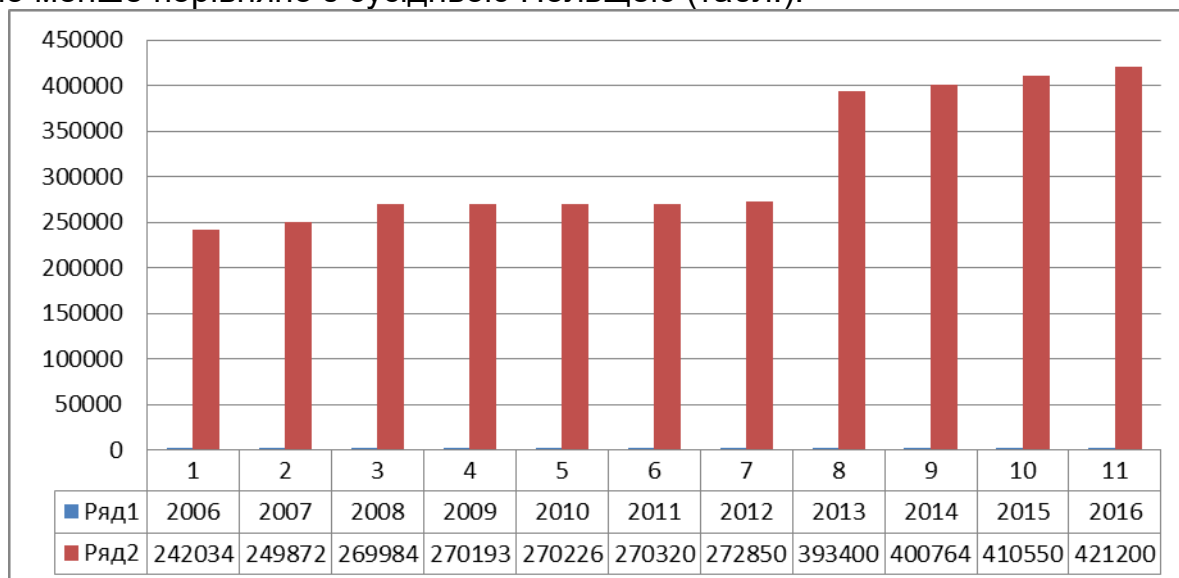
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження становлення й розвитку органічного сільського господарства в Україні та Польщі, виробництва органічної сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, формування інституцій для забезпечення екологічних методів ведення сільськогосподарського виробництва присвячені наукові праці відомих українських науковців А. С. Антонця [1], О. Т. Дударя [2], О. А. Письменської [7], а також відомих польських учених: М. Бжезіньського [13], М. Гжибовської [13], Д. Коморовської [11], С. Пілярського [13], Б. Пілярчик [12] та ін. Їхніми дослідженнями сформовано систему знань, яка є науковим підґрунтям сучасних економічних поглядів на проблеми екологізації сільського господарства, що становить науковий інтерес при обґрунтуванні методологічних підходів щодо розвитку цього інноваційного напрямку господарювання в аграрному секторі України та Польщі.

Мета дослідження – здійснити системний аналіз основних тенденцій виробництва органічної продукції в Україні та Польщі, дослідити основні проблеми його розвитку й визначення подальших перспектив його розвитку.

Результати дослідження та їх обговорення. Сприятливі природно-кліматичні умови відкривають перед Україною широкі можливості для переходу на органічне землеробство, що могло б забезпечити нарощування виробництва високоякісних продуктів харчування і для власних потреб, і для перспективних сегментів зовнішнього ринку.

Аналіз результатів дослідження свідчить, що в органічному сільському господарстві України загальна площа сільськогосподарських угідь аграрних підприємств становить близько 1%. При цьому Україна займає перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі, спеціалізуючись переважно на виробництві зернових, зернобобових та олійних культур. Крім того, у нашій державі сертифіковано 530 тис. га дикоросів [8].

У 2016 р., порівняно з 2006 р., площа сертифікованих органічних земель зросла на 74%, що в абсолютному виразі становить 179 166 га (рис.1), а це значно менше порівняно з сусідньою Польщею (табл.).

Рис. 1. Площа сільськогосподарських угідь в Україні, сертифікованих відповідно до органічних стандартів у розрізі по роках, га*

*Джерело: власна розробка за матеріалами [10; 6].

Динаміка органічного виробництва в Польщі*

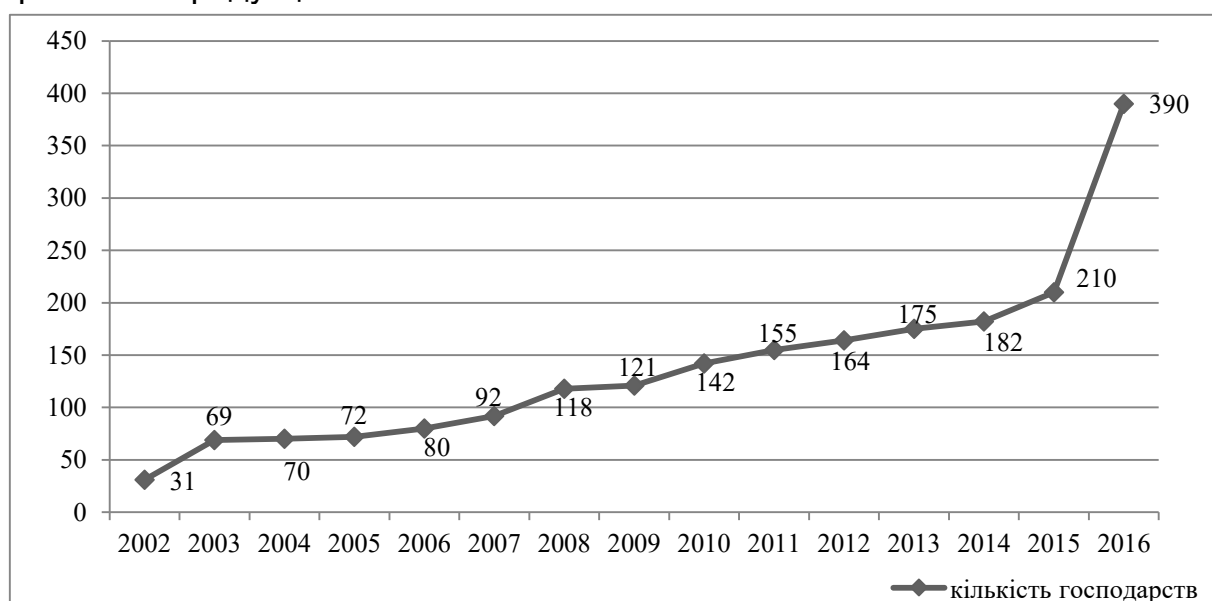
Показники			
Період (роки)	Площа, тис. га	Кількість господарств, тис. од.	Кількість переробних підприємств, од.
2004	82,7	3,8	55
2005	166,3	7,2	99
2006	228,0	9,2	170
2007	287,5	12,1	206
2008	314,8	15,2	236
2009	367,1	17,1	277
2010	521,9	20,9	283
2011	609,4	23,4	260
2012	661,9	24,1	294
2013	669,8	24,3	325
2014	657,9	24,8	484

*Джерело: власна розробка за матеріалами [10].

Відповідно до структури сертифікованих органічних сільськогосподарських угідь, 76,4% займає рілля, 21,3% – пасовища, 1,8% – перелоги і 0,5% – багаторічні насадження. При цьому слід зазначити, що Україна є світовим лідером з виробництва органічного меду та займає провідні позиції за площею сертифікованих угідь: зернові – четверте місце; соняшник – п'яте; олійні культури – п'яте; овочі – дев'яте місце.

Щороку збільшення попиту на органічну продукцію приваблює розширення ринку, а також збільшення кількості господарств. Так, у 2006 р. на території України було сертифіковано 80 підприємств, коли у 2016 р. їх кількість становила 390 – збільшилася на 310 підприємств (рис. 2).

Середній розмір сертифікованого органічного господарства становить понад 2000 га, що ставить Україну вище від Польщі – тільки 25 га [5]. У південній та західній частині України, а також у Полтавській області розташована найбільша кількість підприємств, що займаються виробництвом органічної продукції.

Рис. 2. Кількість сертифікованих органічних господарств України у 2002-2016 роках*

*Джерело: власна розробка за матеріалами [6].

Залежно від цільового ринку збуту, українські виробники проходять сертифікацію згідно з деякими іншими стандартами, зокрема: НОП (NOP, США), Біо Свісс (Bio Suisse, Швейцарія), Біоланд (Bioland, Німеччина), Soil Association (Велика Британія), Натурланд (Naturland, Німеччина) [4].

Існує 19 приватних міжнародно акредитованих сертифікаційних органів, які включені до офіційного переліку сертифікаційних органів для України, які затверджені Єврокомісією (Постанова ЄС 1235/2008). З цього переліку лише сертифікаційний орган “Органік Стандарт” є українською компанією, засновниками якої є українські організації – ключові учасники органічного сектора України; усі інші сертифікаційні органи є іноземними, три з яких мають свої офіси в Україні (ТОВ “ЕТКО Україна”, ТОВ “Контрол Юніон Україна”, Іноземне підприємство “СЖС Україна”) та інші [4].

Так, у сусідній Польщі показники органічного виробництва зростають швидкими темпами (див. таблицю). Важливою ініціативою для розвитку внутрішнього ринку Польщі є щорічний Органічний маркетинговий форум у Варшаві. Його метою є підтримка більш тісного співробітництва в розширеному Європейському Союзі та створення внутрішніх органічних ринків в центральній та Східній Європі шляхом бізнес-зустрічей між підприємцями.

Згідно із державним законодавством Польщі, Міністр сільського господарства і розвитку села надає повноваження сертифікаційним органам, а інспекція торгівельної якості агропродовольчих товарів здійснює нагляд як за сертифікуючими, так і за господарствами, які пройшли акредитацію в Польському центрі Акредитації [14].

Виробники органічної продукції в Польщі отримують державну допомогу одразу за кількома показниками. По-перше, дотується участь фермерів у системах контролю якості харчових продуктів, які за допомогою постійного моніторингу держорганів перевіряють відповідність продукції стандартам ЄС.

Участь у Програмі контролю якості приносить фермеру дохід у розмірі 255 євро на рік. По-друге, допомога виділяється на рекламну та інформаційну діяльність. Передбачена компенсація до 70% витрат на рекламу й розповсюдження інформації щодо органічної продукції. По-третє, компенсуються витрати, пов'язані з переходом від звичайного методу ведення господарства до органічного. При цьому максимальне дотування під час перехідного періоду, яке сягає 461 євро за 1 га на рік, отримують садоводи Польщі. Найменша сума дотацій (66 євро за 1 га на рік) передбачена для багаторічних пасовищ великої площі, які сертифіковані як органічні. Залежно від типу господарства та його спеціалізації пряме дотування господарств, що займаються виробництвом органічної продукції, становить в середньому 240 євро за 1 га на рік [10].

Саме тому в Україні збільшити кількість виробників органічної продукції можливо шляхом державної підтримки (субсидювання, пільгове кредитування, дотації) даної діяльності, особливо у перші три роки. Також важливим інструментом реалізації потенціалу органічного виробництва є запровадження сертифікаційних знаків органічного маркування, пропаганда культури споживання органічної продукції, підвищення рівня життя населення.

Окрім того, українські науковці розрахували обсяги потенційного споживання органічної продукції в Україні на одну особу на рік за видами продукції, а також потенційну ємність ринку органічної продовольчої продукції

на період до 2020 року, яка орієнтовно сягне 41 млрд грн. При цьому частка споживання органічної продукції у загальному обсязі становитиме 12,9%, а за видами органічної продукції подана на рис. 3.

Рис. 3. Прогноз споживання органічної продукції в Україні до 2020 року*
*Джерело: [3].

Для нашої держави, яка має значні площі високопродуктивних земель, це відкриває можливість у недалекому майбутньому стати одним із європейських лідерів у виробництві екологічно безпечних продуктів харчування.

Динамічний розвиток органічного агровиробництва Польщі є взірцем реалізації концепції зрівноваженого розвитку сільського господарства, сільських територій та охорони довкілля.

Нагромаджений позитивний досвід щодо ведення органічного сільського господарства Польщі становить науковий і практичний інтерес для використання його з метою екологізації вітчизняного аграрного сектора, розвитку органічного агровиробництва в Україні.

Не менш важливим стимулюючим фактором є також цільова фінансова підтримка у вигляді дотацій органічних товаровиробників із національного бюджету країни.

Список використаних джерел

1. Антонець А. С. Формування ринку екологічно-безпечної продукції при органічному землеробстві / А. С. Антонець, В. В. Писаренко, Т. В. Лук'яненко, Ю. Г. Писаренко // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 57–61.
2. Дудар О. Т. Екологічне сільське господарство Польщі: тенденції розвитку, система контролю та сертифікації / О. Т. Дудар // Економіка АПК. – 2013. – № 9. – С.105–112.
3. Журнал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL <http://www.viche.info/journal/4161/> Органічне землеробство – шлях до продовольчої безпеки.

4. Ініціатива Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minargo.gov.ua/system/files/8.2%20Basic%20Material%20UKR.pdf>.

5. Національний інститут щодо стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL <http://www.niss.gov.ua/articles/1292> “Напрямів розвитку органічного виробництва сільськогосподарської продукції в Україні”.

6. Органічне виробництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>

7. Письменська О. А. Розвиток органічного сільського господарства в Європі / О. А. Письменська // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С.141–144.

8. Сьогоднішня / Офіційний сайт Міжнародної Громадської Асоціації “БІОЛан Україна” // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.biolan.org.ua/uk/biolan-ukraine/today>

9. European Organic Farming Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://organic-Europe.net>

10. FiBL & IFOAM – Organics International (2016); The World of Organic Agriculture 2016. Frick and Boon.

11. Komorowska D. Perspektywy rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce [Електронний ресурс] / D. Komorowska. – Режим доступу : www.ekrol.sggw.waw.pl,47 s.

12. Pilarczyk B. Marketing ekologicznych produktow zywnosciowych / B. Pilarczyk, R. Nestorowicz // Oficyna a Wolters Rluwer business. Warszawa, 2010. – 183 s.

13. Pilarski S. Rynek zywnosci ekologicznej / S. Pilarski, M. Grzybowska, M. Brzezinski // Seria: Monografie i rozprawy. – Wydawnictwo Wyzszej Szkoły Agrobiznesu w Lomza. 2003. – 199 s.

14. Raport na temat stanu i tendencji rolnictwa ekologicznego w Polsce na lata 1999–2008 [Електронний ресурс]. Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych. – Режим доступу : <http://www.ijhars.gov.pl/pliki/download/eko1999.exe>,3,6.

15. Wspólna polityka rolna Unii Europejskiej / ABC Unii Europejskiej Przedstawicielstwo Komisji Europejskiej w Polsce, Warszawa, 2004. – S. 27 (1–4).

References

1. Antonets A. S. Pysarenko V. V., Lukianenko T. V., Pysarenko Yu. H. (2010). Formuvannia rynku ekolohichno-bezpechnoi produktsii pry orhanichnomu zemlerobstvi [Formation of the market of ecologically safe products in organic farming]. *Ekonomika APK*. 2. 57–61.

2. Dudar O. T. (2013). Ekolohichne silske hospodarstvo Polshchi: tendentsii rozvytku, systema kontroliu ta sertyfikatsii [] *Ekonomika APK*. 9. 105–112.

3. Zhurnal Verkhovnoi Rady Ukrainy Available at: <http://www.viche.info/journal/4161/> Orhanichne zemlerobstvo – shliakh do prodovolchoi bezpeky.

4. Initsiatyva Ministerstva aharnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy Available at: <http://minargo.gov.ua/system/files/8.2%20Basic%20Material%20UKR.pdf>.

5. Natsionalnyi instytut shchodo stratehichnykh doslidzhen Available at: URL <http://www.niss.gov.ua/articles/1292> “Napriamiv rozvytku orhanichnoho vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii v Ukraini”.

6. Orhanichne vyrobnytstvo Available at: <http://organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>
7. Pysmenska O. A. Rozvytok orhanichnoho silskoho hospodarstva v Yevropi / O. A. Pysmenska // Ekonomika APK. – 2012. – № 2. – S.141–144.
8. Sohodennia / Ofitsiyni sait Mizhnarodnoi Hromadskoi Asotsiatsii “BIOLan Ukraina” // Available at: <http://www.biolan.org.ua/uk/biolan-ukraine/today>
9. European Organic Farming Statistics Available at: <http://organic-Europe.net>
10. FiBL & IFOAM – Organics International (2016); The World of Organic Agriculture 2016. Frick and Boon.
11. Komorowska D. Perspektywy rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce Available at: www.ekrol.sggw.waw.pl, 47 s.
12. Pilarczyk B. Marketing ekologicznych produktow zywnosciowych / B. Pilarczyk, R. Nestorowicz // Oficyna a Wolters Rluwer business. Warszawa, 2010. – 183 s.
13. Pilarski S. Rynek zywnosci ekologicznej / S. Pilarski, M. Grzybowska, M. Brzezinski // Seria: Monografie i rozprawy. – Wydawnictwo Wyzszej Szkoły Agrobiznesu w Lomza. 2003. – 199 s.
14. Raport na temat stanu i tendencji rolnictwa ekologicznego w Polsce na lata 1999–2008 Grownny Inspektorat Jakosci Handlowej Artykulow Rolno-Spozywezych. Available at: <http://www.ijhars.gov.pl/pliki/download/eko1999.exe>, 3,6.
15. Wspolna politika rolna Unii Europejskiej / ABC Unii Europejskiej Predstawicitstwo Komisiji Europejskiej w Polsce, Warszawa, 2004. – S. 27 (1–4).

ОПЫТ ПОЛЬШИ В ОТНОШЕНИИ ОРГАНИЧЕСКОГО ПРОИЗВОДСТВА И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЕГО В УКРАИНЕ

В. И. Артыш

Аннотация. *Проведен системный анализ тенденций развития органической продукции в Украине и Польше, свидетельствующий о том, что общая площадь сертифицированных экологических земель в Украине за исследуемый период (2006–2016 годы) в Украине выросла в 1,7 раза, а в Польше с 2004 до 2014 года выросла в 12 раз.*

Установлено, что наиболее существенное влияние на качественные структурные изменения в экономическом секторе имеет адаптация к европейским стандартам, которые устанавливают благоприятную систему регулирования агропроизводства, маркировки и инспекции органической продукции. Именно поэтому Польша, находясь в Европейском Союзе, имеет значительное преимущество над Украиной. Обобщена система контроля и сертификации уполномоченными органами, а также механизм финансовой поддержки органического агропроизводства. Отмечена необходимость использования опыта Польши с целью экологизации сельского хозяйства и развития органического агропроизводства в Украине.

Ключевые слова: *органическое производство, агропроизводство, качество, сельское хозяйство, контроль, сертификация, финансовая поддержка*

POLISH EXPERIENCE ON ORGANIC PRODUCTION AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT IN UKRAINE

V. Artych

Abstract. A systematic analysis of trends in the development of organic products in Ukraine and Poland was carried out, which showed that the total area of certified ecological lands for the study period from 2006–2016 in Ukraine increased by 1.7 times, and in Poland from 2004–2014 it increased in 12 times.

It is established that the most significant impact on qualitative structural changes in the economic sector is adaptation to European standards, which establish a favorable system of agricultural production regulation, marking and inspection of organic products. That is why Poland, while in the European Union, has a significant advantage over Ukraine. The system of control and certification by the authorized bodies is generalized, as well as the mechanism of financial support for organic agricultural production. The necessity of using the experience of Poland with the purpose of ecologization of agriculture and development of organic agricultural production in Ukraine is emphasized.

Keywords: organic production, agricultural production, quality, agriculture, control, certification, financial support

УДК 336.232; 504.052

СТИМУЛЮВАННЯ СТАЛОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ ЧЕРЕЗ ОBOB'ЯЗКОВІ ПЛАТЕЖІ ЗА ЕКОСИСТЕМНІ ПОСЛУГИ

О. М. ЛАБЕНКО, кандидат економічних наук,
доцент кафедри фіскальної політики і страхування

Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: labenko.a@gmail.com

Анотація. Принцип «забруднювач платить» набуває дедалі більшого значення в податковій системі України, але, незважаючи на це, поки не спостерігається поліпшення стану довкілля та сталого використання природних ресурсів. Рентна плата за спеціальне використання води відіграє регулюючу роль у використанні природних ресурсів та незначну фіскальну роль у наповненні місцевих бюджетів, які, у свою чергу, використовуються для мотивації раціонального використання і охорони природних об'єктів.

Фіскальні інструменти є найбільш дієвими інструментами для регулювання природокористування, які покликані забезпечити вилучення природно-ресурсної ренти на користь власника природних ресурсів. В умовах зростаючого дефіциту природних ресурсів та кліматичних змін, питання їх збереження набуває особливо важливого значення. Рентна плата має відігравати більшу стимулюючу та регулюючу роль у процесі використання природних ресурсів.

© О. М. Лабенко, 2018

POLISH EXPERIENCE ON ORGANIC PRODUCTION AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT IN UKRAINE

V. Artych

Abstract. A systematic analysis of trends in the development of organic products in Ukraine and Poland was carried out, which showed that the total area of certified ecological lands for the study period from 2006–2016 in Ukraine increased by 1.7 times, and in Poland from 2004–2014 it increased in 12 times.

It is established that the most significant impact on qualitative structural changes in the economic sector is adaptation to European standards, which establish a favorable system of agricultural production regulation, marking and inspection of organic products. That is why Poland, while in the European Union, has a significant advantage over Ukraine. The system of control and certification by the authorized bodies is generalized, as well as the mechanism of financial support for organic agricultural production. The necessity of using the experience of Poland with the purpose of ecologization of agriculture and development of organic agricultural production in Ukraine is emphasized.

Keywords: organic production, agricultural production, quality, agriculture, control, certification, financial support

УДК 336.232; 504.052

СТИМУЛЮВАННЯ СТАЛОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ ЧЕРЕЗ ОBOB'ЯЗКОВІ ПЛАТЕЖІ ЗА ЕКОСИСТЕМНІ ПОСЛУГИ

О. М. ЛАБЕНКО, кандидат економічних наук,
доцент кафедри фіскальної політики і страхування

Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: labenko.a@gmail.com

Анотація. Принцип «забруднювач платить» набуває дедалі більшого значення в податковій системі України, але, незважаючи на це, поки не спостерігається поліпшення стану довкілля та сталого використання природних ресурсів. Рентна плата за спеціальне використання води відіграє регулюючу роль у використанні природних ресурсів та незначну фіскальну роль у наповненні місцевих бюджетів, які, у свою чергу, використовуються для мотивації раціонального використання і охорони природних об'єктів.

Фіскальні інструменти є найбільш дієвими інструментами для регулювання природокористування, які покликані забезпечити вилучення природно-ресурсної ренти на користь власника природних ресурсів. В умовах зростаючого дефіциту природних ресурсів та кліматичних змін, питання їх збереження набуває особливо важливого значення. Рентна плата має відігравати більшу стимулюючу та регулюючу роль у процесі використання природних ресурсів.

© О. М. Лабенко, 2018

Реалії національного економічного розвитку свідчать про занадто велику увагу до оподаткування діяльності малих та середніх суб'єктів господарювання, натомість не демонструючи увагу до використання природних ресурсів великими суб'єктами господарювання, які мають можливість лобювання своїх інтересів. Дане дослідження доводить цей факт.

Ключові слова: водокористування, водні ресурси, обов'язкові платежі за екосистемні послуги, рентна плата, сталий розвиток

Актуальність. Серед 17 цілей сталого розвитку, які започатковані під егідою ООН, є також цілі забезпечення доступу до питної води, які передбачають:

- до 2030 р. досягти універсального та справедливого доступу до безпечної та доступної питної води для всіх;

- до 2030 р. досягти доступу до адекватної та справедливої санітарії та гігієни для всіх та припинення відкритої дефекації, приділяючи особливу увагу потребам жінок і дівчат та осіб, які перебувають у вразливих ситуаціях;

- до 2030 р. покращити якість води шляхом зменшення забруднення, усунення демпінгу та мінімізації викидів небезпечних хімікатів і матеріалів, зменшення частки неочищених стічних вод удвічі та значного збільшення кількості вторинної переробки та безпечного повторного використання в глобальному масштабі;

- до 2030 р. суттєво підвищити ефективність водокористування в усіх секторах і забезпечити стабільне влучення та постачання прісної води для подолання дефіциту води й суттєвого зменшення кількості людей, що страждають на дефіцит води;

- до 2030 р. впроваджувати комплексне управління водними ресурсами на всіх рівнях, у тому числі через відповідні транскордонні кооперації;

- до 2020 р. захистити й відновити екосистеми, пов'язані з водними ресурсами, включаючи гори, ліси, водно-болотні угіддя, річки, водоносні горизонти та озера;

- до 2030 р. розширити міжнародне співробітництво та підтримку розвитку потенціалу країн, що розвиваються, у діяльності та програмах, пов'язаних із водопостачанням та каналізацією, включаючи збір води, опріснення води, ефективність водопостачання, очищення стічних вод, технології переробки та повторного використання;

- підтримувати та зміцнювати участь місцевих громад у вдосконаленні управління водопостачанням та каналізацією [12].

Іншою угодою міждержавного значення – Паризька кліматична угода – є логічним продовженням імплементації цілей сталого розвитку тисячоліття [12].

Системні та структурні перегини в національній економіці призвели до того, що основними природокористувачами є інтегровані підприємницькі об'єднання, які використовують у відтворювальному процесі переважну більшість природних ресурсів.

Використання водних ресурсів в Україні набуває дедалі більших масштабів, що зумовлено як кліматичними змінами, так і зростанням попиту суб'єктів господарювання на зазначений природний ресурс. Відповідно, набуває дедалі більшої актуальності питання оцінки вартості природних

ресурсів, зокрема водних. Відсутність адекватної ціни природних ресурсів не забезпечує встановлення реальних, стимулюючих до ефективного використання ресурсу рентних платежів.

Як зазначає автор [4] «фінансовий механізм природокористування є найдієвішим способом впливу на процес природокористування» та відносить до фінансового механізму природокористування саме рентну плату за використання природних ресурсів.

Серед основних факторів неефективного використання водних ресурсів вирізняють такі: застарілість, зношеність водоемних виробничих технологій; недосконале транспортування води; недостатній ступінь оснащеності водозабірних споруд системами обліку; відсутність важелів, що мотивують користувачів води до застосування водозберігаючих технологій виробництва та скорочення непродуктивних втрат води.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі достатньо уваги надано питанням обсягів сплати рентних платежів за спеціальне використання природних ресурсів. Теоретичне обґрунтування окремих аспектів функціонування рентної плати за спеціальне використання водних ресурсів знайшли своє відображення у статтях Ц. Г. Огонь, О. О. Веклич, Л. В. Левковська, М. А. Хвесик, В. А. Голян, В. М. Бардась та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми: охорона НПС, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід’ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України.

Так, автори В. А. Голян, В. М. Бардась, Р. В. Бусел, у своїй праці [16] запропонували здійснити фіскальну децентралізацію й дати змогу місцевим органам самоврядування застосовувати регіональний та галузевий індекси до рентної плати.

Автори М. А. Хвесик, Л. В. Левковська, А. М. Сундук [17] здійснили аналіз та оцінку поточних вартісних параметрів водних ресурсів у регіональному вимірі, підтверджуючи необхідність врахування регіонального фактора при стягненні рентної плати за використання водних ресурсів.

Мета дослідження – визначення основних тенденцій ефективності рентної плати за спеціальне використання водних ресурсів та надання пропозицій щодо підвищення регулюючої функції рентної плати.

Матеріали і методи дослідження. Для підготовки дослідження в даній статті використано статистичні дані: Державної служби статистики України в частині обсягів водокористування; Державного казначейства України в частині обсягів сплати рентної плати за спеціальне користування природними ресурсами; наукову періодичну літературу з питань податкового регулювання використання природних ресурсів; нормативно-правові акти законодавчого регулювання рентних платежів за спеціальне використання природних ресурсів.

Результати дослідження та їх обговорення. Розуміння ефективності використання водних ресурсів в процесі господарської діяльності можна здобути простежуючи дані щодо наявності (запасів) водних ресурсів в країні та масштабів їх використання.

Мінімальний рівень водозабезпеченості, визначений ООН, становить 1,7 тис. куб. м на рік на одну людину, в Україні – 1,0 тис. куб. м [5].

Через обмеженість, недосконалість розподілу, сезонність виробництва водні ресурси в Україні повинні використовуватись ефективно та раціонально для всіх галузей господарства. Це є пріоритетним завданням для України.

Так, відповідно до досліджень Світового інституту ресурсів [13] за обсягом наявних поверхневих вод Україна буде займати 52 місце серед 167 досліджених країн станом на 2020 рік. Але прогноз не такий позитивний на майбутнє. Проаналізуємо дані прогнозу для України, наведені в табл.1.

1. Прогноз наявності поверхневих вод в Україні*

Місце, відповідно до спадання запасів поверхневих вод	Усі сектори економіки	Промисловість	Споживання населення	Сільсько-господарське споживання	Сценарій (прогноз)
52	2.85	2.79	2.79	3.54	2020 звичайний
53	2.82	2.75	2.75	3.54	2020 оптимістичний
52	2.83	2.76	2.77	3.54	2020 песимістичний
50	3.10	3.03	3.02	3.70	2020 звичайний
51	3.09	3.01	3.01	3.71	2020 оптимістичний
49	3.08	2.98	2.99	3.69	2020 песимістичний
52	3.25	3.17	3.16	3.77	2020 звичайний
50	3.25	3.17	3.16	3.78	2020 оптимістичний
52	3.21	3.11	3.10	3.75	2020 песимістичний

*Джерело: [13].

Відповідно до дослідження [18], було здійснено порівняння запасів поверхневих вод у кожній країні до обсягів їх прогнозованого споживання. Було здійснено дослідження щодо майбутнього балансу поверхневих вод на 2020, 2030 та 2040 роки за трьома сценаріями: звичайний, оптимістичний та песимістичний. Також наведено показники з вагою окремих секторів (сільськогосподарського, побутового та промислового). Відповідно, у даному випадку, не так важлива зміна місця країни в цьому дослідженні по роках, як необхідно звернути увагу на зростаючий показник споживання наземних вод.

В Україні найбільшим споживачем водних ресурсів є виробники електроенергії (табл. 2) за період з 2010 до 2016 року.

2. Споживання свіжої води за основними секторами економіки (млн. м³)*

Сектор економіки	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
<i>Разом</i>	<i>8886</i>	<i>9352</i>	<i>8104</i>	<i>6556</i>	<i>6608</i>
Електроенергетика	3088	3253	3138	2715	2848
Вугільна промисловість	56	51	33	24	26
Металургійна промисловість	629	601	548	513	492
Хімічна та нафтохімічна промисловість	122	119	65	54	55
Машинобудування	75	68	53	43	41
Нафтогазова промисловість	16	12	11	9	7
Житлово-комунальне господарство	1952	1787	1488	1294	1255
Сільське господарство	2565	3128	2477	1621	1595
Харчова промисловість	137	104	103	84	90
Транспорт	34	27	23	20	19
Промисловість будівельних матеріалів	22	19	15	12	11
Інші галузі	190	183	150	167	169

*Джерело: [8].

Найменше споживання води здійснюється нафтогазовою промисловістю. Упродовж наведеного вище періоду споживання води зменшується і станом на 2016 р. становить 6608 млн м³.

Враховуючи кількісні показники використання водних ресурсів відбувається зменшення обсягів забору води (табл. 3).

3. Основні показники використання і відведення води, (млн. м³)*

Показники	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Забрано води з природних водних об'єктів – усього	1828 2	1508 3	1484 6	1465 1	1465 1	1362 5	1150 5	9699
у тому числі з підземних водних об'єктів	2987	2449	2023	1961	1961	1911	1503	1286
Використано свіжої води (включаючи морську) – усього	1299 1	1018 8	9817	1008 6	1050 7	1009 2	8710	7125
у тому числі на виробничі потреби	6957	5706	5511	5514	5681	5363	4871	4491
питні та санітарно-гігієнічні потреби	3311	2409	1917	1860	1848	1765	1500	1267
зрошення	1699	1186	1377	1638	1759	1770	1218	1237
інші потреби	1024	887	1012	1074	1219	1194	1121	130
Використано прісної води	1217 5	9360	8886	9130	9678	9352	8104	6556
у тому числі питної	4012	2954	2329		2153	2103	1792	1728
Втрати води при транспортуванні	2477	2327	2158	2236	2286	2213	1350	1139
Оборотне та повторно-послідовне використання	4152 3	4716 7	4313 8	4520 9	4580 6	4515 0	4304 9	40306
Потужність очисних споруд	7992	7688	7425	7687	7577	7592	7190	5801
Загальне водовідведення стічних, шахтно-кар'єрних та колекторно-дренажних вод	1096 4	8900	8141	8044	8081	7722	6587	5581
з них								
у поверхневій водній об'єкти	1051 7	8553	7817	7725	7788	7440	6354	5343
у тому числі								
забруднених зворотних вод	3313	3444	1744	1612	1521	1717	923	875
з них без очищення	758	896	312	309	292	265	175	184
нормативно очищених	2100	1315	1760	1763	1800	1477	1416	1389
нормативно чистих без очистки	5104	3794	4313	4350	4467	4246	4015	3079

*Джерело: [8].

На перший погляд використання води для виробничих потреб в Україні зменшується протягом періоду з 2000 до 2015 р., але чи свідчить це про стале використання даного ресурсу?

Незважаючи на неофіційні дані щодо зменшення кількості населення в країні, споживання води для питних та санітарних потреб зменшилося більше

ніж на половину і у 2015 р. становило всього 1267 млн м³. Також зменшується використання води за такими показниками: оборотне та повторно-послідовне використання води, потужності очисних споруд тощо. Останнє може свідчити про недостатність технологій та обладнання для очистки води та її подальшого використання з більшою ефективністю. Тобто, незважаючи на загальне зменшення забору води удвічі за період, поданий у табл. 2, спостерігається також і зменшення якісних показників води, що використовується як у виробничо-господарських потребах, так і у побутових.

Як показують дослідження ефективності спеціального водокористування, проведеного на основі аналізу двох показників: водомісткості ВВП та фіскальної віддачі води. Перший розраховано шляхом ділення об'єму водозабору з природних водних об'єктів на ВВП. Другий показник являє собою відношення величини збору за спеціальне водокористування та використання вод для потреб гідроенергетики і водного транспорту до об'єму водозабору з природних водних об'єктів. Динаміка водомісткості свідчить про значні резерви для подальшої економії водних ресурсів, підвищення ефективності їх використання в господарському обороті [9].

Механізм платежів за спеціальне використання природних ресурсів створює не досить значну частину дохідної частини зведеного бюджету. Спеціальне водокористування є платним. Головну мету стягнення плати за спеціальне використання вод визначає ВК України в ст. 30 – збори за спеціальне водокористування справляються з метою стимулювання раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і включають збір за спеціальне використання води та екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, які встановлюються Податковим кодексом [3, 5, 14].

Даним податковим збором оподатковується фактичний обсяг використаної води користувачами. При цьому враховується обсяг втрати води в їх системах водопостачання. Це відбувається шляхом акумулювання частини доходу водокористувачів, що, у свою чергу, спрямовується до відповідних бюджетів.

Система рентних платежів за користування природними ресурсами має на меті не стільки виконання фіскальної функції, як мотивувати ефективне використання природних ресурсів та їх відновлення.

Спеціальне водокористування – це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин зі зворотними водами із застосуванням каналів. Як зазначено в ст. 48 Водного Кодексу України (далі ВК України), спеціальне водокористування здійснюється юридичними і фізичними особами насамперед для задоволення питних потреб населення, а також для господарсько-побутових, лікувальних, оздоровчих, сільськогосподарських, промислових, транспортних, енергетичних, рибогосподарських та інших державних і громадських потреб [2].

Наприклад, для гідроенергетики об'єктом оподаткування є фактичний обсяг води, що проходить через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії; для водного транспорту – період, час використання

поверхневих вод флотом, що перебуває в експлуатації (залежно від тоннажності вантажного флоту та кількості місць пасажирського).

Для галузі рибництва об'єктом оподаткування є фактичний обсяг води, що необхідний для поповнення водних об'єктів, що має на меті розведення риби чи фільтрацію водного об'єкта.

Користувачі водних ресурсів зобов'язані самі обчислювати збір за спеціальне використання води й збір за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики і рибництва та для потреб водного транспорту. Якщо водокористувач перевищив встановлений обсяг ліміту, то збір обчислюється і сплачується у п'ятикратному розмірі, виходячи з фактичних обсягів використаної води понад встановлений ліміт використання води, ставок збору та коефіцієнтів.

З 01.01.2018 р. ставки рентної плати за спеціальне використання, які застосовуються при обчисленні податкових зобов'язань з рентної плати за результатами господарської діяльності у 2018 р. збільшено на 16,8% (порівняно з діючими у 2017 р.).

Платники перераховують суми рентної плати одним платіжним дорученням на рахунки, відкриті в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, які забезпечують розподіл цих коштів у співвідношенні, визначеному Бюджетним кодексом.

Крім того, з 01.01.2018 р., обов'язок платника з рентної плати покладено на суб'єктів господарювання, що належать до первинних водокористувачів, які використовують та/або передають вторинним водокористувачам воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів без надання преференцій бюджетним установам, що належать до первинних водокористувачів [14].

Надходження від зборів за використання води, поряд зі зборами за скидання забруднюючих речовин, мають становити фінансову базу заходів щодо охорони вод, відтворення водних ресурсів, запобігання шкідливій дії води та ліквідації її наслідків. Цю функцію через заниженість нормативів та відсутність їх зв'язку з потребами водоохоронної діяльності збори не виконують [3].

З метою розв'язання проблеми ощадливого використання водних ресурсів необхідно посилити відповідальність водокористувачів за неправильне та неефективне використання водних ресурсів, а також розробити та встановити систему податкових пільг для тих суб'єктів господарювання діяльності, що використовують у своїй господарській діяльності водні ресурси та застосовують нові технології, які дають змогу зменшити споживання водних ресурсів та/або їх забруднення.

Адже не секрет, що значною проблемою у використанні природних ресурсів є проблема контролю за їх використанням та забрудненням. З цього приводу, Міністр екології та природних ресурсів зазначив: «Збільшення штрафів за нехтування питаннями збереження довкілля неминуче. Це один із важливих кроків для запровадження в Україні європейської системи природоохоронного нагляду та контролю. Це означає, що розміри штрафів в Україні, за деякими екологічними статтями, можуть зрости не в десятки, а в сотні, а подекуди й у тисячу разів» [10].

У звіті Рахункової палати [8] зазначено, що «... відсутність дієвих заходів з боку Державної фіскальної служби України із залучення платників до сплати

рентної плати за спеціальне використання води призвела до невиконання органами ДФС планових показників (на загальну суму 397,8 млн грн), зростання суми податкового боргу (удвічі), а в результаті списання податкового боргу до державного бюджету не надійшло 7,3 млн грн». У цьому звіті неодноразово зазначається про відсутність взаємодії Держгеоінспекції та Держгеонадр з Державною фіскальною службою, що призводить до втрат в обліку використаних водних ресурсів та зменшення суми рентної плати.

З 01.01.2015 пунктом 4 частини другої статті 29 Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 № 2456 встановлено, що до доходів загального фонду Державного бюджету України включаються, зокрема, 50% рентної плати за спеціальне використання води (крім рентної плати за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення) [3].

За отриманими даними Державної служби статистики України, простежено тенденцію до зростання водовіддачі (у 3,3 раза) за відповідного зниження водомісткості (на 69,8 %).

З метою визначення факторів впливу на спеціальне використання водних ресурсів, що підлягає оподаткуванню рентним платежем, здійснимо регресійний аналіз за двома сценаріями:

1 – визначимо вплив збільшення надходжень від рентної плати за спеціальне використання води(y) на обсягу забору води(x_1), капітальних інвестицій(x_2) та поточних витрат на очищення зворотних вод(x_3);

2 – визначимо вплив зростання обсягів забору води з природних водних об'єктів(y) на надходження від рентної плати за спеціальне використання води(x_1) капітальних інвестицій(x_2) та поточних витрат на очищення зворотних вод(x_3).

Вихідні дані для здійснення аналізу за двома сценаріями подано в табл. 4. Регресійний аналіз є основним статистичним методом побудови математичних моделей об'єктів або явищ з використанням експериментальним даних. Ці моделі зв'язують кількісні змінні – результуючу і пояснючі (або залежна змінна).

4. Вихідні дані для регресійного аналізу*

Період	Забрано води з природних водних об'єктів, млн. м3	Капітальні інвестиції на очищення зворотних вод, млн. грн.	Поточні витрати на очищення зворотних вод, млн. грн.	Рентна плата за спеціальне використання води, млн. грн.
2009	14478.00	882.50	4356.30	711.91
2010	14846.00	734.70	5035.50	883.63
2011	14651.00	721.30	5388.40	1170.34
2012	14651.00	847.00	6195.10	1363.19
2013	13625.00	834.10	6175.90	1474.93
2014	11505.00	1122.20	5611.60	1265.01
2015	9699.00	848.90	6644.30	1108.15
2016	9907.00	1160.00	7800.10	1397.80

*Джерело: [8, 11].

Головною метою проведення регресійного аналізу є визначення можливих варіантів розвитку ситуації щодо посилення сталості у використанні води.

У результаті побудови кореляційної матриці, з метою оцінки мультиколінеарності, було виявлено кореляційну залежність у межах слабкої та помітної (відповідно до шкали Чеддока), що дає підстави засвідчити суттєву ймовірність отримання достовірних даних аналізу.

Для перевірки несумісності даних для даних конкретних регресійних моделей були використано R-коефіцієнт, відповідно до якого, обидва сценарії визнані сумісними за складом даних, обраних для аналізу.

Виходячи з даних, отриманих за допомогою Excel, методом найменших квадратів отримані багатofакторні моделі будуть мати такий вигляд:

$$\text{Сценарій 1 } y=0.08x_1+0.38x_2+0.27x_3+1746.56 \quad (1)$$

$$\text{Сценарій 2 } y=-5.47x_1-1.48x_2+3.97x_3-24012.65 \quad (2)$$

Рівняння 1 висвітлює залежність суми рентної плати за спеціальне використання води(y) від обсягу забору води(x_1), капітальних інвестицій(x_2) та поточних витрат на очищення зворотних вод(x_3). Рівняння 2 характеризує залежність обсягів забору води з природних водних об'єктів(y) на надходження від рентної плати за спеціальне використання води(x_1) капітальних інвестицій(x_2) та поточних витрат на очищення зворотних вод(x_3).

Коефіцієнти рівнянь свідчать про кількісний вплив кожного фактора на результативний показник за незмінності інших факторів.

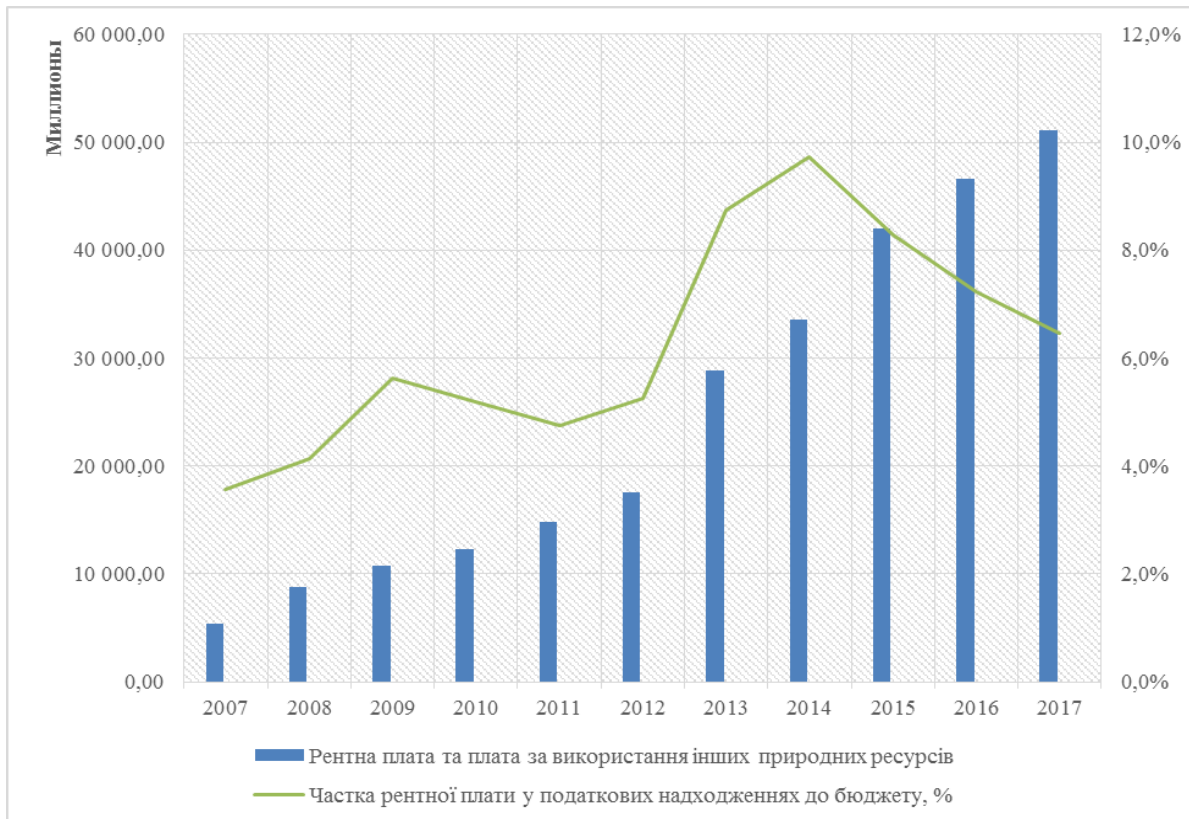
Розглянемо вплив факторних ознак за першим сценарієм. Зростання рентної плати:

- на 0,08 млн грн буде спричинене зростанням обсягу забору води на 1 млн м³ за незмінності інших факторів;
- на 0,38 млн грн буде спричинено зростанням на 1 млн грн капітальних інвестицій на очищення зворотних вод за незмінності інших факторів;
- на 0,27 млн грн буде спричинено зростанням поточних витрат на очищення зворотних вод за незмінності інших факторів.

За другим сценарієм, де результативною ознакою став обсяг забору води з природних водних об'єктів, його зменшення буде становити 5,47 млн м³ при збільшенні рентної плати на 1 млн грн. Також зменшиться обсяг забору води на 1,48 млн м³, за умови зростання капітальних інвестицій на очищення зворотних вод. При цьому, відбудеться зростання забору води на 3,97 млн м³ при зростанні поточних витрат на очищення зворотних вод.

Загалом застосування двох сценаріїв дає змогу зробити висновок про необхідність підвищення ставки рентної плати за спеціальне використання води з метою підвищення ефективності її використання, а також зростання суми капітальних інвестицій може сприяти підвищенню ефективності використання води.

Здійснивши аналіз динаміки та обсягів надходження рентної плати за використання природних ресурсів, можна зробити висновок про незначний фіскальний ефект зазначеного платежу в доходах Зведеного і Державного бюджетів (рис.1).

Рис.1. Динаміка та частка рентної плати у податкових надходженнях до Зведеного бюджету, за 2007– 2017 роки*

*Джерело: Звіти про виконання державного бюджету України, Офіційний сайт Державного казначейства України: www.treasure.gov.ua [11].

Зважаючи на незначну фіскальну роль рентних платежів у доходах зведеного та державного бюджету, під час проведення бюджетної централізації у 2014 р. було прийнято рішення про переведення рентної плати за спеціальне використання води до сфери відповідальності місцевих бюджетів.

Рис. 2. Частка рентної плати в доходах місцевих бюджетів та державного бюджету, 2007–2017 роки*

*Джерело: Звіти про виконання державного бюджету України, Офіційний сайт Державного казначейства України: www.treasure.gov.ua [11].

Незважаючи на переведення рентної плати за спеціальне використання води до сфери відповідальності місцевих бюджетів, спад частки рентної плати за спеціальне використання води у доходах державного бюджету почав спостерігатися ще з 2010 року.

Беручи до уваги цей факт, переведення цього виду обов'язкових платежів до місцевих бюджетів виглядає логічним кроком. Витрати на адміністрування такого обов'язкового платежу будуть зменшені та перенесені на місцевий рівень, а доходи від рентної плати будуть стимулювати місцеву владу до посилення контролю за спеціальним використанням води і таким чином збільшення надходжень за даним обов'язковим платежем.

Варто відзначити те, що, незважаючи на зміну відсотка розподілу рентних платежів між бюджетами різних рівнів у 2014 р., ставки рентної плати залишалися незмінними, незважаючи на значну кількість пропозицій щодо їх значного підвищення.

Для запровадження ефективної системи платежів за спеціальне водокористування необхідно врахувати досвід інших країн. Оподаткування використання води у країнах-членах ЄС впливає з певних правил ЄС, які, зокрема, закріплені у Водній Рамковій Директиві 60/2000/ЄС [19], яка є основою водної політики і встановлює принципи відшкодування витрат на обслуговування водокористування. Ця Директива не передбачає конкретних податкових заходів регулювання водокористування, проте наголошує, що екологічні збори можуть зробити вагомий внесок для досягнення цілей у сфері регулювання використання й охорони водних ресурсів. Це означає, що плата за воду повинна включати у себе всі витрати, пов'язані із забрудненням води, які додаються до ринкової ціни послуг з метою заохочення запровадження водоощадних технологій та водоочисних систем на підприємствах. Податки на воду, імплементовані державами – членами ЄС, розділені на три категорії: плата за забір води; плата за водопостачання та водовідведення; збір за забруднення водних джерел.

Висновки і перспективи. Загалом, оподаткування рентним платежем спеціального використання водних ресурсів в Україні не виконують фіскальної функції, оскільки їх частка в доходах бюджетів різних рівнів залишається незначною. Держава не забезпечує належного контролю за спеціальним використанням води. Але варто відзначити, що фіскальна роль цього платежу зросла для місцевих бюджетів, адже починаючи з 2015 р., його почали перерозподіляти в пропорції 50/50 між державним та місцевими бюджетами. Це має сенс для підвищення регулюючої ролі даного платежу, яку варто посилювати. Зважаючи на проблему відсутності належного контролю за спеціальним використанням води, передача значної частки цього платежу в розпорядження місцевих бюджетів підвищить зацікавленість місцевих органів самоврядування у контролі за спеціальним використанням води.

Суттєве зменшення обсягів спеціального використання води складно пояснити зменшенням обсягів споживання води з метою її використання у виробничих процесах, адже з року в рік (за останні 15 років) спостерігається зростання обсягів промислового виробництва. А зважаючи на той факт, що потужності очисних споруд зменшувалися впродовж розглянутого періоду, має

зростати обсяг спожитої води. Це є свідченням відсутності впровадження нових технологій виробництва що сприяють економії водних ресурсів.

Усе вищевикладене спонукає до висновку про те, що, незважаючи на загальне зменшення використання води, відсутні передумови до сталого використання водних ресурсів в Україні. З метою посилення процесів сталого використання, у першу чергу, необхідно розробити дієву систему контролю за обсягами використання та забруднення води, по-друге, розробити дієвий механізм оподаткування рентним платежем використання води, який враховуватиме запровадження нових технологій у використанні води.

Список використаних джерел

1. Бардась В. М. Удосконалення фіскального регулювання природокористування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.06 / В. М. Бардась ; Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К., 2015. – 21 с.

2. Будзяк О. С. Економічний механізм екологічнобезпечного використання земель України / О. С. Будзяк // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип. 181 (4). – С. 64–72.

3. Бюджетний кодекс України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17&p=1309936556715078> - 3

4. Важелі фінансового механізму у сфері природокористування / О. М. Лабенко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2014. – Вип. 200 (3). – С. 200– 205.

5. Вартість водних ресурсів України та її регіонів у вимірах національного багатства / М. А. Хвесик, Л. В. Левковська, А. М. Сундук // Економіка України. – 2015. – № 10. – С. 84–96.

6. Водний Кодекс України від 06.06.1995 року // Відомості Верховної Ради. – 1995. – Додаток до № 24. – Ст. 189. – 5.

7. Голян В. А. Плата за природні ресурси в умовах децентралізації: інвестиційний аспект / В. А. Голян // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 7. – С. 7–16. – 6.

8. Державна служба статистики України. – Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Звіт «Про результати аудиту ефективності виконання повноважень органами державної влади в частині контролю за повнотою та своєчасністю надходжень до державного бюджету рентної плати за спеціальне використання води» затверджено рішенням Рахункової палати від 11.04.2017 № 9-5, 2017 р.

10. Огонь Ц. Г. Ефективність оподаткування та проблеми раціонального використання й відновлення водних ресурсів / Ц. Г. Огонь // Фінанси України. – 2010. – № 1. – С. 16–28.

11. Офіційний сайт Державного казначейства України // Режим доступу : www.treasury.gov.ua

12. Офіційний сайт Міністерства екології і природних ресурсів України. Остап Семерак: «Ми пропонуємо суттєво підвищити розміри штрафів за

порушення природоохоронного законодавства» // Режим доступу : <https://menr.gov.ua/news/32071.html>

13. Офіційна сторінка ООН // Режим доступу : <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>

14. Офіційна сторінка World recourse institute // <http://www.wri.org/applications/maps/aqueduct-atlas/-x=83.59&y=27.24&s=ws!20!28!c&t=waterrisk&w=agr&g=0&i=BWS-16!WSV-8!SV-2!HFO-4!DRO-8!STOR-8!GW-8!WRI-2!ECOS-1!MC-1!WCG-8!ECOV-4!&tr=ind-1!prj-1&l=3&b=osm&m=group>

15. Податковий кодекс України від 02.12.2010, № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13. – С. 556. – Ст. 112.

16. Тищенко В. М. Механізм регулювання платного водокористування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.06 / В. М. Тищенко ; ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». – К., 2013. – 20 с.

17. Фіскальне регулювання водокористування в регіоні: інституціональні засади та напрями вдосконалення / В. А. Голян, В. М. Бардась, Р. В. Бусел // Механізм регулювання економіки. – 2012. – № 1. – С. 25–38.

18. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy / Official Journal L 327, 22/12/2000 P. 0001 – 0073

19. Luck M., M. Landis, and F. Gassert (2015) “Aqueduct Water Stress Projections: Decadal Projections of Water Supply and Demand Using CMIP5 GCMs,” Technical note (Washington, DC: World Resources Institute, April 2015), <http://www.wri.org/publication/aqueduct-water-stress-projections>

References

1. Bardas V. M. (2015) Udoshkonalennia fiskalnoho rehuliuвання pryrodokorystuvannia: Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.06 / Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. – K., 2015. – 21 s.

2. Budziak O. S. (2013) Ekonomichniy mekhanizm ekolohobezpechnoho vykorystannia zemel Ukrainy. Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Ser.: Ekonomika, ahraryni menedzhment, biznes. Vyp. 181 (4). S. 64–72.2

3. Biudzhethnyy kodeks Ukrainy: [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17&p=1309936556715078-3>

4. Labenko O. M. (2014) Vazheli finansovoho mekhanizmu u sferi pryrodokorystuvannia Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriiia : Ekonomika, ahraryni menedzhment, biznes. Vyp. 200(3). - S. 200-205.

5. Khvesyuk M. A. Levkovska L. V., Sunduk A. M. (2015) Vartist vodnykh resursiv Ukrainy ta yii rehioniv u vymirakh natsionalnoho bahatstva // Ekonomika Ukrainy. № 10. - S. 84-96

6. Vodnyi Kodeks Ukrainy vid 06.06.1995 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 1995. – Dodatok do № 24. – St. 189. - 5

7. Holian V. A. (2016) Plata za pryrodni resursy v umovakh detsentralizatsii: investytsiinyi aspekt. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2016. № 7. S. 7–16. - 6

8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – Ofitsiyni sait [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Zvit «Pro rezultaty audytu efektyvnosti vykonannia povnovazhen orhanamy derzhavnoi vlady v chastyni kontroliu za povnotoiu ta svoiechasnistiu nadkhodzhen do derzhavnoho biudzhetu rentnoi platy za spetsialne vykorystannia vody» zatverdzheno rishenniam Rakhunkovoi palaty vid 11.04.2017 № 9-5, 2017 r.
10. Ohon Ts.H. (2010) Efektyvnist opodatkovannia ta problemy ratsionalnoho vykorystannia y vidnovlennia vodnykh resursiv / Ts.H. Ohon // Finansy Ukrainy. – 2010. – № 1. – S. 16-28.
11. Derzhavnoho kaznacheistva Ukrainy// Rezhym dostupu www.treasury.gov.ua
12. Ministerstva ekolohii i pryrodnykh resursiv Ukrainy. Ostap Semerak: «My proponuiemo suttievo pidvyshchyty rozmyry shtrafiv za porushennia pryrodokhoronnoho zakonodavstva» // Rezhym dostupu: <https://menr.gov.ua/news/32071.html>
13. OON // Rezhym Dostupu - <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>
14. World recourse institute // <http://www.wri.org/applications/maps/aqueduct-atlas/> - x=83.59&y=27.24&s=ws!20!28!c&t=waterrisk&w=agr&g=0&i=BWS-16!WSV-8!SV-2!HFO-4!DRO-8!STOR-8!GW-8!WRI-2!ECOS-1!MC-1!WCG-8!ECOV-4!&tr=ind-1!prj-1&l=3&b=osm&m=group
15. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI / / Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.— 2011. — № 13. — S. 556. — St. 112.
16. Tyshchenko V.M. (2013) Mekhanizm rehuliuвання платного водокористування: Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.06 / DU «Instytut ekonomiky pryrodokorystuвання ta staloho rozvytku NAN Ukrainy». – K., 20 s.
17. Holian V.A. Bardas V. M., Busel R. V. (2012) Fiskalne rehuliuвання водокористування v rehioni: instytutsionalni zasady ta napriamy vdoskonalennia. Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky. № 1. - S. 25-38.
18. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy / Official Journal L 327, 22/12/2000 P. 0001 – 0073
19. Luck, M., M. Landis, and F. Gassert, (2015) “Aqueduct Water Stress Projections: Decadal Projections of Water Supply and Demand Using CMIP5 GCMs,” Technical note (Washington, DC: World Resources Institute, April 2015), <http://www.wri.org/publication/aqueduct-water-stress-projections>.

СТИМУЛИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОГО ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ ЧЕРЕЗ ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ ПЛАТЕЖИ ЗА ЭКОСИСТЕМНЫЕ УСЛУГИ

А. Н. Лабенко

***Аннотация.** Принцип "загрязнитель платит" приобретает все большее значение в налоговой системе Украины, но, несмотря на это, пока не наблюдается улучшения состояния окружающей среды и устойчивого использования природных ресурсов. Рентная плата за специальное использование воды играет регулирующую роль в использовании природных ресурсов и незначительную фискальную роль в заполнении местных бюджетов, которые, в свою очередь, используются для мотивации рационального использования и охраны природных объектов. Фискальные*

инструменты являются наиболее действенными инструментами для регулирования природопользования, которые предназначены для обеспечения изъятия природно-ресурсной ренты в интересах собственника природных ресурсов. В условиях растущего дефицита природных ресурсов и климатических изменений, вопрос их сохранения приобретает особо важное значение. Рентные платежи должны играть большую стимулирующую и регулирующую роль в процессе использования природных ресурсов.

Реалии национального экономического развития свидетельствуют о слишком большом внимании к налогообложению деятельности малых и средних субъектов хозяйствования, однако, не демонстрируя внимание к использованию природных ресурсов крупными субъектами хозяйствования, которые имеют возможность лоббирования своих интересов. Данное исследование доказывает этот факт.

Ключевые слова: водопользование, водные ресурсы, обязательные платежи за экосистемные услуги, рентная плата, устойчивое развитие

STIMULATION OF SUSTAINABLE WATER USING BY OBLIGATORY PAYMENTS FOR ECOSYSTEM SERVICES

O. Labenko

Abstract. *The "polluter pays principle" is became more importance in the Ukrainian tax system, but despite this fact, there is still no improvement in the environment and the sustainable use of natural resources. The rent for special use of water is playing a controlling role in the use of natural resources and an insignificant fiscal role in local budgets revenue, which are used to motivate the rational use and protection of natural objects. Fiscal tools are the most effective tools for nature use regulation. Given the growing shortage of natural resources and climate change, the issue of their conservation becomes particularly important. The rent payments must play a more stimulating and controlling role in use of natural resources.*

The realities of national economic development indicate too much attention to the taxation of small and medium business entities, while not showing the attention to the use of natural resources by large economic entities that have the opportunity to lobby their interests. This study is proving this fact.

Keywords: *water use, water resources, payments for ecosystem services, rent payments, sustainable development*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГАЛУЗЕЙ АПК В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Н. М. ВДОВЕНКО, завідувач кафедри глобальної економіки
E-mail: nata0409@gmail.com

Н. Г. ВАРШАВСЬКА, здобувач кафедри глобальної економіки
E-mail: nataliavarshavska91@gmail.com

М. М. ПАВЛЕНКО, асистент кафедри глобальної економіки
E-mail: marunapavlenko@ukr.net

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Анотація. Досліджено теоретичні та практичні підходи до поняття конкурентоспроможності агропромислового комплексу. В умовах орієнтації на європейські стандарти, міжнародні організації, що здійснюють контроль над аграрним ринком, формують нові тренди. Серед них збереження довкілля, водних, земельних та рибних ресурсів. Аргументовано можливості й потребу в органічному виробництві, розвитку сільських територій. Запропоновано нові концептуальні підходи до застосування поняття «розумна конкурентоспроможність галузей АПК» у контексті європейської інтеграції.

Ключові слова: конкурентоспроможність, галузь, агропромисловий комплекс, європейська інтеграція

Актуальність. У зв'язку з євроінтеграційними процесами, агропромисловий комплекс України має нові перспективи для збільшення частки експорту у своїй структурі з орієнтацією на європейські ринки. Такі перспективи породжують ряд проблем, що мають місце на сучасному аграрному ринку. Формування аграрної політики та її нових фундаментальних засад є підґрунтям для вирішення наявних проблем і здійснення заходів підвищення рівня конкурентоспроможності АПК України. Чіткість, прозорість у підходах, вимогах до галузевого розвитку, сучасні засади ведення господарської діяльності формують потужний аграрний сектор, який у перспективі буде конкурентоспроможним на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у теоретичні й практичні дослідження конкурентоспроможності агропромислового комплексу зробили вчені-економісти А. Діброва, М. Ільчук, Т. Осташко, С. Кваша, С. Козловський та інші дослідники. Водночас, динамічність та глибина наукової проблематики має місце для подальших досліджень саме цього напрямку.

Мета дослідження – розроблення сучасних концептуальних підходів, що ґрунтуються на екологічних аспектах, дотриманні високих стандартів якості та безпеки у контексті зростання конкурентоспроможності національного АПК.

Матеріали і методи дослідження. У процесі наукового дослідження було використано як загальнонаукові, так і специфічні методи. Серед них: групування – для визначення методів досягнення конкурентоспроможності

АПК; методи порівняння – під час аналізу існуючих підходів до визначення конкурентоспроможності галузей АПК.

Результати дослідження та їх обговорення. Євроінтеграція ставить нові виклики для України, зокрема і для агропромислового комплексу. Сучасні економічні перетворення характеризуються підвищенням вимог до якості продукції, що випускається. Загалом, вищезазначене пов'язано з тим, що забезпечення стійкого розвитку на ринку товарів і послуг визначається рівнем конкурентоспроможності продукції, яка, у свою чергу, узгоджується з конкурентоспроможністю підприємств та, безпосередньо, конкурентоспроможністю галузі. Конкурентоспроможність детермінована рівнем ціни та рівнем якості продукції. Вступ України до Світової організації торгівлі та євроінтеграція забезпечують Україні можливості виходу на світові ринки товарів і послуг, розширюють споживчий асортимент та полегшують доступ до іноземних технологій.

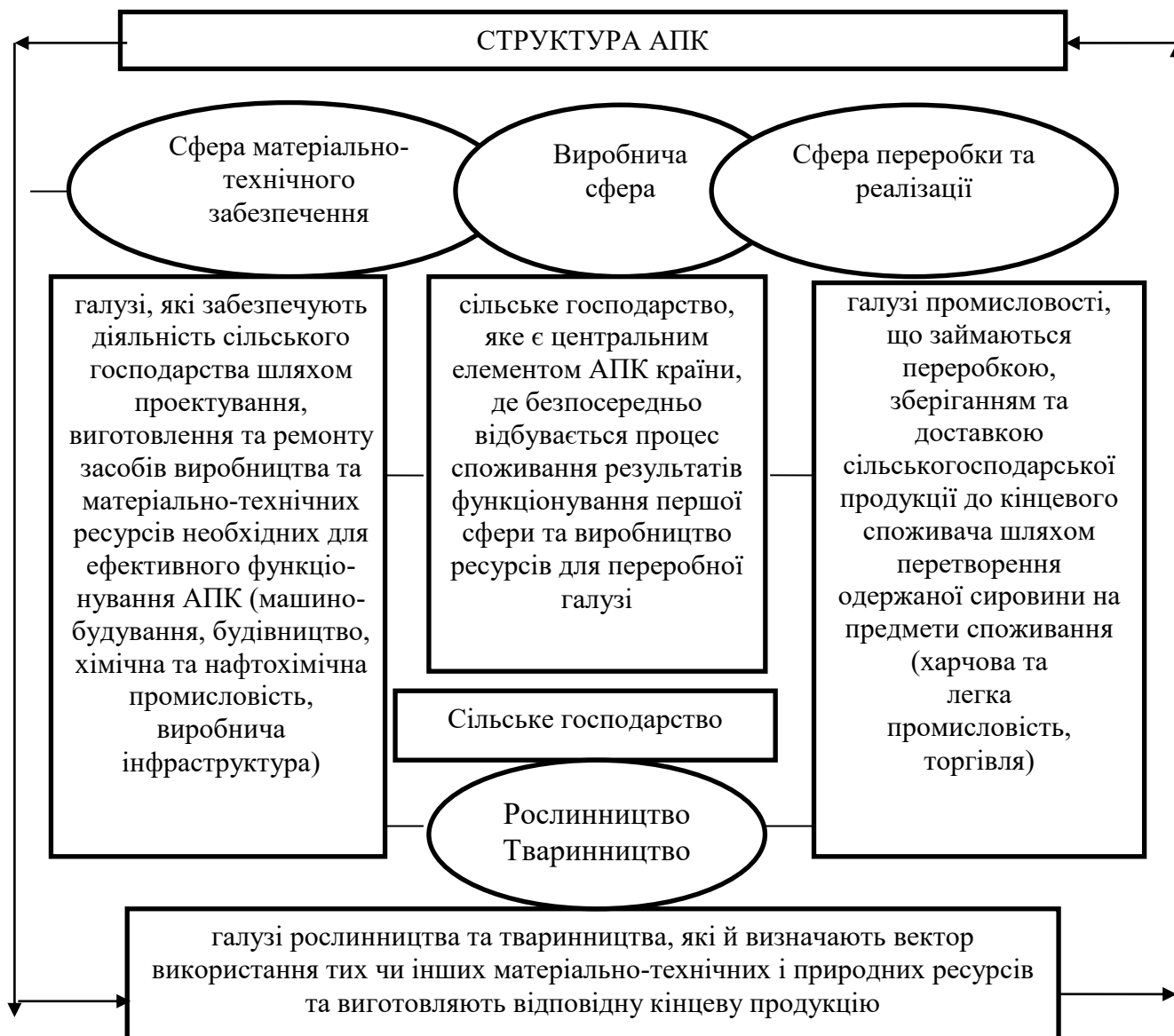
Так, пріоритетним є забезпечення конкурентоспроможності українського агропромислового комплексу як усередині країни, так і на міжнародному ринку. Існує велика кількість підходів до визначення АПК, що свідчить про комплексну структуру з вираженою системністю. Так, агропромисловий комплекс являє собою міжгалузеве формування інтегративного типу, де структурно поєднані сільське господарство та інші галузі національної економіки. Функціонування даного комплексу відбувається за відповідним технологічним ланцюгом: «виробництво – переробка – збут – споживання», що значною мірою впливає на можливості ринкових трансформацій соціально-економічного простору країни.

Саме тому, на нашу думку, агропромисловий комплекс варто розглядати як цілісну, галузеву та складову частину економічної системи, яка забезпечує продовольчу безпеку країни за рахунок вирощування сільськогосподарської сировини, виробництва, заготівлі, зберігання та безперешкодної реалізації продукції для населення як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

Галузева структура АПК України є базовою у процесі визначення основних напрямів його функціонування та відображує технологічну лінію виробництва товарів, робіт і послуг. Таким чином, на її основі можна виокремити галузеві ланки цього комплексу (рис. 1). До сфери виробництва сільськогосподарської продукції залучаються нові галузі. Багато з них працюють безпосередньо на сировині та напівфабрикатах сільськогосподарського походження. Водночас, продукція інших галузей використовується в агропромисловому комплексі. Усе це призведе до розширення внутрішньо- і міжгалузевих зв'язків та взаємної залежності темпів розвитку галузей, що виробляють дану продукцію. Деякі з цих галузей лише частково співпрацюють з АПК, акцентуючи на інших комплексах (паливно-енергетичному, машинобудівному, транспортному). Вони не включаються до складу АПК, але для повного з'ясування системи виробничо-економічних зв'язків, визначення фактичних витрат на виробництво продукції як кінцевого продукту, необхідно знати величину їх вкладень коштів і праці.

Таким чином, в агропромисловому комплексі виникає вертикальна інтеграція, тобто бажання контролювати верхню надбудову виробничого ланцюга для забезпечення збуту сільськогосподарської продукції, захисту від коливання цін на сировинних ринках і гнучкої реакції на запити споживачів.

Також потрібні значні інвестиції у вигляді концентрації капіталів за допомогою горизонтальної інтеграції кооперативів (злиття, створення партнерств і союзів), або залучення капіталів з інших джерел через створення філій у формі акціонерних товариств. Вертикальна інтеграція може бути здійснена шляхом будівництва переробних потужностей або придбання контрольного пакета акцій вже існуючих підприємств.

Рис. 1. Сучасні підходи до формування структури АПК

Конкурентоспроможність галузі АПК слід розглядати окремо, оскільки аграрний сектор має свою специфіку. Конкурентоспроможна галузь АПК це не лише переваги з точки зору економічної ефективності. Дане питання охоплює забезпечення продовольчої безпеки та збереження біоресурсів (див. таблицю).

Підходи до визначення поняття конкурентоспроможності галузей АПК

Автор	Визначення
Пуцентейло П. Р.	Здатність створювати зростаючий обсяг доданої вартості на основі підвищення ефективності використання чинників виробництва, забезпечення інвестиційної привабливості й освоєння нових ринків [7].
Васюта О. П., Мірошник М. В.	Конкретизація сукупної здатності підприємств галузі створювати, виготовляти та реалізовувати товари, які за якісними та ціновими характеристиками є більш привабливими для споживачів, ніж товари аналогічних зарубіжних конкурентів, забезпечуючи при цьому стійко високі темпи економічного зростання галузі [1].
Шевченко М. М.	Здатність національної галузі промисловості забезпечувати високий рівень задоволення власними товарами певної суспільної потреби, порівняно з конкурентами, утримувати та змінювати стійкі позиції на певних сегментах та забезпечувати прибутковість на основі раціонального використання ресурсів в умовах інтернаціоналізації [9].

Рівень конкурентоспроможності галузі АПК впливає з ідентифікації позицій підприємств у конкурентному середовищі. Детермінантами конкурентоспроможності галузі можна визначити виробничі умови або наявність в країні таких факторів виробництва, які необхідні для випуску продукції: кваліфікована робоча сила або промислова інфраструктура, сировинний ресурс, клімат, дотаційна підтримка держави, умови попиту або особливості ринку конкретного товару або послуги, наявність підтримуючих або пов'язаних галузей, таких, які конкурентоспроможні на міжнародному рівні, постачальники чи дистриб'ютори, характер стратегії фірми, її структури та особливостей суперництва з іншими компаніями, включаючи такі фактори, як організаційний та управлінський клімат, а також рівень та природу внутрішньої конкуренції.

Конкурентоспроможність АПК з урахуванням специфіки та соціальної значущості аграрного сектора слід визначати як його змагальну здатність функціонувати та розвиватися у ринковому середовищі, ефективно забезпечуючи процеси відтворення в аграрному секторі. Рівень конкурентоспроможності відображується у величині основних видів агропромислової продукції на одну особу, їх позитивній динаміці й створенні умов для стійкого розвитку національної господарської системи в довгостроковій перспективі.

Події, що відбуваються в геополітичному просторі, актуалізують для вітчизняної економіки питання продовольчої незалежності як основи соціальної стабільності та національної безпеки. Тому агропромисловий комплекс може бути поставлений в основу державної політики у системі прийняття національних рішень. При цьому забезпечення конкурентоспроможності АПК слід розглядати як завдання стратегічного характеру, вирішення якого дасть змогу не тільки досягти необхідного рівня самозабезпечення продовольством, але й дасть імпульс розвитку іншим галузям економіки. Повертаючись до реалій українського аграрного ринку,

зауважимо про досягнення конкурентоспроможності товару. Здебільшого, це піддається сумніву на європейському ринку. На рис. 2 продемонстровано заходи досягнення конкурентоспроможності товару на аграрному ринку.

Практичне застосування кількісного методу щодо досягнення конкурентоспроможності стає можливим за рахунок прогалин у законодавстві, відсутності ефективних норм стандартизації та сертифікації. Це призводить до неможливості експорту такої продукції на міжнародних ринках та негативного впливу на продовольчу безпеку. Тому вважаємо за доцільне сформулювати сучасні концептуальні підходи до поняття «розумна конкурентоспроможність галузі АПК» («SMART COMPETITIVENESS»), які можливо реалізувати за рахунок регламентації та контролю правил функціонування суб'єктів господарювання на аграрному ринку (рис. 2).

Рис. 2. Методичні підходи щодо досягнення конкурентоспроможності АПК

Пропонуємо реалізувати наступні напрями у межах контролю за складовими блоками: земельна реформа, гармонізація законодавства, забезпечення продовольчої безпеки, якості та безпечності харчових продуктів, відповідності санітарних та фітосанітарних норм, підтримки малого та середнього аграрного бізнесу. Передбачається вдосконалення законодавства, впровадження інновацій, державна підтримка та використання під час виробництва сучасних заходів щодо досягнення конкурентоспроможності на аграрному ринку. Такі дії мають бути комплексними, виконуватись у чітко визначені строки.

Отже, вступ України до ЄС є фундаментом для впровадження змін та реформування АПК. Встановлено, що ринок сільськогосподарської продукції суттєво змінює умови свого функціонування, законодавство адаптується до норм ЄС. При цьому продукція має бути якісною, відповідати сертифікатам якості, а перевага повинна надаватися органічному виробництву та його фінансуванню.

Висновки і перспективи. Таким чином, проведені дослідження дають можливість зробити висновки, що впровадження концептуальних підходів до поняття «розумна конкурентоспроможність на аграрному ринку» стане основою якісних змін у вітчизняному аграрному секторі економіки. Водночас, значна увага нині приділяється проведенню діалогу між Україною та ЄС стосовно таких змін. Тому поставлені вимоги й надалі спонукатимуть вітчизняний аграрний сектор до здійснення законодавчих, інституціональних, технологічних та інших змін в умовах трансформаційних процесів.

Список використаних джерел

1. Васюта О. П. Конкурентоспроможність галузі як складова ефективності національної економіки / О. П. Васюта, М. В. Мірошник // Бізнес Інформа. – 2014. – № 2. – С. 160–166.

2. Воробйов Є. М. Агропромисловий комплекс України: сучасний стан та особливості / Є. М. Воробйов, Т. Ю. Гела // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – 2010. – Вип. 10. – С. 15–20.

3. Земельний кодекс України // ВВР. – 1993. – № 10. – С. 79.

4. Курило В. І. Про зміст та співвідношення деяких аграрних дефініцій / В. І. Курило // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 87–91.

5. Козловський С. В. Забезпечення стійкості та розвитку сучасних економічних систем : монографія / С. В. Козловський. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. – 554 с.

6. Новак Н. П. Принципи та конкурентні переваги розвитку органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / Н. П. Новак // Агросвіт. – 2016. – № 9. – С. 30–33.

7. Пуцентейло П. Р. Конкурентоспроможність підприємства: методологія аналізу дефініції / П. Р. Пуцентейло // Інноваційна економіка. – 2015. – № 4 (59). – С. 80–86.

8. Черевик Н. В. Проблеми та перспективи розвитку АПК / Н. В. Черевик, М. В. Вітченко, А. О. Титаренко // Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки. – 2008. – № 4. – (46). – С. 235–245.

9. Шевченко М. М. Системи забезпечення національної безпеки адаптивного та креативного типів: порівняльний аналіз / М. М. Шевченко, О. С. Зозуля // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 16. – С. 125–129.

References

1. Vasyuta O. P., Miroshnik M. V. (2014). Competitiveness of the industry as a component of the efficiency of the national economy. Business Inform, 2, 160–166.

2. Vorobyov E. M. (2010). Agro-industrial complex of Ukraine: the present state and features / Ye. M. Vorobyov, T. Yu. Gela. Collection of scientific works of the Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. Economy, 10, 15–20.

3. The Land Code of Ukraine (1993). – BBP. – № 10. – С. 79.

4. Kuril V. I. (2014). About content and correlation of some agrarian definitions // Economy of agroindustrial complex, 2, 87–91.

5. Kozlovsky S. V. (2017). Provision of sustainability and development of modern economic systems: [monografia]. Vinnitsa. Nilan-LTD, 554.

6. Novak N. P. (2016). Principles and competitive advantages of the development of organic agricultural production in Ukraine. Agrosvit, 9, 30–33.

7. Putstential P. R. (2015). Competitiveness of the enterprise: methodology for the analysis of the definition. Innovation Economy, 4 (59), 80–86.

8. Cherevyk N. V., Vitchenko M. V., Titarenko A. O. (2008). Problems and perspectives of development of agroindustrial complex. Bulletin of ZhDTU. Syries: Economic sciences, 4 (46), 235–245.

9. Shevchenko M. M., Zozulya O. S. (2015). Systems of providing national security of adaptive and creative types: comparative analysis. Investments: practice and experience, 16, 125–129.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОТРАСЛЕЙ АПК В УСЛОВИЯХ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ

Н. М. Вдовенко, Н. Г. Варшавская, М. Н. Павленко

***Аннотация.** Исследованы теоретические и практические подходы к понятию конкурентоспособности агропромышленного комплекса. В условиях ориентации на европейские стандарты, международные организации, осуществляющие контроль над аграрным рынком, формируют новые тренды. Среди них сохранение окружающей среды, водных, земельных, рыбных ресурсов. Аргументированы возможности и потребности в органическом производстве, развитии сельских территорий. Предложены новые концептуальные подходы к применению понятия «умная конкурентоспособность отраслей АПК» в контексте евроинтеграции.*

Ключевые слова: конкурентоспособность, отрасль, агропромышленный комплекс, европейская интеграция

ENSURING COMPETITIVENESS OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN THE CONDITIONS OF EUROINTEGRATION

N. Vdovenko, N. Varshavska, M. Pavlenko

Abstract. The article are investigated theoretical and practical approaches to the concept of competitiveness of the agro-industrial complex. In the context of targeting European international organizations that control the agrarian market, they form new trends. Preservation of the environment, water, land fish resources are described. Opportunities and needs in organic production, development of rural areas are argued. New conceptual approaches to the application of the concept «reasonable competitiveness of the agro-industrial complex» in the context of European integration are proposed.

Keywords: competitiveness, branch, agroindustrial complex, European integration

УДК 339.92:637.1(477)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У МОЛОКОПРОДУКТОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

О. М. БАРИЛОВИЧ, кандидат економічних наук,

доцент кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: elena.barilovic@gmail.com

Анотація. Щоб забезпечити потреби населення у високоякісному молоці та молочній продукції необхідно поєднувати інтереси всіх суб'єктів господарювання молокопродуктового підкомплексу – виробників молока, молокопереробних підприємств та підприємств, що займаються реалізацією молока й молочної продукції. Для узгодження їх діяльності на сьогодні актуальним є розвиток сучасних взаємовигідних форм співпраці, побудованих на основі процесів кооперації та інтеграції.

Зважаючи на це, в роботі здійснено спробу обґрунтувати необхідність існування, показати стан і тенденції розвитку кооперативного руху в молокопродуктовому підкомплексі України. Зокрема, зазначено про необхідність посилення інтеграційних процесів з огляду на євроінтеграційні прагнення України, окреслено теоретичне та законодавче підґрунтя існування кооперативного руху у молокопродуктовому підкомплексі, визначено види кооперативів та обґрунтована доцільність їх функціонування, наведено основні тенденції та приклади розвитку інтеграційних об'єднань у сфері виробництва та переробки молока.

Визначено, що формування вертикальних і горизонтальних інтеграційних об'єднань є необхідною складовою розвитку цивілізованого ринку молока та молочної продукції, що дасть можливість забезпечити відповідну якість молока-сировини і створить передумови для розширення географії експорту продукції молокопродуктового підкомплексу України.

Ключові слова: інтеграційні процеси, кооперативи, молокопродуктовий підкомплекс

Abstract. The article are investigated theoretical and practical approaches to the concept of competitiveness of the agro-industrial complex. In the context of targeting European international organizations that control the agrarian market, they form new trends. Preservation of the environment, water, land fish resources are described. Opportunities and needs in organic production, development of rural areas are argued. New conceptual approaches to the application of the concept «reasonable competitiveness of the agro-industrial complex» in the context of European integration are proposed.

Keywords: competitiveness, branch, agroindustrial complex, European integration

УДК 339.92:637.1(477)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У МОЛОКОПРОДУКТОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

О. М. БАРИЛОВИЧ, кандидат економічних наук,

доцент кафедри маркетингу та міжнародної торгівлі

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: elena.barilovic@gmail.com

Анотація. Щоб забезпечити потреби населення у високоякісному молоці та молочній продукції необхідно поєднувати інтереси всіх суб'єктів господарювання молокопродуктового підкомплексу – виробників молока, молокопереробних підприємств та підприємств, що займаються реалізацією молока й молочної продукції. Для узгодження їх діяльності на сьогодні актуальним є розвиток сучасних взаємовигідних форм співпраці, побудованих на основі процесів кооперації та інтеграції.

Зважаючи на це, в роботі здійснено спробу обґрунтувати необхідність існування, показати стан і тенденції розвитку кооперативного руху в молокопродуктовому підкомплексі України. Зокрема, зазначено про необхідність посилення інтеграційних процесів з огляду на євроінтеграційні прагнення України, окреслено теоретичне та законодавче підґрунтя існування кооперативного руху у молокопродуктовому підкомплексі, визначено види кооперативів та обґрунтована доцільність їх функціонування, наведено основні тенденції та приклади розвитку інтеграційних об'єднань у сфері виробництва та переробки молока.

Визначено, що формування вертикальних і горизонтальних інтеграційних об'єднань є необхідною складовою розвитку цивілізованого ринку молока та молочної продукції, що дасть можливість забезпечити відповідну якість молока-сировини і створить передумови для розширення географії експорту продукції молокопродуктового підкомплексу України.

Ключові слова: інтеграційні процеси, кооперативи, молокопродуктовий підкомплекс

Актуальність. Однією з найбільш негативних тенденцій останніх десятиліть стало значне скорочення поголів'я корів, і на цьому фоні – обсягів виробництва молока, що впливає на забезпеченість молокопереробних підприємств сировиною. Як наслідок, молокопереробні підприємства не повністю використовують свої виробничі потужності або працюють з низькоякісною чи імпортною сировиною, що, відповідно, позначається на якості молочної продукції на внутрішньому ринку.

Таким чином, щоб забезпечити потреби населення у високоякісному молоці та молочній продукції, необхідно поєднувати інтереси всіх суб'єктів господарювання молокопродуктового підкомплексу – виробників молока, молокопереробних підприємств та підприємств, що займаються реалізацією молока й молочної продукції. Для узгодження діяльності різних елементів структури молокопродуктового підкомплексу актуальним на сьогодні є розвиток сучасних взаємовигідних форм співпраці, побудованих на основі процесів кооперації та інтеграції в аграрній сфері.

Основним організаційно-економічним аспектам розвитку інтеграційних процесів у сфері виробництва та переробки молока присвячені праці таких науковців, як В. Г. Андрійчук, В. І. Бойко, С. В. Васильчак, Т. Г. Дудар, М. М. Ільчук, М. Й. Малік, Я. Я. Рибак. Проте особливої актуальності набуває подальше дослідження даного питання у зв'язку з посиленням євроінтеграційних процесів в Україні і, відповідно, зростанням вимог до якості молока і молочної продукції.

Мета дослідження – обґрунтувати необхідність існування, показати стан і тенденції розвитку кооперативного руху в молокопродуктовому підкомплексі України.

Матеріали і методи дослідження. Методологічною базою дослідження є діалектичний метод пізнання сучасної ринкової ситуації, в якій функціонують підприємства молокопродуктового підкомплексу, метод теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу для окреслення теоретичного підґрунтя існування інтеграційних процесів у молокопродуктовому підкомплексі, визначення видів кооперативів та обґрунтування доцільності їх функціонування, аналізу основних тенденцій та прикладів розвитку кооперативного руху у сфері виробництва та переробки молока.

Результати дослідження. Необхідність розвитку кооперативного руху в молокопродуктовому підкомплексі зумовлена обмеженими можливостями виробників щодо виконання одночасно ряду важливих процесів, таких як матеріально-технічне забезпечення, виробництво молока, його реалізація тощо. Стримує розвиток галузі також діяльність посередників, які, скуповуючи і перепродуючи молокопереробним підприємствам значні обсяги молочної сировини, акумулюють частину прибутків, що могли б залишитися в руках виробників.

Діяльність молочних кооперативів, своєю чергою, сприяє налагодженню економічних відносин між виробниками молока, молокопереробними підприємствами, торгівельною мережею і спрямована на розвиток позитивних процесів на всіх ланках технологічного ланцюга, включаючи виробництво молока, транспортування, виробництво, маркетинг та реалізацію молокопродуктів. У молокопродуктовому підкомплексі може бути сформовано три типи кооперативів [1]:

1. Обслуговуючі кооперативи, які створюються на базі підприємств з приватно-пайовою формою власності. Такі кооперативи об'єднують приватних товаровиробників – юридичних або фізичних осіб. Вони можуть надавати послуги всім суб'єктам господарювання, хто відповідає вимогам кооперативного руху.

2. Виробничі кооперативи з розвинутою вертикально-інтеграційною структурою. Даний вид кооперативів функціонує в умовах великомасштабного виробництва і має розвинуту виробничу та соціальну інфраструктуру і, як правило, забезпечений кваліфікованими кадрами. Крім виробничої функції, такі кооперативи здійснюють реалізацію продукції, займаються матеріально-технічним забезпеченням, надають інформаційні, консалтингові та інші послуги.

3. Об'єднання кооперативів – найвищий рівень розвитку кооперативного руху. Даний процес відбувається за галузевою або територіальною ознакою. Кооперативи, що формують об'єднання, мають статус юридичної особи, повну самостійність. Вступ та вихід з об'єднання кооперативів здійснюється за рішенням загальних зборів членів об'єднання.

Перші кроки до розвитку сільськогосподарської кооперації в ринкових умовах здійснено ще у 1997 році. Згідно із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. за № 469/97-ВР, сільськогосподарський виробничий кооператив утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб, які є виробниками сільськогосподарської продукції, для провадження спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку [2]. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив створюють сільськогосподарські товаровиробники, його мета – надання послуг своїм учасникам.

У сучасних умовах господарювання кооперативи здатні вирішувати найважливіші питання: підвищення якості молочної сировини, організацію заготівлі та збуту, формування ефективних цін реалізації та розрахунків за молоко та молочну продукцію, забезпечення якісними кормами господарств населення. Кооперативи централізують виробників, допомагають їм в організаційних, логістичних та маркетингових моментах, і, як результат, сприяють розвитку молочного бізнесу.

13 вересня 2017 року розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки [3]. Метою Концепції є створення необхідних організаційних, правових та фінансових передумов для розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації.

Як свідчать наведені у Концепції дані [3], потенціал сільськогосподарської кооперації в Україні є нереалізованим. Так, у країнах ЄС сільськогосподарські кооперативи забезпечують 57% виробництва молочної продукції. У таких країнах, як Австрія, Данія, Нідерланди та Швеція у сільськогосподарських кооперативах виробляється понад 90% молока. Станом на 1 квітня 2017 року, в Україні налічувалося 590 таких кооперативів, члени яких утримують 1% поголів'я великої рогатої худоби та через які реалізується відносно незначна частка молочної продукції.

Зважаючи на це, пріоритетом державної аграрної політики має стати підтримка фермерських господарств шляхом розвитку сільськогосподарської кооперації з метою підвищення ефективності їх господарської діяльності, формування партій сільськогосподарської продукції належного обсягу та якості, забезпечення технологічного процесу виробництва, просування продукції на ринок, підвищення рівня зайнятості шляхом розвитку трудомістких галузей сільського господарства.

Реалізація Концепції передбачається за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, інших джерел, передбачених законодавством. Загалом за рахунок коштів державного бюджету на виконання завдань, визначених у Концепції передбачається щорічне виділення не менше 1 млрд грн, залучатиметься міжнародна технічна допомога та інші джерела, передбачені законодавством [3].

Молокопереробні підприємства України також поступово усвідомлюють переваги від існування й розвитку молочних кооперативів. Так, з ініціативи компанії Данон з 2010 р. в Україні реалізується соціальний проект «Розвиток молочарських кооперативів». Проект дає можливість сільськогосподарським товаровиробникам на засадах співпраці, взаємодопомоги, організації ефективного збуту виробленої молочної продукції, постачання необхідних засобів виробництва забезпечити ефективне функціонування та збільшення виробництва якісного молока [4].

Розвиток та підтримка молочарських кооперативів і сімейних ферм здійснюється шляхом реалізації таких заходів: оснащення кооперативів всім необхідним для ефективного збору молока, оцінки його якості та безпеки; створення пунктів штучного осіменіння корів, надання обладнання для заготівлі кормів (сіна), проведення консультацій та надання ресурсів для поліпшення громадських пасовищ; передача нетелів окремим членам кооперативу, які надалі самі виступатимуть у ролі донора, передаючи іншим членам колективу нетелів від своєї корови; надання кредитів під низькі відсотки для поліпшення технології виробництва молока і створення більш комфортних умов утримання тварин; гранти у вигляді обладнання для молочних сімейних ферм; надання кормів у зимовий період, за здане молоко, і премій за якість молока; навчання технологій ефективного виробництва молока і принципам кооперації тощо.

Цікавим є досвід підтримки кооперативного руху агрохолдингу «Мрія». Для розвитку кооперативного руху агрохолдингом передбачений окремий бюджет. У 2017 р. він становив 1,3 млн грн. Кошти були спрямовані на підтримку й розширення вже діючих кооперативів, а також на створення 10 нових, серед яких молочні, ягідні, бджолярські, а також кооператив з обробці ґрунту. Серед іншого, Компанія запропонувала своїм пайовикам та ініціативним мешканцям населених пунктів Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької, Івано-Франківської, Львівської та Рівненської областей, де «МРІЯ» веде сільськогосподарську діяльність, взяти участь у конкурсі проектів економічного розвитку сільських громад. Частина коштів надається як безповоротна благодійна допомога для новостворених кооперативів, а частина – на поворотній основі для реалізації інвестиційних бізнес-планів із розвитку без відсоткових ставок. Після повернення надані кошти знову вкладатимуться у розвиток кооперативів [5].

Дещо іншим є досвід щодо кооперації ПрАТ «Тернопільський молокозавод» [6]. За підтримки Асоціації виробників молока, спільно з ФАО та ЄБРР, ТОВ «Дзендзелівське», ТОВ «Кищенці» та «Тернопільський молокозавод» об'єднали свої зусилля для створення продукції під знаком якості «АВМ рекомендує». Перевага проекту в тому, що процес відстежується на всіх етапах технологічного ланцюга: утримання, годівля тварин – первинна обробка молока – транспортування на переробне підприємство – охолодження/очищення/сепарування/нормалізація/гомогенізація/теплова обробка молока та, зрештою, виробництво кисломолочних продуктів.

На першому етапі проекту планується щоденно переробляти 45 т молока ґатунку «екстра» на окремій виробничій лінії, з яких буде вироблятися кефір та йогурт преміальної якості з поміткою «АВМ рекомендує». Підприємства-постачальники у цьому проекті розглядаються як повноцінні партнери і, крім високої ціни за якісне молоко, вони також будуть отримувати частину прибутку від реалізації кінцевої продукції.

Особливої актуальності створення інтеграційних об'єднань на ринку молока та молочної продукції з метою упорядкування діяльності суб'єктів господарювання та забезпечення якісною сировиною молокопереробних підприємств набуло після набрання чинності з 1 січня 2017 року Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом.

Підписавши угоду, Україна зобов'язалася втілити записані в Угоді про асоціацію положення щодо санітарно-гігієнічних норм, які стосуються молока-сировини. Згідно з чинним ДСТУ, молоко на сьогодні ділять на п'ять сортів: екстра-клас, вищий ґатунок, перший, другий і несортний. У країнах ЄС такого поділу немає. Зважаючи на це, з 1 липня 2018 року в Україні мають набрати чинності зміни до ДСТУ. Згідно з цими змінами, залишиться лише три сорти молока: екстра-клас, вищий і перший. Це означатиме, що молоко другого ґатунку чи неґатункове не зможе надходити на переробні підприємства. Окрім того, до країн ЄС дозволено імпортувати тільки молоко класу екстра. Тому українським виробникам, які планують експортувати свою продукцію до країн ЄС, необхідно буде дотримуватися і європейських стандартів.

На сьогодні експерти відзначають дефіцит сировини екстра-ґатунку в Україні. За даними 2016 року, загальне виробництво такого молока становило 366 тисяч тонн. Це лише 14,6% від усього промислового молока, яке надійшло на переробку [7]. Але поза сумнівом, ринок молочної продукції України достатньо перспективний. Є потенціал росту споживання і можливості виходу на європейські та міжнародні ринки.

Проте слід розуміти, що європейський стиль виробництва передбачає відповідність базовим вимогам, обов'язкову ідентифікацію худоби, лікування, дослідження на найбільш небезпечні хвороби, періодичний контроль якості молока, його промислову перевірку, охолодження й швидку первинну обробку. Саме система кооперації дає змогу створити ефективну мережу постійного моніторингу сирого молока, яке надходить при його заготівлі.

Висновки і перспективи. Таким чином, формування вертикальних та горизонтальних інтеграційних об'єднань є необхідною складовою розвитку цивілізованого ринку молока та молочної продукції, що дасть можливість забезпечити відповідну якість молока-сировини і створить передумови для

розширення географії експорту продукції молокопродуктового підкомплексу України.

Список використаних джерел

1. Яценко В. М. Процеси кооперації та інтеграції в молокопродуктовому під комплексі / В. М. Яценко, Г. П. Гнатенко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Економічні науки. – 2013. – № 1. – С. 83–85.

2. Про сільськогосподарську кооперацію : закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР. База даних Законодавство України / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 28.03.2018)

3. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки : розпорядження КМУ від 13 вересня 2017 р. № 664-р. База даних Законодавство України / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/664-2017-%D1%80#n8> (дата звернення 28.03.2018)

4. Махмудов Р.Х., Махмудова І.В. Регулювання інтеграційних процесів проекту «Розвиток молочарських кооперативів». Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка і менеджмент. – 2017. – Вип. 4 (71). – С. 113–116.

5. Агрохолдинг «Мрія» оголосив конкурс на підтримку кооперативів. Агрохолдинг «Мрія»: веб-сайт. URL: <http://mriya.ua/news/detail/agrokholding-mrija-ogolosiv-konkurs-na-pidtrimku-koop/> (дата звернення 28.03.2018)

6. Молочна кооперація: як виробники і переробник молока об'єдналися задля якості продукції. Agravery. Аграрне інформаційне агенство: веб-сайт. URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/molocna-kooperacia-ak-virobniki-i-pererobnik-moloka-obednalisa-zadla-akosti-produkcii> (дата звернення 25.03.2018)

7. Молочні ріки – європейські береги: як галузь рухається до стандартів Євросоюзу. Європейська правда: веб-сайт. URL: http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/05/31/7066426/view_print/ (дата звернення 21.03.2018)

References

1. Yatsenko V. M., Hnatenko H. P. (2013). Protsesy kooperatsii ta intehratsii v molokoproduktovomu pidkompleksi. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni VO Sukhomlynskoho. Serii: Ekonomichni nauky, 1, 83–85.

2. Pro silskohospodarsku kooperatsiiu: Zakon Ukrainy vid 17.07.1997 r. № 469/97-VR. Baza danykh Zakonodavstvo Ukrainy / VR Ukrainy. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80> (data zvernennia 28.03.2018).

3. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku fermerskykh gospodarstv ta silskohospodarskoi kooperatsii na 2018-2020 roky: rozporiadzhennia KМУ vid vid 13 veresnia 2017 r. № 664-r. Baza danykh Zakonodavstvo Ukrainy / VR Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/664-2017-%D1%80#n8> (data zvernennia 28.03.2018).

4. Makhmudov R. Kh., Makhmudova I. V. (2017). Rehuliuvannia intehratsiinykh protsesiv proektu «Rozvytok molocharskykh kooperatyviv». Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarynoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment, 4 (71), 113–116.

5. Ahrokhodyn «Mriia» oholosyv konkurs na pidtrymku kooperatyviv. Ahrokhodyn «Mriia»: veb-sait. URL: <http://mriya.ua/news/detail/agrokholding-mrija-ogolosiv-konkurs-na-pidtrimku-koop/> (data zvernennia 28.03.2018).

6. Molochna kooperatsiia: yak vyrobnyky i pererobnyk moloka obiednalisia zadlia yakosti produktsii. Agravery. Ahraryne informatsiine ahenstvo: veb-sait. URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/molocna-kooperacia-ak-virobniki-i-pererobnik-moloka-obednalisa-zadla-akosti-produkcii> (data zvernennia 25.03.2018).

7. Molochni riky – yevropeiski berehy: yak haluz rukhaietsia do standartiv Yevrosoiuzu. Yevropeiska pravda: veb-sait. URL: http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/05/31/7066426/view_print/.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В МОЛОКОПРОДУКТОВОМ ПОДКОМПЛЕКСЕ УКРАИНЫ

Е. М. Барилевич

Аннотация. *Чтобы обеспечить потребности населения в качественном молоке и молочной продукции необходимо сочетать интересы всех субъектов хозяйствования молокопродуктового подкомплекса – производителей молока, молокоперерабатывающих предприятий и предприятий, которые занимаются реализацией молока и молочной продукции. Для согласования их деятельности актуальным является развитие современных взаимовыгодных форм сотрудничества, построенных на основе процессов кооперации и интеграции.*

Исходя из этого, в работе предпринята попытка обосновать необходимость существования, показать состояние и тенденции развития кооперативного движения в молокопродуктовом подкомплексе Украины. В частности, обоснована необходимость усиления интеграционных процессов, рассмотрены теоретические и законодательные аспекты кооперативного движения в отрасли, выделены виды кооперативов и обоснована целесообразность их функционирования, приведены основные тенденции и примеры развития интеграционных объединений в сфере производства и переработки молока.

Определено, что формирование вертикальных и горизонтальных интеграционных объединений является необходимой составляющей развития цивилизованного рынка молока и молочной продукции, что позволит обеспечить соответствующее качество молочного сырья, и создаст предпосылки для расширения географии экспорта молока и молочной продукции Украины.

Ключевые слова: *интеграционные процессы, кооперативы, молокопродуктовый подкомплекс*

TRENDS OF INTEGRATION PROCESSES DEVELOPMENT IN THE DAIRY PRODUCTS SUBCOMPLEX OF UKRAINE

O. Barylovych

Abstract. *To ensure the needs of the population of high quality milk and dairy products, it is necessary to combine the interests of all subjects of management of the dairy product subcomplex - milk producers, milk processing enterprises and enterprises that are engaged in the marketing of milk and dairy products. To harmonize their activities, it is important to develop modern mutually beneficial forms of cooperation built on the basis of cooperation and integration processes. In the article an attempt has been made to ground the necessity of existence of cooperatives, to show the state and trends of the development of cooperative movement in the dairy products subcomplex of Ukraine.*

In particular, the necessity of acceleration integration processes is substantiated, the theoretical and legislative aspects of the cooperative movement in the industry are considered, types of cooperatives are presented and the expediency of their functioning is substantiated, the main tendencies and examples of the development of cooperatives in the sphere of milk production and processing are presented.

It has been determined that the formation of vertical and horizontal integration associations is a necessary component of the development of civilized market, which will ensure the appropriate quality of milk and dairy products and will create prerequisites for expanding the geography of milk and dairy exports of Ukraine.

Keywords: *integration processes, cooperatives, dairy products subcomplex*

INVESTIGATING THE ROLE OF TOURISM IN THE CONSERVATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ENVIRONMENT: A GEOGRAPHIC APPROACH

MAHTAB JAFARI, Department of Political Geography, Faculty of Geography, *University of Tehran, Iran*

Abstract: *Tourism is always embracing economy, social and environmental impacts. For this reason, the policy of sustainable development of tourism is necessary. The general approach is that governments have paid attention to tourism ecologically in the long run. This is approved and financially self-sufficient, and from the perspective of social and moral for local communities is beneficial and promising. The aim of this study is to evaluate the effects of wetland ecosystem conservation and environmental sustainability of tourism in rural areas. The purpose of applied research and in terms of data collection is descriptive and analytical. The study population consists of 3 villages' khawmirabad rural district, Sarkol Zarivar which in the whole 93 villages of this area, a number of villages was*

TRENDS OF INTEGRATION PROCESSES DEVELOPMENT IN THE DAIRY PRODUCTS SUBCOMPLEX OF UKRAINE

O. Barylovych

Abstract. *To ensure the needs of the population of high quality milk and dairy products, it is necessary to combine the interests of all subjects of management of the dairy product subcomplex - milk producers, milk processing enterprises and enterprises that are engaged in the marketing of milk and dairy products. To harmonize their activities, it is important to develop modern mutually beneficial forms of cooperation built on the basis of cooperation and integration processes. In the article an attempt has been made to ground the necessity of existence of cooperatives, to show the state and trends of the development of cooperative movement in the dairy products subcomplex of Ukraine.*

In particular, the necessity of acceleration integration processes is substantiated, the theoretical and legislative aspects of the cooperative movement in the industry are considered, types of cooperatives are presented and the expediency of their functioning is substantiated, the main tendencies and examples of the development of cooperatives in the sphere of milk production and processing are presented.

It has been determined that the formation of vertical and horizontal integration associations is a necessary component of the development of civilized market, which will ensure the appropriate quality of milk and dairy products and will create prerequisites for expanding the geography of milk and dairy exports of Ukraine.

Keywords: *integration processes, cooperatives, dairy products subcomplex*

INVESTIGATING THE ROLE OF TOURISM IN THE CONSERVATION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ENVIRONMENT: A GEOGRAPHIC APPROACH

MAHTAB JAFARI, Department of Political Geography, Faculty of Geography, *University of Tehran, Iran*

Abstract: *Tourism is always embracing economy, social and environmental impacts. For this reason, the policy of sustainable development of tourism is necessary. The general approach is that governments have paid attention to tourism ecologically in the long run. This is approved and financially self-sufficient, and from the perspective of social and moral for local communities is beneficial and promising. The aim of this study is to evaluate the effects of wetland ecosystem conservation and environmental sustainability of tourism in rural areas. The purpose of applied research and in terms of data collection is descriptive and analytical. The study population consists of 3 villages' khawmirabad rural district, Sarkol Zarivar which in the whole 93 villages of this area, a number of villages was*

selected. Sample households of the village and randomly classified and 12 villages were selected. Cochran formula used to determine the sample size and questionnaire to 330 randomly selected villages were selected among heads of households. The validity of the test Cronbach's alpha was 0.77 percent. For statistical analysis of data from one sample -t- test, chi-square test and ANOVA test in spss software is used. The results show that tourism in economic and socio-cultural aspects have a positive impact on the wetland ecosystem conservation and sustainable rural environment.

Keywords: *environment, conservation, sustainable development, geographic approach, tourism*

Introduction. In the present era of tourism, the tourism economy is becoming one of the fastest growth industries in the world, a tool for the creation of national income and one of the main pillars of the global economy; also, of concepts, forms of development considered [24]. Natural tourism activity is a complex with other sectors of society and the economy, having in common the effects and consequences of different which should be in the process of planning all its aspects considered the take up of negative factors and threat prevention and the effects of economic, social and environmental aspects related to the increase [25]. Tourism and environment are mutually dependent. Thus, development and management of tourism so that the environment is a key factor in achieving sustainable development is taken into account [30]. Tourists need to be part of the natural, cultural and human environment, to maintaining the balance between them [1], because the vast majority of recreational activities directly depends on natural resources in the destination [3]; the negative environmental impact of tourism including air pollution, soil pollution, water pollution, traffic congestion problems, poured spraying waste, damage to historical buildings, destruction of natural herbs, destruction of wildlife, etc. [1]

Wetlands are beautiful sights. It is necessary the tourism industry to develop properly planned and managed, as a creator or drive the development process to achieve sustainable development in the local communities and aquatic ecosystems and wetlands.

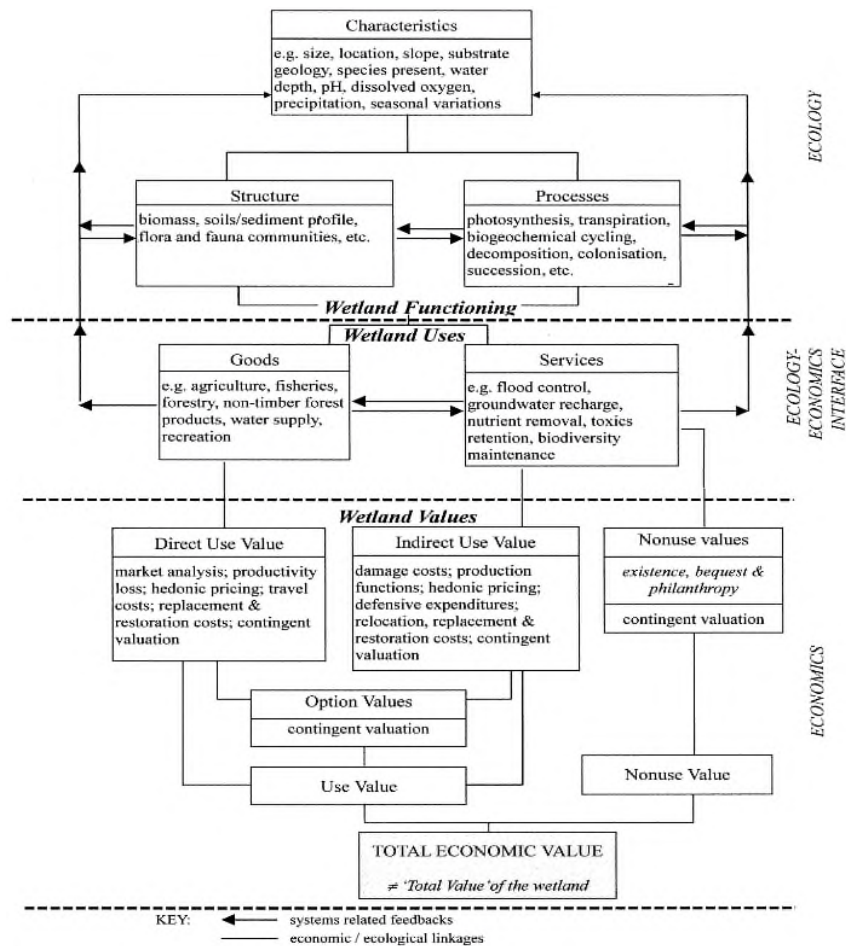
Wetlands of inertia relative water have been developed among many ecosystems production in the world, comparable to rain forests and coral reefs, which include a variety of species of microorganisms, plants, insects, amphibians, reptiles, birds, fish and mammals [23]. The regeneration of these natural ecosystems engages the restoration of natural materials and rustic design of the most important research areas and many of the country's executive. The aim of this study is to evaluate the effects of wetland ecosystem conservation and environmental sustainability of tourism in rural areas surrounding the Zarivar, located in the city of Marivan.

Theoretical framework. Tourism, as an important form of human activities, has an important impact. The effects in the region of tourism destination interact with the local environment, economy, culture and society is evident. Also, a large part of the activities of tourism planning is done on the effects of tourism [16]. The effects of tourism development, the complex process of change and exchange between tourists and destination host settlements are included [31].

The environmental dimension of tourism, one of the favorite areas of geographers, is the reason for the implication of geography with a robust approach in the field of human relations and the environment [17]. The analysis of tourism on the environment and resources is an area in which natural and human geographers study problems related to tourism.

Lagoon refers to a place where water is the main factor for the environment, plants and animals, all areas, rivers, lakes, littoral, mangrove forest, hatcheries, channels, etc. where the maximum water depth of more than 3 meters during low tide are not applicable. The need for environmental protection and utilization of natural resources, including sustainable development is a necessity. Park managers, protected areas and wetlands face many decisions that need to be appropriately adopted. Cover and dynamic monitoring of land use and landscape in protected areas and wetlands need to understand how they effect on nature; the process of reconstruction and rehabilitation and that of protection on long term are very important.

Wetlands are some of the most important ecosystems on Earth. Safe areas for wildlife in these areas are, however, threatened. Wetlands through water are biologically the most diverse ecosystems of the Earth. They have spread across the world and play an important role in the water cycle, control the regional floods, prevent erosion, water treatment and recirculation of nutrients. They also are transitional zones between land and water environments and, as resources, they become attractive. Negative human activities greatly affect the wetland ecosystem [18]. Human impacts on wetlands can include physical changes, such as deposition and changes in water flow; also, general biological changes such as loss of biodiversity, the introduction of invasive species and changes in the structure of society [6].

Fig. 1. Connections among wetland functions, uses and values. Source: K.T. Turner (2000) [27]

1.a. National studies in the field of research

Writer(s)	Subject	Results
Hassan Ismail-Zadeh et al. (2015)	Sustainable tourism in wetlands ecosystem. (Case study: lagoon city cash)	Results show that a total of 33 variables measuring institutional economics, social, cultural and ecological environmental study sustainable tourism in wetland ecosystems, 3 variables from the perspective of the people and every 33 variables, from the perspective of the authorities about have been confirmed. However, the analysis of two views converge (consistency) in the 3-variable divergence (anisotropy) has been observed in five variables.
Danehkar et al (2012)	Designed to nature-based tourism in the wetland using Spatial Multi Criteria Evaluation (SMCE)	According to the results of the implementation of a hierarchical approach in prioritizing the main criteria tourism, landscape criteria with the highest weighting coefficient allocated to the first priority. With regard to border the lagoon on the development of aquatic plants in the end zone three weights recreation including ecotourism, nature based tourism without

		physical development and physical development of nature-based tourism in the chaghakhur wetland identification and location.
Saman Gulali Zadeh (2013)	The effect of different methods of natural ecosystems tourism on the parameters of environmental education	Participation in the Environmental Education considerable increases knowledge and considerable changes in their attitudes and behavior. The results show that the difference between the two groups of the tips mentioned in this study influence the environmental education.
Narges Vazin (2014)	Develop a model for strategic planning of wetland ecotourism towards wetland ecosystem health and sustainable development of rural communities, the range wetlands Miyankaleh	The results show the capacity of ecotourism wetlands was high in the studied area, the capacity of ecotourism based on the Likert scale in most parameters determined optimal level of numerical control (number 3) is evaluated and alpha level of 0.05 . Was significant.
Sajad Astani (2013)	Zoning and Wetlands International Tourism Climate Assessment Shadegan using geographic information system and single model	Results indicate that the Tourism Climate Index in April in the northern part of the lagoon Yahoo Messenger has good conditions in the central and southern part an excellent rating. The total wetland area in March compared to the other months of the year shows that the situation is more favorable.
Hosein Negaresh (2013)	The feasibility of developing tourism Poldokhtar wetlands based on SWOT analysis	The results showed, for the study area, 21 internal strengths. And external opportunities as regional advantages and weaknesses internal and external threats as bottlenecks 22 feasibility of developing tourism in the region. Conclusion: the threshold of the high vulnerability of wetlands for tourism, which requires review and appropriate politics.
Mohsen Ranjbar et al (2011)	Anzali Lagoon role in sustainable tourism development and sustainable planning	City Bandar Anzali most points demographic adjacent wetland is a wetland with an approximate length of 33 km and a width of 18 km from the north to the city of Bandar Anzali and the Caspian Sea, east to the village of Hasan River, from West to villages shoots ration of the Ali Abad Kaporchal and from the south Handekhale villages and Nokhaleh ends. Proximity to the major cities of Rasht, Anzali, Someye sara roads, as well as a lot of it in terms of tourism has become one of the country's major hubs. Every year a large number of tourists nationwide during the holiday season,

		especially in spring and summer, travel to the area.
--	--	--

Source: Findings, 2017

1.b International studies in the field of research

Writer(s)	Subject	Results
Hailun et al.	Lake Wetland Management System Case Study wetland ecotourism compatibility with Jin Yan	Wetland ecotourism sustainable development must rely on the support of local community residents and community involvement of local communities as an important part of the wetland ecotourism management. It must be said that in addition to evaluating the ecological natural phenomenon, the conditions of local communities in all aspects, including capacity development of eco-tourism, financial strength, attitude and understanding of local communities can contribute a prerequisite for the successful implementation of ecotourism.
SONG et al..	The effects on tourism and sustainable development of regional wetland Ning Guy	A unique wetland ecosystem of rich biodiversity, functioning and values of environmental, economic and social lot. Cultural specificity / cultural heritage and biodiversity of wetland ecosystems have added value. Wetlands having unique natural and cultural landscape are appropriate for ecotourism development.
Dong	Check the status of the development of tourism and protection of wetland resources in Dongting Lake	In summary, managing wetland tourism can realize economic development, tourism, and yet can support wetland ecological conservation.
Lili et al.	A preliminary study on tourist behavior in a pond	The kinds of wetland ecosystem services, tourism and science education are very important functions, and wetland ecotourism, and tourism training and new exploitation of wetland resources are applicable.
Liu et al.	Case study analyzes the effects of ecotourism on Sustainable Development Lagoon Jin Yan	Lagoon wetland ecotourism is based on natural resources. In fact, ecotourism wetlands include wetland ecological culture, which is ethical and responsible ecotourism characteristics of wetlands; wetland protection into account and sustainable development of wetlands protection.

Wang	Study the development of tourism and wetland ecosystems	Because of its wetlands rich in biodiversity and cultural diversity, value and function of environmental education tourism is responsible travel to natural environments that protect the environment, and the economy helps Aboriginal people. Especially in sensitive and protected areas to reduce the negative environmental effects caused by the operation will be balanced environment.
------	---	--

Source: Findings, 2017

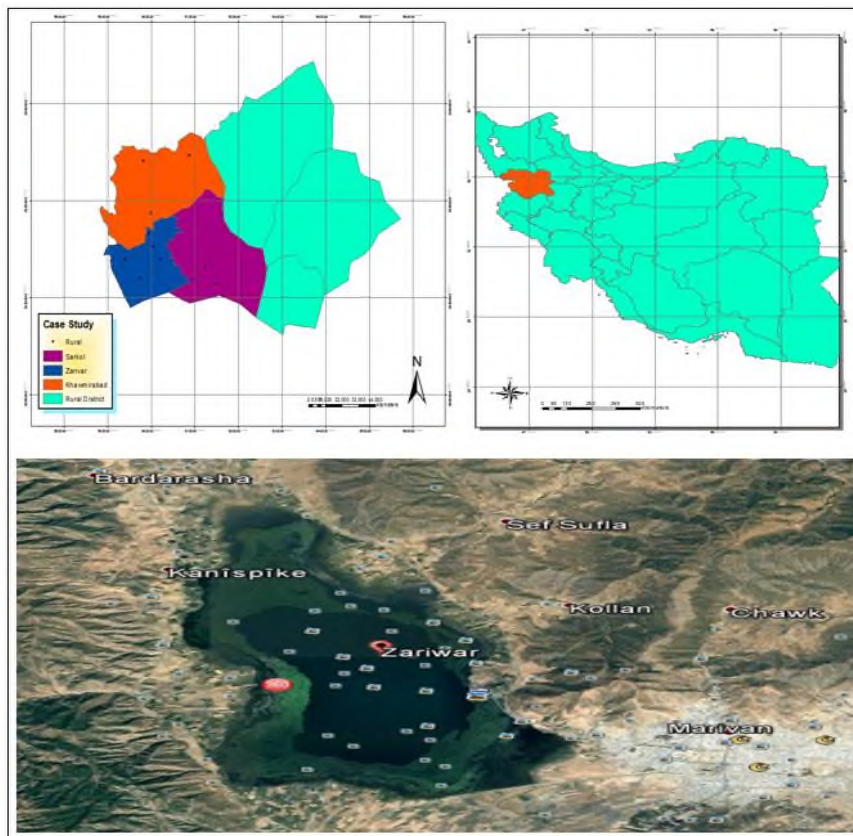
Methodology. The purpose of this study in terms of data collection is descriptive and analytical. Data collection in the theoretical part of the documentary and in the field of survey based on interviews and questionnaires were used. The aim of this study was to evaluate the effects of wetland ecosystem conservation and environmental sustainability of tourism in rural areas. The study population consists of villages 3 khawmirabad rural district, Sarkol and zarivar which of the 93 villages of this area, a number of villages were selected. Sample households of the village and randomly classified and 12 villages were selected. In field studies, collecting required data, preparing questionnaire and getting interviews between the villages were the most important part. A questionnaire was designed including household questionnaire. The questionnaire consisted of closed questions. In designing questions, the Likert scale was used. The validity of the test Cronbach's alpha was 0.77 percent. For statistical analysis of data from one sample t test, chi-square test and ANOVA test in spss software were used.

2. Sample villages and distributed questionnaires among them

Rural district	The name of the village	The number of households	Total population	The number of questionnaires
Zarivar	Kani kabod	41	181	7
	siyanav	196	845	33
	Kani Sanan	171	660	28
	Dara tefey	244	924	41
	ney	656	2560	55
Khawmirabad	Savjey	280	1152	44
	Anjiran	111	455	22
	Yangijeh	90	362	17
Sarkol	Balek	139	529	24
	Darziyan	112	451	21
	Sharani	113	472	23
	marg	89	365	15
Total	12	41	8956	330

Source: Findings, 2017

Research area. Lagoon flows 3 km West Marivan in Kurdistan province and the tourist attractions of the province. Sweet pond water is boiling and is funded from a number of source floors. In winter the lake freezes completely. The wetlands in longitude '8 ° 46 latitude '32 ° 35 and the height of 1285 meters above sea level is located. During Zarivar Lake about 5 km and a width of about 1.6 km. The extent of wetlands because of changes in the volume of water in different seasons changing and the maximum depth of 5.5 meters. The lagoon's largest and most beautiful fresh water lake west of Iran and one of the most unique freshwater lake in the world and all circumstances considered a wetland of international development. Approximate size pond water is about 30 million cubic meters. Wetland about 22, 5 km and the average rainfall is 786 mm per year. Relative humidity equal to 4/58 percent and average annual evaporation of 1900 mm has been reported (Environmental Protection Agency, 1393). Villages of 200 meters to 3 kilometers lagoon flows have been chosen. The main activity is agriculture and horticulture villages and, in some cases, the work in border markets. Despite the economic situation and the Lake tourists in the villages around, the wetlands have been affected.

Fig. 2. Location of the study area

Descriptive findings. Check the individual characteristics of the respondents indicate that all respondents were male, 15.1% of respondents aged 25-15 years in terms of age, 33.5% of respondents aged 35-25 years, 30.3% of respondents age 45-35 years, 16.1% of respondents aged 55-45 years and 5.0% in those aged over 55 years have been. In terms of education, 1.8 percent illiterate, 20.6% of subjects at the elementary level, 28.9 percent of people in the middle, 27.1 percent of high

school and 21.6 percent of those in upper secondary level. Nearly 80 percent of people have their home at his residence. Job status among respondents are 37.2% of agricultural jobs, 20.2% of public service jobs (shops, taxi driver between rural-urban), 5.5% of government employees, 14.2% of self-employed workers and 22.5% of other work.

3. The individual characteristics of respondents in rural areas, border areas

Individual characteristics of respondents			
Index	Classification	Frequency	Percent
Age	15 - 25	1338	100
	25-35	0	0
	35-45	33	15.1
	45-55	73	33.5
	55 >	66	30.3
Level of education	Illiterate	35	16.1
	Primary	11	5.0
	Guidance	4	1.8
	High school	45	20.6
	High school graduate or higher	63	28.9
Main job	Farmer	59	27.1
	Public services	47	21.6
	Government's employee	173	79.4
	Working	20	9.2
	Dehyaran	25	11.5
	Other	81	37.2
Job Satisfaction	Too much	44	20.2
	A lot	12	5.5
	So much for	31	14.2
	Little	49	22.5
	Very little	1338	100

Source: Findings, 2017

4. Dimensions and indicators measured in this study

Dimension	Criteria
Ecological-environmental	Diversity of flora and fauna, water resources management, management of wastewater agriculture, organic farming, water pollution lake, nature conservation and biodiversity, the pollution of the environment, increase public participation in protecting ecosystems, use of building materials suitable for harvesting allowed water from the wetland and watershed wetlands, lack of wastewater management alternatives, the harm to the animals wetlands) wildlife (land use changes as a result of tourism activities, shortage of farm and garden organ in the villages of the region, consuming large amounts of fertilizer and

	pesticides Chemicals in food production.
Economic	Transport facilities, access to weekly markets, poor access to employment opportunities in the area, lack of eco-cottage industries in rural areas, rural women's employment, increase the purchasing power of the local community
Sociocultural	Recognition of the environment, the awareness of people about the connection between the village and the region, people's belief in wetland conservation as cultural heritage, lack of opportunities for public participation in decision-making and programs for the protection of wetlands, Development Education environmental learning, sense of cooperation in tourism development and maintenance of wetland ecosystems.

Source: Findings, 2017.

5. Evaluation of the effects of wetland ecosystem conservation and environmental sustainability of tourism in rural areas of the respondents

Dimension	Variables	Too much	Much	Some what	Little	Very little	Average	Chi-square	Sig
Ecological	Diversity of flora and fauna	18.70	14.00	12.50	24.00	30.80	2.32	36.555	.000
	water resource management	15.30	19.30	18.10	24.30	23.10	2.21	8.735	.000
	Agricultural waste management	21.80	14.00	16.50	23.70	24.00	2.10	12.941	.000
	Organic farming	31.80	15.90	23.40	5.60	23.40	3.51	61.850	.000
	Reducing water pollution in the lake	15.30	6.50	26.50	20.60	31.20	2.56	59.421	.000
	Conservation of Nature and Biodiversity	20.20	11.80	16.50	25.90	25.50	2.85	23.097	.000
	Reduce the pollution of the environment	12.10	4.00	18.70	27.70	37.40	2.73	109.078	.000
	Increase women's	20.60	29.90	17.80	19.60	12.10	3.27	26.523	.000

Environmental	participation in the protection of ecosystems								
	The use of appropriate building materials	10.30	19.90	24.90	28.70	16.20	2.32	33.408	.000
	Allowed to withdraw water from the pond	39.60	32.40	11.80	6.20	10.00	3.82	143.377	.000
	Alternative Wastewater Management System	16.20	16.80	19.60	22.40	24.90	2.60	8.798	000
	The damage to wetland animals	4.70	9.00	28.30	35.50	22.40	2.99	107.769	.000
	Land use change as a result of tourism activities	17.10	22.70	12.50	23.10	23.70	3.12	16.274	.000
	Organic farms and gardens in rural area	20.20	7.80	26.20	20.20	25.50	3.70	34.997	008
	Fertilizer and chemical pesticides in agriculture	19.60	26.50	22.40	17.40	14.00	3.86	14.498	.006
	Economic	Transport facilities	24.00	34.00	20.90	16.20	5.00	3.44	72.442
Weekly market access		23.10	30.20	18.40	18.10	10.30	3.48	104.218	000
Access to employment opportunities in the area		19.30	5.60	13.40	29.00	32.70	2.50	153.938	.000
Eco cottage industries in villages		16.20	17.40	15.30	25.90	25.20	2.50	182.598	.000
Employment for rural women		17.3	23.5	20.0	29.4	9.8	3.82	27.098	.000

	Increase the purchasing power of the local community	12.2	12.2						
Social and cultural	Recognizing the environmental area	11.8	38.4	33.3	3.25	113.843	.000		
	Awareness of the linkage between the village and the region	20.90	25.20	22.10	18.40	13.40	3.86	12.660	.000
	People believed to protect the wetlands as cultural heritage	14.30	14.03	24.60	26.80	19.90	2.83	21.134	.000
	Public participation in decision-making and wetland conservation programs	29.30	37.40	13.70	11.20	8.40	3.68	102.629	.000
	Development of environmental education and learning	13.10	19.60	17.80	28.70	20.90	2.25	20.667	.000
	Sense of cooperation in tourism development and maintenance of wetland ecosystems	20.0	34.5	22.7	13.3	9.4	3.58	47.765	.000

Source: Findings, 2017

In this study in the context of assessing the impact of tourism in maintaining wetland ecosystem and environmental sustainability in rural areas, 27 indicators defined and each of these indicators in SPSS studied and analyzed, which results in Table 6 have been shown. In the table the consent of respondents to each indicator, average and chi-square are studied. In the field of ecological and environmental dimensions, 15 indicators (diversity of flora and fauna, water resources management, agricultural waste management, organic farming, water pollution lake, nature conservation and biodiversity, the pollution of the environment, increase women's participation in the protection of ecosystems use of construction materials good, picked allow water from the wetland and watershed wetlands, lack of wastewater management alternatives, the harm to the animals wetlands) wildlife (land use changes as a result of tourism activities) used according the optimal numerical test (3), the average on most parameters to measure the low post favorable than assessed value and alpha level of 0.00 were significant.

One of the main factors in more evaluations performed on the development of tourism in local communities has been emphasized, the economic effects of tourism. Tourism in recent years as a very important economic factor is of great concern; as well as all the places where the tourism industry will need to develop appropriate tourism professionals and executive management. The economic dimension in the study 6 index (transport facilities, access to weekly markets, poor access to employment opportunities in the area, lack of rural industries compatible with the environment in rural areas, employment of rural women, increase the purchasing power of the local community) have been used according to the mean square of each indicator; tourism had a positive effect on the economic situation of the rural areas of wetland ecosystems. Programs for wetland protection, development of environmental education and learning, sense of cooperation in tourism development and maintenance of wetland ecosystems have been used; according to the index that the social dimension of cultural tourism in rural areas of wetland ecosystems have a positive impact.

6. The test results T wetland ecosystem conservation and sustainable environment impact of tourism in rural areas

Index	Mean Difference	Standard deviation	Index T	Sig	Confidence 95% Interval of the Difference	
					Upper	Low
Ecological-environmental	2.1169	1.209	0.007	46306	-.3000	-.1139
Economic	3.8131	4.374	.000	.89774	0.0106	0.0444
Social and cultural	3.2764	1.479-	0.003	31268	0.0326	0.0046

Source: Findings, 2017

In one sample T-test number 3 as desirable numerical or theoretical middle test is intended. If the lower and upper limits are positive posts will be larger than the observed value. And when both are negative numerical average calculated from the theoretical middle or utility of the test and show less favorable conditions is not. The analysis shows that the level of tourism in economic and socio-cultural aspects has a positive impact on the wetland ecosystem conservation and sustainable environment in rural areas.

7. The analysis of the impact of wetland ecosystem conservation and environmental sustainability of tourism in rural areas

Index		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Ecological _ environmental	Between Groups	27.814	22	23.907	24.367	.000
	Within Groups	260.461	357	.730		
	Total	268.275	359			
Economic	Between Groups	15.517	2		10.318	.000
	Within Groups	244.865	357	7.759		
	Total	260.383	359	.686		
Social and cultural	Between Groups	.826	2		653.	.000
	Within Groups	277.507	357	.6.543		
	Total	278.333	359	.777		

Source: Findings, 2017

To explain whether the environmental factors of ecological, economic, social and cultural tourism in the wetland ecosystem conservation and environmental sustainability in rural areas have a significant difference or not, the one-way analysis of variance was used. According to the results Table 8 and the significance level (0.000) can be said that to amount F for the impact of tourism on wetland ecosystem conservation and environmental sustainability in rural areas has been significant. In other words, this value indicates that at least there is a significant difference between the two; to check the claim of pair wise comparisons (Tukey) was used in the Table 8.

8. ANOVA multiple comparisons test

Exam type	Index	Rural	Mean Difference (I-J)	Std. Error	.Sig	95% Confidence Interval	
						Upper Bound	Lower Bound
Tukey	Ecological- environmental	Economic	.32389	.10066	.000	-.0770	-.5508
			.00526	.12733	.000	.2941	-.3052
		Social and cultural	-.32389	.10066	.001	.5508	.0770
			.33833	.13505	.001	.6262	-.0095
	Near	-.11944	.09760	.000	.3492	-.1103	

	Economic		.58611	.123 46	.00 0	.8767	.2955
		Middle	.11944	.097 60	.00 1	.1103	-.3492
			.46667	.130 95	.00 0	.7749	.1585
	Social and cultural	Near	-.10236	.103 91	.00 0	.1390	-.3501
			-.06389	.131 43	.00 1	.2454	-.3732
		Middle	.10236	.103 91	.00 1	.3501	-.1390
			.04267	.139 40	.00 1	.3698	-.2864

Source: Findings, 2017

Meanwhile, the Kruskal-Wallis test results also show that the alpha level of 0.001 significant wetland ecosystem conservation and environmental impact of tourism in rural areas is sustainable. As the ratings show that an average rural flows to the highest allocated, that may be because it flows near the villages of the district wetland ecosystem in the region: by consequence, the impacts (positive and negative) of tourism on the ecosystem in the villages.

9. Effect relationship between the villages' wetland ecosystem conservation and environmental sustainability of tourism in rural areas Kruskal-Wallis test

	Rural district	Count	Average ratings
Impact of tourism in wetland ecosystem conservation and sustainable environment	Khaw and Mirabad	83	163.46
	Zarivar	96	199.36
	Srkl	151	154.17
	Total	330	
	Df	2	
	Sig	0.001	

Source: Findings, 2017

Results. Development of tourism in an area with tourist arrivals continue to change the landscape of human and natural, socio-cultural changes, economic and environmental ecology. Tourism needs to provide recreation areas for tourists and create jobs and income for residents of local communities without damaging the environment, local communities and natural ecosystems. The wetland ecosystems, due to the wide range of ecological attractions and unique natural and cultural landscape, are highly regarded. The results show that tourism in economic and socio-cultural aspects have a positive impact on the wetland ecosystem conservation and sustainable rural environment. But there are also some negative effects on the environment and the stable wetland ecosystems. The findings of the Kruskal-Wallis test show that tourism in villages near the wetland ecosystem

Zarivar (Yangijeh, dara tefey, Siyanav, kani kabod, Kani Sanan and ney) is the most affected by the economic dimension of the rural areas. Also, there is a negative impact on the region in the field of the environment (pollution of the lake water, lack of protection of nature and biodiversity, environment pollution, harm to animals, etc.).

Suggestions

1. planning and proper management to prevent water pollution and protect the environment and surrounding wetland ecosystem around the Lake.
2. Encourage people to protect nature and the ecosystem around the lagoon and also avoid harming wildlife wetland ecosystems.
3. Provision of infrastructure and services needed by tourists and locals
4. Proper management of water resources and water are allowed harvesting of wetland for tourists and locals.
5. Alternative wastewater management systems for rural areas, especially rural areas around the wetland ecosystem.
6. Avoid the use of fertilizers and chemical pesticides in agriculture and horticulture.
7. Learning and teaching people to understand the environment and the necessity to protect wetlands as cultural heritage.

References

1. Altinay, M. and K. Hussain (2005). "Sustainable Tourism Development: A Case Study of North Cyprus". *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Volume 17, Issue 3: 272-280.
2. Astani, S. and S. Sobhan Ardekani (2013). "Zoning and Wetlands International Tourism Climate Assessment Shadegan using GIS and model TCI". *Iranian Journal of Natural Environment Natural Resources*, Volume 66, No. 2: 127-136.
3. Dolnicar, Sara and Friedrich Leisch (2008). "Selective Marketing for Environmentally Sustainable Tourism". *Tourism Management*, Volume 29, Issue 4: 672-680.
4. Dong, M. H (2001). "Study on protection and development of wetland ecotourism resources in Dongting Lake". *Resources Science* 23(5): 82–86.
5. Finlayson, C.M., N. Rea (1999). "Reasons for the loss and degradation of Australian wetlands". *Wetlands Ecology and Management*, 7 (1–2): 1–11.
6. Freeland, John A. and Jim L. Richardson (1997). *Soils and Sediments as Indicators of Agricultural Impacts on Northern Prairie Wetlands*. In: S.A. Peterson, L. Carpenter, G. Guntenspergen and L.M. Cowardin (eds.), *Pilot Test of Wetland Condition Indicators in the Prairie Pothole Region of the United States*. Washington DC: US Environmental Protection Agency, pp.119–144.
7. Gulali Zadeh, S., Mohammad Javad, Karami, Sh., Yavari, A.R., Gulali Zadeh, A. (2013). "The effect of different methods of natural ecosystems tourism on the parameters of environmental education". *Journal of Iranian Natural Ecosystems*, Fourth year, the first number: 99-87.
8. Hailun, Wu & Dong, Xu, (2011). *Construction of Wetland Ecotourism Management System, Case Study for Wetland in Jinyin Lake*, International Conference of E Business and E Government (ICEE), China, 6-8 May.

9. Hall, Michael and Stephen Page (2002). *The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place and Space*. London and New York: Routledge.
10. Holland, C.C.; Honea, J.; Gwin, S.E.; Kentula, M.E. (1995). "Wetland degradation and losing the rapidly urbanizing area of Portland, Oregon". *Wetlands* 15 (4): 336–345.
11. Ismail-Zadeh, H., Salehpour, SH. Ismail-Zadeh, Y. (2015). Sustainable tourism in wetlands ecosystems (Case Study: Wetlands city case). *Journal of Physical Geography*, Issue 30: 118-99.
12. Jones, D.A. et al. (2009). "Monitoring land use and cover around parks: A conceptual approach". *Remote Sensing of Environment*, 113: 1346–1356.
13. Johnston, C.A., Bridgham, S.D., Schubauer-Berigan, J.P. (2001). "Nutrient dynamics in relation to geomorphology of river wetlands". *Soil Science Society of America Journal*, 65: 557–577.
14. Kent, Donald M. (ed.). (2000). *Applied Wetlands Science and Technology*. 2nd edition. New York: Lewis Publishers.
15. Liu, Zili, Xinfa Dong, Zhaotie Liu, Qihai Liu (2013). "A Simple Analysis on Wetland Ecotourism Sustainable Development: Case Study for Jinyin Lake". *Advanced Materials Research*, Vol. 807 - 809: 91091-4.
16. Mason, Peter. (2003). *Tourism Impacts, Planning and Management*. Jordan Hill: Routledge.
17. Mitchell, Lisle S., Peter E. Murphy (1991). "Geography and tourism". *Annals of Tourism Research*, Volume 18, Issue 1: 57-70.
18. Mitsch, William J. and James G. Gosselink (2000). *Wetlands*. Third edition. New York: John Wiley & Sons.
19. Muzzo, U. (2013). *Quality of life of residents and sustainability in the destination community: emerging research areas*. Conference of Tourism & Hospitality: The Highway to Sustainable Regional Development, June 28-30, 2013, Yerevan, Armenia .
20. Negaresh, H., Parvane., B., Mehdi nasab. M. (1392). "Poldokhtar wetlands feasibility of developing tourism based on the analysis of SWOT, geopolitical landscape". *Human Studies*, Issue 22: 13-1.
21. Nori, Gh., Mehdi nasab. M. (2014). "Evaluating the potential ecological and tourism development Gohar Lake based on SWOT". *Wetlands Quarterly*, Issue five, Fall: 41-33.
22. PAN, Lili, Lijuan CUI, Ming WU (2010). "Tourist Behaviors in Wetland Park: A Preliminary Study in Xixi National Wetland Park, Hangzhou, China". *Chinese Geographical Science*, Vol. 20, No. 1: 66 -73.
23. Piagentini, Nejma Danielle (2006). *The Science and Policy that Compels the Wetland Mitigation of Phosphate-Mined Lands*. Master of Science Thesis, University of South Florida.
24. Rattanasuwongchai, N. (1998): *Rural Tourism: The Impact on Rural Communities*, 2. Thailand Food and Fertilizer Technology Center.
25. Reinhold, T.K. and A. Diara (2000). "The role of tourism in development planning". Department of Business Management.
26. SONG, Chun-Ling and Xiao-Hu QUAN (2007). "Sustainable Development of Wetland Ecotourism in Ningxia Hui Region". *Wetland Science*, Vol. 2.

27. Turner, K.T., J. Bergh, T. Barendregt, J. Straaten and E. Maltby (2000). "Ecological-economic analysis of wetlands: scientific integration for management and policy". *Ecological Economics*, Volume 35, Issue 1: 7–23.

28. Wang, Y.Q. et al. (2009). "Remote sensing of land-cover change and landscape context of the national parks: A case study of the Northeast Temperate Network". *Remote Sensing of Environment*, 113: 1453–1461.

29. Wazin, N. (2014). "Developing pattern of strategic planning for the development of wetland ecotourism towards wetland ecosystem health and sustainability of rural communities about the range of wetlands Miankale and Iapo wetlands". *Journal of Research Spatial Planning (Geography)*, Issue II: 174-153.

30. World Tourism Organization 1379, "National and regional tourism planning". Translated by M.A. Zadeh. Tehran: Cultural Research Bureau.

31. Yoon, Y. (2002). *Development of a Structural Model for Tourism Destination Competitiveness from Stakeholders, Perspectives*. PhD Thesis. Virgin Polytechnic Institute.

32. Zarabi, A., Parikhani Islamic, S. (2011). "Assess the effects of economic, socio-cultural and environmental development of tourism (City MeshkinShahr Case Study)". *Study of Human Geography*, No. 75: 52-37.

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ТУРИЗМУ У ЗБЕРЕЖЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЇ: ГЕОГРАФІЧНИЙ ПІДХІД

Mahtab Jafari

Анотація: Туризм завжди охоплює економічний, соціальний та екологічний вплив. З цієї причини необхідна політика сталого розвитку туризму. Загальний підхід полягає в тому, що уряди довгостроково звернули увагу на екологічний туризм. Це схвалене і фінансово самодостатньо, з точки зору соціальних та моральних для місцевих громад є вигідним і перспективним. Метою даного дослідження є оцінка впливу збереження екосистем водно-болотних угідь та екологічної стійкості туризму в сільській місцевості. Метою прикладних досліджень та з точки зору збору даних є описовий та аналітичний характер. Вивчате населення складається з 3 селищ Хаммірабадського села, Сарколь Зарівар, який у цілій 93 селах цієї області обрали декілька сіл. Зібрали зразки домогосподарств села та випадково класифіковані та 12 сіл. Кокранівська формула, яка використовувалася для визначення розміру вибірки та анкети до 330 випадкових селищ, була обрана серед керівників домогосподарств. Дійсність тесту Альфа Кронбаха становила 0,77 відсотка. Для статистичного аналізу даних з одного тесту-t-тесту використовується тест на chi-square та ANOVA у програмі spss. Результати показують, що туризм в економічних та соціокультурних аспектах позитивно впливає на збереження екосистем водно-болотних угідь та стійке сільське середовище.

Ключові слова: навколишнє середовище, збереження, сталий розвиток, географічний підхід, туризм

ИССЛЕДОВАНИЕ РОЛИ ТУРИЗМА В СОХРАНЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИИ: ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Mahtab Jafari

Аннотация: Туризм всегда охватывает экономику, социальное и экологическое влияние. По этой причине необходима политика устойчивого развития туризма. Общий подход заключается в том, что правительства длительно обратили внимание на экологический туризм. Это одобрено и финансово самодостаточно, с точки зрения социальных и нравственных для местных общин выгодно и перспективным. Целью данного исследования является оценка влияния сохранения экосистем водно-болотных угодий и экологической устойчивости туризма в сельской местности. Целью прикладных исследований и с точки зрения сбора данных является описательный и аналитический характер. Изучаем населения состоит из 3 поселков Хаммирабадского села, Сарколь Заривар, который в целом 93 селах этой области выбрали несколько деревень. Собрали образцы домохозяйств села и случайно классифицированы и 12 сел. Кокрановская формула, которая использовалась для определения размера выборки и анкеты до 330 случайных поселков, была выбрана среди руководителей домохозяйств. Действительность теста Альфа Кронбаха составляла 0,77 процента. Для статистического анализа данных с одной тест- t -теста используется тест на chi -square и ANOVA в программе spss. Результаты показывают, что туризм в экономических и социокультурных аспектах положительно влияет на сохранение экосистем водно-болотных угодий и устойчивое сельское среду.

Ключевые слова: окружающая среда, сохранение, устойчивое развитие, географический подход, туризм

URBANIZATIONAL PROCESSES AS A CAUSE FOR DECREASE OF AGRICULTURAL LANDSCAPING PRODUCTION POTENTIAL

L. A. HUNKO, candidate of economic sciences, Associate Professor,
Email: liudmyla_g@ukr.net

I. G. KOLHANOVA, aspirant
Email: kolganova_i@ukr.net

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Abstract. *The work is devoted to the consideration of the urbanization essence and the establishment of urbanization factors for reducing the productive potential of agricultural land use in Ukraine. The concept of the urbanization is defined by main foreign and domestic researchers to the interpretation. The features of urbanization processes are analyzed in terms of regions. As a result of the study, it was concluded that large-scale urbanization processes have an impact on the decrease of the productive potential of agricultural land use, so it is necessary to form and take into account further development of agricultural land use.*

Keywords: *urbanization processes, agricultural land use, urbanization, productive potential of lands, urbanized territories*

Formulation of the problem. During the last decades, the urbanization processes in the world have emerged to one of the main factors of socio-economic development of both individual regions and national economies. At the moment, Europe is the most urbanized part of the world, and this indicator grows every year. Ukraine is not an exception and it also refers to highly urbanized territories. Prior to the beginning of the anti-terrorist operation in the East, depending on the region, the demographic situation and economic activity have varied in Ukraine. This tendency is more uneven now. And it is difficult to solve all the difficulties it can create. In this situation, there is a threat for the country's economic growth, the quality of the environment, welfare and population security, the development of agricultural land use, factors related to the impact of urbanization on the country's economic growth.

Analysis of recent research and publications. The theoretical and methodological features of urbanization were in the spotlight of the researchers of the twentieth century, they were discovered in the writings of such scholars as F.D Zastavny, S.S Mokhnachuk, I.M. Komarnitsky, L.M. Koretsky, P.S. Kovalenko, V.M. Kubyovych, Yu.I. Piturenko, A.V Stepanenko G.G. Starostenko, D.M. Stechenko, M.F Timchuk, M.I Fashchevsky, S.S Fomin, O.I. Shabliya, L.T. Shevchuk et al. but today, due to the growing influence of urbanization on the potential of agricultural land use and socio-economic development of the country and its regions, these issues became particularly acute and it needs further comprehensive research of the problems of urbanization in Ukraine.

The purpose of this study is to identify the essence of urbanization processes as a factor in reducing the productive potential of agricultural land use in Ukraine.

Presentation of the main research material. One of the most characteristic features of the development of modern society is the rapid growth of cities, the continuous increase in the number of their inhabitants, the transformation of rural areas into the city, as well as migration of rural population to cities. Therefore, the problem of urbanization becomes very relevant.

Modern urbanist researchers point out that this phenomenon is multi-vector and directly related to economic, social and political factors. The term "urbanization" has a large number of definitions in different scientific areas.

Definition of "urbanization" in the areas of scientific research

No	Author	Definition	Direction
1	D. Harvey	Urbanization is a manifestation of an artificial environment of human existence, it is caused by the development of the capitalist Industry	geography
2	Y.L. Brewers	Urbanization is a historical process of increasing the role of cities, urban lifestyle and urban culture in the development of society, connected to the spatial concentration of activity in relatively few centers and areas of predominantly socio-economic development	geography
3	T.B. Zastavsky	Urbanization is a process that manifests itself not only through the increasing proportion of urban population and in increasing the role of cities in the development of the region, but also the impact of cities on the people's lifestyle, their livelihoods, as well as the existence of the entire zone adjacent to the city	geography
4	L. Van den Berg	Urbanization is a process of the urban population rapid growth, an increase of the concentration of population, job opportunities, manufacturing, services in the main city (metropolis), while the nearby settlements lose their inhabitants. This process is traditionally connected to industrialization, migration of rural residents to the city due to better employment opportunities, living conditions, higher income levels, etc.	Sociology
5	O.M. Gonchar	Urbanization is the process of quantitative and qualitative	Economy

		(structural) changes in the economy that forces the environment to adapt for changes and manifests itself in the growing role of urban settlements, the growth of the share of industrial enterprises and service enterprises, the expansion of urban boundaries, the spread of urban lifestyles, the desire to improve the living standards, migration, change of ecological status, etc.	
6	David Bloom, Tarun Hanna	Urbanization is not a natural process, it is a result of the fact that cities benefit from public policy and investment, which forces people to leave the countryside in search of work. The development of urbanization is a consequence of state regional economic policy	Economy

The level of urbanization in 2017 was 70% in Ukraine. According to this indicator, Ukraine is similar to such European countries like Italy, Bulgaria, Belarus, Poland. Over the past two decades, demographic profiles and economic activity in Ukraine have varied in different parts of the country. Meanwhile, there was a stagnation in the field of state politics in the field of urban planning. Inter-budgetary relations, as well as urban and spatial planning, which are the two of the main instruments of state politics are based on the legacy of the past and still are not being used to the full extent for economic development or the management of the processes of decline throughout the city system [2].

During the last two decades, the population of Ukraine have diminished and aged, but these processes occurred in different regions unevenly. The rapid diminishment in population (13% throughout the country over the last two decades) is associated with a general tendency towards aging, a significant diminishment in fertility (from 1990 to levels that do not provide reproduction of the population), and partially emigration and military actions in the east of the country. And although the population is decreasing throughout the territory, the demographic transition in different regions is uneven. There are significant differences in the country: in the east population has been diminished faster in the past two decades, while in the west this process is slower, several cities including Kiev continue to grow [6].

Similar changes are observed in the field of economic activity both within the regions and between different regions. This is confirmed by the results of the analysis of the dynamics of regional gross value added (GVA), data at the enterprise level and territorial employment data, as well as the data of the night lighting used to analyze the dynamics of economic growth.

The features of land use in urban areas are conditioned by both the landscape specificity of the territory and to a large extent the influence of social and economic factors. Intensive forms of land use are characteristic of territories adjacent to the core of agglomeration. Here, agriculture has the features of industrial production on a semi-industrial basis. With the remoteness of the nucleus, the nature of land use varies considerably: the intensity of use of agricultural land decreases in more

distant from the center territories. The urban population wants to receive high quality products and it is willing to pay a higher price for it. Farmers, who try to meet the needs of urban residents use more modern methods of farming, they refuse from less-quality crops that do not require considerate care, invest in the development of rural infrastructure.

Thus, if the analysis of the dependence of the agglomeration land resources on the distance from the city center is conducted in general, then there is a general pattern of increasing the intensity of the use of the territory with the approach to the city: the share of built-up land, industrial and commercial land, population density increases, the cost of land and property complex increases, the land market is reviving. At the same time, the high level of intensity of production is characteristic of suburban types of management. And as the development of land the price starts to increase. In the suburban area, the land acquires a high investment attractiveness and there is a high demand from economic entities who are trying to use favorable conditions for the accommodation of their facilities in the suburban area in view of possible cost savings. It is particularly disappointing that this leads to the fact that urban agglomerations develop spontaneously, uncontrollably, without adhering to the most important city-planning, environmental, sanitary and hygienic norms, which is accompanied by a decrease in the attractiveness of ecosystemsystems, their overload, and excessive pressure on the environment [5].

The land market of urbanized territories has a high attractiveness and competitive ability, it can significantly expand the income base of all levels. It is characterized by high availability to privatization, it is higher than in the state as a whole. This concerns, in particular, the free land plots, the presence of a significant share of agricultural land, land plots for residential and industrial facilities subject to privatization. Subjects of land relations are significant as a part, which increases the competitiveness of the land market; high level of personification of land plots, which is crucial for privatization, formation and competitive functioning of the land market; high level of infrastructural arrangement; a significant proportion of unoccupied land increases their attractiveness and provides opportunities for engagement in economic circulation; high land valuation: as far away from the nucleus of agglomeration and decreasing of the population, it decreases, which increases the possibility of attracting into economic circulation. These factors contribute to the large-scale involvement of the land in economic circulation [4].

The investment process in land use of urban areas should be carried out according to the algorithm, which involves the following stages: planning of events (creating plans, programs, investment projects investing resources); selection of territories for investing; realization of the investment process. Ways to increase the investment attractiveness of land use should be directed towards the formation of a local investment land policy, aimed at solving a complex of land law issues for improving land relations and planning of spatial development.

Conclusions. Verification of real industrial and economic processes in the field of land use of urbanized territories has made it possible to prove:

a) a tendency to reduce the area of agricultural land by increasing the area of land for residential buildings, industrial lands, commercial and other land use, land use for transport and communications;

b) assessment of the ecological status of land resources gives grounds to determine that protection, rational use and reproduction of soil fertility are not given enough attention at both the state and regional levels;

c) the main purpose of market transformation in the field of land use is to preserve and improve the natural environment, prevent and eliminate the negative effects of agricultural activity and economic activity in related industries, and provide favorable conditions for human life.

References

1. Halyamar, V. O. (2017). "Urbanization: Essence and Impact on Economic Growth", *Visnyk ZHDTU*, 4 (82), 72–76.

2. Mezentsev, K. and Havrylyuk, O. (2015). "Testuvannya modeli dyferentsialnoyi urbanizatsiyi v Ukrayini", *Economic and Social Geography: Scientific Collection*, 73, 15–26.

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013). The Law of Ukraine " On Employment of the Population", *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 24, 34.

4. Saliy, I. M. (2005). *Urbanizatsiya v Ukrayini: sotsial'ni ta upravlins'ki aspekty* [Urbanization in Ukraine: Social and Management Aspects], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

5. "Modern urbanization processes: trends and regional differentiation", available at: <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/720-suchasni-urbanizatsijni-protsesti-tendentsiji-ta-regionalna-diferentsiatsiya>

6. World Bank report, "Urbanization Processes in Ukraine 1989–2013", available at: <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/720-suchasni-urbanizatsijni-protsesti-tendentsiji-ta-regionalna-diferentsiatsiya>

7. World Urbanization Prospects, (2014). " United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division" available at: <http://esa.un.org/unpd/wup/Highlights/WUP2014-Highlights.pdf>.

8. Van den Berg, L. Drewett, R. Klaassen, L., H. Rossi, A. and Vijverberg, C.,H.,T. (1982). *Urban Europe: a study of growth and decline*, Pergamon Press, New York, USA.

УРБАНИЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ФАКТОР ЗНИЖЕННЯ ПРОДУКТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Л. А. Гунько, І. Г. Колганова

Анотація. Розглянуто сутність урбанізації та встановлено урбанізаційні фактори зниження продуктивного потенціалу сільськогосподарського землекористування в Україні. Розглянуто основні підходи зарубіжних та вітчизняних дослідників до тлумачення поняття урбанізація. Проаналізовано особливості урбанізаційних процесів у розрізі регіонів. У результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що масштабні урбанізаційні процеси впливають на зниження продуктивного потенціалу сільськогосподарського землекористування, тому подальший розвиток сільськогосподарського землекористування необхідно формувати, враховуючи ці фактори.

Ключові слова: урбанізаційні процеси, сільськогосподарське землекористування, урбанізація, продуктивний потенціал земель, урбанізовані території

УРБАНИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ КАК ФАКТОР СНИЖЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ

Л. А. Гунько, И. Г. Колганова

Аннотация. Рассмотрена сущность урбанизации и установлены урбанизационные факторы снижения производительного потенциала сельскохозяйственного землепользования в Украине. Рассмотрены основные подходы зарубежных и отечественных исследователей к толкованию понятия урбанизация. Проанализированы особенности урбанизационных процессов в разрезе регионов. В результате проведенного исследования сделан вывод, что масштабные урбанизационные процессы влияют на снижение производительного потенциала сельскохозяйственного землепользования, поэтому дальнейшее развитие сельскохозяйственного землепользования необходимо формировать, учитывая эти факторы.

Ключевые слова: урбанизационные процессы, сельскохозяйственное землепользование, урбанизация, продуктивный потенциал земель, урбанизированные территории

УДК 331:338

МОДЕЛЮВАННЯ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Є. І. СИМОНЕНКО, кандидат економічних наук

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Анотація. Розглянуто проблему моделювання рентабельності сільськогосподарської продукції і вплив факторів, які її формують. Побудовано моделі залежності рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур залежно від валового збору і середніх цін реалізації. Аналіз побудованих моделей свідчить про те, що вирішальним фактором є середні ціни реалізації.

Ключові слова: рентабельність, валовий збір, урожайність, моделювання, прогнозування

Зернове виробництво є основою агропромислового комплексу. Воно визначає обсяги пропозиції та вартість основних видів продовольства, формує валютні доходи держави за рахунок експорту. Зерновиробництво є базою та

Ключові слова: урбанізаційні процеси, сільськогосподарське землекористування, урбанізація, продуктивний потенціал земель, урбанізовані території

УРБАНИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ КАК ФАКТОР СНИЖЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ

Л. А. Гунько, И. Г. Колганова

Аннотация. Рассмотрена сущность урбанизации и установлены урбанизационные факторы снижения производительного потенциала сельскохозяйственного землепользования в Украине. Рассмотрены основные подходы зарубежных и отечественных исследователей к толкованию понятия урбанизация. Проанализированы особенности урбанизационных процессов в разрезе регионов. В результате проведенного исследования сделан вывод, что масштабные урбанизационные процессы влияют на снижение производительного потенциала сельскохозяйственного землепользования, поэтому дальнейшее развитие сельскохозяйственного землепользования необходимо формировать, учитывая эти факторы.

Ключевые слова: урбанизационные процессы, сельскохозяйственное землепользование, урбанизация, продуктивный потенциал земель, урбанизированные территории

УДК 331:338

МОДЕЛЮВАННЯ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Є. І. СИМОНЕНКО, кандидат економічних наук

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Анотація. Розглянуто проблему моделювання рентабельності сільськогосподарської продукції і вплив факторів, які її формують. Побудовано моделі залежності рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур залежно від валового збору і середніх цін реалізації. Аналіз побудованих моделей свідчить про те, що вирішальним фактором є середні ціни реалізації.

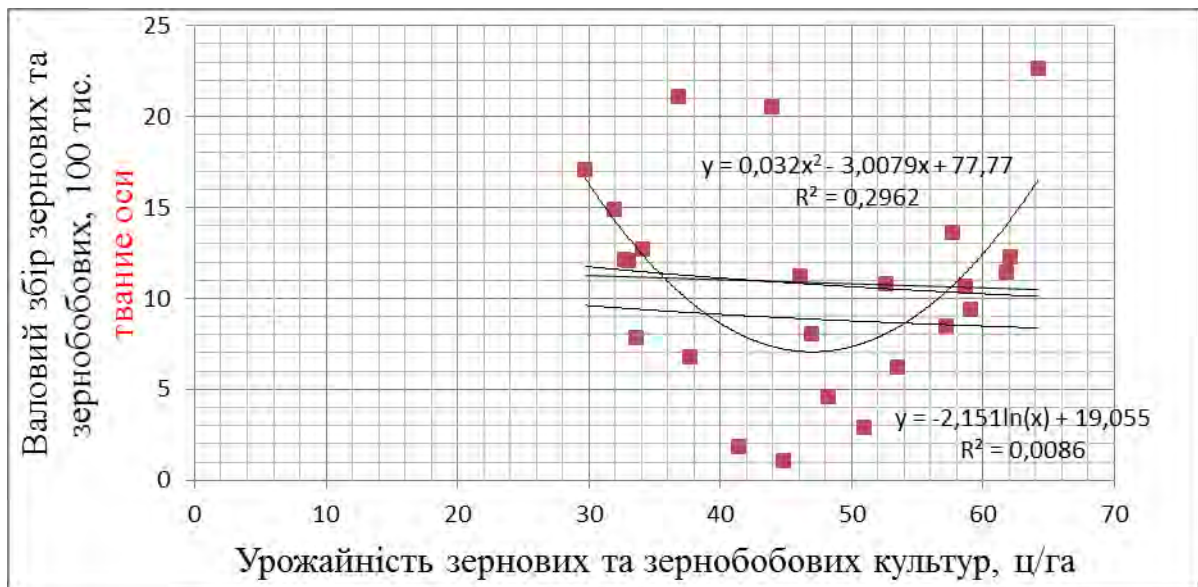
Ключові слова: рентабельність, валовий збір, урожайність, моделювання, прогнозування

Зернове виробництво є основою агропромислового комплексу. Воно визначає обсяги пропозиції та вартість основних видів продовольства, формує валютні доходи держави за рахунок експорту. Зерновиробництво є базою та

джерелом збалансованого розвитку агропромислового комплексу та основою аграрного експорту [4]. Останніми роками рівень валового збору зернових та зернобобових культур дещо підвищився, але залишається нестабільним. У 2014 р. валовий збір зернових та зернобобових становив 63 051,3 тис. т (пшениці – 22 279,3 тис. т), у 2015 р. валовий збір зернових та зернобобових – 60 125,8 тис. т (пшениці 26 532,1 тис. т), у 2016 р. валовий збір зернових та зернобобових – 66 088 тис. т (пшениці – 26 043,4 тис. т).

Рентабельність виробництва зернових та зернобобових залежить від валових зборів, середніх цін реалізації і відповідає їхнім коливанням. У 2014 р. рівень рентабельності виробництва зернових та зернобобових становив 25,7%, у 2015 р. – 42,67%, у 2016 р. – 37,8%. Ефективність виробництва зернових в Україні досягається, коли мінімальна рентабельність виробництва зерна має становити 20%, а раціональна – у розмірі 40% [3]. Зменшення обсягів виробництва і рівня рентабельності виробництва зернових та зернобобових зумовлена відсутністю дієвих економічних стимулів для їх виробництва та управління.

Урожайність є важливим фактором, зміна якого формує показники посівних площ, валового збору, ціни, рентабельності, обсягу експортних поставок. На основі врожайності розраховується валовий збір, але зв'язок між цими показниками не може бути функціональним, оскільки вона обчислюється як відношення валового збору до фактично зібраної площі. Дії несприятливих кліматичних факторів призводять до зменшення врожайності сільськогосподарських культур, але втрати валових зборів мають більш негативну динаміку. Згідно з нашими розрахунками (рис.1), коефіцієнт кореляції між урожайністю та валовим збором зернових і зернобобових культур в Україні дорівнює $R = 0,54$, що свідчить про помірний зв'язок. Модель полінома другого порядку описує більш точно зв'язок між досліджуваними ознаками. Рентабельність зерновиробництва безпосередньо залежить від ціни зерна. Питання ціни на зерно є соціально-політичним, що заважає його об'єктивному вирішенню. Державна політика щодо зернового ринку є недостатньо прогнозованою та стабільною. Не розроблені механізми державного регулювання зернового ринку, призначені для ефективного реагування ринковими методами на впливи світового ринку. Науково не обґрунтовані механізми адміністративного обмеження експорту зерна, часте застосування яких зменшує прибутки або ж приносить збитки учасникам зернового ринку і негативно впливає на імідж країни на світових ринках зерна. На нашу думку, такі заходи мають застосовуватися лише у разі загрози продовольчій безпеці держави.

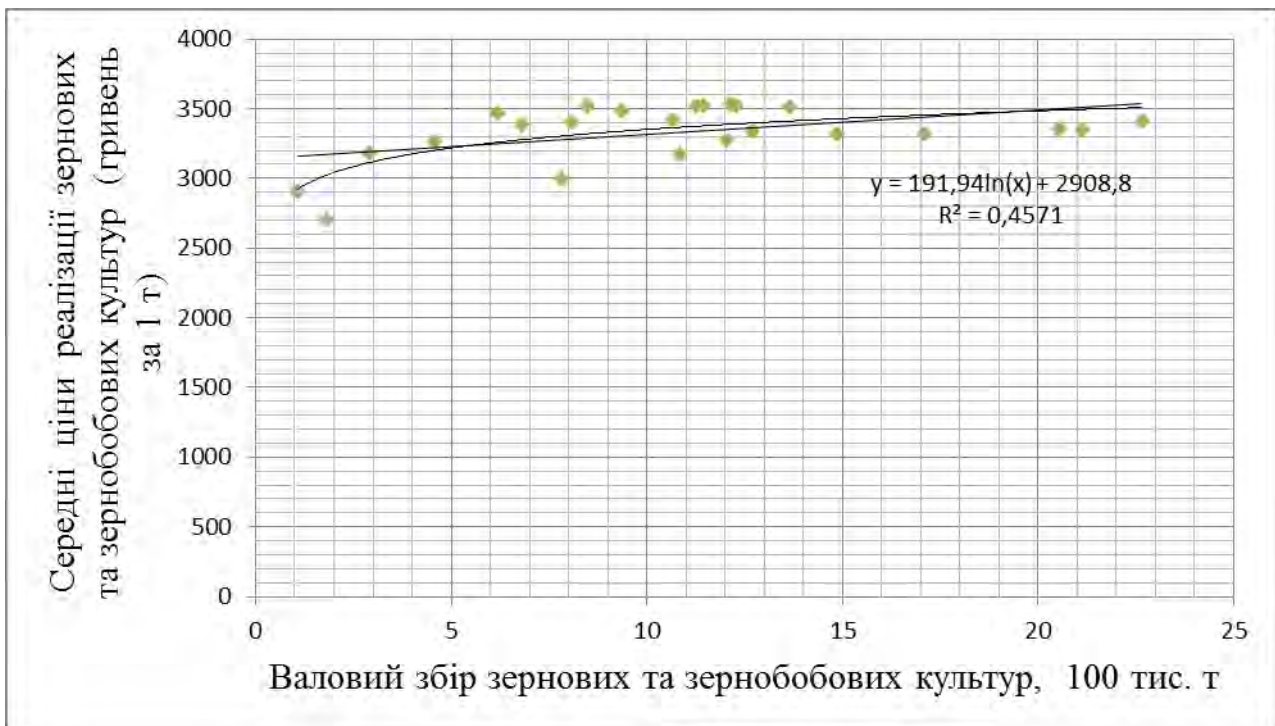
Рис. 1. Залежність між валовим збором зернових і зернобобових культур та врожайністю

Необхідною умовою стабілізації зерновиробництва також є розробка надійного науково-методичного супроводу. Моделі, які адекватно описують процеси, існуючі в системі зерновиробництва та перевірені на практиці методи прогнозування врожайності й рентабельності, є ефективним інструментарієм прийняття рішень та вжиття заходів, спрямованих на підвищення ефективності виробництва та зменшення рівня ризику. Особливо важливу роль відіграє середньострокове прогнозування динаміки зерновиробництва і, зокрема, прогнозування виробництва озимої пшениці, яка має стратегічне значення для харчової галузі.

У Законі України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [1] підкреслено важливість розробки середньострокових прогнозів обсягу та ефективності виробництва в різних галузях економіки, визначення тенденцій та напрямів розвитку відповідної галузі протягом середньострокового періоду. Середньострокові прогнози з періодом упередження 1 рік і більше дають змогу заздалегідь приймати виважені рішення, спрямовані на підвищення ефективності зерновиробництва та забезпечення продовольчої безпеки країни.

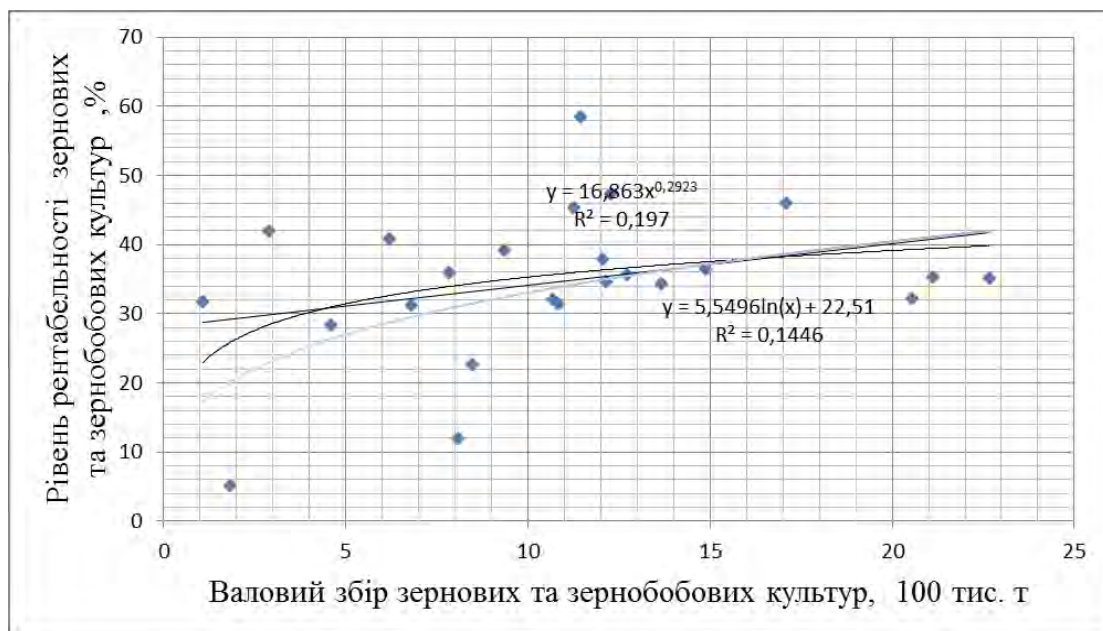
Низька культура землеробства зумовлює залежність урожайності сільськогосподарських культур від кліматичних умов. Значні коливання пропозиції зернових та зернобобових культур приводять до значних цінових коливань і, як наслідок, до коливань рентабельності галузі.

Виробництво зернових та зернобобових культур визначає обсяги, пропозиції та вартість основних видів продовольства, формує валютні доходи держави за рахунок експорту продукції. Відповідні коливання середніх цін реалізації зернових і зернобобових культур та їх рентабельності (рис. 2).

Рис. 2. Залежність середніх цін реалізації зернових та зернобобових культур від валових зборів

Модель рентабельності зернових та зернобобових культур будується на основі фактора, який більш суттєво впливає на результативну ознаку – це динаміка валового збору. Статистичний аналіз валового збору та рентабельності зернових і зернобобових культур (рис. 3) показує, що рентабельність більш точно описує степенева модель з рівнем коефіцієнта детермінації на рівні 0,197. Такий низький рівень цього коефіцієнта пояснюється тим, що рівень рентабельності у поточному маркетинговому році визначається не лише валовим збором, але й валовим збором минулого року [2].

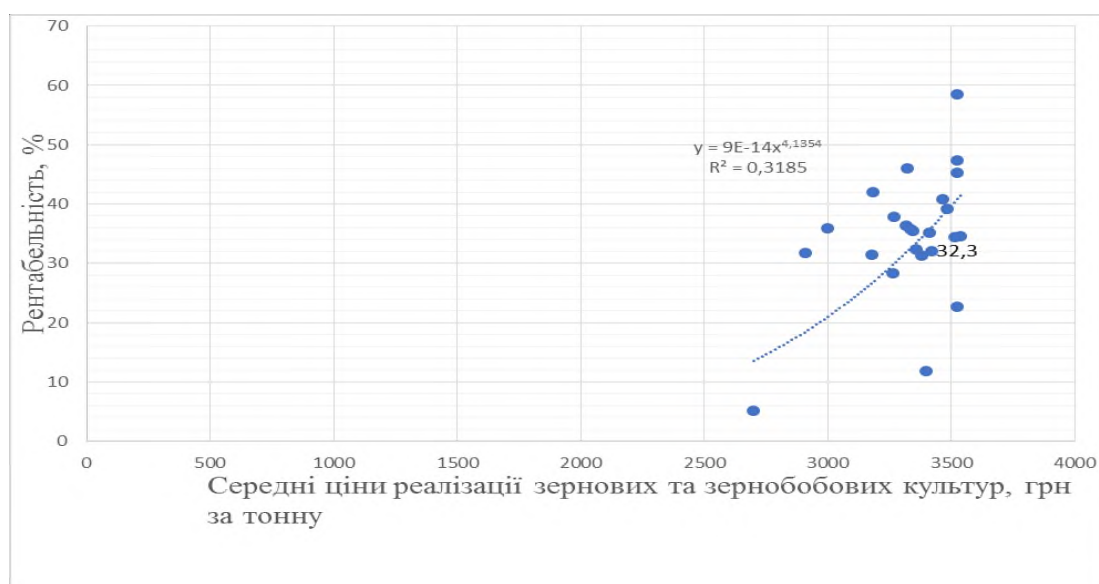

Рис. 3. Залежність рівня рентабельності зернових та зернобобових культур від валових зборів

За законом попиту і пропозиції високий валовий збір формує зменшення ціни на продукцію і тому виробництво зернових і зернобобових культур буде рентабельним у регіонах з низькою собівартістю виробництва. Активна державна політика підтримки сільського господарства може збалансувати коливання ціни і рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур.

Виробництво зернових та зернобобових культур визначає обсяги, пропозиції та вартість основних видів продовольства, формує валютні доходи держави за рахунок експорту продукції (рис. 4).

Нестабільність урожайності зернових та значні коливання рентабельності збільшують невизначеність і ризик інвестиційних рішень і відлякують потенційних інвесторів. Інтелектуальним підґрунтям прийняття рішень в аграрному секторі має стати надійне середньострокове прогнозування врожайності, ціни на зерно та рентабельності виробництва. Побудова надійної прогнозної моделі врожайності зернових та зернобобових культур дає змогу будувати прогнозне оцінювання майбутньої рентабельності виробництва.

Рис. 4. Залежність рівня рентабельності від середніх цін реалізації зернових та зернобобових культур, 2016 рік

Прогнозні моделі рентабельності є інструментом оцінювання ступеня ризику зерновиробництва. Якщо з використанням даної моделі буде отримано прогноз низької або негативної рентабельності, це є підставою для вжиття організаційних заходів, метою яких буде зменшення потенційних фінансових втрат.

Список використаних джерел

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/37-15>
2. Грицюк П. М. Аналіз, моделювання та прогнозування динаміки врожайності озимої пшениці в розрізі областей України : монографія / П. М. Грицюк. – Рівне : НУВГП, 2010. – 350 с.
3. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : / <http://www.minagro.kiev.ua/page/?5216>

4. Концепція державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/uk/>

References

1. [Elektronnyi resurs. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/37-15>
2. Hrytsiuk P. M. Analiz, modeliuvannia ta prohnozuvannia dynamiky vrozhaivosti ozymoi pshehytsi v rozryzi oblastei Ukrainy : monohrafiia / P. M. Hrytsiuk. – Rivne : NUVHP, 2010. – 350 s.
3. Iedyna kompleksna stratehiia ta plan dii rozvytku silskoho hospodarstva ta silskykh terytorii v Ukraini na 2015–2020 roky Available at: <http://www.minagro.kiev.ua/page/?5216>
4. Kontseptsiiia derzhavnoi tsilovoi prohramy rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky na period do 2020 Available at: <http://minagro.gov.ua/uk/>

МОДЕЛИРОВАНИЕ РЕНТАБЕЛЬНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

Е. И. Симоненко

Аннотация. Рассмотрена проблема моделирования рентабельности сельскохозяйственной продукции и влияние формирующих ее факторов. Построены модели зависимости рентабельности производства зерновых и зернобобовых культур от валового сбора и средних цен реализации. Анализ построенных моделей свидетельствует о том, что решающим фактором являются средние цены реализации.

Ключевые слова: рентабельность, валовой сбор, урожайность, моделирование, прогнозирование

MODELING THE CAPACITY OF AGRICULTURAL PRODUCTION

O. Symonenko

Abstract. The problem of modeling the profitability of agricultural products and the influence of factors that shape it are considered. Models of the dependence of the profitability of grain and legume crops production from gross collection and average prices of sales are constructed. The analysis of the built models testifies that the deciding factor is average sales prices.

Keywords: profitability, gross collection, productivity, modeling, forecasting

SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES AND PROBLEMS OF LABOR TAXATION

M. KLYMENKO, 2nd year Master of Finance and Credit,
O. LABENKO, Associate professor of the department of fiscal policy
and insurance, Ph.D.,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
E-mail: Maxiklymenko@gmail.com, Labenko@nubip.edu.ua

Abstract. *The development of each state and economic growth are highly related to the number of factors of production such as labor and capital along with higher productivity of utilizing them. Frequently, high unemployment rate (with small labor force participation) and significant “shadow” employment accused of the high tax burden on labor. Moreover, some assumptions exist that decrease in personal income tax or social security contributions paid by employee induce an increase in labor supply, and a decrease of payroll taxes increment the labor demand. However, the impact of the tax change on labor market depends on the behavioral responses of economic “players” estimated by elasticities. The higher elasticity of supply or demand means higher sensitivity to the tax changes, with relatively less elastic side bearing the higher tax burden.*

We discussed the significant problems in the field of labour taxation and socio-economic consequences using the experience of Denmark, Estonia, Germany, Poland, Slovakia, and Ukraine. Unscrambling the decomposition of labour taxation, factors affecting labour supply and labour demand, tax incidence, employment problems and groups vulnerable to these problems. The main methods: a synthesis for primary concepts (labour taxation, take-home pay, tax wedge, tax incidence, payroll taxes); deduction; induction method for conclusions; statistical methods for analyzing revenues, structure, and composition of labour taxation between selected countries.

Anyway, taxes discourage both labor demand (by raising labor costs to employers) and labor supply (by lowering the real consumption wage of workers). They create a “tax wedge” between labor cost to the employer and the worker’s take-home pay and thereby reduce both employment and economic growth. We tried to discover the issues above concerning existing research data. However, the investigation scale needs to be expanded for the thorough look and deep awareness of taxation concepts and problems.

Keywords: *taxes, tax system, labor taxation, take-home pay, tax wedge, payroll taxes, gross salary, social security contributions, personal income tax, implicit tax rate*

Introduction. There is no point denying, taxes take a significant share in our life. Part of the income which levied by tax authorities specifies the ability to satisfy conventional needs and wellbeing.

The main purpose of taxation can be either raising revenue to meet huge public expenditures or reduce consumption of harmful goods. It is one of the economic policy instruments that affects the total volume of production,

consumption, investment, choice of industrial location and techniques, the balance of payments, distribution of income, etc.

In the vast majority of Western Europe countries, labor taxation has the dominant part in tax revenues. Forasmuch the approaches and decomposition of labour taxation are different, we consider the experience of Denmark, Estonia, Germany, Poland, Slovakia, and Ukraine with a look at labor demand and supply side as the reasons for unemployment; sensitive groups in the labor; tax incidence and tax wedge (Is it relatively high because of expensive social security system?).

There are a lot of publications and research data regarding labour taxation, especially from Yushko S., Shvabij K., Krat O., Bezverkhoga K., Yurchyshena L., Shevchuk I., G. Carone, Löffler, M., Peichl, A. and S. Siegloch, Styczyńska, I., Najman, B. and A. Neumann. However, dynamic development of taxation system requires constant monitoring of the changes with a fresh appraisal approach.

Material and method. The effectiveness of any tax system is a background for solving social and economic problems, and support functions performed by the state. Labor taxes include personal income tax, social security contributions paid by employees, and payroll taxes (social security contributions and other taxes paid by the employer).

Pic. 1. Decomposition of total labour cost

Social security contributions finance social security benefits (old-age pensions, disability pensions, survivors' pensions, sickness benefits, and unemployment benefits). Total labor cost is a sum of gross wage earnings of employees and payroll taxes paid by the employer (Pic. 1). Net take-home pay (net wage) is the difference between gross earnings and personal income tax and social security contributions paid by the employee. Tax wedge is the difference between total labor cost to the employer and the net take-home pay of the employee, expressed as a % of the total labor cost.

Employment problems

1. Unemployment-share of the workforce who wants to work and does not find employment. Reasons:

- ✓ business cycle (short-term lack of aggregate demand);
- ✓ structural reasons:
  - Unwinding of unsustainable developments (long-term lack of aggregate demand)
  - Mismatch between labour demand and supply. Factors affecting labour supply and labour demand are presented in Table1 and 2 respectively.

1. Factors affecting labour supply [4]

Factors	Labour supply effect
Population aging	People aged 50+ have lower chances of employment. A large share of the population potentially decreases link between contributions and pension entitlements.
Falling fertility levels	Having children has ambiguous effects on employment. While it increases the probability of men to be employed, the chances of being employed decreases for women.
Changing family structures	Being married has ambiguous effects on employment, for men there is a positive correlation, while for women it is negative. However, most likely also a reverse causality.
Female labour participation	Women still have a lower labour force attachment.
Changes in educational attainment	Lower educated people are less probable to find employment.
Increasing migration	Migrants have lower chances of finding employment.

- Rigidities at the labour market:
  - ✓ Wage rigidities
  - ✓ Other labour market regulations

2. Factors affecting labour demand [4]

Factors	Labour demand
Occupational shifts	Shifts in production between occupations/ sectors cause increased demand for one type of skills and decreasing demand for the different type of skills. In short- to medium-run such shifts can result in a skill-mismatch, i.e. mismatch between skills that are demanded on the labour market and skills that are available. It causes the increase of unemployment and the increase in vacancies at the same time. In the long run, the market should adjust and the unemployment should decrease and employment increase.
Structural changes in labour market	Introduction of innovative tools in the workplace, changing nature of the workplace induce demand for different types of skills, often unavailable on the labour market. Again, we observe a skill shortage, which creates unemployment and lower employment.

2. *Under- and non-employment*-share of the population who (apparently) voluntarily stays away from the workforce.

Reasons:

- ✓ non-employment outside the labour market;
- ✓ incentive problems:
  - Opportunity cost (cost of child care);
  - Poverty trap (where income related benefits create situations for unemployed people where they are better off staying outside the workforce.

Groups vulnerable to employment problems

- *Low-skilled* - facing a labour demand problem as a result of the sectoral shifts which substantially reduced the need for the low-skilled workforce.

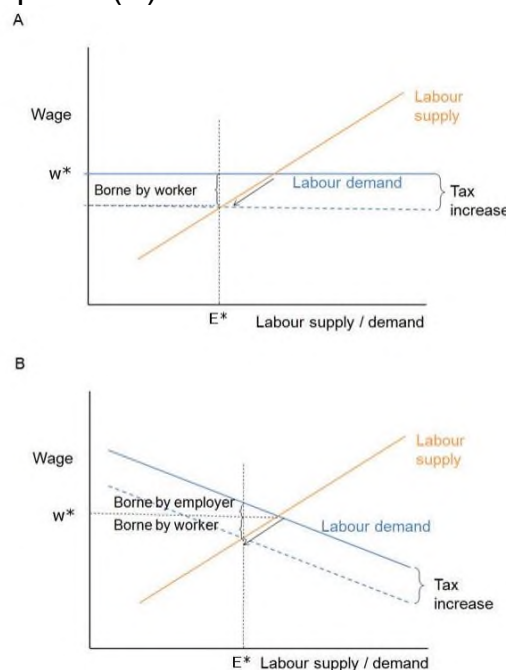
- *Young people* - usually perceived as unstable employees who would leave an employer to gain more experience before they settle into a permanent role.

- *Elderly*. Due to population ageing the labour supply of elderly people is increasing. But labour demand is not keeping up because the elderly are often perceived as people of lower productivity, who are not keen on investing in themselves, and who are unable to acquire new skills and adapt to rapid changes in the market.

- *Women*. They are still largely responsible for child care, care of elderly relatives and other non-market household activities.

- *Migrants*. Often their previous work experience and foreign education are not adequately valued by employers, and therefore they are facing a labour demand problem.

The extent to which workers or employers bear the burden of labour taxation is intimately linked to the relative degree of responsiveness of each to the financial (dis)incentives created by the tax: that is, to the relative elasticities of labour supply and labour demand. This is most clearly seen in a simple representation of a classical perfectly competitive labour market. Picture 2 shows the situation where labour supply is somewhat elastic, and: in panel (A) when labour demand is completely elastic; and in panel (B) when labour demand is incompletely elastic.

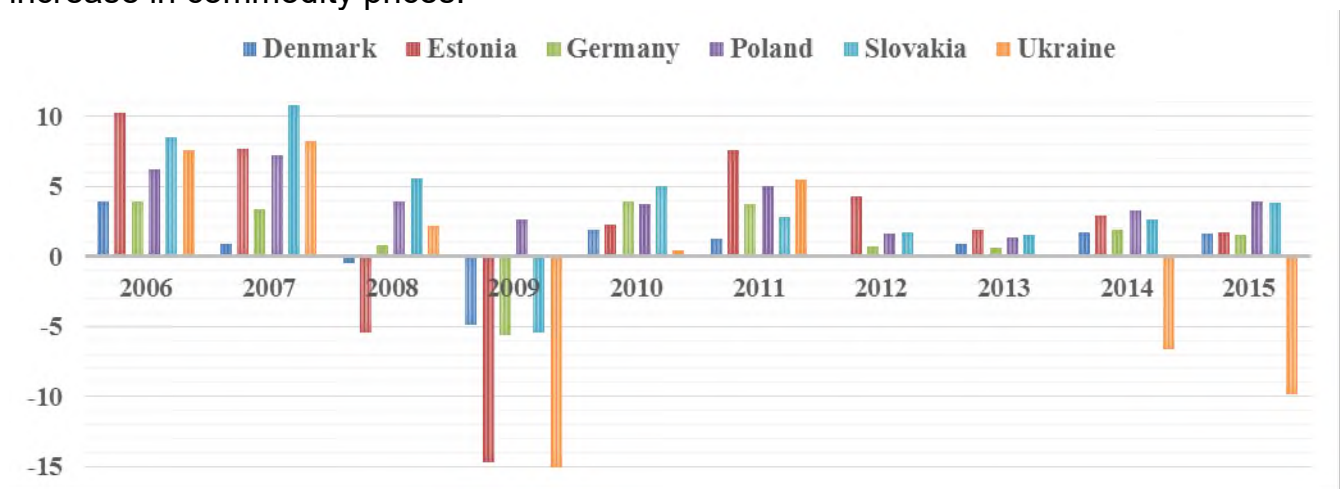

Pic. 2. The relationship between behavioral response to taxation and tax incidence [4]

Initially, no taxes are levied. Market equilibrium is at the point at which labour demand and labour supply are equal: let's call the resulting level of employment "E*", and the resulting wage rate "w*". Now let's introduce a tax, in this case, formally levied on workers, so, that for a given gross wage paid by employers, workers receive a lower net wage. But who bears the economic burden of this tax? In the case of completely elastic labour demand (A) - fully on the worker: the gross wage remains unchanged, and the worker bears the full burden of the tax in the

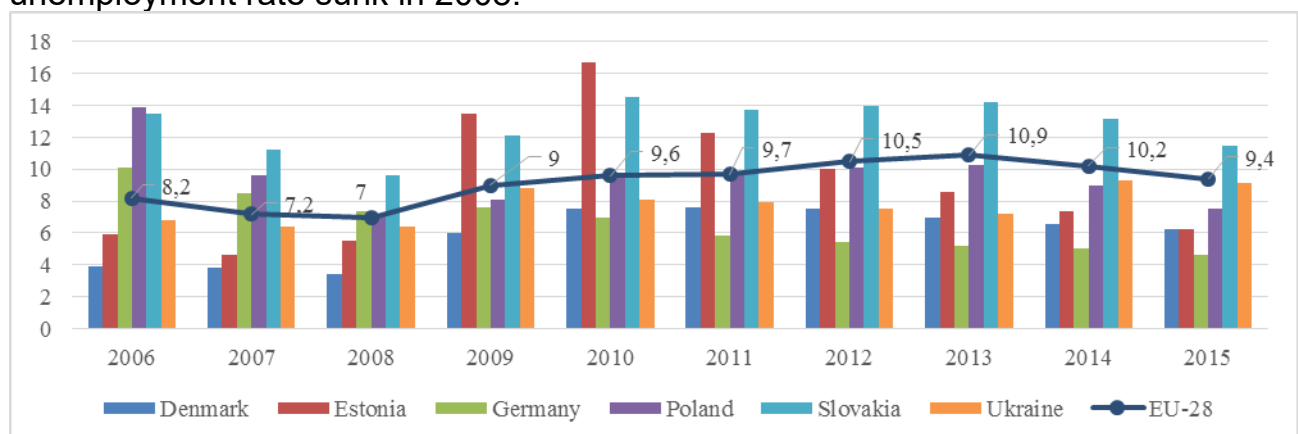
form of a lower net wage. However, in the case of incompletely elastic labour demand, panel (B) shows that the incidence of the tax is split between the worker and the employer. Intuitively, as the workers reduce the amount they are willing to work because of the lower net wage they receive when the tax is in place, the employers are willing to pay a higher gross wage to help maintain a supply of (the now more scarce) labour. Thus the burden of taxation is split between employers who pay somewhat higher gross wages than in the absence of the tax, and workers, who none-the-less still receive a lower net wage than in the absence of the tax.

Results and discussion. It is not superfluous to recall the real GDP growth, due to social significance for increasing in tax revenues as a whole (see Figure 1). There was a significant decline of GDP in 2009, which was caused by the global recession in 2009 with a consumption boom, which was accompanied by a steady increase in commodity prices.

Fig. 1. Real GDP growth (annual percentage change) [3]

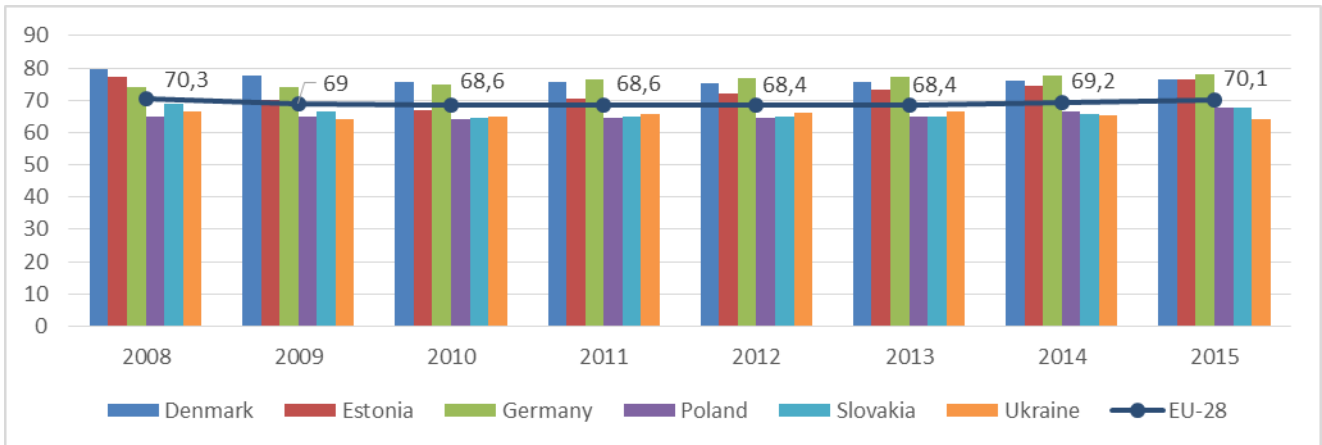
The sharp recession and the sluggish recovery has strongly increased the level of unemployment in the all researched countries. Figure 1 and 2 highlight the development and the relationship between the annual GDP growth and the unemployment. Following a period of solid growth in 2006 and 2007 the unemployment rate sunk in 2008.

Fig. 2. Total unemployment rate (% of the labour force (active population)) [5, 6]

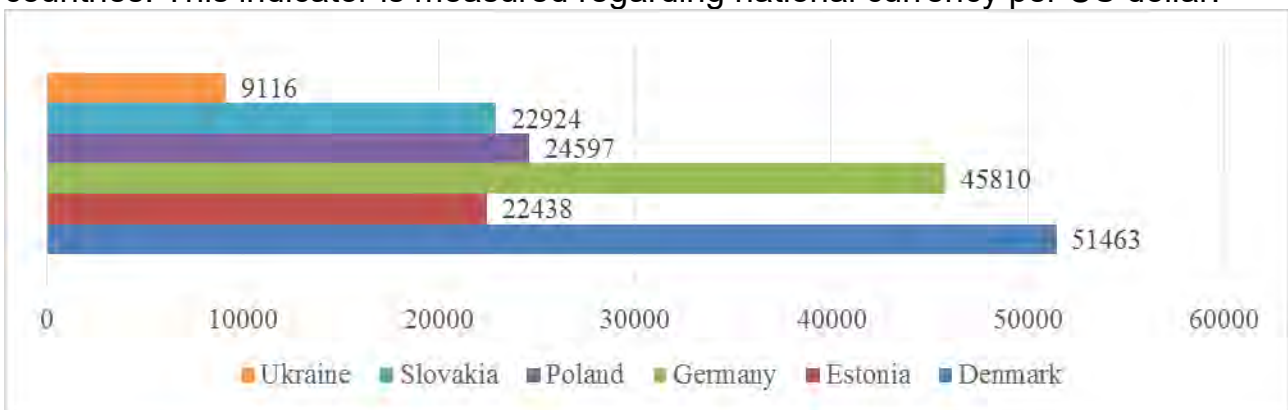
However, the economic recovery in 2010 was not strong enough to reduce the level of unemployment, and the next recession in 2012 and 2013 further increased the unemployment rate. Only over the course the last year there has been a slow improvement in the researched states.

The dynamic of employment is higher in Denmark, Estonia and Germany compare to average in EU member states. The highest employment observed in Germany (78% in 2015) as one of the largest economies in the world and the lowest in Ukraine (64,2 % in 2015).

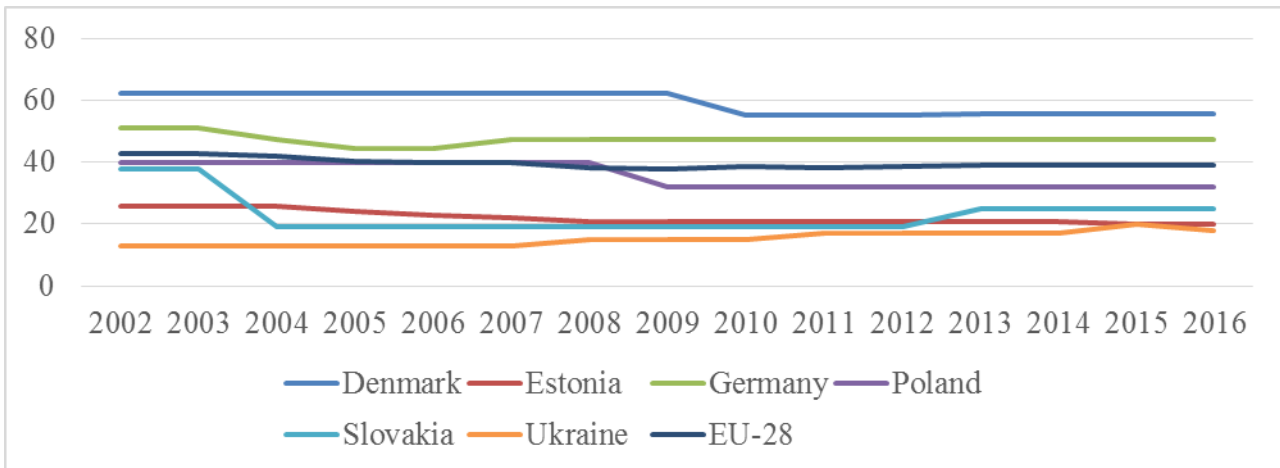
Fig. 3. Employment rate (% , aged 20-64) [7, 8]

Let's have a look at the average annual wage in constant prices at 2016 USD PPPs (Figure 4). Purchasing power parities (PPPs) are the rates of currency conversion that equalize the purchasing power of different currencies by eliminating the differences in price levels between countries. In their simplest form, PPPs show the ratio of prices in national currencies of the same good or service in different countries. This indicator is measured regarding national currency per US dollar.

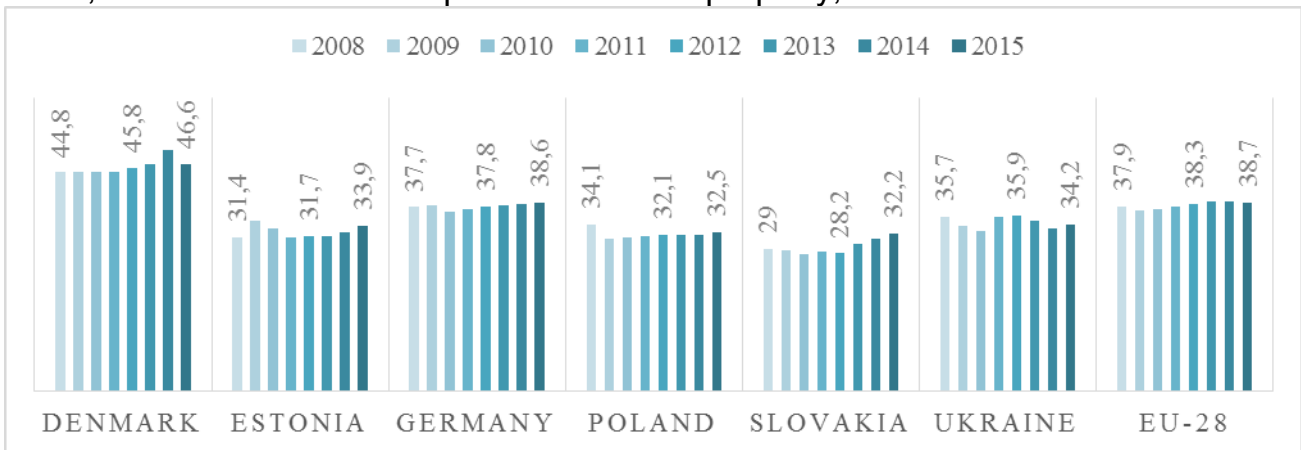
Fig. 4. Average annual wage (in 2016 constant prices at 2016 USD PPPs) [9, 10]

Generally, the average annual wage in researched countries correlates with the personal income tax rate. The higher the wage the higher is tax rate respectively (Figure 5).

Fig. 5. Development of top personal income tax rate, 2002-2017 [9, 10]

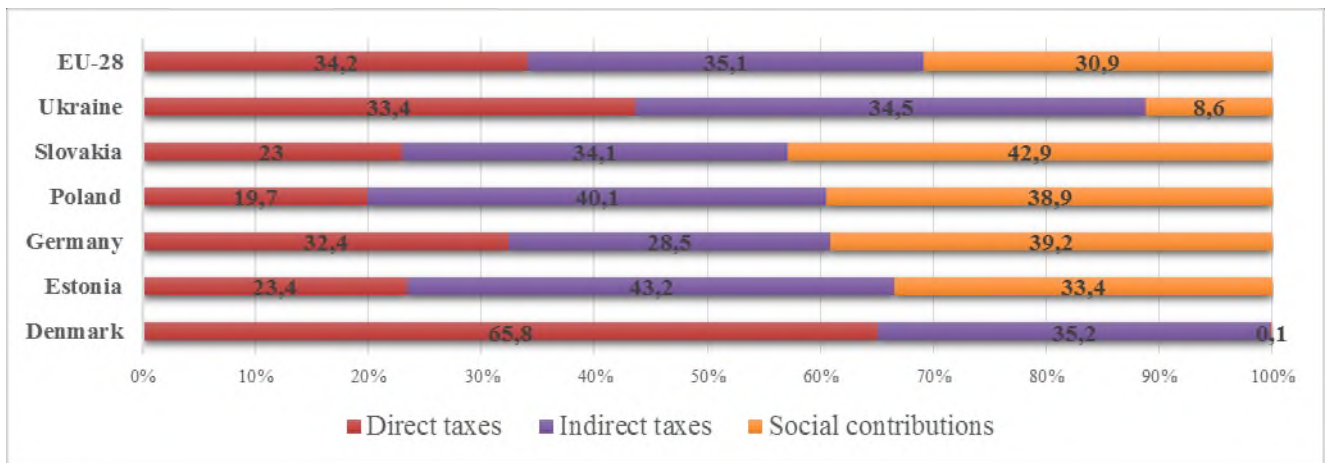
Tax revenue is defined as the revenues collected from taxes on income and profits, social security contributions, taxes levied on goods and services, payroll taxes, taxes on the ownership and transfer of property, and other taxes.

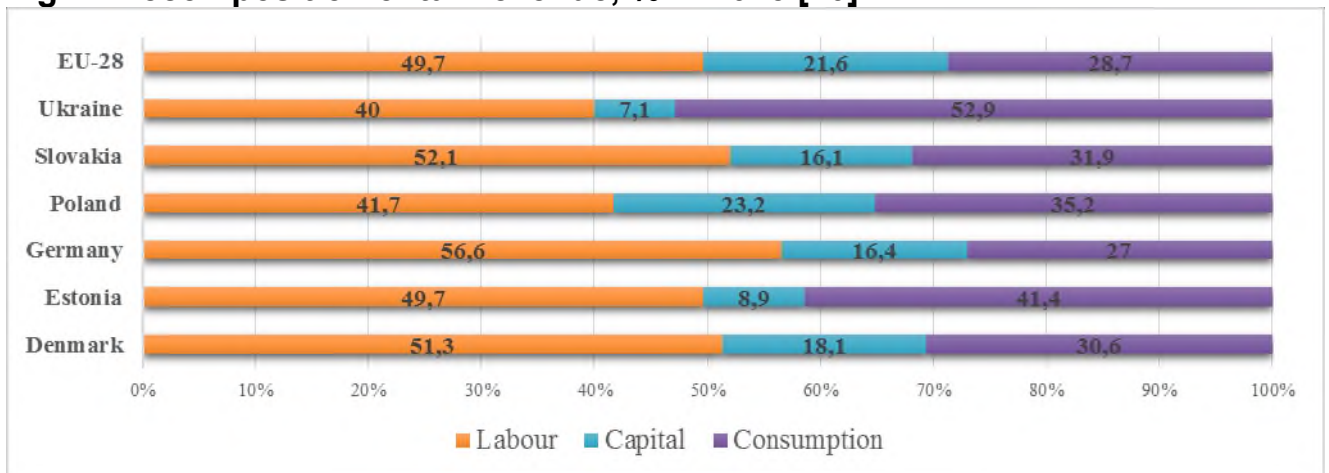
Fig. 6. Tax revenue (including compulsory actual social contributions) as % of GDP [9, 10]

Overall, Germany has very similar dynamic as the average between EU-28 Member States. Denmark fill in a substantial amount of budget by means of taxes, while Slovakia has the smallest share.

Taxes are traditionally classified as direct or indirect. Direct taxes cover personal income taxes, corporate income taxes and other income and capital taxes. Indirect taxes relate to the VAT, excise duties, and consumption taxes, other taxes on products and production. Actual compulsory social contributions are, as a rule, directly linked to a right to benefits such as old age pensions or unemployment and health insurance. Decomposition of tax revenue revealed on Figure 7 and 8.

Fig. 7. Decomposition of tax revenue, % in 2015 [10]

Fig. 8. Decomposition of tax revenue by the type of tax base, % in 2015 [9, 10]

Taxation of capital takes the smallest share between all researched countries. Although, Slovakia, Poland, Germany, Estonia and Denmark focused on labour taxation, Ukraine still rely on consumptions taxes (mainly VAT). Also, Denmark has almost no revenues generated by social contributions, in contrast to Slovakia.

The ITR on employed labour is defined as the sum of all direct and indirect taxes and employees', and employers' social contributions levied on employed labour income divided by the total compensation of employees working in the economic territory. The resulting ITR on labour should be seen as a summary measure that approximates an average effective tax burden on labour income in the economy.

Fig. 9. Implicit tax rate on labour (%) [10]

For example, cuts in taxes or social contribution rates that are targeted on low-wage, low-skill workers or families with children may have a small impact on the overall ITR and yet be effective in raising take-home pay for the beneficiaries.

Conclusion

Although, reduction of payroll taxation can be compensated by higher wages with no effect on employment adequate tax policy should create all conditions for financial stability and prosperity. Countries can limit the negative impact of labor taxes on employment by three main ways:

- Improve the efficiency of the social security system by tightening eligibility, limiting system abuse, strengthening revenue collection, and curbing informality. If there were no early retirement schemes in Poland, social security contributions could be reduced by one-third, and if expenditures on disability pensions were reduced to the average EU-28 level, the rate of social security contributions could be reduced by an additional percentage point;

- Limit the insurance-based portion of the social protection system by moving more to tax-financed universal benefits. Examples include family and maternity benefits, health care, flat rate social pensions, flat rate unemployment benefits, and services to the unemployed;

- Reduce social security contributions, particularly for workers for whom the elasticity of labor demand is relatively high and the pass-through effect (whereby lower contributions are captured through higher wages) is limited.

References

1. Yushko S. V. (2013). Load on the payroll fund of economic entities as a factor in the shadowing the citizens` income/ S. V. Yushko // Finance of Ukraine, 2, 32-45.

2. Shvabij K. I. (2013). Priorities of the personal income tax reforms in modern conditions / K. I. Schwabius. // Collection of scientific works of the Irpin Finance and Law Academy (economics, law), 2.

3. International Monetary Fund. Available at: http://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD.

4. European Commission. Available at: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_papers/taxation_paper_56.pdf.

5. Knoema data base. Available at: <https://knoema.com/atlas/Ukraine/Unemployment-rate>.

6. Ieconomics database. Available at: <https://ieconomics.com/ukraine-employment-rate#>.

7. Knoema data base. Available at: <https://knoema.com/atlas/Ukraine/topics/Economy/Inflation-and-Prices/PPP-for-private-consumption>.

8. Trading Economics. Available at: <https://tradingeconomics.com/ukraine/wages>.

9. CASE Ukraine. The Price of the State website. Available at: <http://cost.ua/budget/revenue/#1>.

10. European Commission. Taxation Trends in the European Union. Available at: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/taxation_trends_report_2017.pdf.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ТА ПРОБЛЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ПРАЦІ

М. Клименко, О. Лабенко

Анотація. *Розвиток кожної країни та її економічне зростання безпосередньо пов'язані з кількістю факторів виробництва, таких як праця та капітал разом із підвищенням продуктивності їх використання.*

Достатньо часто у високому рівні безробіття та значному «тіньовому» працевлаштуванні звинувачують високий податковий тиск на працю. Проте, вплив змін в оподаткуванні на ринок праці залежить від чутливості економічних "гравців", яка вимірюється еластичністю. Чим вища еластичність пропозиції або попиту, тим вища чутливість до змін, де менш еластична сторона має більший податковий тягар.

Наведено огляд основних проблем у сфері оподаткування праці та соціально-економічні наслідки, використовуючи досвід Данії, Естонії, Німеччини, Польщі, Словаччини та України. Висвітлено основні складові оподаткування праці, фактори, що впливають на попит та пропозицію робочої сили, податкове навантаження, проблеми працевлаштування та групи, вразливі до цих проблем.

За результатами дослідження встановлено, що податки зменшують як попит на працю (за рахунок збільшення витрат на робочу силу для роботодавців), так і пропозицію (знижуючи реальну заробітну плату працюючих). Вони створюють "податковий клин" між вартістю робочої сили для роботодавця і реально отриманою заробітною платою працівником, і таким чином зменшують як зайнятість, так і економічне зростання.

Ключові слова: *податки, податкова система, оподаткування доходів громадян, податковий клин, податкові нарахування, валова заробітна плата, соціальні внески, податок на доходи фізичних осіб, ефективна податкова ставка*

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ И ПРОБЛЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ТРУДА

М. Клименко, О. Лабенко

Аннотация. *Развитие каждой страны и ее экономический рост напрямую связаны с количеством факторов производства, таких как труд и капитал вместе с повышением производительности их использования.*

Достаточно часто в высоком уровне безработицы и «теневом» трудоустройстве обвиняют высокое налоговое давление на труд. Однако, влияние изменений в налогообложении на рынок труда зависит от чувствительности экономических "игроков", которая измеряется эластичностью. Чем выше эластичность предложения или спроса, тем выше чувствительность к изменениям, где менее эластичная сторона несет большее налоговое бремя.

В данной статье приведен обзор основных проблем в сфере налогообложения труда и социально-экономические последствия, используя опыт Дании, Эстонии, Германии, Польши, Словакии и Украины. Освещены

основные составляющие налогообложения труда, факторы, влияющие на спрос и предложение рабочей силы, налоговую нагрузку, проблемы трудоустройства и группы, уязвимые к этим проблемам.

По результатам исследования установлено, что налоги уменьшают как спрос на труд (за счет увеличения затрат на рабочую силу для работодателей), так и предложение (снижая реальную заработную плату работающих). Они создают "налоговый клин" между стоимостью рабочей силы для работодателя и реально полученной заработной платой работником, и таким образом уменьшают как занятость, так и экономический рост.

Ключевые слова: налоги, налоговая система, налогообложение доходов граждан, налоговый клин, налоговые начисления, валовая заработная плата, социальные взносы, налог на доходы физических лиц, эффективная налоговая ставка

УДК 379.85:94(477.51)

ПОДІЄВИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ

І. П. КУДІНОВА, кандидат економічних наук, доцент кафедри аграрного консалтингу і туризму*

Т. А. ГОЛОВАНЬОВА, студентка спеціальності «Туризм»
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: ikudinova@nubip.edu.ua

Анотація. Розкрито сутність подієвого туризму під яким розуміється подорож з метою відвідування тієї чи іншої події культурного, спортивного, розважального чи громадського життя суспільства. Виділено тематичні види подієвого туризму. Подано класифікацію подієвого туризму за масштабом події. Виокремлено особливості подієвого туризму, головна з яких полягає в неповторності кожної поїздки, незабутніх враженнях і атмосфери свята. Розглянуто основні суспільні функції подієвого туризму: економічна, пізнавальна, рекреаційна та розважальна.

Зроблено SWOT-аналіз конкурентоспроможності України щодо розвитку подієвого туризму для виявлення найсильніших та найслабших місць. Обґрунтовано доцільність реалізації провідних напрямів щодо успішного розвитку подієвого туризму, які стосуються управлінської, освітньої, економічної, інформаційної сфер діяльності. Надано рекомендації щодо напрямів розвитку подієвого туризму в Україні.

Ключові слова: подієвий туризм, подія, туризм, туристичні ресурси

Актуальність. Розвиток національного туризму в країні створює нові робочі місця, розбудовує інфраструктуру, диверсифікує економіку, підвищує рівень ділової активності та забезпечує залучення інвестицій у різноманітні галузі виробництва. Успішне функціонування туристичної галузі

---

* © І. П. Кудінова, Т. А. Голованьова, 2018

основные составляющие налогообложения труда, факторы, влияющие на спрос и предложение рабочей силы, налоговую нагрузку, проблемы трудоустройства и группы, уязвимые к этим проблемам.

По результатам исследования установлено, что налоги уменьшают как спрос на труд (за счет увеличения затрат на рабочую силу для работодателей), так и предложение (снижая реальную заработную плату работающих). Они создают "налоговый клин" между стоимостью рабочей силы для работодателя и реально полученной заработной платой работником, и таким образом уменьшают как занятость, так и экономический рост.

Ключевые слова: налоги, налоговая система, налогообложение доходов граждан, налоговый клин, налоговые начисления, валовая заработная плата, социальные взносы, налог на доходы физических лиц, эффективная налоговая ставка

УДК 379.85:94(477.51)

ПОДІЄВИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ

І. П. КУДІНОВА, кандидат економічних наук, доцент кафедри аграрного консалтингу і туризму*

Т. А. ГОЛОВАНЬОВА, студентка спеціальності «Туризм»
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: ikudinova@nubip.edu.ua

Анотація. Розкрито сутність подієвого туризму під яким розуміється подорож з метою відвідування тієї чи іншої події культурного, спортивного, розважального чи громадського життя суспільства. Виділено тематичні види подієвого туризму. Подано класифікацію подієвого туризму за масштабом події. Виокремлено особливості подієвого туризму, головна з яких полягає в неповторності кожної поїздки, незабутніх враженнях і атмосфери свята. Розглянуто основні суспільні функції подієвого туризму: економічна, пізнавальна, рекреаційна та розважальна.

Зроблено SWOT-аналіз конкурентоспроможності України щодо розвитку подієвого туризму для виявлення найсильніших та найслабших місць. Обґрунтовано доцільність реалізації провідних напрямів щодо успішного розвитку подієвого туризму, які стосуються управлінської, освітньої, економічної, інформаційної сфер діяльності. Надано рекомендації щодо напрямів розвитку подієвого туризму в Україні.

Ключові слова: подієвий туризм, подія, туризм, туристичні ресурси

Актуальність. Розвиток національного туризму в країні створює нові робочі місця, розбудовує інфраструктуру, диверсифікує економіку, підвищує рівень ділової активності та забезпечує залучення інвестицій у різноманітні галузі виробництва. Успішне функціонування туристичної галузі

---

* © І. П. Кудінова, Т. А. Голованьова, 2018

безпосередньо формує імідж будь-якої держави та є запорукою інтеграції бізнесу у світову фінансову систему.

На сьогодні туристична галузь потребує системного розвитку, тобто, одночасного вдосконалення вже існуючих об'єктів рекреації та створення нових, використання закордонного досвіду управління закладами дозвілля та модифікації законодавства, яке регулює дану сферу. Крім того, треба розвивати ті види туризму, які в іноземних країнах вже стали звичними й популярними, а в Україні досі залишаються на аматорському рівні. Одним із таких є подієвий туризм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку подієвого туризму досліджуються протягом тривалого часу. Їх вирішенню присвятили свої праці такі вчені, як О. В. Бабкін [1], І. В. Давиденко [2], П. В. Тищенко [3], О. В. Шикіна [5] та інші.

Незважаючи на значну кількість наукових публікацій з питань розвитку подієвого туризму, значна частина проблем, пов'язаних із формуванням механізму активізації його розвитку потребує подальшого дослідження.

Мета дослідження – визначення теоретичних та практичних аспектів поняття «подієвий туризм» та розробка пропозицій щодо його розвитку в Україні як складової індустрії гостинності.

Матеріали і методи дослідження. Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених щодо розвитку подієвого туризму, статистичні дані Державної служби статистики України. В основу реалізації визначеної мети покладено системний підхід до досліджуваних проблем та використано різноманітні загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

Результати дослідження та їх обговорення. На сьогодні туристи потребують не тільки традиційних подорожей, де поєднується відпочинок та оздоровлення з невеликою кількістю екскурсій, а також подорожей з метою участі або споглядання певної події, що передбачає наявність відповідних туристичних ресурсів та спеціальної підготовки.

Подієвий туризм – це порівняно молодий напрям туризму як в Україні, так і у світі, в якому головною мотивацією споживачів є інтерес до відвідування певної спортивної, розважальної, музичної або іншої події та участь у ній. Унікальні подієві тури поєднують у собі рекреацію, відпочинок та розваги одночасно [6, с. 460].

За оцінкою Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), подієвий туризм нині є одним з найперспективніших видів туризму у світі. Серед інших видів туризму подієвий туризм вражає насиченістю програми, видовищністю, яскравістю та атмосферою. Ще однією особливістю подієвого туризму є невичерпність його ресурсів.

Подієвий туризм також є одним із найдинамічніших видів туризму, тому що кількість туристів, які беруть участь у спортивних змаганнях, міжнародних фестивалях, аукціонах, показах мод з кожним роком зростає.

На нашу думку, визначення подієвого туризму можна подати так: подорож з метою відвідування тієї чи іншої події культурного, спортивного, розважального чи громадського життя суспільства.

Науковці виокремлюють такі тематичні види подієвого туризму (рис. 1):

Рис. 1. Види подієвого туризму

Класифікувати подієвий туризм можна також за тематикою та масштабом події. Існує кілька тематичних видів подієвого туризму:

- громадські (гастрономічні фестивалі, фестивалі та виставки квітів);
- мистецькі (музичні й театральні фестивалі і конкурси, кінофестивалі, фольклорні обряди, свята і фестивалі);
- спортивні (спортивні змагання, фестивалі, ралі, перегони і регати);
- культурно-історичні (театралізовані шоу, національні фестивалі і свята, карнавали);
- економічні і політичні (аукціони, покази мод, ярмарки і виставки, автомобільні й авіаційні салони, політичні й економічні форуми);
- релігійні (релігійні свята, і події).

З суспільної точки зору, розвиток подієвого туризму є дуже важливим, оскільки реалізуються такі важливі для соціуму функції, як: економічна, пізнавальна, рекреаційна та розважальна (основні функції туризму). Три останні мають більш суб'єктивний характер, оскільки міра їх ефективності для кожного туриста як відвідувача певних заходів буде різною [7].

SWOT-аналіз конкурентоспроможності України щодо розвитку подієвого туризму для виявлення найсильніших та найслабших місць України як об'єкта туризму наведено в таблиці.

Згідно з останніми дослідженнями, до 2020-го року кількість учасників подієвих турів може перевищити кількість учасників екскурсійних турів та становити понад 35% від загального попиту на різноманітні тури.

Зазначимо, що організація подієвого туризму має свої особливості. Насамперед, це неповторність кожної поїздки, незабутні враження й атмосфера свята. У випадках, коли йдеться про масштабну подію, вона стимулює розвиток інфраструктури регіону та надходження прибутку від туризму, тобто регіон отримує вигоди завдяки певній події.

1. SWOT-аналіз конкурентоспроможності України щодо розвитку подієвого туризму

S – сильні сторони	W – слабкі сторони
Сприятливі природно-кліматичні умови	Низька інноваційна активність
Значний транзитний потенціал та розвинена транспортна інфраструктура	Низький рівень впровадження новітніх технологій
Велика кількість об'єктів історико-культурної спадщини, рекреаційних зон	Низький рівень якості курортно-туристичних послуг
Значний потенціал подієвого туризму України	Неякісні дороги
Доброзичливе населення	Відсутність подієвих туристичних заходів світового рівня
O – можливості	T – загрози
Покращання рівня обслуговування	Політична нестабільність
Зростання інвестиційної привабливості та нарощування міжнародної технічної допомоги	Нестабільність курсу національної валюти
Створення іміджу країни як стабільної та безпечної	Монополізація ринків та відсутність конкуренції, що обмежує розвиток малого й середнього бізнесу
Оновлення існуючих та створення нових подієвих турів	Можливість виникнення епідеміологічних захворювань
Висока орієнтація України на івент-туризм	Недостовірність інформації про Україну

Також даний напрям у туризмі дає змогу вирішувати багато соціально-економічних проблем, властивих не тільки туристській галузі. Події є потужними стимуляторами туристських потоків. Разом з тим, подієвий туризм допомагає вирішити проблему сезонності в туризмі, приваблюючи туристів в період міжсезоння. Розвиток подієвого туризму сприяє створенню нових додаткових робочих місць і забезпечує зайнятість населення. Вважаємо, що подієвий туризм є перспективним видом туристичної галузі регіону з невичерпним ресурсним потенціалом. Вони сприяють соціально-економічному росту України, популяризації потенційних туристських ресурсів серед населення. З кожним роком кількість різного виду заходів у регіонах України зростає, незважаючи на відсутність підтримки на державному рівні та недостатню розробленість належних маркетингових заходів.

Для координації подієвого руху та узагальнення інформації щодо нових заходів в країні необхідно створити туристично-інформаційні центри, основною функцією яких повинно бути формування іміджу регіону та збільшення кількості туристів, що його відвідують.

Для перспективного розвитку подієвого туризму в регіонах необхідно провести детальний аналіз існуючих заходів та систематизувати їх за ознакою цікавості для туристів. Для пропаганди та інформованості туристів доцільно створювати Інтернет-сайти подій, а також програмні додатки для мобільних телефонів.

Висновки і перспективи. Подієвий туризм – це напрям туризму, де основною мотивацією поїздки є відвідання певної події, зокрема економічні, громадські, мистецькі, спортивні заходи, культурно-історичні театралізовані шоу.

Важливою передумовою організації подієвого туру є своєчасне інформування та рекламування події, загальнодоступність до інформації про

неї та організація її систематичного проведення. Це дає можливість туристичним фірмам планувати поїздку заздалегідь. З цією метою на державному рівні потрібно розробити календар подій, які можуть зацікавити туристів та забезпечити фінансування витрат, пов'язаних із маркетинговими заходами та організацією події, а також потрібно не забувати про безпеку туристів під час проведення події.

Список використаних джерел

1. Бабкін О. В. Спеціальні види туризму / О. В. Бабкін. – Ростов-на-Дону : Фенікс, 2008. – 252 с.
2. Давыденко И. В. Доминанты рынка событийного туризма / И. В. Давыденко // Перспективы развития науки в современном мире: мат. междунаучно-практич. конф. – Краков, 2012. – С. 97–103.
3. Тищенко П. В. Науковий вісник Ужгородського університету / П. В. Тищенко. – Серія Економіка. – 2011. – Спецвип. 33, ч. 4. – С. 124–128.
4. Тищенко П. В. Теоретичні аспекти та розвиток подієвого туризму регіону [Електронний ресурс] / П. В. Тищенко. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/tyschenko.htm
5. Шикіна О. В. Аналіз структури туристичних потоків Одеської області / О. В. Шикіна, І. Л. Ліптуга // Глобальні та національні проблеми економіки – 2015. – № 7. – С. 114–127.
6. Шикіна О. В. Сучасний стан та перспективи розвитку подієвого туризму на території України // О. В. Шикіна, В. В. Олійник // Вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського – 2016. – № 12. – С. 460–463.
7. Устименко Л. М. Історія туризму : навч. посіб. / Ю. Л. Афанасьєв, Л. М. Устименко. – К. : Альтерпрес, 2008. – 354 с.
8. Український туристичний портал «УкрТуризм» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrtourism.com>

References

1. Babkin, O. V. (2008). Spetsialni vydy turyzmu / O. V. Babkin. – Rostov-na-Donu : Feniks, 252.
2. Davydenko, Y. V. (2012). Domynty rynku sobytyinoho turyzma / Y. V. Davydenko // Perspektivy razvytyia nauky v sovremennom myre: mat. mezhdun. nachno-praktych. konf. – Krakov, 97–103.
3. Tyshchenko, P. V. (2011). Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu / P. V. Tyshchenko. – Seriiia Ekonomika, 33, 4, 124–128.
4. Tyshchenko, P. V. Teoretychni aspekty ta rozvytok podiievoho turyzmu rehionu [Elektronnyi resurs] / P. V. Tyshchenko. – Rezhym dostupu : http://tourlib.net/statti_ukr/tyschenko.htm.
5. Shykina, O. V. (2015). Analiz struktury turystychnykh potokiv Odeskoi oblasti / O. V. Shykina, I. L. Liptuha // Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky, 7, 114–127.
6. Shykina, O. V. (2016). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku podiievoho turyzmu na terytorii Ukrainy // O. V. Shykina, V. V. Oliinyk // Visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho, 12, 460–463.
7. Ustyenko, L. M. (2008). Istoriia turyzmu : navchalnyi posibnyk / Yu. L. Afanasiev, L. M. Ustyenko. – K. : Alterpres, 354.

8. Ukrainskyi turystychnyi portal «UkrTurizm» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.ukrtourism.com>.

СОБЫТИЙНЫЙ ТУРИЗМ В УКРАИНЕ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

И. П. Кудинова, Т. А. Голованева

Аннотация. Раскрыта сущность событийного туризма, под которым понимается путешествие с целью посещения того или иного события культурной, спортивной, развлекательной или общественной жизни общества. Выделены тематические виды событийного туризма. Приведенная классификация событийного туризма по масштабу события. Выделены особенности событийного туризма, главная из которых заключается в неповторимости каждой поездки, незабываемых впечатлениях и атмосфере праздника. Рассмотрены основные общественные функции событийного туризма: экономическая, познавательная, рекреационная и развлекательная.

Сделан SWOT-анализ конкурентоспособности Украины по развитию событийного туризма для выявления сильнейших и самых слабых мест. Обоснована целесообразность реализации ведущих направлений успешного развития событийного туризма, касающегося управленческой, образовательной, экономической, информационной сфер деятельности. Даны рекомендации по направлениям развития событийного туризма в Украине.

Ключевые слова: событийный туризм, событие, туризм, туристические ресурсы

EVENT TOURISM IN UKRAINE AS PART OF THE HOSPITALITY INDUSTRY

I. Kudinova, T. Golovanova

Abstract. The essence of the event tourism is described, which means traveling in order to visit a particular event of cultural, sports, entertainment or social life of a society. The thematic types of event tourism are highlighted. The classification of event tourism according to the scale of the event is given. The features of event tourism are highlighted, the main of which is the uniqueness of each trip, unforgettable impressions and atmosphere of the holiday. The main social functions of event tourism are considered: economic, cognitive, recreational and entertaining.

A SWOT analysis of Ukraine's competitiveness on the development of event tourism has been done to identify the strongest and the weakest places. The expediency of realization of leading directions concerning successful development of event tourism, which are related to administrative, educational, economic, informational spheres of activity, is substantiated. Recommendations on the development of event tourism in Ukraine are given.

Keywords: event tourism, event, tourism, tourist resources

**LATVIAN EXPERIENCE ORGANIZATION OF CONSULTING SYSTEM
FOR SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT**

M. CIMERMANIS, Chairman

Latvian Rural Advisory and Training Centre, the Republic of Latvia

E-mail: martins.cimermanis@llkc.lv

O. LOKUTOVA, PhD (Agricultural), Assistant Professor

Department of Extension and Tourism

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E-mail: e.veridar@ukr.net

L. SILIŅA, Dr. oec., economics consultant

Latvian Rural Advisory and Training Centre, the Republic of Latvia

E-mail: linda.silina@llkc.lv

Abstract. *Today in the agricultural policy of advanced countries the emphasis shifts to support the development of agriculture and rural areas, so the jurisdiction of the agricultural advising service becomes more and more questions of sustainable rural development.*

In the post-Soviet countries that are now EU members, advisory services supported by the state either through government funding, and through a variety of grant programs. For Ukraine as an agricultural country, has chosen the European way of development, in the process of formation of a unified of the system consulting and regional development, of particular interest is the experience of the Latvian Rural Advisory and Training Centre (LRATC). The article considers the peculiarities the organization of advisory system in the agricultural sector in Latvia

Keywords: *sustainable rural development agricultural extension services, agrarian consulting, rural development, farmers, rural tourism*

Analysis of research and publications. Analysis of international experience shows that consulting activity occurred during the industrial revolution, thanks to the development of entrepreneurship and competition has forced manufacturers to improve knowledge management. So, consulting and extension service, as it is called in the world, has its deep historical roots [4, 7].

Agricultural extension services functioning in 130 countries over 100 years, including all European countries and North America. In recent years they have actively created in the post-soviet countries of Central and Eastern Europe and Asia and the developing countries.

For the purpose of legal regulation of agricultural consultative activity Verkhovna Rada of the of Ukraine was accepted in 2004 the Law of Ukraine "About agricultural consultative activity", which provides for government support consultative activities from the funds state and local budgets [1, 2].

The main tasks of agricultural extension are:

- practical assistance to farmers and rural population to learn methods of managing profitable in a market economy;

- improving knowledge and practical skills of farmers and rural populations;
- providing individual advice to farmers and rural population on marketing, management, use of modern technologies and social development;
- orientation of agricultural science to conduct applied research to meet the needs of farmers and rural populations;
- promotion of executive bodies and local authorities in shaping and implementing state agricultural policy [4].

Creation and development of a consulting system as well as improving the skills of profitable farming - the main task of the Extension Department (founded in 2001) of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine and "National Association of Agricultural Advisory Services of Ukraine" (founded in 2003).

Ukrainian experience in the formation and organization of information and consulting services improved through the works of scholars and practitioners among which should be noted M. Kropyvka, T. Kalna-Dubinyuk, R. Korinetz, O. Lokutova and others [3, 4].

Regulation number 73/2009 of the EU provides for the mandatory presence of the Member States of the EU of the system advising of farmers, which should help them to get more information in order to meet the standards of high-quality, modern agriculture. Article 404 Chapter 17 "Agriculture and rural development" Agreement of Association between Ukraine and EU envisages promoting the extension service to farmers [6].

In the post-socialist and post-Soviet countries that are now EU members, advisory services supported by the state either through government funding, and through a variety of grant programs. For Ukraine as an agricultural country, has chosen the European way of development, in the process of formation of a unified of the system consulting and regional development, of particular interest is the experience of the Latvian Rural Advisory and Training Centre (LRATC).

Our aim was to analyze the issues the organization of work LRATC for further possible use of the Ukrainian agricultural consulting system.

Results and discussion. The territory of Latvia Republic is 64,559 km² (almost 10 times less than the territory of Ukraine), is at the one climatic zone and like Ukraine has exit to the sea. According to the indicators of environmental performance at Yale and Columbia Universities, Latvia in 2012 was the second greenest country in the world - 69% of the territory of Latvia is green.

Latvian farming system is extensive. The level of fertilizer use is the fifth country, the lowest in the EU. thus in Latvia are grown ecological products. 94% of local governments of Latvia declared itself free of genetically modified crops. 16% of the land suitable for breeding of cattle. Long vegetation period (more than 5 months), the availability of natural pastures exempt from the need for supplementary feeding, contributes to the development of organic livestock.

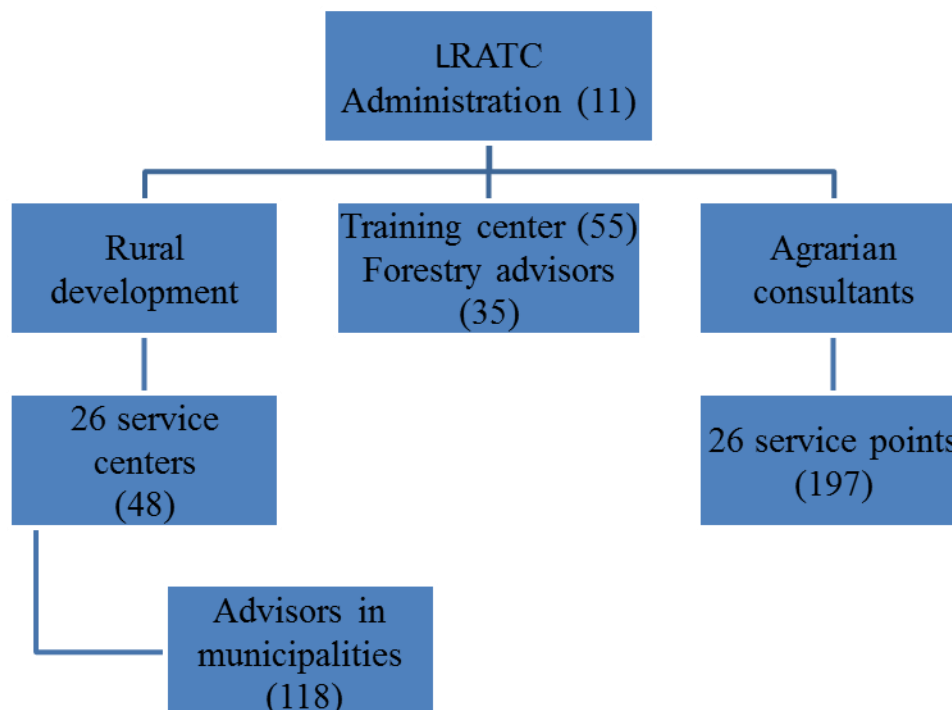
Latvian Rural Advisory and Training Centre (LRATC) was founded in 1991, after the country's exit from the USSR. Until 1997 it was a state budgetary institution and in the period from 1997 to 2004 - a non-profit organization. In 2004 the country became a full member of the European Union and to the present day LRATC - Limited Liability Company, 1% of the capital of which belongs to the Latvian federation of farmers, and 99% of the capital - to the state. LRATC is the

leading organization in the field of consulting services for the development of the village in Latvia.

Main mission LRATC - to provide rural entrepreneurs, organizations and residents of the consultation and planning services industry manufacturing processes, accounting and business, as well as the implementation of research, training and information. LRATC customers working in the field of agriculture, forestry, fish farming and other rural business activities and are members of various social groups in rural areas [5].

In order to provide services in the regions of the country, LRATC created 26 regional units that provide a wide range of services. The central office is Centre forestry advisory services (they have 16 regional offices), the secretariat of Cooperation Network fish economy, the Secretariat of State of rural networks and 13 Departments that enforce administrative functions and serve as knowledge transfer center.

Figure shows structure of LRATC, where the numbers show the number of specialists.

Structure of the Latvian Rural Advisory and Training Centre

LRATC includes the following Departments:

- Accounting and Finance;
- Crop production;
- Livestock;
- Economy;
- Information;
- Center livestock competence;
- Technical Engineer;
- Fish economy Department;
- Education and training of personnel;
- Rural development;
- Projects and development;

- Forestry advisory services.

Since its formation LRATC specialists have realized international projects in the following areas:

- improvement of activity sectors: crop production and animal husbandry;
- development of the rural environment;
- development of rural tourism;
- improvement of management in relation to the environment.

LRATC has the following strategic aims:

- over the next 3 years to create in the village of 200 new businesses;
- to be a bridge for cooperation between rural sector representing various businesses, organizations, institutions, management, education, research institutions and the country's citizens;
- increase opportunities for rural residents, businesses and organizations, conducting information and educational events for up to 20 000 people every year;
- to provide expertise and research of public and private sector customers in agriculture, forestry, fisheries and rural development;
- to ensure the transfer of innovative technologies of agriculture, forestry, fisheries and best practices, in order to increase process efficiency, improve productivity and product quality, careful management of natural resources;
- ensure qualified management processes in all of the value chain;
- the creation of agricultural products, forestry and fisheries - from primary production to the final consumer, including the support of short food chains;
- to increase the revs of commercial activities services for business customers [5].

LRATC turnover shows a constant trend of increasing - from 4.2 million EUR in 2009 to 8.3 million EUR in 2015.

In its activities LRATC cooperates with the Ministry of Agriculture of Latvia, farmers, agro-cooperatives, non-governmental organizations, owners of agro-fairs. For example, LRATC cooperates with the non-governmental organization «Lauku ceļotājs», which is engaged in the development of rural tourism in Latvia. As the environment is the main attraction of rural tourism, «Lauku ceļotājs», helps in the organization of exhibitions, festivals, preservation of cultural heritage and develops thematic routes, culinary tours, etc.

LRATC has connections with leading EU advisory centers and the countries of the former Soviet Union, including Ukraine. LRATC specialists are international internships in leading EU countries, and willing to share their own experiences.

A special place in the work takes LRATC organization of courses and seminars, development projects and consultations. Professional, educated, positive thinking and motivated team of specialists from the Centre, has many years of experience, both in the country and at the international level. All this makes it possible to provide its customers with high quality services, providing a comprehensive and individual result-oriented approach.

Conclusion. Analysis of the work of Latvian Rural Advisory and Training Centre allows make the following conclusions.

The organizational structure of LRATC informs covers all regions of the country, considering their agricultural specification.

Sources of financing and competent its distribution makes it possible to complex decision of questions which have the Latvian farmers - from the

organization of consultations, seminars, trainings and workshops up to obtain financial support, which may be either from the state as well as international projects.

The development of agricultural consulting of Ukraine goes in the direction of sustainable rural development, agricultural production, protection of natural resources, efficient use and safety of agricultural and food products and their compliance with national and international standards. This is why the work experience of Latvian Rural Advisory and Training Centre is particularly useful for Ukraine.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro silskohospodarsku doradchu diialnist» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>
2. Kalna-Dubiniuk T.P. Formuvannia ta rozvytok systemy doradnytstva v Ukraini [Tekst]: monohrafiia / T.P. Kalna-Dubiniuk, I.P. Kudinova, O.A. Lokutova, L.Kh. Rybak, S.I. Mosiiuk, V.V. Samsonova, O.A. Lokutova, R.Ia. Korinets, L.M. Sokol, M.V. Beschastna. – Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M., 2014. – 332 s.
3. Lokutova O.A., Vasyliiev V.P. Informatsiino-konsultatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho zelenoho turizmu v Ukraini // Naukovyi visnyk NUBiP Ukrainy. Vyp. 181. – Chastyna 2. – K., 2013 – S. 217-224.
4. Osnovy aharnoho konsaltnhu: Pidruchnyk / M.F.Kropyvko, T.P. Kalna-Dubiniuk, M.F. Bezkrivnyi, I.M. Kryvoruchko. – K.: Osvitnia knyha, 2006. – 224 s.
5. Sait LTsSK – <http://new.llkc.lv/lv/latviyskiy-centr-selskih-konsultacy-i-obrazovaniya>
6. Sait NASDSU - <http://www.dorada.org.ua/>
7. Kalna-Dubinyuk Tetyana P., Jonson Stanlay R. The development of Extensional service in Ukraine and worldwilde experience. – K.: Agrarna nauka, 2005. – 200 p.
8. Van Den Ban A.W. Agricultural Extension / A.W. Van Den Ban, H.S. Hawkins . – Blackwell Science, 1996. – 394 s.

ЛАТВІЙСЬКИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ КОНСУЛЬТАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

М. Цімерманіс, О. Локутова, Л. Сіліна

Анотація. На сьогодні в аграрній політиці розвинених країн зосереджено увагу на підтримці розвитку сільського господарства та сільської місцевості, тому до юрисдикції сільськогосподарських дорадчих служб входить дедалі більше питань сталого розвитку сільських районів.

У пострадянських країнах, які нині є членами ЄС, консультативні послуги, підтримуються як державою, так і різними грантовими програмами. Для України як аграрної країни, що обрала європейський шлях розвитку, особливий інтерес становить досвід Латвійського центру сільських консультацій та освіти. У статті розглянуто особливості організації сільськогосподарської консалтингової (дорадчої) служби в аграрному секторі Латвії.

Ключові слова: сталий розвиток, дорадчі служби, аграрний консалтинг, розвиток сільських територій, сільський зелений туризм

ЛАТВИЙСКИЙ ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ КОНСУЛЬТАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

М. Цимерманис, А. Локутова, Л. Силина

Аннотация. Сегодня аграрная политика развитых стран акцентирована на поддержке развития сельского хозяйства и сельской местности, поэтому в юрисдикции сельскохозяйственных совещательных служб входит все больше вопросов устойчивого развития сельских районов.

В постсоветских странах, которые сейчас являются членами ЕС, консультативные услуги поддерживаются как государством, так и различными грантовыми программами. Для Украины, как аграрной страны, избравшей европейский путь развития, особый интерес представляет опыт Латвийского центра сельских консультаций и образования. В статье рассмотрены особенности организации сельскохозяйственной консалтинговой (совещательной) службы в аграрном секторе Латвии.

Ключевые слова: устойчивое развитие, совещательные службы, аграрный консалтинг, развитие сельских территорий, сельский зеленый туризм

UDK 657.073.28 (73+477)

DEVELOPMENT AND INNOVATION OF EXTENSION SYSTEM IN THE USA AND UKRAINE

S. JOHNSON, Professor Dr*

The University of Nevada, Reno and Board Chair of the National Center for Food and Agricultural Policy in Washington, DC, USA.

T. KALNA-DUBINYUK, Professor Dr. Head of Extension and Tourism Department,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Abstract. It reveals the history of development and the role of extension service in the USA and other countries of the world. The innovative directions of the modern extension system in the USA and its possibilities in Ukraine are shown.

Introduction. The US Agricultural Cooperative Extension System has had 100 years history assisting agricultural producers and rural communities. The Agricultural Cooperative Extension System was titled as such because the Federal, state and county governments cooperatively support the funding for the Extension Service. The contributions of the Federal and the state governments have declined in recent years due to many factors but importantly the change in emphasis to private versus public education in the university system as a whole. This has causes the Cooperative Extension System to look elsewhere for funding. There is still a strong demand for the extension services but increasingly an evolution to a different funding model.

---

*© S. Johnson, T. Kalna-Dubinyuk, 2018

ЛАТВИЙСКИЙ ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ КОНСУЛЬТАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

М. Цимерманис, А. Локутова, Л. Силина

Аннотация. Сегодня аграрная политика развитых стран акцентирована на поддержке развития сельского хозяйства и сельской местности, поэтому в юрисдикции сельскохозяйственных совещательных служб входит все больше вопросов устойчивого развития сельских районов.

В постсоветских странах, которые сейчас являются членами ЕС, консультативные услуги поддерживаются как государством, так и различными грантовыми программами. Для Украины, как аграрной страны, избравшей европейский путь развития, особый интерес представляет опыт Латвийского центра сельских консультаций и образования. В статье рассмотрены особенности организации сельскохозяйственной консалтинговой (совещательной) службы в аграрном секторе Латвии.

Ключевые слова: устойчивое развитие, совещательные службы, аграрный консалтинг, развитие сельских территорий, сельский зеленый туризм

UDK 657.073.28 (73+477)

DEVELOPMENT AND INNOVATION OF EXTENSION SYSTEM IN THE USA AND UKRAINE

S. JOHNSON, Professor Dr^{*}.

The University of Nevada, Reno and Board Chair of the National Center for Food and Agricultural Policy in Washington, DC, USA.

T. KALNA-DUBINYUK, Professor Dr. Head of Extension and Tourism Department,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Abstract. *It reveals the history of development and the role of extension service in the USA and other countries of the world. The innovative directions of the modern extension system in the USA and its possibilities in Ukraine are shown.*

Introduction. The US Agricultural Cooperative Extension System has had 100 years history assisting agricultural producers and rural communities. The Agricultural Cooperative Extension System was titled as such because the Federal, state and county governments cooperatively support the funding for the Extension Service. The contributions of the Federal and the state governments have declined in recent years due to many factors but importantly the change in emphasis to private versus public education in the university system as a whole. This has causes the Cooperative Extension System to look elsewhere for funding. There is still a strong demand for the extension services but increasingly an evolution to a different funding model.

---

*© S. Johnson, T. Kalna-Dubinyuk, 2018

Where can the Cooperative Extension Service go for funds to support its services? The answer is to a set of funders than is interestingly, consistent with the historical system support. One obvious possibility is to charge for the services of the extension. Charges have become common in many states, largely in response to the shift in educational expenditures from public to private. This has gone along with the changes, if formal education funding shifts from public to private. But charges must be agreed upon by state constituents and be developed systematically to assure that they are perceived as "fair" to all constituents that come for support to the extension offices for service. This set of charges has been a difficult obstacle for many of the state land grant Cooperative Extension Systems and many have not completely adopted it as a way to prepare for the current and future funding challenges.

Another possibility is the increase in grants and contracts coming to the Cooperative Extension System. In many land grant universities the extension faculty and staff are forbidden from applying for grants and contracts--simply put they are not regarded as resident faculty and therefore forbidden. This is loosening up at most universities where it is recognized that extension faculty and staff are in fact, eligible for many grants and contracts either cooperative with the resident faculty or obtained on their own. In the latter case extension faculty and staff can often apply for smaller grants and contracts available to local private and public institutions.

These grants and contracts are available, but the proceeds must be apportioned between the county offices and the office at the land grant university. In the case of larger grants and contracts, extension faculty and staff can cooperate with resident faculty to attract the funds. In fact many of the USDA national grants and contracts and grants and contracts from state governments can benefit from local faculty and staff working with the resident land grant faculty on a hand in hand basis.

A third possibility is for the attraction of philanthropic gifts to local extension offices. This takes participation from the administrators at the land grant universities. In short, the administrators must permit the philanthropic gifts to count as gifts to the university. This has been a difficulty problem in many states where the administrators for attracting gifts to the university has not allowed for credit of gifts to local extension offices. In our view this is a very short sighted decision for the administrators at the main university to take. This is because many gift giving private and public sector individuals and institutions prefer to donate to local offices of extension offices rather than to the land grant university in general. And, most of these gifts are not competitive with the initiatives of the administrators at the main campus of the land grant university.

A fourth possibility is the counties themselves. Many counties are coming forward to offer support for extension services. Why is action the case? Simply put it is related to the fact that the support for extension services is being drawn closer to the place where the services are delivered. That is the counties are a point at which the local citizens are empowered to provide support for services received. This is in a way related to the shift between private and public support for education local supporters are driven to support the delivery of services that are for their own benefit. This has been a major source of funds for extension services and is likely

to grow in proportion to Federal and state support sources. The local funders are reacting to the idea that education services must be paid for closer to home.

Thus if Cooperative Extension is to survive and be vigorous it must look to other sources of funding for its existence. Keeping to the historical funding model of the Cooperative Extension System will not keep the extension system developing in the states. A new funding model is needed and one that is more abreast of the different times in the nation, where a major sift has occurred between private and public funding of the "education" system which if seen in its broadest sense involves education of practitioners and citizens as well as students.

Description of the U S Cooperative Extension System. The Cooperative Extension System in the US has a number of specific features. If is funded by the Federal government which allocates available funds that are contributed to the base of the states as formula funds (guaranteed under the USDA budget) and competitive funds which are for extension teaching and research and again administered by the USDA. In recent years the balance of these funds has shifted from formula to competitive.

The USDA also maintains a staff of professionals to assist with the development of extension programs. These professionals work with the state faculty and staff to develop and deliver the services of these programs which are in turn implemented by the state staff and faculty. This is one effort consistent with the idea of Cooperative Extension System where the Federal government funds extension and it as well assists in the development and delivery of specific state and multi state programs.

State funding is appropriated to the land grant universities on an annual basis. Generally, there are for state faculty and staff to assist with the development and delivery of extension programs or services. The state appropriations are to the university which manages the faculty and staff of extension. Still the state is a part of the Cooperative Extension System. The state often contributes more that the federal government to the extension system. Unfortunately, state and federal contributions have not kept up with inflation in the US, and have fallen in terms of actual appropriations. It is expected that these funds will continue to decrease either adjusted for inflation or in non-inflationary allocations. In short, if the Cooperative Extension System is to survive and grow it must look to other sources of support.

The third participants in support of the Cooperative Extension System are the county governments. This is in fact where the rubber hits the road. The counties (or multi counties) contribute funds to the Cooperative Extension System which are used by the land grant universities and the local county offices. How these funds are shared between the counties and the state land grant universities is different across different states. In general, most of the funds raised at the county level go to maintaining the county offices and their extension faculty and staff. And as mentioned above, the counties are increasingly important sources of funding for extension services. County extension staff and faculty .in rural counties range from between 2–3 persons with larger cadres of faculty and staff in urban counties.

The funds for the state extension systems are different for different states depending on how much effort that the state extension faculty staff and administration devote to pursuit of sources of funds that are outside the four historical Cooperative Extension System sources. In the State of Iowa for example,

the extension funding is approximately \$100 thousand per year with more than 50 percent coming from the four sources identified in the introduction. This is a Cooperative Extension System that has been at the forefront of the raising of funds from the four sources suggested in the introduction; grants and contracts, charges for extension services, gifts to local extension offices and raising the funding at the county level.

In each state as already mentioned, the Cooperative Extension System is operated by the land grant institution (in a few cases several land grant institutions). These institutions have a certain portion of the faculty and staff allocated to extension service that are funded at the county or multi county level. The county faculty and staff are located in the counties or multi counties and have primarily responsible for delivery of extension services to their county constituents. They call on the university based extension faculty and staff to develop and deliver special programs that are primarily for several counties and often developed by county faculty and staff and university bases faculty and staff together.

The Cooperative Extension System simply cannot operate without feedback and in fact direction from local extension client. There are several ways to generate this feedback and direction from the clients and in fact, non-clients who could be served by extension. One of the ways that is followed by all state systems is an annual review of the extension programs. This review can be conducted starting at the local level and moving to state level.

This review can be by mail or by in person meetings, but whatever the custom the review should let the clients and non-clients respond with their preferences for extension services. The review should provide a report on the current uses of extension services and future or anticipated uses of new extension services. These reviews take some time but are quite worthwhile for the local faculty and staff and for the campmates us faculty and staff and administrators. In many states other. If the reviews are conducted by county often there are similar new and adapted programs across counties.

There are a number of other reviews that might be conducted. For example, some states have representatives from local counties come to the state center for meetings to discuss new and existing directions of extension programing. These are often groups that meet several times per year and at times in response to new directions from the administration. They usually come for one day and are tasked with opportunities to respond to specific issues suggested by the administration. It is as well important to give the clients an opportunity to have discussions of their own suggested initiatives. Many of the suggestions for extension come from these open discussions.

Whatever the general approach is very important to gain responses from clients and non-clients. Extension should be aware of the wishes of their clients and non-clients as a basis for careful planning for their services, and importantly using the assembled extension clients to discuss basic charges for extension services. Charges for extension services as was already mentioned are important area to discuss with clients. They must be seen by all as fair for all extension clients and this takes several meetings and discussions to settle on the structure of charges of fees.

Extension services are generally organized into 5 areas: Agricultural services, Youth services, Family or family resources services, Community services and, Natural resources services.

These categories of services are pretty much self-explanatory. Most extension services concentrate on agriculture, youth and family services. Natural resources services are likely the last category with community services coming in at a distant fourth. The bundle of services are different among the states, with some devoting a large amount of budgeted services to youth and agriculture, the traditional categories of extension services.

There is another service that is for Iowa and perhaps other states called "industrial services". The emphasis on industrial services came about as a function of the fact that industries in this state were in need of services for training and improvements in technology. Training was a natural aspect of extension services and improvements in technology brought into the extension mix by the Engineering and Business colleges on campus. In Iowa we felt that extension should be for all of the state population, not just the rural population. This trend is currently being followed by other extension services in other states. And, Business is a major player in extension providing curriculum in advanced computers and marketing, finance and management for example.

By bringing into the Cooperative Extension System to the urban populations we expanded the extension service and made them more a service for all of the population in the state. In addition to industrial services urban populations embraced youth, community and family programs. And as these services expanded the county funding of extension in urban areas and increased and the urban populations who became major supporters of the extension services. Currently in Iowa, there is in extension and an increased responsibility of private and public institutions and persons to fund extension in terms of direct contributions to the extension system. Grants and contracts are as well, are easily obtained from engagement of the urban population.

There is unfortunately a real serious division among the states about whether or not to take on urban services. Some continue to serve mainly the rural population and others are expanding into the urban areas – usually started by youth programs. This is a source of major differences between Cooperative Extension Systems and one that causes them to depart from the historical cooperative movement. The difference is between the services to all of the populations of the states against just the rural populations.

Trends and Problems. One of the major differences between the states is the presence in terms of the "entrepreneurial" spirit or character of the Cooperative Extension System faculty and staff. Many states do not currently have the opportunity to encourage the entrepreneurial spirit in their faculty and staff. This is often because the leaders of extension at the university level have not thought of possibilities for encouraging these incentives or behaviors.

Actually, the difference in actual incentives can be quite small. For example, revenue for faculty and staff to attend national or regional meeting is one avenue for altering the incentive structure. Still another is improved funding of the offices of the field faculty and staff and the campus faculty and staff. And still another is the improvement of computers or other facilities that are of particular benefit to individuals on the faculty and staff. The upshot is that there do not have to be

differences in salary for faculty and staff to begin to implement incentives in the extension system.

Even these “soft” types of incentives are often sufficient to instill entrepreneurial characteristics in the Cooperative Extension System. Other incentives that are developed for “teams” may come together for addressing particular problems related to incentives. Very often there are teams of extension faculty and staff that work with campus faculty and staff to develop major grants and contracts. These teams must be rewarded as well if the system is to work. This is not always transparent and may take a few iterations to get it correctly established, but it is very useful for the future of the Cooperative Extension System. Without this system of incentives the whole Cooperative Extension System may fail or at least limp along with meager funding.

Still another incentive that can be introduced is related to giving leaders of the various extension service groups more direct incentives. These groups are as mentioned above agricultural, youth and other services. The idea here is to get the leaders of these groups to agree on “indicators” of performance that cut across the 5 divisions. For example the indicators could be clients served, new programs, and importantly, grants, contracts and gifts taken by their faculty and staff. There is as well various the possibilities of negotiations with counties for increased funding. This is still another way to infuse the extension system with incentives. Here pay raises can be used to add to the incentive system. After a few years leaders which accept these indicators and can be allocated additional funds or in fact pay raises based on these criterion.

Incentives also work for attracting gifts to local offices. If no one works on these efforts they will not materialize. But before the work is introduced to the Cooperative Extension System there must be a clearance with the higher administration of the state land grant university. The higher level administration must agree that the gifts that come to extension for support of county programs are to stay at the county or multi county offices. Unless this is somehow agreed upon the system will not work and extension faculty and staff will not seek these sometimes major gifts.

Lessons for Ukraine. Lessons for Ukraine are simply to observe these major changes that are occurring in the funding of the US Cooperative Extension System and to try to emulate those that appear attractive. These are not all specific suggestions for Ukraine but merely a review of the changes that are occurring in the US System. Still these changes in the Cooperative Extension System are in some ways typical of changes going on throughout the world. It is likely that budgets are limited for extension services and need to be enhanced. How will they be enhanced as students are finding it necessary to pay more for their education. It is important to recognize that education of practitioners is following the same trend, and that sooner or later there will have to be a program to increase the incentives for extension faculty and staff.

How these incentives are developed and implemented is of course your business. We simply brought the information from the US about trends and developments. Among the major tasks will be the problem of settling on a Ukrainian extension system. We recall that there is still a bit of confusion about how the system will be organized. This university should take the initiative in organizing the system, bring stake holders together and developing the system for all of the

people. There is ample need for this extension system – rural populations as apparently at a disadvantage compared to urban populations and falling back compared to their urban counterparts. And there is not a real program for youth who will take the reins of the country soon.

Conclusions. The conclusion is rather simple; First it is important to get a system organized if there is still an issue in Ukraine. Without a “system” there can be no systematic development of the national extension system. Various factions need to come together and make this system. Once the system is organized it can begin to function – not with federal funds or at least only a part of the funds coming from the federal and state or provincial government. It is likely that as in the US the extension system will have to be entrepreneurial and depend on incentives instilled in the faculty and staff that are in the field and on campus. The organizers should start with this plan.

There are many sorts of incentives to install. The difficulty comes with the strategy for integrating them into the faculty and staff. This is where clever administrators must prevail, and have the courage to install the incentives in ways that are fair to the clients and faculty and staff. This takes consultation with each group and perhaps some tries to get the system correct. This must take place in a rapidly changing economy and one that will continue to change and make incentives that are appropriate now be different tomorrow. In our days as an administrator the process was like riding a tiger-afraid to fall off and insecure about hanging on.

References

1. Modern Paradigm Formation of Advisory Services Information and Consultation Activity / T. Kalna-Dubinyuk, L. Strashynska, I. Bolotina, O. Shapoval (2017) // European Cooperation, 10, 6–13.

2. Extension in Kazakhstan and the Experience of the USA: Lessons from a Working National Model / Yespolov T., Johnson S., Suleimenov Z. – Xlibris Corporation, USA, 2012, 152.

3. Kalna-Dubinyuk, T. (2005). The Development of Extension Service in Ukraine and the Worldwide Experience / T. P. Kalna-Dubinyuk, S. R. Johnson // Text-book. – Kyiv: Agrarna nauka, 200.

РОЗРОБКА ТА ІННОВАЦІЇ СИСТЕМИ ДОРАДНИЦТВА В США ТА УКРАЇНІ

С. Джонсон, Т. Кальна-Дубінюк

***Анотація.** Розкривається історія розвитку та роль дорадництва – екстеншн сервісу в США і інших країнах світу. Показано інноваційні напрями сучасної системи дорадництва в США та її можливості в Україні.*

РАЗРАБОТКА И ИННОВАЦИИ СИСТЕМЫ КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ В США И УКРАИНЕ

С. Джонсон, Т. Кальна-Дубинюк

***Анотація.** Раскрывается история развития и роль консультирования – экстеншн сервиса в США и других странах мира.*

Показано инновационные направления современной системы консультирования в США и ее возможности в Украине.

УДК 657.1

РЕЄСТРАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ В ОБЛІКУ

П. Л. СУК, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри обліку та загальноекономічних дисциплін
Інститут економіки та менеджменту,
Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”

Анотація. Досліджено порядок використання журналу реєстрації господарських операцій в різних формах бухгалтерського обліку: меморіально-ордерній, журнал-головній, журнально-ордерній, простій, спрощеній, автоматизованих формах.

Розглянуто особливості використання журналу реєстрації господарських операцій в Україні і головного журналу в країнах з англо-американською системою бухгалтерського обліку.

Інформація з первинних документів спочатку записується в журнал реєстрації господарських операцій (або головний журнал), а також у спеціалізовані журнали, а потім переноситься в головну книгу. На основі облікових реєстрів і головної книги складається бухгалтерська звітність.

Суть використання двох журналів однакова, проте вони мають різну будову. Форма журналу реєстрації господарських операцій відрізняється від головного журналу.

У журналі реєстрації господарських операцій зміст запису зазначають у колонці “зміст господарських операцій”, а в окремій колонці проставляють суму операції, кореспонденцію рахунків з кодами і назвами рахунків проставляють в дебетові і кредитові колонки.

У головному журналі в змісті господарських операцій зазначають назви рахунків і зміст записів в окремих рядках, а в дебетові і кредитові колонки розносять суми, а коди рахунків проставляють в окремій колонці.

Встановлено, що під час реєстрації господарських операцій потрібно зазначати необхідну інформацію, а саме: дата, номер операції, зміст операції з посиланням на документи, сума.

Ключові слова: журнал реєстрації господарських операцій, головний журнал, бухгалтерський облік, господарські операції, облікові реєстри, рахунки

Актуальність. Господарські операції оформлюють первинними документами і фіксують в облікових реєстрах, що забезпечує раціональну організацію бухгалтерського обліку і здійснення контролю.

Показано инновационные направления современной системы консультирования в США и ее возможности в Украине.

УДК 657.1

РЕЄСТРАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ В ОБЛІКУ

П. Л. СУК, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри обліку та загальноекономічних дисциплін
Інститут економіки та менеджменту,
Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”

Анотація. Досліджено порядок використання журналу реєстрації господарських операцій в різних формах бухгалтерського обліку: меморіально-ордерній, журнал-головній, журнально-ордерній, простій, спрощеній, автоматизованих формах.

Розглянуто особливості використання журналу реєстрації господарських операцій в Україні і головного журналу в країнах з англо-американською системою бухгалтерського обліку.

Інформація з первинних документів спочатку записується в журнал реєстрації господарських операцій (або головний журнал), а також у спеціалізовані журнали, а потім переноситься в головну книгу. На основі облікових реєстрів і головної книги складається бухгалтерська звітність.

Суть використання двох журналів однакова, проте вони мають різну будову. Форма журналу реєстрації господарських операцій відрізняється від головного журналу.

У журналі реєстрації господарських операцій зміст запису зазначають у колонці “зміст господарських операцій”, а в окремій колонці проставляють суму операції, кореспонденцію рахунків з кодами і назвами рахунків проставляють в дебетові і кредитові колонки.

У головному журналі в змісті господарських операцій зазначають назви рахунків і зміст записів в окремих рядках, а в дебетові і кредитові колонки розносять суми, а коди рахунків проставляють в окремій колонці.

Встановлено, що під час реєстрації господарських операцій потрібно зазначати необхідну інформацію, а саме: дата, номер операції, зміст операції з посиланням на документи, сума.

Ключові слова: журнал реєстрації господарських операцій, головний журнал, бухгалтерський облік, господарські операції, облікові реєстри, рахунки

Актуальність. Господарські операції оформлюють первинними документами і фіксують в облікових реєстрах, що забезпечує раціональну організацію бухгалтерського обліку і здійснення контролю.

Облікові реєстри представлені як журнали, книги, відомості, картки, аркуші, машинограми. Вони можуть бути як у паперовій, так і в електронній формі. Економічний енциклопедичний словник дає таке визначення: “Реєстрація – запис, фіксація фактів або явищ з метою обліку і надання їм статусу офіційно визначених актів (наприклад, реєстрація народження); внесення до списку, книги обліку”. Для здійснення реєстрації ведуть реєстр – список, показник, книга записів, обліковий документ, що має правове значення” [1, с. 126].

За призначенням і формою є різні реєстри: нерухомості, кредиторів, платіжних вимог, податкових накладних, цінних паперів, юридичних і фізичних осіб – підприємців тощо.

В Україні використовують різні форми і системи бухгалтерського обліку. Тому постає необхідність дослідити порядок реєстрації в них господарських операцій.

Мета дослідження – розглянути особливості ведення реєстрації господарських операцій в Україні і країнах з англо-американською системою бухгалтерського обліку, обґрунтувати її зміст і порядок здійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Удосконаленню облікових реєстрів бухгалтерського обліку присвячені праці багатьох вчених, проте вони потребують подальших досліджень у сучасних умовах [2, 3, 4, 5, 6].

Бутинець Ф. Ф. зазначає: “У бухгалтерському обліку застосовують різноманітні за формою, змістом, способом відображення і нагромадження інформації облікові реєстри. Склад облікових реєстрів, які ведуться на конкретному підприємстві, залежить від прийнятої на підприємстві форми бухгалтерського обліку [7, с. 271].

Облікові реєстри – це різні види таблиць (інструментів), в яких здійснюється реєстрація, групування та узагальнення господарських операцій, оформлених документами.

Процес запису господарських операцій в бухгалтерські реєстри, називається облікова реєстрація.

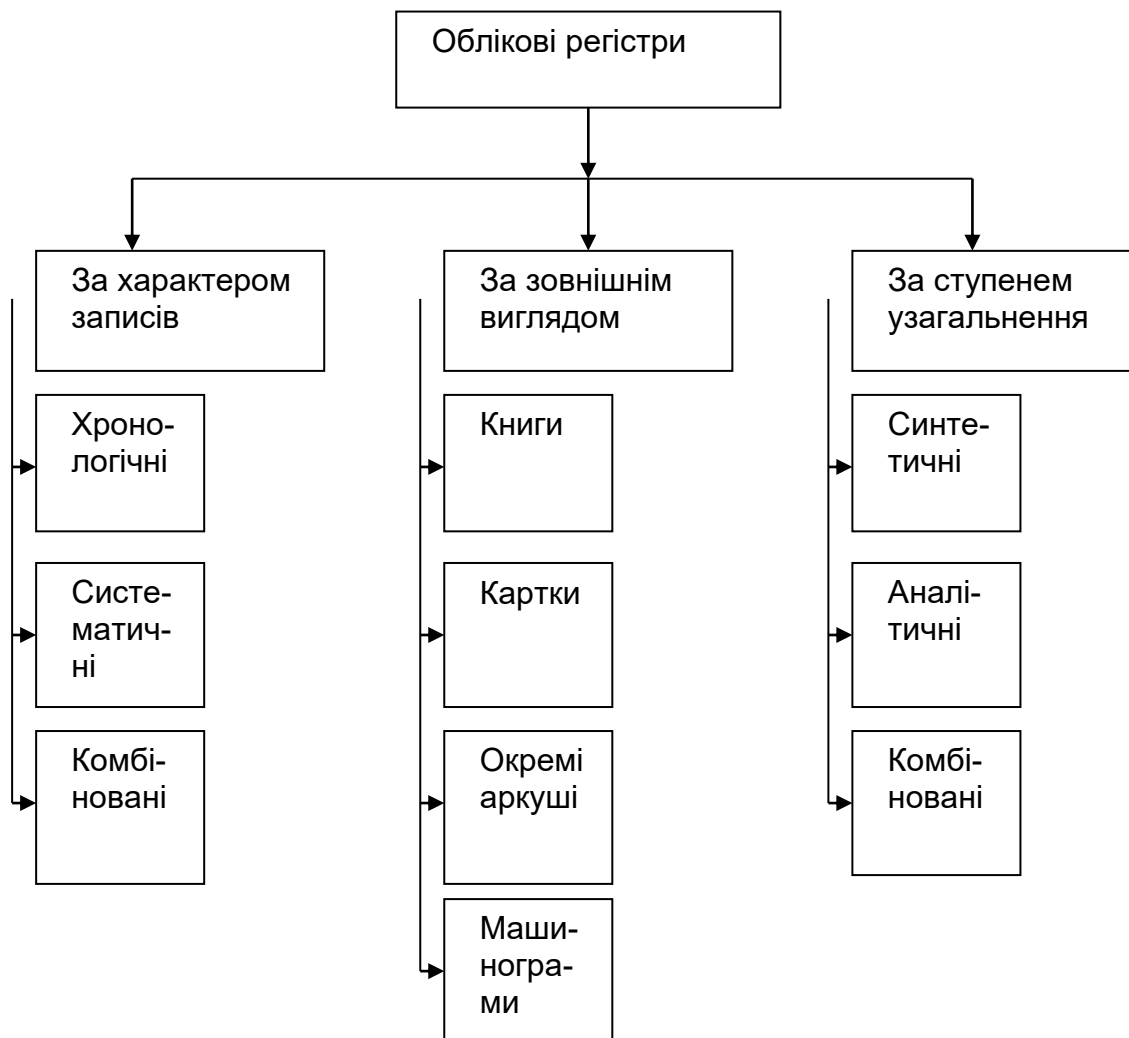
Облікові реєстри використовуються для відображення, групування та зберігання інформації, необхідної для управління і складання фінансової звітності. Тому від правильності ведення облікових реєстрів залежить якість і оперативність обліку. Вони є носіями певної форми бухгалтерського обліку. Побудова реєстрів залежить від технології ведення бухгалтерського обліку, рівня використання електронної обчислювальної техніки. Облікові реєстри класифікують за різними ознаками: характером записів, зовнішнім виглядом, ступенем узагальнення тощо (рис. 1) [5, с. 316].

Слово журнал походить від французького слова “jour”, що означає день. Це означає, що в журнал щоденно записується інформація щодо здійснених господарських операцій на підприємстві.

Накопичувальним реєстром, де всі види господарських операцій фіксуються у хронологічній послідовності (тобто відповідно до дати їх здійснення) є журнал реєстрації господарських операцій. З нього господарські операції переносяться у спеціалізовані бухгалтерські журнали, відомості, картки, головну книгу.

У журналі реєстрації господарських операцій реєструють господарські операції в порядку їх здійснення, зазначають порядковий номер, дату

здійснення операції, її зміст, підставу операцій, проставляють їх суму і зазначають відповідні бухгалтерські рахунки (проводять контрировку). Журнал реєстрації господарських операцій може використовуватися в різних формах обліку як перший обліковий регістр, в якому реєструються всі господарські операції в порядку їх здійснення.

Рис. 1. Класифікація облікових регістрів

Самою ранньою була стара італійська форма, яку описав Лука Пачолі [8]. В 1494 р. він видав “Трактат про рахунки і записи”, де навів три книги: меморіал (пам’ятна книга), журнал і головна книга. Операції з пам’ятної книги або зі слів власника записувалися у хронологічній послідовності в журнал, в якому зазначалися кореспондуючі рахунки, і в головну книгу, в якій відкривалися рахунки на кожний об’єкт обліку.

Журнал реєстрації господарських операцій використовується в різних формах обліку: меморіально-ордерній, журнал-головній, журнально-ордерній, простій, спрощеній, автоматизованих формах.

При меморіально-ордерній формі бухгалтерського обліку на господарські операції складають меморіальні ордери, які записують у журнал реєстрації господарських операцій, а потім у головну книгу.

У формі бухгалтерського обліку журнал-головна поєднано журнал реєстрації господарських операцій і головну книгу. Господарські операції реєструються у хронологічній послідовності і одночасно проставляються у відповідний рахунок. По журналу-головній виводяться обороти і залишки по рахунках. У лівій частині книги по окремих графах записують дату, номер, зміст операції, суму. Це замінює реєстраційний журнал. Далі по графах проводять запис сум операцій по дебету і кредиту рахунків. Це замінює головну книгу.

Серед "ручних" форм бухгалтерського обліку найбільш розповсюджена журнально-ордерна. При ній аналітичний і синтетичний облік здійснюється одночасно в спеціальних бухгалтерських регістрах – журналах-ордерах і відомостях. До окремих журналів-ордерів ведуть "Аналітичні дані", в яких деталізують проведені записи.

Хронологічний і систематичний запис у журналах-ордерах поєднано. Звідси і назва цих регістрів – вони одночасно є журналами і ордерами.

Журнал обліку господарських операцій застосовується при простій і спрощеній формах бухгалтерського обліку малими підприємствами з незначним документооборотом (кількістю господарських операцій), що використовують нематеріаломісткі роботи і послуги [3].

У журнал обліку господарських операцій здійснюються записи в хронологічному порядку і розносяться на відповідні рахунки. Він побудований за формою обліку журнал-головна. Наприкінці місяця підраховуються обороти і залишки по рахунках.

Також журнал реєстрації господарських операцій використовується в автоматизованих формах бухгалтерського обліку (наприклад, 1 С Бухгалтерія, Парус і т. д.). У кожній бухгалтерській програмі використовується видозмінена форма журналу реєстрації господарських операцій відповідно до тієї чи іншої програми. У комп'ютерних програмах цей журнал ведуть в електронній формі.

При реєстрації господарської операції треба виходити з принципу бухгалтерського обліку превалювання сутності над формою. У змісті операції можуть зазначатися різні рахунки і різна інформація, проте при рознесенні операції на відповідні бухгалтерські рахунки потрібно з'ясувати, який саме зміст операції і які саме рахунки вона зачіпає. Тому бухгалтер повинен знати бухгалтерські проводки, розуміти зміст операції, щоб її правильно ідентифікувати, класифікувати і зареєструвати.

Наприклад, придбано основні засоби з метою продажу. Їх можна віднести на рахунок 10 "Основні засоби" і нараховувати по них амортизацію. Але правильно буде їх віднести на рахунок 28 "Товари" і амортизацію не нараховувати. По формі основні засоби це необоротні активи, але якщо вони обліковуються як товар, то, по суті, відносяться вони до оборотних активів.

У країнах з англо-американською системою обліку також використовують журнал реєстрації господарських операцій. Він має назву головний журнал (general journal). Слід зазначити, що в країнах з англо-американською системою обліку як і Україні дані з первинних документів спочатку переносяться в головний журнал або спеціалізовані журнали, а потім у головну книгу. В облікових регістрах інформація реєструється, сумується, аналізується, узагальнюється, систематизується і зберігається.

Розглянемо використання журналу реєстрації господарських операцій в Україні і країнах англо-американської системи обліку на прикладі (табл. 1).

1. Господарські операції підприємства

Дата	Господарська операція	Сума, грн.
7.05	Придбано товари за готівку	4000,00
8.05	Відвантажена покупцям готова продукція	10000,00
9.05	Нараховано заробітну плату працівникам	15000,00

Наведені господарські операції реєструють в Україні в журналі (табл. 2).

2. Журнал реєстрації господарських операцій

Номер операції	Дата	Зміст господарських операцій	Сума, грн	Кореспонденція рахунків	
				дебет	Кредит
1	7.05	Отримано від покупця в касу гроші за надані послуги	4000,00	30 "Готівка"	36 "Розрахунки з покупцями та замовниками"
2	8.05	Відвантажена покупцям готова продукція	10000,00	90 "Собівартість реалізації"	26 "Готова продукція"
3	9.05	Виплачено заробітну плату працівникам	15000,00	30 "Готівка"	66 "Розрахунки за виплатами працівникам"

Ці самі операції реєструють у головному журналі, що використовується в англо-американській системі обліку (табл. 3).

3. Головний журнал

Номер операції	Дата	Зміст господарських операцій	Посилання на Головну книгу	Дебет	Кредит
1	7.05	Покупки	415	4000,00	
		Каса	211		4000,00
		Отримано від покупця в касу гроші за надані послуги			
2	8.05	Собівартість реалізованої продукції	810	10000,00	
		Запаси готової продукції	320		10000,00
		Відвантажена покупцям готова продукція			
3	9.05	Заробітна плата	530	15000,00	
		Каса	211		15000,00
		Виплачено заробітну плату працівникам			

Записи в головному журналі реєструють в порядку здійснення господарських операцій на підприємстві (у хронологічному порядку) аналогічно журналу реєстрації господарських операцій. Головний журнал включає порядковий номер, дату здійснення господарських операцій, зміст господарських операцій, посилання на записи головної книги (коди рахунків, на які переносяться записи в головну книгу), проставляються дебетові і кредитові суми.

Форма головного журналу, що використовується в країнах з англо-американською системою обліку дещо відрізняється від форми журналу реєстрації господарських операцій, що використовується в Україні.

Різниця полягає в тому, що в дебетові і кредитові колонки в головному журналі розносять суми, а коди рахунків проставляють в окремій колонці. В змісті господарських операцій зазначають назви рахунків і зміст записів в окремих рядках.

У журналі реєстрації господарських операцій в змісті господарських операцій зазначають зміст запису, в окремій колонці проставляють суму операції, у дебетові і кредитові колонки проставляють кореспонденцію рахунків з кодами і назвами рахунків.

Висновки

1. Будь-яка форма бухгалтерського обліку має забезпечувати реєстрацію господарських операцій у відповідних бухгалтерських регістрах.

2. Під час реєстрації господарських операцій потрібно зазначати наступну інформацію: дата, номер операції, зміст операції з посиланням на документи, сума.

Список використаних джерел

1. Економічний енциклопедичний словник / С. В. Мочерний, Л. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій / у 2 т., т. 2. – Львів : Світ, 2006. – 568 с.
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : закон України від 16 липня 1999 р. № 996–XIV [Електронний ресурс]. – Верховна рада України, 1999. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
3. Методичні рекомендації щодо застосування реєстрів бухгалтерського обліку малими підприємствами, затверджено наказом Міністерства фінансів України 25 червня 2003 р. № 422. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
4. Сопко В. В. Бухгалтерський облік : навч. посіб. / В. В. Сопко. – К. : КНЕУ, 2000. – 578 с.
5. Сук Л. К. Бухгалтерський облік : навч. посіб. / Л. К. Сук, П. Л. Сук. – [2-ге вид.]. – К. : Знання, 2008. – 507 с.
6. Швець В. Г. Теорія бухгалтерського обліку : підруч. / В. Г. Швець. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 535 с.
7. Бутинець Ф. Ф. Теорія бухгалтерського обліку : підруч. / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир : Рута, 2003. – 444 с.
8. Пачоли Л. Трактат о счетах и записях / Л. Пачоли / под. ред. проф. Я. В. Соколова. – М. : Финансы и статистика, 1982. – 286 с.

References

1. Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk / S. V. Mochernyi, L. S. Larina, O. A. Ustenko, S. I. Yurii / u 2 t., t. 2. – Lviv : Svit, 2006. – 568.

2. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini : zakon Ukrainy vid 16 lypnia 1999 r. № 996–KhIV [Elektronnyi resurs]. – Verkhovna rada Ukrainy, 1999. – Rezhym dostupu : <http://www.rada.gov.ua>

3. Metodychni rekomendatsii shchodo zastosuvannia rehistriv bukhhalterskoho obliku malymy pidpriemstvamy, zatverdzheno nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy 25 chervnia 2003 r. № 422. – Rezhym dostupu : <http://www.rada.gov.ua>

4. Sopko V. V. Bukhhalterskyi oblik : navch. posib. / V. V. Sopko. – K. : KNEU, 2000. – 578 s.

5. Suk L. K. Bukhhalterskyi oblik : navch. posib. / L. K. Suk, P. L. Suk. – [2-he vyd.]. – K. : Znannia, 2008. – 507.

6. Shvets V. H. Teoriia bukhhalterskoho obliku : pidruch. / V. H. Shvets. – 3-tie vyd., pererob. i dop. – K. : Znannia, 2008. – 535.

7. Butynets F. F. Teoriia bukhhalterskoho obliku : pidruch. / F. F. Butynets. – Zhytomyr : Ruta, 2003. – 444.

8. Pacholy L. Traktat o schetakh y zapysiakh / L. Pacholy / pod. red. prof. Ya. V. Sokolova. – M. : Fynansy y statystyka, 1982. – 286.

РЕГИСТРАЦИЯ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОПЕРАЦИЙ В УЧЁТЕ

П. Л. Сук

Аннотация. *Исследован порядок использования журнала регистрации хозяйственных операций в различных формах бухгалтерского учёта: мемориально-ордерной, журнал-главной, журнально-ордерной, простой, упрощенной, автоматизированных формах.*

Рассмотрены особенности использования журнала регистрации хозяйственных операций в Украине и главного журнала в странах с англо-американской системой бухгалтерского учёта.

Информация с первичных документов сначала записывается в журнал регистрации хозяйственных операций (или главный журнал), а также в специализированные журналы, а потом переносится в главную книгу. На основе учётных регистров и главной книги составляется бухгалтерская отчётность.

Суть использования двух журналов одинакова однако они имеют разное строение. Форма журнала регистрации хозяйственных операций отличается от главного журнала.

В журнале регистрации хозяйственных операций содержание записи отмечают в колонке “содержание хозяйственных операций”, а в отдельной колонке проставляют сумму операции, корреспонденцию счетов с кодами и названиями счетов проставляют в дебетовые и кредитовые колонки.

В главном журнале в содержании хозяйственных операций указывают названия счетов и содержание записей в отдельных строках, а в дебетовые и кредитовые колонки разносят суммы, а коды счетов проставляют в отдельной колонке.

Установлено, что во время регистрации хозяйственных операций нужно указывать необходимую информацию, а именно: дата, номер операции, содержание операции со ссылкой на документы, сумма.

Ключевые слова: журнал регистрации хозяйственных операций, главный журнал, бухгалтерский учёт, хозяйственные операции, учётные регистры, счета

REGISTRATION OF BUSINESS TRANSACTIONS IN ACCOUNTING

P. Suk

Abstract. Investigated the order of using of the journal of registration of business transactions in different forms of accounting: memorial-order, journal-general ledger, journal-order, simple, simplified, automated forms. Considered the features of use of the journal of registration of business transactions in Ukraine and the general journal in countries with Anglo-American accounting system.

Information from source documents first record in the journal of registration of business transactions (or general journal), as well as in specialized journals and then transferred to the general ledger. On the basis of the accounting ledgers and general ledger make financial statements. The essence of use of two journals are the same but they have different structures. Form of the journal of registration of business transactions differ from the general journal.

In the journal of registration of business transactions content of entry mark in the column "content of business transactions" and in a separate column write down the amount of transaction, the correspondence accounts with codes and account names put down in debit and credit columns.

In the general journal in content of business transactions indicate names of accounts and the content of entries in individual rows and in debit and credit columns carry amounts, and account codes put down in a separate column.

It is established that during the registration of business transactions need to specify the necessary information, such as date, transaction number, transaction content with reference to documents, amount.

Keywords: journal of registration of business transactions, general journal, accounting, business transactions, accounting registers, accounts

УДК 332.28:339.137

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ ДОГОВОРІВ ОРЕНДИ ДЛЯ ПРОДАЖУ ПРАВА ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ НА КОНКУРЕНТНИХ ЗАСАДАХ

О. В. КУСТОВСЬКА, кандидат економічних наук, доцент

В. БАБЕНКО, студент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: k.ksysha@bigmir.net

Анотація. Досліджено нормативно-правове забезпечення організації продажу права оренди земельних ділянок сільськогосподарського

Ключевые слова: журнал регистрации хозяйственных операций, главный журнал, бухгалтерский учёт, хозяйственные операции, учётные регистры, счета

REGISTRATION OF BUSINESS TRANSACTIONS IN ACCOUNTING

P. Suk

Abstract. Investigated the order of using of the journal of registration of business transactions in different forms of accounting: memorial-order, journal-general ledger, journal-order, simple, simplified, automated forms. Considered the features of use of the journal of registration of business transactions in Ukraine and the general journal in countries with Anglo-American accounting system.

Information from source documents first record in the journal of registration of business transactions (or general journal), as well as in specialized journals and then transferred to the general ledger. On the basis of the accounting ledgers and general ledger make financial statements. The essence of use of two journals are the same but they have different structures. Form of the journal of registration of business transactions differ from the general journal.

In the journal of registration of business transactions content of entry mark in the column "content of business transactions" and in a separate column write down the amount of transaction, the correspondence accounts with codes and account names put down in debit and credit columns.

In the general journal in content of business transactions indicate names of accounts and the content of entries in individual rows and in debit and credit columns carry amounts, and account codes put down in a separate column.

It is established that during the registration of business transactions need to specify the necessary information, such as date, transaction number, transaction content with reference to documents, amount.

Keywords: journal of registration of business transactions, general journal, accounting, business transactions, accounting registers, accounts

УДК 332.28:339.137

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ ДОГОВОРІВ ОРЕНДИ ДЛЯ ПРОДАЖУ ПРАВА ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ НА КОНКУРЕНТНИХ ЗАСАДАХ

О. В. КУСТОВСЬКА, кандидат економічних наук, доцент

В. БАБЕНКО, студент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: k.ksysha@bigmir.net

Анотація. Досліджено нормативно-правове забезпечення організації продажу права оренди земельних ділянок сільськогосподарського

призначення. Проаналізовано процес організації продажу права оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення на конкурентних засадах та укладання договорів. Дослідження виконане на прикладі земельної ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва на території Вільшанської селищної ради Вільшанського району Кіровоградської області.

Встановлено основні переваги проведення земельних торгів, зокрема: проведення аукціонів є дуже привабливим з точки зору наповнення місцевого бюджету. А за рахунок переходу незадіяних земельних ділянок у власність або оренду суб'єктів господарювання збільшується кількість робочих місць.

Ключові слова: договори оренди, земельні ділянки, землі сільськогосподарського призначення, конкурентні засади, проведення земельних аукціонів

Актуальність. Використання землі в Україні є платним. Плата за землю справляється у вигляді земельного податку або орендної плати, що визначаються залежно від нормативної грошової оцінки земель. Плата за землю запроваджується з метою формування джерела коштів для фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, відшкодування витрат власникам землі і землекористувачам, пов'язаних із господарюванням на землях гіршої якості, ведення земельного кадастру, здійснення землеустрою та моніторингу земель, проведення земельної реформи та розвитку інфраструктури територій [5, с. 8]. Також земля є унікальним товаром стосовно вартості якого завжди існує суперечність: між власниками землі та органами місцевої влади – коли йдеться про оподаткування; між органами місцевої влади та землекористувачами – коли визначається розмір компенсації при вилученні земель для громадських потреб.

Поняття землі як товару в Україні пов'язане з ринком нерухомості, який формує центральну ланку в усій системі ринкових відносин. Земельні ділянки як об'єкти нерухомості є не тільки важливим товаром, який задовольняє різні особисті інтереси людей, але одночасно і капіталом у речовій формі, який приносить дохід [4, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями грошової оцінки і вартості земель, механізму регулювання земельних правовідносин щодо оренди землі, а також проблематиці продажу земель в Україні присвячено праці багатьох вітчизняних учених і практиків, зокрема Ю. Ф. Дехтяренка, Д. С. Добряка, О. І. Драпиковського, В. М. Заяця, В. М. Кілочко, М. Г. Лихогруда, А. Г. Мартина, Ю. М. Палехи, М. Г. Ступеня, А. М. Третяка та ін.

Мета дослідження – обґрунтування організації продажу права оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення на конкурентних засадах та укладання договорів.

Матеріали і методи дослідження. Вибір методів дослідження виконувався на основі комплексного загальнотеоретичного осмислення об'єктивних економічних процесів формування та розвитку сільськогосподарського землекористування, зокрема використовувалися такі методи: монографічний (при опрацюванні наукових публікацій з питань укладання договорів оренди та організації продажу права оренди земельних

ділянок сільськогосподарського призначення, оцінюванні сучасного стану земель, нормативних документів з питань землекористування, статистичних збірників, енциклопедій, актуальних періодичних видань); економічний аналіз, визначення відносних величин, середніх величин, індукції та дедукції (при аналізі чинників, що впливають на цінність землі, ефективність використання земель на території сільськогосподарських підприємств); групування (при аналізі статистичних відомостей обліку кількості та якості земель) та інші.

Результати дослідження та їх обговорення. Для більшості сільгоспвиробників питання продажу права оренди є новацією, а якщо й чули, то точно не використовували на практиці, хоча можливість розпорядження майновими правами, до яких належить і право оренди, надається нормами Цивільного кодексу України (статті 177, 178 та 190) [8, с. 12]. Право оренди може відчужуватися відповідно до норм чинного законодавства України і окремого законодавчого врегулювання не потребує [2, с. 10; 6, с. 3].

Земельні торги, це насамперед прозорість, чесність, запобігання корупційним проявам, відкрита конкурентність і максимальне поповнення бюджетів. Земельний аукціон – спосіб продажу землі, при якому покупцем стає особа, яка запропонувала найвищу ціну. Земельні торги мають багато переваг, і тому використання їх варто вважати необхідним у повсякденній практиці. До основних переваг проведення земельних торгів пропонуємо віднести те, що: аукціон дозволяє залучити значні додаткові кошти, на аукціон виставляється земельна ділянка з уже готовою землепорядною документацією; аукціон є відкритим та прозорим способом відчуження земельних ресурсів територіальної громади, а надходження коштів до місцевих бюджетів додає можливості вкладати їх в економіку сільського господарства.

Проаналізовано досвід інших країн, зокрема: Європейські країни ідуть шляхом підтримки саме малого, присадибного і фермерського господарства [3, с. 14].

Формування ефективного та прозорого ринку земельних ресурсів є одним з найголовніших завдань земельної реформи. Введення землі в економічний обіг сприятиме становленню нових форм господарювання на селі, зростанню обсягів сільськогосподарського виробництва, надходженню інвестицій в аграрний сектор економіки.

Складена детальна характеристика об'єкта продажу права оренди: розмір земельної ділянки: 37,0396 га; агрогрупи ґрунтів: 65л – чорноземи звичайні слабозмиті легкоглинисті та 66л – чорноземи звичайні середньозмиті легкоглинисті, розташована на території Вільшанська селищна рада Вільшанського району Кіровоградської області, комунальної форми власності; цільове призначення: для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, умови надання земельної ділянки: для продажу права оренди (за умови відведення земельної ділянки Вільшанської райдержадміністрації на території Вільшанської селищної ради Вільшанського району Кіровоградської області за межами населених пунктів для ведення товарного сільськогосподарського виробництва для продажу права оренди земельної ділянки) за рахунок земель запасу; проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Земельна ділянка не перебуває під арештом чи заставою, на неї

відсутні права третіх осіб – встановити зовнішні межі земельної ділянки та погодити її з суміжними землекористувачами, обмежень та обтяжень згідно з цільовим призначенням немає. Умови вилучення (викупу), надання земельної ділянки: ділянка відводиться з метою продажу на конкурентних засадах (аукціоні) права оренди [1, с. 7].

Обґрунтовано організацію продажу права оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення на конкурентних засадах, а саме: механізм **продажу земельних ділянок та права оренди на земельному аукціоні регламентується чинним законодавством України**. У разі порушення встановлених правил проведення аукціону його результати можуть бути скасовані.

Очевидно, що наявність кількох претендентів на один об'єкт збільшить можливість продавця отримати більшу суму від продажу земельної ділянки. Головним управлінням Держгеокадастру в Кіровоградській області для реалізації конституційного права громадян на землю, створення ринкового механізму ціноутворення, розвитку конкурентних засад щодо набуття й реалізації права на землю, наповнення бюджетів, активізовані роботи по проведенню аукціонів із продажу земельних ділянок, вільних від забудови і права оренди на них.

Висновки і перспективи. Серед економічних переваг для розвитку галузі є поліпшення інвестиційного клімату, поповнення бюджетів всіх рівнів та наближення до рівня країн Євросоюзу в питаннях землеустрою. У результаті належної організації та проведення земельних торгів, місцеві ради можуть суттєво поповнити свої бюджети, що дасть можливість профінансувати роботи відповідно до прийнятих програм розвитку земельних відносин та охорони земель та для вирішення соціальних та інших питань, надасть можливість прозоро й ефективно реалізувати земельні ділянки за їх реальну ринкову вартість, а переможець аукціону отримує земельну ділянку у власність або користування не витрачаючи часу та кошти на розроблення землепорядної документації.

Встановлено особливості укладання договорів оренди земельних ділянок на конкурентних засадах: Земельні торги по лоту вважаються такими, що відбулися після укладення договору купівлі-продажу, оренди земельної ділянки; у разі придбання переможцем кількох лотів договір укладається окремо на кожний з них; укладений договір купівлі-продажу земельної ділянки посвідчується нотаріально; право на земельну ділянку, придбане за результатами проведення торгів, підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному законом; ціна продажу земельної ділянки, а також плата за користування земельною ділянкою підлягає сплаті переможцем не пізніше, ніж три банківські дні з дня укладення відповідного договору [7, с. 3]

Аукціони сприяють наповненню місцевого бюджету. Під час торгів, як правило, піднімається відсоткова ставка орендної плати.

Список використаних джерел

1. Держгеокадастр Кіровоградської області : офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://land.gov.ua/info/kirovohradska-oblast-3/>
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

3. Кустовська О. В. Формування сільськогосподарського землекористування в ринкових умовах / О. В. Кустовська // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2013. – № 2. – С. 12–18.

4. Оренда і продаж права оренди на земельні ділянки сільськогосподарського призначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://land.gov.ua/zakonotvorcha-diiialnist/633.html>

5. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

6. Про оренду землі : закон України, від 06.10.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/161-14>

7. Продаж права оренди [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aau.org.ua/analitichnij-centr/prodaz-prava-orendi>

8. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

References

1. Ukraine State Service of Geodesy, Cartography and Cadastre. Available at: <http://land.gov.ua/info/kirovohradska-oblast-3>.

2. Land Code of Ukraine. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

3. Kustovska O. (2013). Formuvannya silskohospodarskoho zemlekorystuvannya v rynkovykh umovakh. [Establishment of regional economic development in market intelligence]. Zemleustriy, kadastr i monitorynh zemel, 2, 12–18.

4. Orenda i prodazh prava orendy na zemelni dilyanky silskohospodarskoho pryznachennya. [Lease and sale of lease rights for agricultural land]. Available at: <http://land.gov.ua/zakonotvorcha-diiialnist/633.html>.

5. Utah's Post Code. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

6. For the lease of land: Zakon of Ukrain. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/go/161-14>.

7. Prodazh prava orendy. [Sale of the right to lease]. Available at: <http://www.aau.org.ua/analitichnij-centr/prodaz-prava-orendi>.

8. The civil code of Ukraine from 16.01.2003 № 435-IV. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

ОСОБЕННОСТИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ДОГОВОРОВ АРЕНДЫ ДЛЯ ПРОДАЖИ ПРАВА АРЕНДЫ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ НА АУКЦИОНЕ

О. Кустовская, В. Бабенко

Аннотация. Исследовано нормативное и правовое обеспечение организации продажи права аренды земельных участков сельскохозяйственного назначения. Проанализирован процесс организации продажи права аренды земельных участков сельскохозяйственного назначения на аукционе и заключения договоров аренды. Исследование выполнено на примере земельного участка для ведения товарного сельскохозяйственного производства на территории Вильшанского поселкового совета Вильшанского района Кировоградской области.

Установлены основные преимущества проведения земельных торгов, в частности: проведение аукционов является очень привлекательным с точки зрения наполнения местного бюджета. А за счет перехода незадействованных земельных участков в собственность или аренду субъектов хозяйствования увеличивается количество рабочих мест.

Ключевые слова: договоры аренды, земельные участки, земли сельскохозяйственного назначения, конкурентные начала, проведения земельных аукционов

FEATURES OF CONTRACTING RENTALS FOR SALE OF THE RIGHTS OF LAND RURAL AREAS OF AGRICULTURAL PURPOSES ON AUCTIONS

O. Kustovska, V. Babenko

Abstract. It is investigated the normative and proper support of the organization of sale of the right to lease land for agricultural purposes. The process of organization of sale of the right of lease of agricultural land plots at the auction and conclusion of lease agreements is analyzed. The study was carried out on the example of a land plot for commercial agricultural production on the territory of the Kirovograd region. The main advantages of conducting land auctions are established, in particular: auctioning is very attractive from the point of view of filling the local budget. And due to the transfer of unused land plots to the ownership or lease of business entities increases the number of jobs.

Keywords: lease agreements, land plots, agricultural land, competitive principles, land auctions

УДК 005.334:631.11

РИЗИКИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ОБ'ЄКТ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

I. O. ГОРГО, асистент відділу продажу Україна, Молдова, країни Кавказу
BASF Україна

E-mail: iryana.gorgo@basf.com

Анотація. Статтю присвячено дослідженню економічної категорії «ризик» як ключового об'єкту управлінської діяльності аграрних підприємств. Ґрунтовно проаналізовано понятійний апарат термінології обраної теми. Подано авторське визначення поняття ризику з точки зору управління ним. Проаналізовано та узагальнено фактори, які зумовлюють ризик у господарській діяльності аграрних підприємств. Представлена узагальнена класифікація ризиків, з якими стикаються аграрні підприємства у процесі своєї господарської діяльності. Автором визначено особливості процесу управління ризиками в контексті менеджменту підприємств, його складові. У результаті дослідження, рекомендовано стратегії впливу на ризик з урахуванням галузевої специфіки аграрного сектору.

© I. O. Gorgo, 2018

Установлены основные преимущества проведения земельных торгов, в частности: проведение аукционов является очень привлекательным с точки зрения наполнения местного бюджета. А за счет перехода незадействованных земельных участков в собственность или аренду субъектов хозяйствования увеличивается количество рабочих мест.

Ключевые слова: договоры аренды, земельные участки, земли сельскохозяйственного назначения, конкурентные начала, проведения земельных аукционов

FEATURES OF CONTRACTING RENTALS FOR SALE OF THE RIGHTS OF LAND RURAL AREAS OF AGRICULTURAL PURPOSES ON AUCTIONS

O. Kustovska, V. Babenko

Abstract. It is investigated the normative and proper support of the organization of sale of the right to lease land for agricultural purposes. The process of organization of sale of the right of lease of agricultural land plots at the auction and conclusion of lease agreements is analyzed. The study was carried out on the example of a land plot for commercial agricultural production on the territory of the Kirovograd region. The main advantages of conducting land auctions are established, in particular: auctioning is very attractive from the point of view of filling the local budget. And due to the transfer of unused land plots to the ownership or lease of business entities increases the number of jobs.

Keywords: lease agreements, land plots, agricultural land, competitive principles, land auctions

УДК 005.334:631.11

РИЗИКИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ОБ'ЄКТ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

I. O. ГОРГО, асистент відділу продажу Україна, Молдова, країни Кавказу
BASF Україна

E-mail: iryana.gorgo@basf.com

Анотація. Статтю присвячено дослідженню економічної категорії «ризик» як ключового об'єкту управлінської діяльності аграрних підприємств. Ґрунтовно проаналізовано понятійний апарат термінології обраної теми. Подано авторське визначення поняття ризику з точки зору управління ним. Проаналізовано та узагальнено фактори, які зумовлюють ризик у господарській діяльності аграрних підприємств. Представлена узагальнена класифікація ризиків, з якими стикаються аграрні підприємства у процесі своєї господарської діяльності. Автором визначено особливості процесу управління ризиками в контексті менеджменту підприємств, його складові. У результаті дослідження, рекомендовано стратегії впливу на ризик з урахуванням галузевої специфіки аграрного сектору.

© I. O. Gorgo, 2018

Ключові слова: аграрне виробництво, аграрні підприємства, ризики, фактори ризику, управління ризиками

Актуальність. Аграрне виробництво, як і будь-яка інша галузь економіки, має свої особливості, які зумовлюють певну специфіку прояву ризиків. Аграрний сектор характеризується високим рівнем ризику. Так було завжди, але в останні роки спостерігається тенденція до його підвищення.

Для вибору ефективних інструментів управління ризиком як найперше необхідно його ідентифікувати відповідно до специфіки діяльності підприємства. Сучасні уявлення про таку складну та суперечну економічну категорію як «ризик», різноманітність її видового поділу та класифікацій слугують підґрунтям для проведення глибоких наукових досліджень.

Оскільки аграрні підприємства провадять свою діяльність в умовах підвищеного ризику, на який впливає багато факторів, необхідно приймати адекватні управлінські рішення з урахуванням специфіки функціонування аграрного сектору країни. Водночас, щоб уникнути неефективного використання інструментів ризик-менеджменту, розробка теоретичних та методологічних положень і практичного інструментарію з урахуванням галузевих особливостей функціонування аграрних підприємств є вкрай необхідною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання управління ризиками аграрних підприємств останніми роками набуло значної популярності. Теоретичні, методичні та практичні аспекти дослідження сутності ризиків, їх причини та класифікацію висвітлено у працях Й. Тетенсома, Ф. Найта, Д. Робертсона, Р. Хоутра, Дж. М. Кейнса, Дж. Робінсона, Дж. Мілля, Н. У. Сеніора, А. Маршала, А. Пігу та ін. Вагомий внесок у розвиток вітчизняної ризикології зробили В. Михалевич, Ю. Єрмольєв, О. Ястремський, В. Вітлінський, Г. Великоіваненко, П. Верченко, А. Альгін, Я. Вишняков, С. Грисюк та ін. Системні дослідження з питань ризиковості аграрного виробництва знайшли відображення у працях вітчизняних науковців, зокрема В. Кардаша, А. Минки, С. Наконечного, С. Савіної, В. Чепурка, Н. Мазур, С. Тітової та ін.

Основними напрямками їх досліджень були систематизація ризиків сільськогосподарських товаровиробників та факторів, що їх спричиняють; методичні підходи до оцінювання ризиків; обґрунтування заходів управління ними. Враховуючи цінність наукових доробок перелічених та інших вчених, хочемо звернути увагу на необхідність поглибленого вивчення ризиків як об'єктів управлінської діяльності аграрних підприємств, враховуючи специфіку та особливості аграрного виробництва.

Мета дослідження полягає у виявленні та обґрунтуванні теоретичних та методологічних засад ідентифікації факторів, що спричиняють появу ризиків; видового поділу ризиків як об'єктів управлінської діяльності аграрних підприємств; визначенні основних стратегій управління ризиками в аграрній сфері.

Матеріали і методи дослідження. У процесі дослідження застосовувались наступні методи: абстрактно-логічний та діалектичний (для теоретичних узагальнень та формування висновків); монографічний (для висвітлення поглядів учених на досліджувані у статті проблеми); порівняння,

абстрагування (для визначення найістотніших рис поняття «ризик» як об'єкта управлінської діяльності), системного підходу (для визначення напрямів подальших досліджень).

Результати дослідження та їх обговорення. Підприємницька діяльність тісно пов'язана з поняттям ризик. У процесі своєї діяльності підприємці стикаються з різними видами ризиків, які розрізняються між собою місцем і часом виникнення, сукупності зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на їх величину, за способом їх аналізу і методами впливу. Для успішного існування в умовах ринкової економіки підприємцю необхідно не лише правильно оцінювати ступінь ризику, а й вміти управляти ним для досягнення більш ефективних результатів своєї діяльності.

Аналіз понятійного апарату термінології обраної нами теми переконує, що ризик – це досить широке поняття, специфічний предмет наукового дослідження. Ризик є універсальною категорією, яка знаходить застосування у всіх сферах життєдіяльності суспільства. У залежності від напрямку дослідження ризик розглядають і як суспільно-історичну, і як економічну категорію [2].

Сам термін «ризик» зазнав певного історичного розвитку. Уявлення про ризик, як про керовану людиною ймовірність виникнення небезпеки, з'явилися в Європі у XVI-XVIII ст. Дослідники вважають, що перше наукове визначення терміну ризик було здійснене у 1786 році математиком Й. Тетенсом [2]. Поняття ризику трактувалось як небезпека, виявлення несприятливих подій.

Праці Ф. Найта, Д. Робертсона, Р. Хоутра, Дж. М. Кейнса, Дж. Робінсона, Дж. Мілля, Н.У. Сеніора, А. Маршала, А. Пігу та ін. вчених, здійснили визначальний вплив на розвиток теорії ризиків. Поняття ризику було пов'язано з можливим виникненням втрат, недоотриманням доходу або прибутку [2].

Суттєвий внесок у розвиток теорії ризику зробила вітчизняна наукова школа ризику на чолі з В. Михалевичем, Ю. Єрмольєвим, О. Ястремським, які розробили математичний інструментарій теорії ризику. Ґрунтовні дослідження ризику висвітлені у працях В. Вітлінського, Г. Великоіваненко, П. Верченка, А. Альгіна, Я. Вишнякова, С. Грисюка [3]. Більшість визначень підприємницького ризику зводиться до невизначеності отримання очікуваного доходу від вкладених ресурсів.

Коллективом вчених під керівництвом А. В. Руснак ризик розглядається як діяльність суб'єктів підприємницької діяльності, що пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якої є можливість оцінити вірогідність досягнення бажаного результату, невдачі, відхилення від мети, що містяться у вірогідних альтернативах [1].

Узагальнюючи визначення поняття ризику з точки зору управління ним, можемо зазначити, що ризиком можна вважати ймовірність або можливість відхилення очікуваних результатів діяльності від реальних (втрати ресурсів, недоотримання доходів, мінливість або невпевненість у досягненні потенційних результатів) унаслідок несприятливих ситуацій, пов'язаних із невизначеністю, порушенням екосистем та соціосистем, проблемами, що виникають під час господарської діяльності підприємства в умовах неминучого вибору та відсутністю комплексної системи управління ризиками на підприємстві. На нашу думку, найважливішим є інтегральний підхід до розуміння ризику, який враховує багатозмістовність цього поняття.

Аграрне виробництво безсумнівно є специфічною галуззю, де виробничий процес тісно пов'язаний із природними явищами і безпосередньо залежить від кліматичних умов, які визначають рівень ризику різними способами в окремих районах. На виробництво впливають багато типів ризиків, що може призвести до несприятливих наслідків та нерентабельності аграрного виробництва.

Фактори, які зумовлюють ризик у господарській діяльності аграрних підприємств, за джерелом виникнення можна згрупувати у:

- зовнішні (за ступенем впливу на господарську діяльність: фактори прямого (безпосередньо впливають на результати підприємницької діяльності в аграрній сфері і рівень ризику) та опосередкованого (не впливають безпосередньо на процеси аграрного виробництва, але можуть зумовити їхню зміну) впливу);

- внутрішні (за ступенем впливу на господарську діяльність: об'єктивні та суб'єктивні) (табл. 1).

1. Класифікація факторів, що зумовлюють ризик у господарській діяльності аграрних підприємств

Зовнішні фактори	Внутрішні фактори	Зовнішні фактори
Прямого впливу	Об'єктивні	
Природно-кліматичні явища (геологічні, кліматичні, біологічні, екологічні)	- Забезпеченість підприємства ресурсами та ефективність їх використання - Розробка, впровадження нових технологій, інноваційних рішень тощо - Якість і рівень маркетингової діяльності - Рівень прибутковості підприємства - Витрати виробництва та обігу - Якість та конкурентоспроможність продукції - Продуктивність праці - Система оплати праці - Непередбачені зміни у процесі ведення господарської діяльності	Опосередкованого впливу
Законодавча політика держави у сфері ведення аграрного підприємництва	- Недотримання положень стратегії розвитку, тактичного й оперативного планування, або їх відсутність - Недостатність бізнес-інформації на підприємстві - Географічна локація виробничих потужностей підприємства	Непередбачені зміни в міжнародних відносинах
Нестабільність економічної (фінансової, податкової, зовнішньоекономічної і ін.) політики		Політична ситуація у країні
Науково-технічна революція	АГРАРНЕ ПІДПРИЄМСТВО	
Непередбачені дії органів державної влади та місцевого самоврядування	- Недостатня пристосованість (маневреність) підприємства до змін ринкового середовища - Помилки під час прийняття та реалізації управлінських та виробничих рішень - Помилки під час ідентифікації ризиків та реалізації стратегій управління ризиками - Неefективна робота управлінської та інших служб - Інтелектуальний потенціал, рівень професійного досвіду, рівень і якість знань, компетентність управлінських кадрів та інших фахівців - Система індивідуальних інтересів та мотивації у ділових ситуаціях	Непередбачені зміни економічної ситуації у країні, регіоні, галузі
Зміна кон'юнктури внутрішнього і зовнішнього ринків		
Вплив конкурентного середовища на ринку		
Зміни у відносинах з діловими партнерами		
	Суб'єктивні	
	Внутрішні фактори	

Джерело: розроблено автором на основі [4, 5]

Виникнення об'єктивних чинників зовнішнього ризику обумовлене системою взаємозв'язку і взаємодії господарюючих суб'єктів між собою, з державними структурами, податковими, фінансовими інститутами, зовнішньоторговельними організаціями, тощо. Чинниками зовнішнього ризику виступають соціально-політичні умови, загальноекономічна та зовнішньоекономічна ситуації, ринкова обстановка, соціально-демографічна ситуація, нормативно-правова база, науково-технічний рівень, інформаційна база, природно-кліматичні умови тощо [4].

Для поліпшення своїх позицій аграрні виробники повинні боротися не тільки із зовнішніми факторами впливу на господарські процеси, а й з багатьма проблемами внутрішнього управління підприємствами, враховуючи інтенсивність (екстенсивність) виробництва, ресурсний потенціал, форму організації виробництва, кваліфікацію персоналу, зокрема у галузі рослинництва (системи ведення землеробства, вирощувані культури та їх сорти, системи, технології вирощування тощо).

Ризик у сільському господарстві надзвичайно високий, оскільки фермери, з огляду на природний характер діяльності, стикаються з непередбачуваними наслідками протягом всього року. З одного боку, природний фон є необхідним для такого роду діяльності, природні сили в будь-якій іншій галузі розглядаються лише з точки зору стихійного лиха і завдання збитків. У рослинництві сонячна енергія та волога є факторами виробництва, з іншого боку, можуть мати місце деякі негативні кліматичні фактори, зокрема, посуха, дощ, шторм, град, бурі, мороз, повені, тощо. Відповідно, дія природних факторів може приносити не тільки збитки, а й бути сприятливим чинником отримання додаткового доходу. Вплив цих факторів неможливо точно передбачити, тому врожайність сільськогосподарських культур може значно змінюватись з року в рік.

Окрім біологічного характеру виробництва, ще одним важливим фактором є лібералізація світової торгівлі продуктами харчування (посилення конкурентного тиску, падіння цін, роздрібні мережі та сильна нестабільність аграрних ринків), а також політичні рішення ЄС, які безпосередньо впливають на ринки аграрної продукції в усьому світі.

Ризикам аграрних товаровиробників притаманні певні властивості, характерні тільки їм. Тут економічний процес відтворення тісно переплітається з біологічними процесами. До умов, які можуть спричинити невизначеність результатів аграрного виробництва, зокрема галузі рослинництва, можна віднести природно-кліматичні умови, сезонність виробництва, обмеженість технологічного процесу в часових межах, тривалий період обороту капіталу, велика складність зміни асортименту продукції та технологій, залежність технологічного процесу від біологічних особливостей рослин, поява хвороб, поширеність шкідників тощо.

Іншою особливістю сільського господарства, яка підвищує рівень ризику, є тривалий період виробництва. Рішення щодо виробництва приймаються за рік і більше до моменту реалізації. За цей час ринкова ситуація може значно змінитися в несприятливий для підприємства бік. Окрім того, обсяги виробництва в аграрному секторі, на відміну від промисловості, можуть змінюватися за однакових обсягів використання ресурсів. Зокрема, в аграрних

підприємствах у разі використання однієї тони добрив неможливо бути точно впевненим у однаковій кількості майбутнього урожаю [2].

Технологічний процес в аграрному секторі жорстко обмежений часовими рамками. За відсутності на певний момент ресурсів аграрне підприємство не може призупинити виробничий процес, а потім продовжити його з порівняно невеликими втратами та вийти на заплановані обсяги виробництва. Сучасні аграрні підприємства достатньо капіталоемні. Значна частина дорогих основних засобів використовується лише короткий термін протягом року, є вузькоспеціалізованими, мають великий термін окупності, водночас виникає потреба в залученні фінансових ресурсів (сезонні кредити тощо) [2].

Важливим фактором є залежність сільськогосподарського технологічного процесу від живих організмів, які використовуються в ньому як засоби виробництва. З цієї причини в багатьох випадках неможливо різко збільшити обсяги виробництва через біологічні особливості рослин і тварин. Крім того, аграрний бізнес вимагає додаткових витрат, пов'язаних із потребою захисту урожаю та тварин від шкідників і хвороб [2].

У світовій та вітчизняній науці зроблено багато спроб класифікувати ризики. Складність класифікації ризиків полягає у їх різноманітті. З ризиком підприємства зіштовхуються завжди у разі вирішення як поточних, так і довгострокових задач. Існують певні види ризиків, які виникають у процесі виробництва і впливу яких піддаються всі без винятку підприємства, проте, в залежності від особливостей діяльності, перед підприємством постають специфічні види ризику, характерні для певних видів діяльності, галузі, територіального розміщення тощо. Крім цього, економічний і політичний розвиток сучасного світу породжує нові види ризиків, які досить важко визначити, оцінити кількісно.

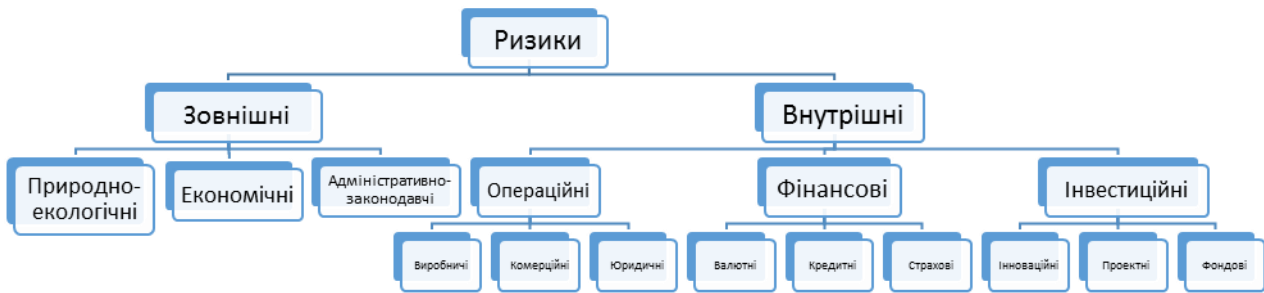
В економічній літературі, присвяченій проблемам підприємництва, немає єдиної системи класифікації ризиків. Існує безліч підходів до їх видового поділу. В контексті тематики нашого дослідження ми пропонуємо згрупувати їх за сферою виникнення на зовнішні і внутрішні.

Джерелом виникнення зовнішніх ризиків є зовнішнє середовище стосовно аграрного підприємства. Воно не може впливати на них, а може тільки передбачати і враховувати їх у своїй діяльності. До цієї групи ризиків ми відносимо природно-кліматичний (буря, блискавка, вимерзання, вимокання, випрівання, град, злива, засуха, льодова кірка, пожежа, ураган, хвороби та шкідники тощо), економічний (ризик, який виникає за будь-яких аспектів підприємницької діяльності, спрямованих на одержання прибутку і пов'язаних із виробництвом продукції, її реалізацією, наданням супутніх послуг, виконанням робіт; товарно-грошовими і фінансовими операціями; комерцією, а також реалізацією інноваційних проектів) та адміністративно-законодавчий (несприятливий вплив адміністративних та законодавчих змін на діяльність аграрних підприємств).

Джерелом внутрішніх ризиків є саме підприємство. Вони виникають в результаті його господарської діяльності і залежать від операцій, які ним проводяться. Підприємець може безпосередньо впливати на ці ризики і виникнення їх, як правило, залежить від діяльності самого підприємця.

До внутрішніх ризиків (за видами діяльності підприємства) ми відносимо:

- операційні, які у свою чергу об'єднують виробничі, комерційні, юридичні ризики;
- фінансові, що об'єднують три групи ризиків: валютні, кредитні, страхові;
- інвестиційні, які включають інноваційні, проектні, фондові (рис. 1).

Рис. 1. Класифікація ризиків аграрних підприємств

Джерело: сформовано автором

Вище зазначена класифікація досить узагальнена та умовна, оскільки окремі види ризиків можуть доповнювати, бути складовими одне одного.

Колектив вчених [1] звертає увагу на системність, інерційність та взаємодію ризиків, що виникають у процесі аграрного виробництва. Так, наприклад, природо-кліматичні умови можуть одночасно впливати на велику кількість аграрних підприємств. Разом із тим вплив потенційно може мати як негативний, так і сприятливий характер. Діючи на певну галузь, зокрема рослинництво, через певний проміжок часу ризики впливають на все аграрне виробництво. Ціновий ризик та ризик низького врожаю протидіють один одному через об'єктивний вплив закону попиту: за високого показника валового виробництва у країні ціна знижується. Взаємозалежність проявляється тоді, коли виробничі ризики (наприклад різкі коливання обсягів виробництва зерна) породжують маркетингові (нестабільність пропозиції зерна на ринку), а це, в свою чергу, спричиняє посилення впливу цінових ризиків. Все це необхідно враховувати під час вибору інструментів управління ризиками.

Управління ризиком – необхідна складова менеджменту підприємства, оскільки в її межах виявляються передумови для прийняття управлінських рішень. Ризиком необхідно управляти, тобто використовувати різні методи, які дозволяють у певній мірі прогнозувати настання ризикової події і приймати заходи зі зниження ступеня ризику.

Головне завдання управління ризиками підприємства – встановити оптимальний рівень ризику на основі врахування факторів зовнішнього та внутрішнього середовища [1]. Управління ризиками неможливе без попереднього аналізу та оцінки імовірнісних характеристик його настання.

Типова послідовність дій в управлінні ризиками передбачає ідентифікацію ризику, визначення методики його вимірювання/оцінки, стратегії та інструментів управління ним. Отже, процес управління ризиками в контексті менеджменту підприємств, на нашу думку, повинен складатись з таких етапів:

- виявлення (ідентифікація) ризиків;
- визначення факторів, що впливають на рівень ризику;
- оцінка ризиків та виявлення пов'язаних з ними потенційних втрат/вигод;
- обрання стратегії ефективного впливу на ризик;
- впровадження обраної стратегії.

Здатність раннього виявлення та ефективного управління ризиками є невід'ємною частиною стратегічного управління кожним аграрним підприємством.

Вибір стратегії впливу на ризик є важливим етапом процесу управління аграрним підприємством. Розділяючи думку колективу провідних вчених, що досліджують підходи до управління ризиками в аграрній сфері [1], до таких стратегій можемо віднести: запобігання (уникнення), відхилення, зниження, збереження (прийняття), передача, поділ відповідальності, використання, ігнорування.

Запобігання, або уникнення ризиків, є найбільш ефективним способом їхньої профілактики, проте, для підприємства, що приймає таке рішення, найчастіше це означає відмову від прибутку. Ця стратегія допускає здійснення підприємством певних заходів і дій, що спрямовані на недопущення ризикових ситуацій. Відхилення ризику означає відмову від реалізації заходу (проекту), який пов'язаний із ризиком.

Зниження ризику передбачає зменшення розмірів можливого збитку або недоотримання прибутку, зниження ймовірності настання несприятливих подій.

Збереження/прийняття ризику означає залишення всього ризику чи його частини на відповідальності підприємства. Найчастіше це відмова від дій, що спрямовані на компенсацію збитку. У цьому випадку приймається рішення про покриття можливих втрат власними засобами (фонд ризику, фонд самострахування, кредити тощо). Тут головне – визначити, до яких меж можна діяти, йдучи на ризик.

Передача ризику – передача відповідальності за нього третім особам (часто за винагороду) за збереження існуючого рівня ризику. Це означає, що підприємство передає відповідальність за ризик комусь іншому, наприклад, страховій компанії. У цьому випадку передача ризику здійснюється шляхом страхування ризику. Ризиковані проекти можна реалізувати шляхом пошуку партнера для допомоги в управлінні ними (поділ відповідальності) і таким чином збільшити потенціал використання позитивних переваг.

Ризиками можна управляти шляхом прийняття відповідних заходів для їх використання з користю для підприємства. Ігнорування ризику, це та ситуація, коли підприємство не готове діяти з метою реалізації можливостей використання ризику і не вживає ніяких дій. Ігнорування впливу ризиків на результати діяльності підприємств, на нашу думку, є однією з основних причин сучасного кризового стану аграрного сектора країни.

Є дослідження [5], які вказують на те, що ефективне управління ризиками залежить від поведінкових факторів, від ставлення управлінського персоналу

до ризиків, отже, від нахилу або неприйняття ризику, а також від його сприйняття.

Теорія ризику виділяє три моделі поведінки в контексті сприйняття ризику підприємством. Якщо для підприємства отримання гарантованого доходу є більш бажаним ніж участь у ризикованому проекті, то воно не є схильним до ризику (властиво для галузі аграрного виробництва). Якщо підприємству байдуже чи брати участь у ризикованому проекті, чи отримати гарантований дохід, то воно є нейтральним до ризику. Якщо для підприємства ризикований проект є більш привабливим порівняно з отриманням гарантованого доходу, то воно є схильним до ризику [2]. Правильне сприйняття ризику та ставлення до нього є необхідними передумовами ефективного вибору стратегії управління ним.

Мета діяльності будь-якого менеджера полягає у постійному пристосуванні до ситуації, у спробах модифікувати обставини, що склалися, або відкласти рішення на деякий час з метою зменшення ризику. В залежності від особистої схильності до ризику, менеджер може пристосуватись до ризику двома шляхами. Зовнішнє пристосування до ризику або екстравертність являє собою сукупність методів, за допомогою яких менеджер намагається активно вплинути на зовнішнє середовище. Внутрішнє пристосування або інтравертність характерне для осіб мало схильних до ризику, переконаних у неможливості прямого впливу на зовнішнє середовище [2].

Обираючи конкретну модель управління ризиком на рівні прийняття як тактичних, або оперативних рішень, так і стратегічних, управлінський персонал підприємства повинен пам'ятати про те, що ризик є багатофакторним явищем, і комплексне використання різних способів та шляхів управління ним у системі менеджменту підприємства дасть змогу досягти найефективнішого результату. Тому головним у ризик-менеджменті є точкові і системні дії на кожен ризик, успішність яких сприятиме перетворенню проблем у розвиток і успіх господарської діяльності в цілому.

Висновки і перспективи. В агробізнесі України ризик-менеджмент, як специфічний вид діяльності, ще не набув широкого поширення. Проте суб'єкти аграрного виробництва, які не розуміють сфери та сили впливу ризику і не створюють ефективного механізму його управління, ставлять під загрозу своє існування. Ефективне управління ризиками може бути забезпечене лише у випадку, коли є чітко визначена стратегія суб'єкта господарювання, включаючи стратегію управління ризиками. Безумовно, вирішення цієї проблеми потребує ґрунтовного наукового забезпечення.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на пошук адекватних форм, методів й інструментів протидії виникненню та поширенню ризиків у аграрній сфері, забезпечення функціонування дієвої системи управління ризиками, як невід'ємної складової стратегічного управління кожним аграрним підприємством.

Список використаних джерел

1. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку аграрного сектору економіки України: [Колективна монографія] / за заг. редакцією А. В. Руснак. Херсон : ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», 2017. 432 с.

2. Ризикогенність та страхування в аграрній сфері (теорія, практика): колект. монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. Є. І. Ходаківського. Житомир : «Полісся», 2013. 323 с.

3. Вітлінський В. В., Великоіваненко Г. І. Ризикологія в економіці та підприємстві. К. : КНЕУ, 2004. 480 с.

4. Тітова С. П. Особливості прояву ризику в діяльності аграрних підприємств. Економіка АПК. 2009. № 14. С. 33–36.

5. Jankelova N., Masar D., Moricova S. (2017). Risk factors in the agriculture sector. Agric. Econ. Czech, 63:247-258.

References

1. Rusnak A. V. ed. (2017). Stratehichni napriamy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Strategic directions of socio-economic development of the agrarian sector of Ukraine's economy]. Kherson : TOV «VKF «STAR» LTD», 432.

2. Khodakivskiy Ye. I. ed. (2013). Ryzikohennist ta strakhuvannia v ahrarnii sferi (teoriia, praktyka [Hazards of risks and insurance in the agrarian sphere (theory, practice)]. Zhytomyr : «Polissia», 323.

3. Vitlinskyi V. V., Velykoivanenko H. I. (2004). Ryzikolohiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi [Risk in economics and entrepreneurship]. Kyiv : KNEU, 480.

4. Titova S. P. (2009). Osoblyvosti proiavu ryzyku v diialnosti ahrarnykh pidpriemstv [Features of manifestation of risk in the activities of agrarian enterprises]. Ekonomika APK, 14:33-36.

5. Jankelova N., Masar D., Moricova S. (2017). Risk factors in the agriculture sector. Agric. Econ. Czech, 63:247-258.

РИСКИ КАК КЛЮЧЕВОЙ ОБЪЕКТ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

И. А. Горго

Аннотация. *Статья посвящена исследованию экономической категории «риск» как ключевого объекта управленческой деятельности аграрных предприятий. Основательно проанализирован понятийный аппарат терминологии выбранной темы. Представлено авторское определение понятия риска с точки зрения управления им. Проанализированы и обобщены факторы, которые обуславливают риск в хозяйственной деятельности аграрных предприятий. В статье представлена обобщенная классификация рисков, с которыми сталкиваются аграрные предприятия в процессе своей хозяйственной деятельности. Автором определены особенности процесса управления рисками в контексте менеджмента предприятий, его составляющие. По результатам исследования, рекомендуются стратегии влияния на риск с учетом отраслевой специфики аграрного сектора.*

Ключевые слова: *аграрное производство, аграрные предприятия, риски, факторы риска, управление рисками*

RISKS AS A KEY OBJECT OF ADMINISTRATIVE ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

I. A. Gorgo

Abstract. *The article is devoted to the study of the economic category "risk" as the key object of management activities of agrarian enterprises. The conceptual of the terminology of the chosen topic is thoroughly analyzed. The author's definition of the concept of risk from the point of view of managing it is given. The factors that determine the risk in the economic activity of agrarian enterprises are analyzed and summarized. The article presents the generalized classification of risks faced by agrarian enterprises in the process of their economic activity. The features and components of the risk management process in the context of enterprise management are determined by the author. Strategies for influencing the risk taking into account sectoral specifics of the agrarian sector are recommended according to the research results.*

Keywords: *agrarian production, agrarian enterprises, risks, risk factors, risk management*